

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

M.A. Rasuleva

**HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGINING MADANIYATINI
SHAKLLANTIRISH ASOSLARI
DARSLIK**

Toshkent-2021

UO‘K 331.45+614.84

M. Rasuleva. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish asoslari. Darslik, 2020, 267b.

Odamlar har doim o'zini muxofaza qilish instinkti bilan bog'liq bo'lgan xavfsizlik holatiga intilishgan. Xavfsizlik insonning muhim ehtiyojidir. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati(HFXM)ning obektlarini shakllanishda individual, korporativ, davlat-jamiyat darajalaridagi klassifikatsiyalari keltirildi.

HFXM obektlarining qanday sifat va xossalarga ega bo'lishi, hamda bu sifat va xossalarga ta'sir etuvchi uslub va vositalar aniqlandi, ommaviy xavfsizlik madaniyatini shakllantirish xavfsiz turni tarbiyalash uchun tan olingan inson va jamiyatning dunyoqarashini boshqarishning eng samarali vositalaridan biridir. Ushbu muammoni tubdan hal qilish - bu o'zlarining xavfsizligini boshqalarning xavfsizligidan yuqori darajada, rivojlangan ma'naviy fazilatlar, ko'nikmalar va qobiliyatlar darajasida ta'minlay oladigan xavfsiz shaklda tarbiyalashdir.

Люди всегда стремились к состоянию безопасности, связанному с инстинктом самосохранения. Безопасность - это насущная потребность человека. Даны классификации на индивидуальном, корпоративном, государственно-общественном уровнях в формировании объектов культуры безопасности жизнедеятельности (ФКБЖД).

Выявление качеств и свойств объектов, а также методов и инструментов ФКБЖД, которые влияют на эти качества и характеристики, формирование культуры общественной безопасности является одним из наиболее эффективных инструментов управления мировоззрением признанного человека и общества. Радикальное решение этой проблемы состоит в том, чтобы обучать себя безопасным способом, чтобы они могли обеспечить свою собственную безопасность на более высоком уровне, чем безопасность других, на уровне продвинутых духовных качеств, навыков и способностей.

People have always strived for a state of security associated with the instinct of self-preservation. Safety is an essential human need. Classifications are given at the individual, corporate, state-public levels in the formation of objects of life safety culture (FCBZD). Revealing the qualities and properties of HFXM objects, as well as the methods and tools that affect these qualities and characteristics, the formation of a culture of public safety is one of the most effective tools for managing the worldview of a recognized person and society. The radical solution to this problem is to educate themselves in a safe way so that they can ensure their own safety at a higher level than that of others, at a level of advanced spirituality, skills, and ability.

Taqrizchilar: I. Ahmedov - TQXMII, «Hayot faoliyati xavfsizligi» kafedراسي dotsenti

SH.T. Adilov - “TA'MINOTCHI-PAXTA” AJ, rahbar maslahatchisi

Nashriyot: Toshkent davlat kimyo texnologiya instituti,2021

KIRISH

Xavfsizlik insonning muhim ehtiyojidir. Avraam Maslou ehtiyojlar ierarxiyasida xavfsizlikni asosiy, ma'naviy va ijtimoiy ehtiyojlar o'rtasida ikkinchi darajaga qo'ygan. Qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha insoniyatning eng muhim muammolaridan biri bu hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashdir. Odamlar har doim o'zini muxofaza qilish instinkti bilan bog'liq bo'lgan xavfsizlik holatiga intilishgan.

Kundalik hayotda xavf va favqulodda vaziyatlar insonni ta'qib qiladi.

Xozirgi kunda xavfsizlik masalalari yanada keskinlashdi. Fan, texnologiya, sanoatning rivojlanishi odamlar uchun yangi xavf-xatarlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Shunday, o'tgan asrda yadro fizikasi va atom qurollarining yaratilishidagi katta kashfiyotlar radiatsiya xavfining paydo bo'lishiga olib keldi.

Kimyoviy fanlar yordamidagi yutuqlar atrof-muhitni zaharli moddalar bilan ifloslanishiga olib keldi.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi yangi informatsion xavflarining paydo bo'lishiga olib keladi. Olimlar kelajakka boqib, bioenergetika, robototexnika va h.k. rivojlanayotgan fanlarning tahdid va xatarlari nimaga olib kelishi mumkinligini bashorat qilmoqdalar. Ilmiy va texnologik taraqqiyot natijasida insoniyat turli xil xavf-xatarlarga duch kelmoqda, shuning uchun jamiyat doimiy ravishda hayot faoliyati xavfsizligi muammolarini hal qilishda odamlar va atrof-muhitni turli xavf va tahdidlarning ta'siridan himoya qilishga majburdirlar.

Jamiyat tan jarohatlari, aholi o'rtasida kasallik, avariylar, yong'inlar, baxtsiz hodisalar, tabiiy ofatlar tufayli katta moddiy va ma'naviy yo'qotishlarga duch kelmoqda. O'limning pasayish tendentsiyasi mavjud bo'lsa-da, u yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Shunday qilib, o'rtacha dunyo miqyosida o'lim darajasi taxmin qilinadi

Ushbu muammoni tubdan hal qilish - bu o'zlarining xavfsizligini boshqalarning xavfsizligidan yuqori darajada, rivojlangan ma'naviy fazilatlar,

ko'nikmalar va qobiliyatlar darajasida ta'minlay oladigan xavfsiz shaklda tarbiyalashdir. Xavfsiz turdagi shaxsni shakllantirishning asosiy elementi sifatida ta'lim turadi. K. Ushinskiyning ta'kidlashicha, "ta'lim hayotimizga tahdid soladigan xavflarni kamaytiradi, qo'rquv sabablarini qisqartiradi va xavfni o'lchash va uning oqibatlarini aniqlash imkoniyatini beradi, bu xavflarni hisobga olgan holda qo'rquvning kuchlanishini kamaytiradi".

1991 yilda paydo bo'lgan yangi "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" fani (bundan keyin - hayot faoliyati xavfsizligi) ommaviy xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va xavfsiz turni tarbiyalash uchun tan olingan inson va jamiyatning dunyoqarashini boshqarishning eng samarali vositalaridan biridir. Tadqiqotning dolzarbligi: umumiy ta'lim talabalarning xavfsiz amaliyotga tayyorligini shakllantirishga to'liq yordam bermasligi uni rivojlantirishni taqozo etadi.

Ko'pgina mutaxassislarning fikricha, XXI asrning birinchi yarmida biologik tur sifatida insoniyat tarixida evolyusion tanglik yuz berishi kutilmoqda. Asosiy sabablardan biri, ishlab chiqarishi rivojlangan davlatlarning tabiiy resurslardan foydalanish darajasini, ko'pgina rivojlanayotgan davlatlarning esa aholisini ko'payish sur'atini kamaytirishni xoxlamasliklaridir.

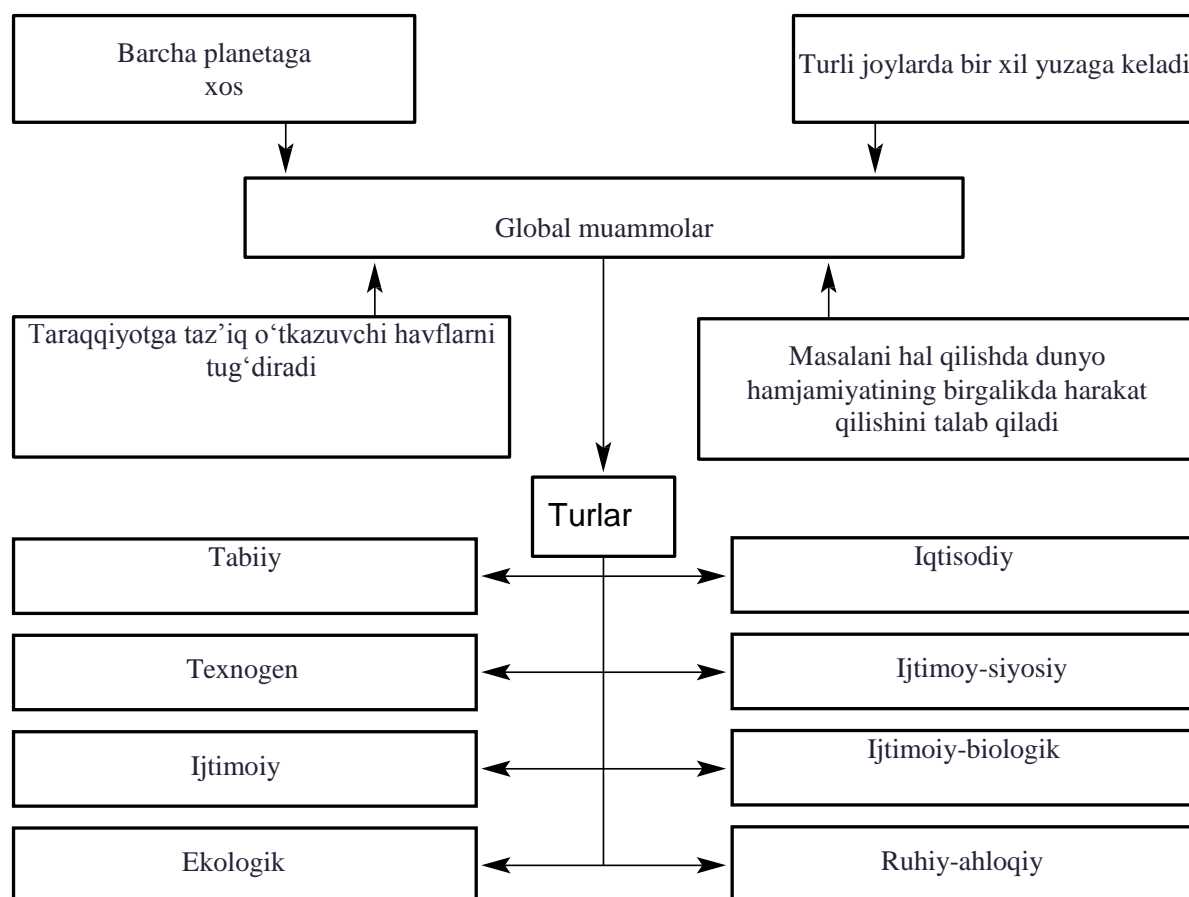
Hozirgi paytda aholini yashash tarzida ko'pgina tabiiy boyliklarning va atrof-muxitni ifloslovchi tashlamalarning yo'l qo'yib bo'lmaydigan darajada sarflanishi natijasida Yer resurslarining hayolga kelmaydigan darajada yo'qolib ketishiga, antropogen yuklamaning keskin oshib ketishiga olib kelishi natijasidagi inson faoliyatini butun dunyo miqyosida faqatgina meyoriy, huquqiy va tashkiliy chora-tadbirlar bilan chegaralab qolish mumkin emas. Shuning uchun, atrof-muxitning xavfsizligini ta'minlash inson, jamiyat va madaniy taraqqiyotining asosiy maqsadi bo'lib, insonlarning yangi dunyoqarashini, moddiy boyliklar tizimini, natijada, dunyo miqyosidagi sifatli va xavfsiz turdagi shaxsni shakllantirish zarurdir.

Dunyo rivojlanishining muhim yo'nalishlari sifatida global energetik xavfsizlik, yuqumli kasaliklar bilan kurashish va bilim olish qayd qilingan.

Bularning hammasi global tazyiqni, diniy va milliy ekstremizmni oldini olishga va yo‘qotishga yo‘naltirilgan. Bu yerda bilim olish nafaqat bilim va tarbiya jarayonlarining yig‘indisi bo‘lmay, ijtimoiy o‘zini anglash, ahloqiy qadriyatlar va ideallarni shakllantirish tizimidan iborat. Bularning hammasi madaniyatning ajralmas elementlari hisoblanadi.

Zamonaviy taraqqiyotning rivojlanishi dunyodagi muhim jarayonlarni va hodisalarni kuchayishi bilan xarakterlanadi.

Eng samarali vositalardan biri bo‘lib, bu soxada bilimlarni rivojlantirish va madaniyatni shakllantirish hisoblanadi.

Rasm 1. Insoniyatning global muammolarini harakterli chizgilari

Dunyo siyosati va halqaro munosabatlarning roli, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotda o‘zaro aloqadorlik, keng ko‘lamlilik va yer yuzidagi ko‘plab aholining munosabatlarni o‘shishi ayni vaqtda butun dunyo miqyosida obektiv shart-sharoitlarni yuzaga keltiradi.

Bu muammolarni shartli ravishda ikki blokka bo‘lish mumkin. Birinchi blokka insonlarning asosiy ijtimoiy munosabatlari (rivojlangan va

rivojlanayotgan davlatlar orasidagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi darajalarining keskin farqlanishi) bilan bog‘liq muammolar kiradi.³

Ikkinchi blokka insonlarni atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlariga (ekologik, energetik, xom ashyoviy, oziq-ovqat, tabiiy ofatlar va x.k.) bog‘liq muammolar kiradi.

Rasm.2. Insonlarni atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlari.

Ushbu muammolarga quyidagi insoniyatga xarakterli xususiyatlar tegishlidir:

- bir yoki bir guruh davlatlar miqyosidan chiquvchi namoyon bo‘lishlarning ko‘lamlari;
- namoyon bo‘lishlarni o‘tkirliги;
- kompleks xarakterli, ya’ni barcha muammolar bir-biri bilan zich bog‘langan;
- barcha davlatlar va xalqlarga tushunarli va dolzarb bo‘luvchi umuminsoniy mohiyatlar;
- u yoki bu aspektlarda insoniyatning tarix yo‘llarini oldindan aytib berish;
- butun dunyoning tirishqoqligi natijasidagina ularning yechimi mavjudligi.

Global muammolarni yuzaga kelishiga yordam beruvchi asosiy faktorlar quyidagilardir:

1. XX asr dunyoda xayratomuz o‘zgarishlar, ko‘plab ilmiy yangiliklarni

³ Дурнев Р.А. Культура безопасности жизнедеятельности как ключевой фактор снижения рисков. Доклад на VI Всероссийской конференции «Современное состояние и перспективы развития курса ОБЖ». Москва, АП Ки ПРО Минобрнауки России, 2006 год.

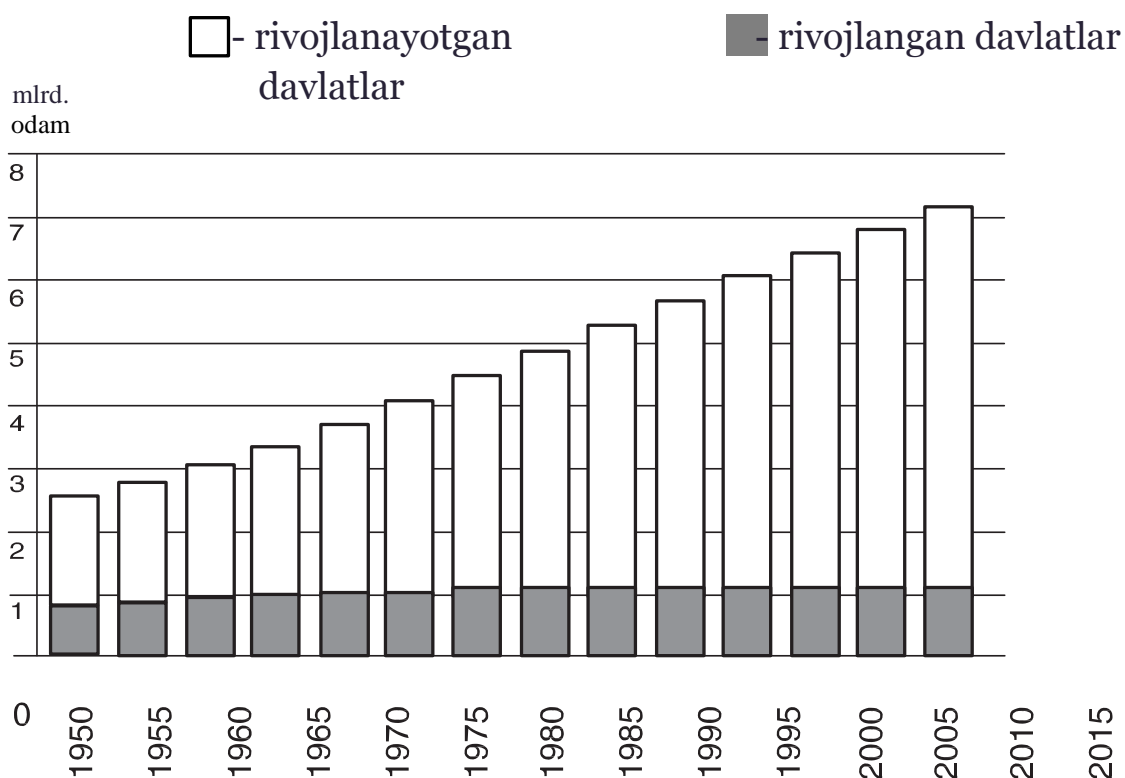
amalga oshirish, prinsipial yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish asri bo‘lib, dunyo iqtisodiyotini o‘shishiga shak-shubhasiz yordam berdi. Hozirgi paytda dunyodagi bir kunda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning va xizmatlarning soni butun 1900 yilidagisiga tengdir.

2. XX asrda yana ulkan demagrafik siljishlar ham bo‘ldi. Agar 1900 yili Yer aholisi 1,6 mlrd.ga yetgan bo‘lsa, XX asr oxiriga kelib, 6 mlrd. aholi yashar edi, aholi soni 4 barobarga oshgan edi. 1990 yillarda eng katta aholini o‘shishi, 90 mln. tug‘ilishi kuzatilgan, 2006 yilning fevraliga kelib, 6,5 mlrd. ga yetdi, undan 95% dan ortig‘i, rivojlanayotgan Osiyo, Afrika va Lotin Amerikaning aholisi tashkil etadi.

Hozirgi vaqtda yer yuzidagi barcha yashashga yaroqli joylardan unumli foydalaniladi. Shu bilan birga Yer yuzining 7–8% gina dunyo aholisining $\frac{3}{4}$

qismi jamlangan bo‘lib, uning $\frac{4}{5}$ qismi past tekisliklarda va dengiz sathidan 500 m balandlikda bir necha asrlardan beri o‘z faoliyatini olib boradilar

Shu bilan birga aholi sonining o‘shishi rivojlangan davlatlarda oddiy aholini qayta ta‘minlanishidan ancha pastdir. (rasm 2)

Rasm 3. Dunyo aholisini o‘shishi

3. Yer kurrasi aholisini o‘shishi, butun dunyo hamjamiyat ining sa‘i-

harakatiga qaramay, nochorlikning o'sishi bilan birga borayapti. Hozirgi vaqtda yer yuzidagi barcha aholining 20% nochorlikda yashamoqda. 1990–2004 yillarda nochorlik 270 mln. odamni o'limiga sabab bo'ldi, bu ko'rsatkich ikki Vatan urushidagi halok bo'lganlardan 4 barobar ko'pdir. BMT ma'lumotlarga qaraganda, qashshoqlashgan davlatlar soni 10 yil avvalgidan ko'ra 54 taga oshgan.

4. Ekologik muammo sezilarli o'tkirlashdi. Uning asl mohiyati insoniyatni mahsulot ishlab chiqarishi bilan tabiiy muxitning stabilligi orasidagi ziddiyatlarni yanada chuqurlashishi natijasida yaqqol kuzatilmoqda. Biosferaga antropogen faktorlarning o'sib borayotgan bosimi biologik resurslarni, suvlarni, yer qatlamini, atmosferani o'zini tozalash, tabiiy qayta ishlab chiqarish siklini uzilishiga olib kelishi mumkin. Bu xolat ekologik vaziyatni keskin va tezkor yomonlashuviga, ya'ni «kollaps»ni tug'diradi.

Biologlar shuni qayd qilishadiki, inson faoliyati natijasida har yili dunyo 150 turdagi hayvonlarning va o'simliklarni yo'qolib ketishiga olib kelayapti.

XXI asrdagi yangi asosiy ekologik xarakterdagi muammolarga parnik gazlaridan iqlimni o'zgarishi, ichimlik suvining yetishmasligi va uning ifloslanishi, o'rmonlarning yo'qolishi va cho'lga aylanishi, biologik turlarning kamayishi, aholini ko'payishi, nazoratsiz chiqindilarni o'sishi, kasalliklarni tarqalishi va x.k. kiradi.⁴

Ushbu ekologik muammolarning deyarli har biri insoniyatlarni va biosferani halokatiga sabab bo'ladi.

Insonlarning faol faoliyati shunga olib keldiki, yer kurrasidagi hayotni ushlab turuvchi asosiy ekologik manbalariining uchdan ikki qismi oxirgi yarim asr davomida juda kamayib ketdi. Uning natijasida yaqin orada insoniyatning yashash darajasi sezilarli yomonlashdi.

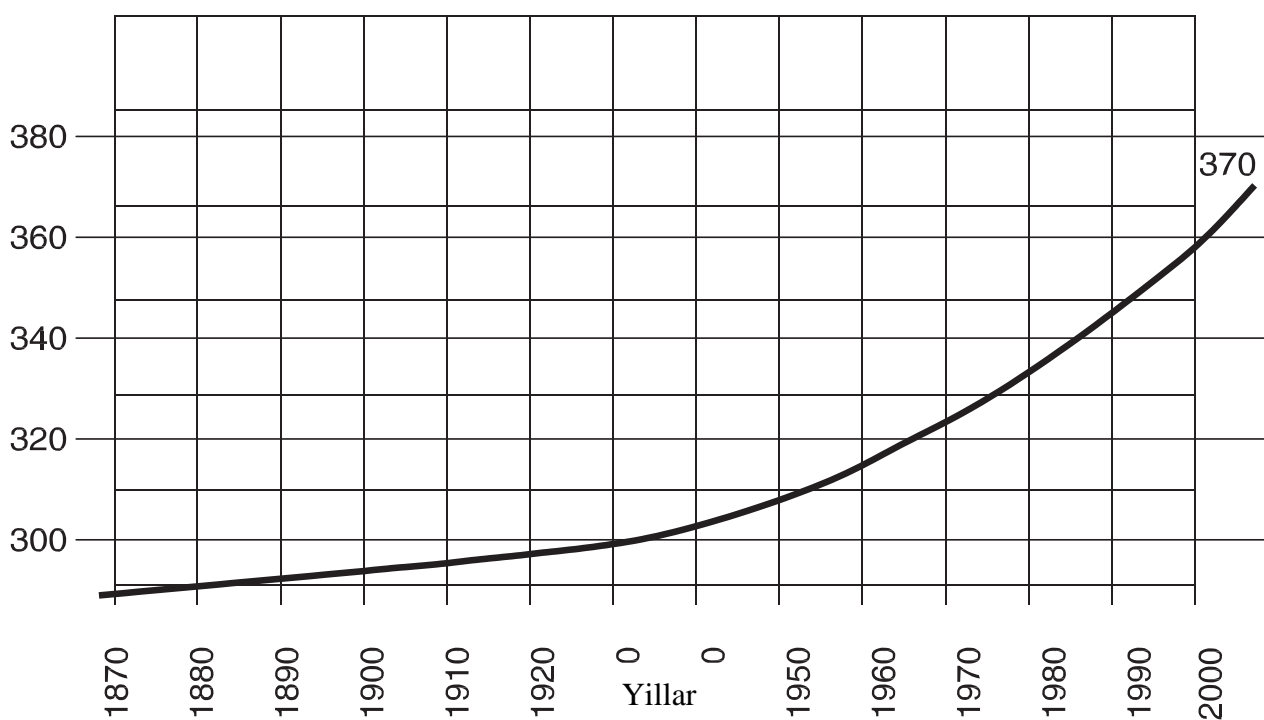
5. Inson faoliyatini intensivlashishi biosfera ekotizimini buzulishiga olib keladi. Quruqlikning 150 mln. km² maydonidan inson o'z nazoratini faqat

⁴ Рождественский Ю.В. Словар терминов. (Общеобразовательный тезаурус): Общество. Семиотика. Экономика. Культура. Образование. – М.: Издательство «Флинта», «Наука» 2007. – 87 с.

28% oʻrnatgan. Aholini keskin oʻsishi natijasida yer yuzida oziq-ovqatga talab oxirgi 50 yilda 4 barobarga oʻsdi. Bu xolat zich aholi joylashgan yerga nisbatan ortiqcha bosimni yuzaga keltiradi.

6. Oxirgi oʻn yillikda ichimlik suvining zahirasi muammosi keskin koʻtarildi. Xatto geografik jihatdan suvi serob davlatlarda ham ichimlik suvi muammosi yaqqol koʻrindi, ishlab chiqarishda suv sarfi keskin koʻtarildi. Bunga nafaqat sanoatni keskin oʻsishi, balki ishlab chiqarishni suvga extiyoji koʻpaygani ham sabab boʻldi.

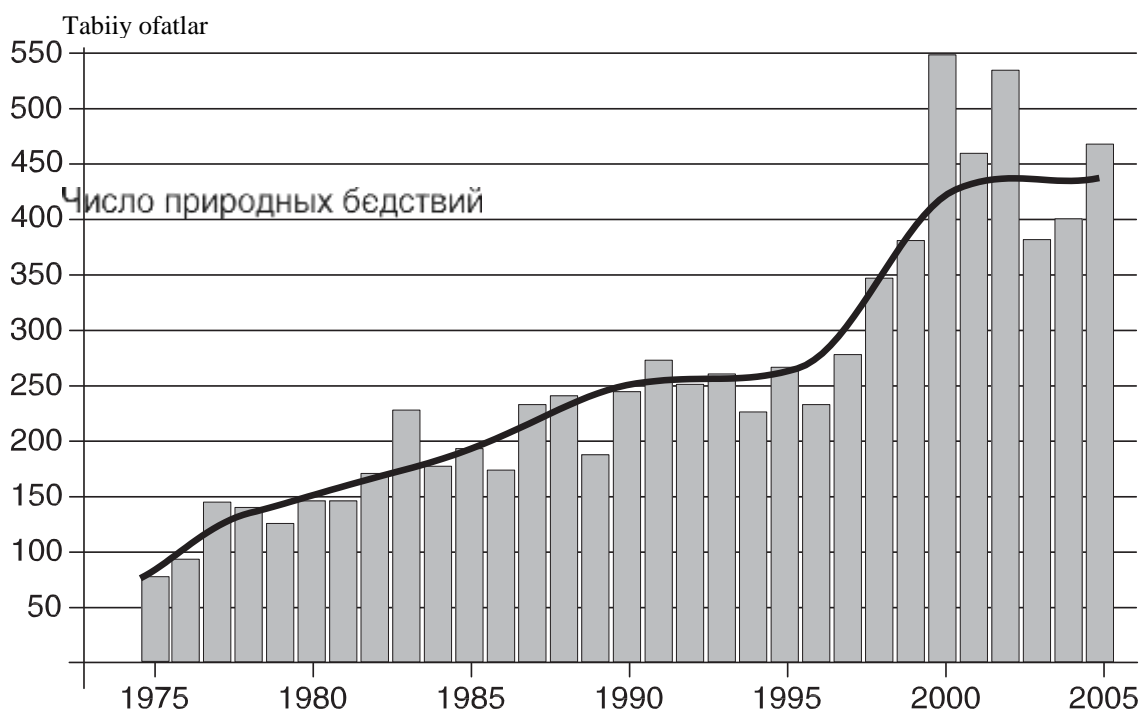
Kimyo sanoati eng koʻp suvga talabgor soxadir. Masalan, 1 tonna sunʼiy kauchuk tolasini ishlab chiqarish uchun 2500–5000 kubometr suv sarflanadi. Rangli metallurgiya ham suvni koʻp ishlatadigan soxa boʻlib, 1 tonna nikelni eritib olish uchun 4000 kubometr suv saflanadi. Eng koʻp suvga talabgor soxa - bu qishloq xoʻjaligi boʻlib, butun dunyodagi suv zaxirasining 70% sarflanadi. Bundan tashqari, 1,1 mlrd. aholi suvdan xavfsiz foydalana olmaydi, 2,4 mlrd. esa sanitar nazoratidan oʻtmaydigan suvdan foydalanadi. XX mobaynida suvdan foydalanish 7 barobar koʻpaygan. (Rasm 3.)

Rasm 4. Yer yuzidagi is gazining konsentratsiyasini oʻsishi

7. Zamonaviy sivilizatsiyani yuzaga kelishi natijasida katta shaharlar muammosi ham paydo bo‘ladi. Hozirgi paytda shaharlarda yer yuzi aholisini 47% yashasa, 1972 yili bu ko‘rsatkich 32%ni tashkil qilgan edi. Extimollarga qaraganda, yaqin o‘n yillik orasida shaharlarning maydoni ikki barobar o‘shishi kutilmoqda, ya’ni 500 dan ortiq ulkan shaharlar paydo bo‘lish ehtimoli bor. Shu bilan birga, hozirning o‘zida 1,1 mlrd.dan ortiq aholi havoning ifloslanishi oqibatida yuzaga keladigan kasalliklardan jabrlanmoqda.

Ifloslangan havodan har yili 3 mln. odam kasallanadi, bundan taxminan 700 mingtasi avtomobilning gazlaridan halok bo‘lsa, 5 mln.dan 12 mln.gachasi esa sifatsiz ichimlik suvidan foydalanish natijasida nobud bo‘lmoqda. Jinoyatlar sodir bo‘lish darajasi shaharlarda qishloqlarga nisbatan 8 barobarga oshgan bo‘lsa, bunga yana qashshoqlanish ham qo‘shiladi. Tez o‘sadigan, aholisi 750 ming kishidan ortiq bo‘lgan shaharlarning 2%gina sanoati rivojlangan davlatlarda, 40% o‘rtacha va 58% kambag‘al davlatlarga to‘g‘ri keladi. Bunday shaharlarning 60% Osiyoda, 25% Afrika, 15% Lotin Amerikasi davlatlariga to‘g‘ri keladi.

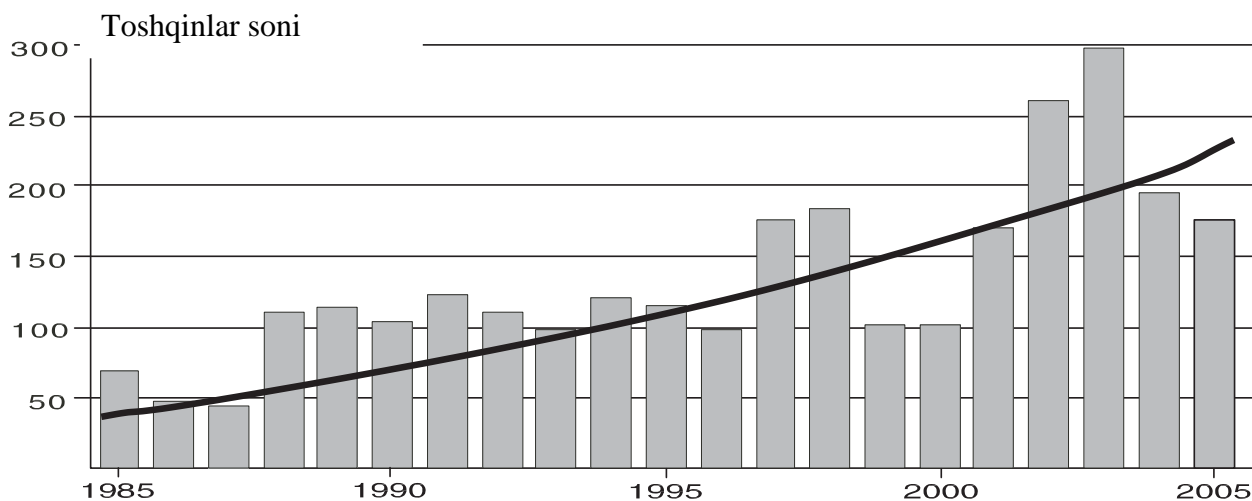

Rasm 5. Yirik tabiiy ofatlar soni

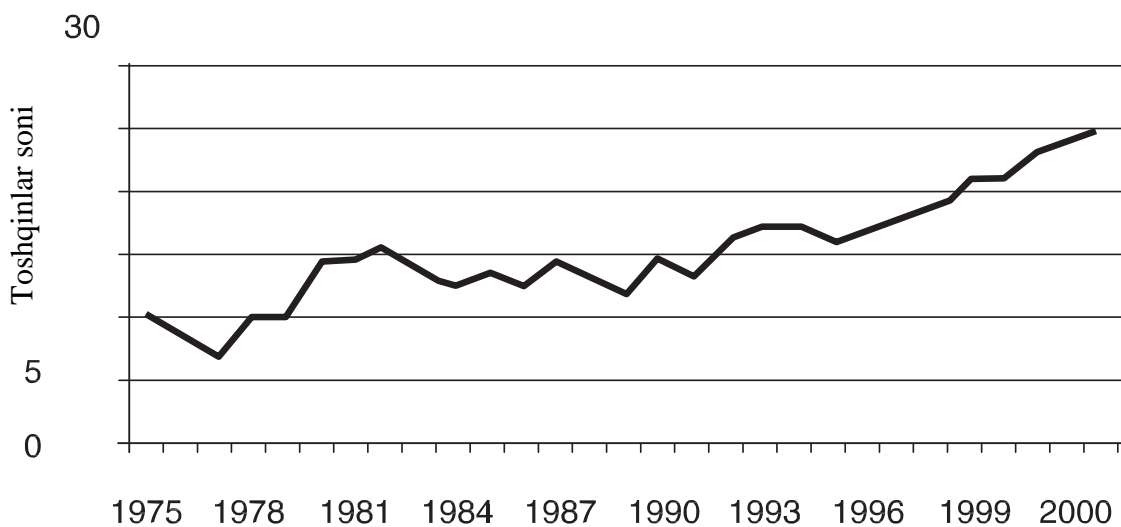
8. Tabiiy va texnogen xarakterli halokatlarni jiddiy xavf solish xarakteri keyingi paytda o‘zining chastotasi, masshtabliligi va vayron qilish xususiyatiga

ega bo‘lishi keskin oshdi. Bu holatlar sanoatga, qishloq xo‘jaligiga, atrof-muxitgagina zarar keltirmay, balki ko‘pincha o‘zining aholi punktlariga va insonlarning halokatiga sabab bo‘luvchi xususiyatiga ham egadirlar. (Rasm 4)

Falokatlar tavakkali borgan sari global xarakterga ega bo‘lib, bir regiondagi falokatlar boshqa regiondagi xolatga ta‘sir qiladi. Bular esa oxir oqibatda butun dunyo iqtisodiyotiga katta xavf tug‘diradi. (Rasmlar 5, 6)

Rasm 6. Dunyodagi yirik toshqinlar dinamikasi

Rasm 7. Maksimal quvvatli (4 va 5 kategoriyali) toshqinlar dinamikasi

I. bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini hozirga paytdagi xolati.

Hozirgi paytda davlatimiz oldidagi eng asosiy muammolardan biri xavfsizlikni ta'minlashdir. Shuning uchun barcha o'quv yurtlaridagi birinchi dars mustaqillik va tinchlik darsidir. Muammoning dolzarbligini tushunish millat va davlat miqyosida shakllanadi. Zamonaviy O'zbekistonimiz yashash darajasining yuqoriligini ko'rsatkichlaridan biri aholini xavfsizligini ta'minlashdir. Mavjud amaliyotga yondashilsa, ko'pgina insonlarning o'z hayoti natijalaridan qoniqmaslik va ixlosi qaytishi kuzatilmoqda. Ularning asabiylashuvini asosiy faktorlaridan biri "zaiflik va xavfsizlikni yo'qligi", zaruriy moddiy va madaniy talablarini qondirish, o'z qobiliyatlarini namoyish qilishni imkoni yo'qligidir. Odamlar tabiiyki, bu xolatni o'zgartirishni davlatdan kutishmoqda. Xavfsizlik fenomenini paydo bo'lishini insonlarga, ularning oilasiga, jamiyat ga, davlatga, butun sivilizatsiyaga xavflarni, tazyiq va tavakkalni anglash va yuzaga kelish faktlarini tushunib yetishi bilan bog'lash mumkin.

Insonlarni atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlaridagi xavflarga reaksiyasi hayvonlarning instinktiv harakatlaridan farqli o'laroq, o'zining fahm-farosati natijasida voqealarni avvaldan rivojlanishini baholay olishi bilan farqlanadi. Bu fazilati xavfsizlikni oldini olish chora-tadbirlarini va samarali qo'llash variantlarini topishga imkon beradi. Insonlar tomonidan xavfsizlikni oldini olish chora-tadbirlari nafaqat mavjud xolatda muxofazalanishni va tazyiqning ma'lum qismini bartaraf etishni, balki ularni yuzaga kelish sabablarini yo'qotish orqali potensial xavfni yuzaga kelishini oldini olishga imkon beradi.

Yangi ustuvor dunyoqarash insonlarning hayot faoliyatini maqsadi va ma'naviy, moddiy boyliklar tizimiga, moddiy extiyojlarining cheksiz o'sishidan qoniqish hosil qilishi va ma'naviy talablarga o'zgartirish kirishini taqozo etmoqda. Shuning uchun insoniyat oldida biosferaning rivojlanish qonuniyatlari natijasida yuzaga keladigan turli cheklanish va taqiqlashlarni o'z xoxishi bilan qabul qilishi va ifodalash kabi qiyin masala turibdi.

Odamlarning atrof-muxitga bog‘liq bo‘lmay yashash davri tugadi. Hozir shu narsa aniq bo‘ldiki, insoniyat biosferaning qonunlarini e‘tiborga olgan xolda rivojlanishi mumkin. Buning uchun nafaqat ma‘naviy, moddiy boyliklarni, balki madaniyatimizni ham o‘zgartirish kerak.

Xavfsizlik madaniyati - madaniyatning tarkibiy qismi bo‘lib, u mehnat mahsulotlarining tarkibida, vositalarida aks etadi, insonlarning o‘zaro munosabatlarining rivojlanishi va moddiy dunyoni o‘zgarishiga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Talabalarni mehnat subektiga aylanishi atrofda dunyoni o‘zgartirishga tayyor bo‘lishga, shu bilan birga tashqi xavflarni bartaraf etishga, inson va jamiyat ning hayot faoliyati xavfsiz sharoitini ta‘minlashga, xavfsizlik vositalarini yaratish va foydalanishga da‘vat etadi.

Madaniyat inson faoliyatining natijasi bo‘lgan maxsulotlarnigina emas, balki muloqot shakli va uslubi bo‘lgan ilm, tajriba va bilimning maxsulini, intellektual, ma‘naviy va estetik dunyoqarashini ham o‘z ichiga oladi.

Xavfsizlik madaniyati ilm, tajriba va bilimdan tashqari dunyoqarash fikrlarni, ma‘naviy va estetik boyliklarni, xavfsizlik muammolarini xal etishning intellektual tajribasini, birgalikda yashash jarayonidagi o‘zaro muloqot va aloqa xavfsizligini ham tushuntiradi.

Madaniyat avlodlar o‘zgarishi jarayonida insonlarning hayot faoliyatini tashkil etishi va rivojlanishi, ta‘minlanishini usulidir. Madaniyat xavfsizligining mavjudligini shakllari turli xizmatlarning faoliyatida mujassamlanadi, bular yong‘in xavfsizligi, FVVning qutqaruv xizmati, sanepidnazorat, DAN, tez yordam xizmati va b.

Madaniyat odamlarning hayoti va faoliyatini turi va shaklida, ularning o‘zaro munosabatlarida ifodalanadi. Xavfsizlik madaniyatining shakli ma‘naviy qadriyatlar (inson hayotining bahosi, shaxsni iqtisodiy qiziqishi, sog‘lig‘ini qadrlashi va yo‘lovchilar xavfsiligini tan olish) bo‘lib, inson faoliyati, aloxida odamlarning, jamoa va butun jamiyat ning yashashini tashkil etish (aloxida odam, jamoaning ish tartibi, avariya-qutqaruv, qurolli kuchlar, iqtisodiy va

boshqa strukturalarning o‘zaro munosabati shaxs va jamiyat qonuniyatlarini singdirgan xolda) har kungi faoliyatida va ekstremal xolatdagi o‘zaro munosabatlari e’tiborni qamrab oladi.

Madaniyat – turli xil namoyon qilinishi bo‘yicha – ko‘pgina konkret fanlarning obekti va predmeti bo‘lib, har biri o‘z tasavvuriga qarab alohida talqin qiladi.

Madaniyatni mazmuniy elementlari jamiyat ning ma’naviy hayoti hisoblanadigan odatlar, meyorlar, boyliklar, ma’no va mazmunlardir. Shuning uchun xavfsizlik madaniyatida nafaqat bilim va ko‘nikmalar, balki odatlar, meyorlar, boyliklar, ma’no va mazmunlar ham bo‘lishi kerak. Madaniyatning o‘zagini umuminsoniy maqsad va qadriyatlar, hamda tarixan mavjud usullar orqali ularni zehn va yutuqlari tashkil etadi.

Xavfsizlik madaniyatida bunday maqsad va qadriyatlarga hayotiy (sog‘liq, xavfsizlik, farovonlik, to‘qlik, komfort va b), ijtimoiy (tavakkalga moillik, xususiy mustaqillik, hayotiy muvaffaqiyatlar va b), siyosiy (ozodlik, qonunchilik va b), ma’naviy (ezgulik, xaqqoniylik, o‘zaro yordam va b), diniy (xudoiy qonunlar, najot, farovonlik va b), estetik (ideal, uyg‘unlik, mukammallik, ya’ni xavfsiz odam yuksak qadriyatga, uyg‘unlik, mukammallikka nisbatan xashaki odamga ko‘ra yaqin) xossalar kiradi.

Madaniyat- insonning ma’lum ijodiy kuch va qobiliyatning rivojlanish darajasidir. Demak, xavfsizlik madaniyati - insonning ma’lum ijodiy kuch va qobiliyatning rivojlanish darajasida, zararni oldini olish va kamaytirish (hayot faoliyatidagi ta’sir etuvchi xavfli va zararli faktorlar) insonni shaxsan o‘ziga, boshqa odamlarga, umuman jamiyat ga zarar kelishining tavakkal profilaktikasiga qaratilgan.

“Xavfsizlik madaniyati” va “hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati” tushunchalari hodisa va jarayonlarni o‘zaro bog‘liqligini namoyon qiladi. Xavfsizlik madaniyati ilmda ijtimoiy voqea bo‘lib, (inson va jamiyat xavfsizligi haqidagi ilmiy bilimlarni), madaniyatni, mifologiya, ideologiya, din, sportni aks ettiradi. Hayot faoliyati xavfsizligi ilmiy fan sifatida turli fanlardagi

ma'lumotlarni tizimlashtiradi va umumlashtiradi, inson va jamiyat qonunlarini tushunarli tarzda aks ettiradi.

Hayot faoliyati xavfsizligini shaxsiyat darajasi – insonning tavsifini va hayot faoliyatini, uning xavfsizlik madaniyatini ijodiy o'zlashtirishining asosiy shart-sharoitidir. Lekin, xavfsizlik madaniyatini shaxsiyat darajasida gavdalanishi va hayot faoliyatini xavfsizligi inson va uning faoliyatining tavsifi sifatida namoyon bo'lishi bir narsa emas.

Hayot faoliyatining xavfsizligi – bu hayot faoliyatini xavfsizlik qonunlari (profilaktika, minimizatsiya, xavfli va zararli faktorlarni yengib o'tish va bartaraf etish) orqali olib borishdir.

Rasm.8. Insonning hayot faoliyatidagi ruhiy holatlari .

Shaxsning xavfsizligi madaniyati eng kamida bir qator qo'shimcha komponentalarni o'z ichiga oladi - hayot faoliyatini xavfsizligina bo'lib qolmay, balki shaxsiy sabablar, o'z-o'zining tajribasini takomillashtirish orqali hayot faoliyatini xavfsizligiga tayyorligini ko'rsatishdir. Bundan shu narsa ko'rinadiki, (shaxsni) "xavfsizlik madaniyati" tushunchasi (insonning) "hayot faoliyatini xavfsizligi" tushunchasidan kengroqdir.

Demak, insonning hayot faoliyatini xavfsizligi - xavfsizlik madaniyatining shaxsda gavdalanishini asosiy tarkibi hisoblanadi.

Yevropa Hamjamiyatida mehnatni muxofaza qilishga katta e'tibor bilan qaralyapti. Texnik modernizatsiyasini yangilanishiga qarab, faoliyat bilimni yangilash va rivojlantirish, jarohatlanishning oldini olish madaniyatini

tarbiyalash bo'yicha ishlar to'xtovsiz olib borilmoqda.

Strasburgdagi (noyabr 2001y.) Konferensiyada mehnatni muxofaza qilish bo'yicha o'qitishni nafaqat korxonalarda va professional o'quv markazlarida, balki bevosita maktablarda ham olib borish masalasi ko'rilgan edi.

«Yevropa Hamjamiyatining mehnatni muxofaza qilish bo'yicha 2002–2006 y mo'ljallangan Strategiyasi» xujjatida mehnat jarayonida ishtirok etuvchilar tavakkalning oldini olish asl madaniyatni barpo etish uchun kerakli darajada bilimga ega bo'lishlari kerak deb qayd etilgan. Bunday qarashni amalga oshirish uch elementni: mehnatni muxofaza qilish bo'yicha bilim olish, har qanday xolatda tavakkalni yuzaga kelishi mumkinligini anglab yetish, texnikaning yangilanishi yoki ijtimoiy o'zgarishlar oqibatida yangi tavakkalni paydo bo'lishini avvaldan ko'ra bilishni uddalash birgalikda olib borish ko'zda tutiladi.

Respublikamiz Prezidenti SH.M. Mirziyoyevning 2016 yil dekabr oyida olimlar bilan bo'lgan uchrashuvida ta'lim tizimi raqobatbardosh bo'lishi, aks xolda ta'lim sifati zamonaviy talablardan uzilib qolishi kuzatilishi mumkinligini aytdi. Bu tizimning asosiy funksiyalardan biri keltirilgan muammolarni yechishda madaniy intellektual ta'minot bo'lishi, tazyiq va xavflarga qarshi tura olishi kerak. Bu masalani hal qilishda O'zbekiston Respublikasi FVV o'z faoliyatini boshlaganidan buyon jamiyatda hayot faoliyati xavfsizligining madaniyatini shakllantirishga yo'naltirgan bo'lib, jamiyatda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish jarayonida aholini barcha guruhlarida fuqaro muxofazasi, FVlardan muxofazalanish, yong'in xavfsizligi va suv obektlarida xavfsizlik sohasida bilimlarni berishga adolatli urg'u berilishi zarurdir.⁵

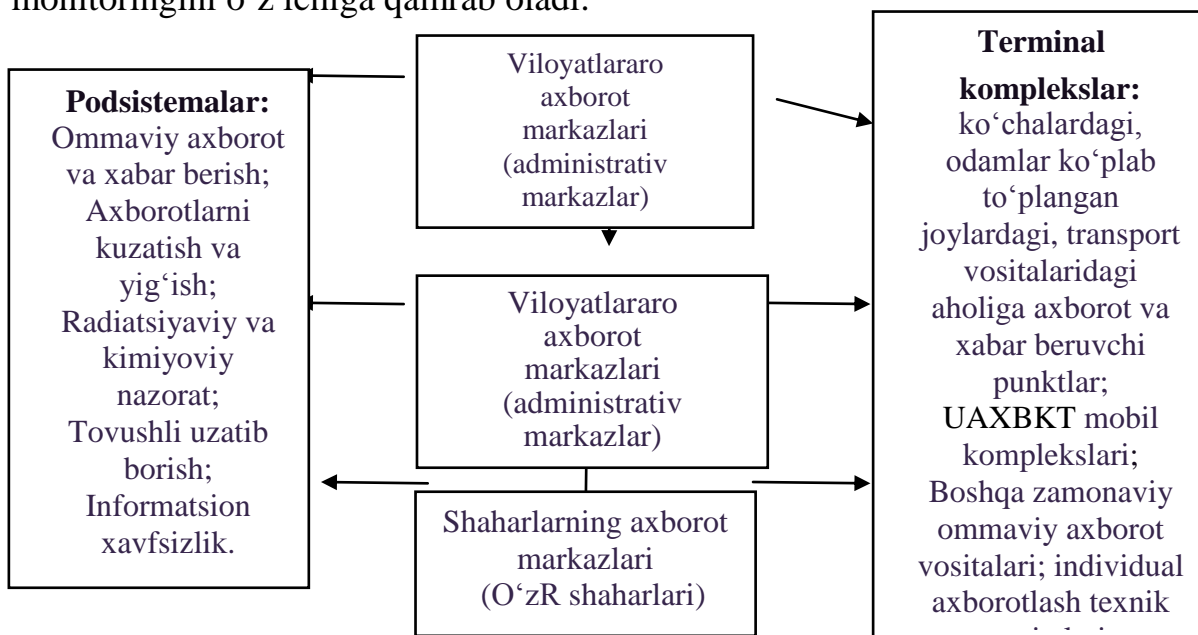
Bu tizimning faoliyat ko'rsatishidan asosiy maqsad Respublika aholisini tabiiy, texnogen va harbiy favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda xavflardan

⁵ Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 2016 yil 7dekabr – T.:“O'zbekiston”NMIU,2016.– 48 b.

muxofazalanish usullarini o'rgatishdan iborat.

Zamonaviy informatsion-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishga asoslangan respublikamizda yaratilayotgan odamlarning ommaviy yig'ilgan joylarda Umumrespublikaviy aholiga xabar berish va ma'lumotlashning kompleks tizimi (UAXBKT) hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish katta ahamiyatga egadir. (rasm 7).

(UAXBKT)—tashkiliy-texnikaviy tizim bo'lib, aholini fuqaro muxofazasi borasida tayyorlash, favqulotda vaziyatlarda muhofazalanish, yong'in havfsizligini ta'minlash, jamoa tartibini ta'minlash, o'z vaqtida aholini terroristik aktlarning tazyiqidan xabardor qilish, joylardagi tartib-qoidalar ahvolini va zamonaviy texnik vositalar va texnologiyalar asosida monitoringini o'z ichiga qamrab oladi.

Rasm. 9. UAXBKT strukturasi

(UAXBKT)—tashkiliy-texnikaviy tizim bo'lib, aholini fuqaro muxofazasi borasida tayyorlash, favqulotda vaziyatlarda muhofazalanish, yong'in havfsizligini ta'minlash, jamoa tartibini ta'minlash, o'z vaqtida aholini terroristik aktlarning tazyiqidan xabardor qilish, joylardagi tartib-qoidalar ahvolini va zamonaviy texnik vositalar va texnologiyalar asosida monitoringini o'z ichiga qamrab oladi.

UAXBKTning asosiy vazifalari quyidagilardir: hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining darajasini oshirish, aholini FV haqida operativ axborotlash, FV haqida kafolatlangan xabar berish muddatlarni qisqartirish, hayot faoliyati xavfsizligi borasida aholi tayyorlanganligining saviyasini oshirish, odamlarning ommaviy yig'ilgan joylarda tartib-qoidalarining holatini va shart-sharoitni kuzatishni tashkil etish va jarohatlangan aholini tezda rehabilitatsiya qilish maqsadida informatsion ta'sirning faolligini kuchaytirish.

(UAXBKT) tarkiban respublika, viloyatlararo, tumanlararo axborot markazlari va terminal komplekslarni o'z ichiga olib, aholini ommaviy xabar berish va axborotlash, kuzatish va ma'lumotlarni yig'ish, radiatsiyaviy va kimyoviy nazorat qilish, tovushli eshittirish va axborotlar xavfsizligini taminlashni qamrab oladi. (rasm.10).

Rasm. 10. UAXBKT axborot markazining operatorlar zalining ko'rinishi

Aholini favqulotda vaziyatlarga tayyorlash O'z.R o'quv yurtlarida, malaka oshirish tashkilotlarida, fuqaro muxofazasi bo'yicha o'quv-uslubiy markazlarda, ish joylarida, yashash joylarida amalga oshiriladi. Bundan tashqari aholini xabardor qilish va ma'lumotlar berish uchun:

- ma'lumotlarni tasvirlovchi texnik vositalar- ko'chada o'rnatilgan svetodiod ekranlar, bino ichidagi plazmali panellar, transport vositalarida, bino qoshidagi "yuguruvchi" matnlar, mobil telefonlar, Internet va b. orqali axborotlarni aholiga roliklar, elektron plakatlar tarzida, tazyiq va FV ro'y berishi sharoitida o'zini tutish xavfsizligi qoidalari haqida informatsion bildirishlar;

- kuzatuv va ma'lumotlar to'plash uchun kuzatuv kameralari yordamida xavfli vaziyatlar bo'layotgan joy, odamlarning ko'plab to'plangan yerlaridagi ahvolni ko'rish, ovoz panellari orqali informatsion markazlaridagi operatorlar bilan aloqa o'rnatish;
- radiatsion va kimyoviy nazorat vositalari bo'lgan avtomatlashtirilgan komplekslar, datchiklar, odamlarning ko'plab to'plangan yerlaridagi radiatsion va kimyoviy xolati haqidagi ma'lumotlarni yig'ish va saqlash;
- tovushli kuzatuv vositalari: tovushni kuchaytirish qurilmasi, aholini tovushli xabar berish dinamiklari va boshqa uskunalari;
- informatsion xavfsizlik ta'minoti- kompyuter viruslaridan, «xakerlar»ning xujumidan muxofazalovchi dasturiy vositalar va b. dan foydalaniladi.

Rasm 11. Tashqi svetodiod yoritilishi

Bulardan foydalanish natijasida aholini FM soxasidagi FVdan muxofazalanishga tayyorlash, tazyiq va xavflar haqida kafolatlangan xabar berish va ma'lumotlarini yetkazish, umumiy tartibni saqlash monitoringini kuchaytirish, ijtimoiy xavfli odamlarni aniqlash va identifikatsiya qilishni oshiradi.

Chet el tajribasini tashxizi (eng avval AQShning ob-havo radiosi) FV orqali tazyiq va xavflar yuzaga kelish haqida axborot berish uchun butun mamlakatni qamrab olgan ul'traqisqa to'liq raqamli maxsus radiouzatish tarmoq tuzilmasi yordamida o'ta yuqori sifatli axborot uzatish imkoniyatiga egaligi va zarurat tug'ilganda radiouzatish qurilmalarini majburan shu to'lqinga

moslashish tizimini mamlakatimizda ham shunday tarmoq yaratish masalasi turibdi.¹

1 BOB BO‘YICHA XULOSALAR

1. Hozirgi paytda shu narsa ma’lum bo’ldiki, xavfli tavakkalning va favqulodda vaziyatlarning kamayishini tizimli tashkil etuvchilaridan biri hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatidir. Uning shakllanish doirasida xavfsiz nuxxadagi shaxsning sifati, hayot faoliyati xavfsizligi sabablari rivojlanadi, muxofazalovchi chora-tadbirlarni zaruriyati, ta’sirchanligiga ishonchni muhabbat tug’diradi, salbiy ta’sirlar sharoitida fizikaviy va asabiy turg’unlik shakllanadi, o’zini xavfsiz xatti-harakati bo’yicha zaruriy bilim va ko’nikmalarini oladi.

2. Chet ellarda hayot faoliyatig xavfsizligi madaniyatini shakllanish juda tor doirada mehnat xavfsizligini meyor va qoidalarini singdirishga yo’naltirilgan bo’lib, mehnat madaniyatning elementi sifatida ko’riladi.

3. Respublika FVV hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXMg masalalarini rivojlantirishga katta ahamiyat berilmoqda, chunonchi:

- hayot faoliyati xavfsizligi borasida bilim berish;

- maktablarda, litsey va kollejlarda, oliy o’quv yurtlarining kafedralari qoshida “Yosh qutqaruvchi”, “Yosh parashyutchi”, “Yosh o’t o’chiruvchi” to’garaklarida yoshlarni tayyorlash;

- potensial xavfli o’ta muxim obektlarda barcha xavfsizlik, yong’in xavfsizligi qoidalarini va suv xavzalarida insonlar xavfsizligi meyorlarini ishlab chiqish va nazorat qilish, ishlovchi aholini, iqtisodiyot obektining qutqaruv xizmatini, korxonalar va tashkilotlarini, shtatda bo’lmagan avariya-qutqaruv xizmatchilarini o’qitish;

- fuqaro muxofazasi borasidagi davlat siyosatini, favqulodda vaziyatlarda muxofazalanish, suv xavzalarida insonlarni yong’in xavfsizligini ta’minlashni shakllantirish;

- hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi umummilliy ideologiyani rivojlantirish, zaruriy meyoriy-xuquqiy bazani tuzish va rivojlantirish,

tavakkalni boshqarish soxasida ilmiy-texnikaviy faoliyatni, , xavfsizlikni ijtimoiy reklamasini amalga oshiradi;

- Umumrespublika aholini ko'p yig'ilgan joylarda hayot faoliyati xavfsizligi borasida aholini tayyorlashga qaratilgan axborotlashtirish va xabar berish kompleks tizimini yaratish va rivojlantirish, aholini favqulodda vaziyatlar va terroristik aksiyalar xavfi haqida o'z vaqtida va tezkor axborotni yetkazish, aholini ko'p yig'ilgan joylarda jamoat tartibini saqlash uchun zamonaviy texnik vositalar va texnologiyalardan foydalanish.

5. Hozirgi paytda "hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)" kategoriyasi ma'nosiga tushunish, asosiy shakllarini, uslub va rivojlanish vositalarini o'rganish bosqichi o'tmoqda. Shuning uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)ni shaklanishining asosiy maqsad va vazifalarini aniqlash, madaniyat obektlarini shakllanish klassifikatsiyasini berish, XFXM obektlarini shakllantirish uchun zarur sifat va xossalarni aniqlash hamda hayot faoliyatig xavfsizligi madaniyati (HFXM)ning rivojlanishini umumiy uslubiy yondoshishini ishlab chiqish kerak.

II. bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)ning umumiy tavsifi

II.1. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)ning tarixiy, falsafiy, ijtimoiy, diniy manbai

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM) tushunchasi yangi bo'lishiga qaramay, uning o'zini tarixidan avvalgi davri mavjud. Bu ko'rilyotgan kategoriyaning oyoqqa turishiga va rivojlanishiga o'ziga yaqin fanlarga xos ko'rinishlar, dunyoqarashning ta'siri sezilarli darajada ahamiyatga egadir.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)ning manbaini tavsiflash uchun tarixan transformatsiyalangan “xavf”, “tazyiq”, “xavfsizlik” tushunchalariga insoniyat tarixi davomida ma'no beruvchi konsepsiyalarini tashxizlash maqsadga muvofiqdir.

Buni turli tarixiy davrlarda yashagan odamlarning ongida falokatlar, ularning oqibatlarini alohida xususiyatlarini tafsiflash orqali amalga oshirish mumkin. Birinchisi ommaviy qo'rquv va xavotirlarning jamlanmasini, hamda ularni yengib o'tishning chora-tadbirlarini o'z ichiga olsa, ikkinchisi tabiiy muhitning o'zgarimas elementi sifatida bo'lgan insonning dunyoqarashi, o'zaro uzilmas va tig'iz aloqani tushunishi, tabiiy muxofazalash harakatlarini o'tkazish zaruriyatini anglash darajasidir. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)ning tushunchasini vujudga kelishiga va sezilarli ta'sir etishiga xavfsizlik, shu bilan birga atrof-muhit muammosini aks ettiruvchi turli falsafiy va ijtimoiy ta'limotlari, nazariyalar, konsepsiyalar sabab bo'ldi.

Nihoyat, sivilizatsiya, etnoslar, xalqlar, alohida odamlar, ilm, madaniyat, turli inson faoliyati soxalarining rivojlanishiga, turli jamoat formatsiyalarining ijtimoiy tuzilishiga va funksiyalariga sezilarli faktorlardan biri - diniy dunyoqarashdir. Shu sababli, dunyo dinlarining mavqe'i, aqidasi, me'yorlari va odatlari hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash muammolari bilan jipslikda olib borish alohida qiziqish yuzaga keltiradi.⁶

Qadimiy dunyo uchun “falokatli anglash”ni shakllantirishga ta'sir etuvchi

⁶ Дурнев Р.А. Культура безопасности – культура разума и просвещения. Журнал «Основы безопасности жизни», вып. 5, 2006.

asosiy faktori bo'lib, atrofda ro'y berayotgan tabiiy va antropogen hodisalar (yil faslining o'zgarishi, insonlarning tug'ilishi va vafoti, davlatlarning gurkirashi va vayron bo'lishi)ning davriyligi va bu anglashni tashqi dunyoga (tabiiy ofatlar, dushmanlarni bostirib kelishi va x.k.) yo'naltirishlari hisoblangan.

Qadimgi odamlarning o'ziga, yaqinlariga, oilasiga, qabilasiga, davlatiga nisbatan havfsizlik xolatini baholash uchun ishlab chiqilgan tushuntirish chizmalari, ya'ni avvaldan xis etish va oldini olish funksiyasiga ham ega bo'lgan. Bu chizmalar asosan falokatlar va ofatlarning sababidan qochish bo'lsa, eng kam darajadagina – bunday jarayonlarni va hodisalarning vayron qiluvchi ta'sirini yumshatish chora-tadbirlarini qo'llash bo'lgan. Agar, ro'y bergan yoki berishi mumkin bo'lgan falokat sababchisi “xudoning qahri” deb tan olinsa, bunda aqlli strategiyasi sifatida xudoni qahriga uchramaslikka harakat qilingan.

Insonlarning dunyoqarashini o'zgarishiga shu davrda o'zini tabiatga bog'liqligini, u bilan o'zaro aloqada ekanligini his qilish muhim rol o'ynagan. Bular afsonalarda, miflarda o'z aksini topgan. Haqiqatni bilish vositalari va usullari mukammal bo'lmaganligidan odamlarni fikricha, mavjud dunyo bilan insonlar o'rtasida vositachi sifatida maxsus, tushunib bo'lmaydigan, kelajakni bashoratlaydigan g'ayritabiiy kuchlar dunyoni yaratishi turtki bo'ldi. Aslini olganda, g'ayritabiiy kuchlar o'zini bevosita tashuvchi o'simliklar, hayvonlar, jonsiz predmetlardan bilan birga, insonlar xarakterini bilish, o'zini tuta olish xususiyatlariga ham ega edilar. Bularning barchasi qadimgi dunyo odamlarining atrofdagi tabiat bilan qondoshlarcha kechinmalarini asoslar edi. Tabiatni bilish jarayonini ilmiy asosga qo'yishning ilk harakatlarini tartibga solish Misr, Xitoy, Osiyo davlatlari, Arabistonning erta sivilizatsiyasi davriga to'g'ri keladi. Turli tabiiy jarayonlarining kechishi to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ilishi bir tomondan sanoq tizimini rivojlanishiga va mukammalashiga, ikkinchi tomondan u yoki bu tabiiy kataklizmalarni (quyosh, oy tutilishi, vulqonni otilishi, suv toshqinlari, qurg'oqchilik va b) bostirib kelishini yuqori aniqlikda aytib berish, qishloq xo'jaligining jarayonini rejali asosga qo'yish imkonini berdi.

Bunday hodisalardan yolg'iz xabardor bo'lgan xukmdorlar, odamlarni

o‘ziga bo‘ysundirish xolatida ushlab turishga, tabiatning tushuntirib bo‘lmaydigan, bexabar kuchlarini “boshqarish” imkonini bergan.

Ulug‘ Sharq olimi Abu Rayhon Beruniy (973-1048) ning merosi bilan faqat Sharq, jumladan O‘rta Osiyo olimlarga emas, balki Yer yuzini juda ko‘p mamlakatlari olimlari shug‘ulanadi. Bizning diyorimiz farzandi Abu Rayhon Beruniy o‘z madaniy va ilmiy merosining jahonshumul ahamiyati bilan o‘zbek elining yoxud O‘rta Osiyo ellarininggina emas, balki jahon xalqlarining butun Yer yuzining manaviy boyligiga aylandi. O‘rta asr Sharq olimlari ichida Abu Rayhon Beruniyning ilmiy merosi alohida o‘rin tutadi. U tarixchi, lingvist, astronom faylasuf sifatida talay ilmiy meros qoldirgan allomadir. Uning geografiya, mineralogiya va farmakalogiya bo‘yicha qoldirgan merosi bu fanlar tarkibidan ajib bir durdona sifatida o‘rin oldi. Olimning matematika va astronomiya sohasidagi ishlari esa jahon tabiatshunosligining rivojiga ulkan hissa bo‘lib qo‘shiladi. Bu davrda Beruniy metallar va qimmatbaho minerallar bilan bog‘liq talay qiziqarli ilmiy tajribalarni amalga oshiradi. Uning bu tajribalari natijalari olimning solishtirma ogirliklar haqidagi "Metallar va qimmatbaho ma'danlarning hajmlari bo‘yicha nisbatlar haqida kitob" risolasidan o‘rin olgan. Shuningdek, bu davrda Beruniy qator astronomik kuzatishlarni, jumladan, Urganchda ekliptikaning osmon ekvatoriga og‘maligini o‘lchashga doir talay kuzatish ishlarini bajaradi. 1016 yili bizgacha yetib kelmagan «Quyosh harakatini aniqlash usuliga doir ko‘rsatma» degan risolasini yozdi.

Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatini O‘rta asr sharoitida dunyo madaniyatining oldingi qatoriga olib chiqqan buyuk mutafakkirlardan biri — Abu Ali ibn Sino (980-1037) bo‘lib, u Yevropada Avitsenna nomi bilan mashhurdir. Ibn Sino iste’dodli, xotirasi kuchli, zehri o‘tkir bo‘lganligidan o‘z davrida ma’lum bo‘lgan ilmlarni tezdan egallay boshladi. 10 yoshidayoq Qu’oni karimni boshdan-oyoq yod o‘qir edi. 13 yoshlaridan boshlang‘ich matematika, mantiq, fiqh, falsafa ilmlari bilan shug‘ullana boshlaydi. Ibn Sino yosh bo‘lishiga qaramay, Abu Abdulloh Notiliy rahbarligida falsafani, Hasan ibn Nuh al-qumriydan tibbiyot ilmini har tomonlama o‘rganadi, asta-sekin tabiblik bilan

ham shug‘ullanadi. U o‘zidan avval o‘tgan Sharq mutafakkirlar asarlarini chuqur o‘rganish bilan birga, Qadimgi yunon tabiiy-ilmiy, falsafiy merosini, xususan Aristotel, Yevklid, Ptolemey, Galen, Gippokrat, Pifagor, Porfiriy asarlarini ham qunt bilan o‘rgandi. Real hodisalarni chuqur bilish, fan bilan shug‘ullanish insongagina xosdir. Ibn Sino «Risolatun fi taqsim al-mavjudot» asaida butun borliqni tarkibiy qismlarga bo‘lib, birma-bir sanaydi va ularga ta’rif berib o‘tadi. Vujudi vojib, vujudi mumkin, substansiya, aksidensiya, materiya, shakl, aql, unsur, jism, quvvat, sezish, mineral, hayvon, nutq, lison kabi kategoriyalar bu risolada qisqacha ta’riflanadi.

Atrofdagi tabiiy haqqoniyatni ilmiy rivojlanish taraqqiyoti (eradan avvalgi VIII asr – V asr) antik davrga to‘g‘ri keldi. Shundan boshlab, tabiatga ko‘r-ko‘rona bo‘ysunishdan voz kechish boshlandi. Bu xolat uni o‘rganishning bevosita moddiy foyda ko‘rishga mo‘ljallanmagan yangi yo‘nalishlarini paydo bo‘lishida aks etdi. Birinchi o‘ringa insonlarni qarama-qarshisiz dunyoni qayta yaratishga intilishi va o‘z o‘rnini his etish qo‘yildi. Qadimiy mutafakkirlar aqlini egallagan asosiy muammolardan biri, insonlarni tabiat bilan o‘zaro munosabatlarining muammolaridir. Qadimiy grek tarixchisi Gerodot (484–425 e.a y) insonlarning xarakterini shakllanishi va u yoki bu siyosiy tuzumni o‘rnatilish jarayoni tabiiy faktorlarning (ob-havoni o‘zgarishi, yer tuzulishining xususiyatlari va x.k) ta’siri bilan bog‘langan. Qadimiy grek tabibi Gippokrat (460–377 yy) kasalni davolashda organizmni individual xususiyati, tabiat bilan o‘zaro munosabati e’tiborga olinib, davolash kerakligini uqtirgan edi. Uning fikricha, tashqi muxitning faktorlari (ob-havoni o‘zgarishi, suv va yer tuzulishining xususiyatlari, davlat qonunlari va x.k) insonlarning tanasi va ruxiy xossalarning shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Iqlim Gippokratning fikricha, asosan milliy xarakterning xususiyatlariga ta’sir ko‘rsatadi.

XI asrning mashhur shoiri, faylasufi, matematigi va astronomi Umar Xayyom (1048-1124) dunyoga mashhur ruboyilar muallifi olim sifatida astronomiya sohasidagi faoliyati diqqatga sazovor bo‘lib, u mazkur sohadagi

yutuqlarni Marv va Isfaxon rasadxonalarida ishlab yurgan paytlarida qo‘lga kiritdi. Olim o‘z astronomik kuzatishlari asosida "Malikshohning astronomik jadvallari" ("Malikshoh ziji") ni yozdi. "Malikshoh ziji"ning bir nusxasi Parij Milliy kutubxonasida saqlanmoqda. Bu "ziji" da Quyosh, Oy va boshqa sayyoralarning harakatiga hamda ularga tegishli ma'lumotlaridan tashqari, yana yuzga yaqin ravshan yulduzlarning koordinatalari keltirilgan.

Sharq allomalarini ichida qadimgi Xitoy faylaso‘fi Konfusiy aloxida o‘rin tutadi. Faylaso‘f ilmini asosiy shavqi odamlar oqimini ta’na qilishdan, jamiyat va davlatning ideal (shu jumladan xavfsiz) parametrlarini izlashdan iborat bo‘lgan. Uning fikricha, sotsiumni ratsional tuzilmasining asosi bo‘lib, quyidagi ahloqiy kategoriyalar va boyliklar bo‘lishi kerak: boshqalarni xuddi o‘zini hurmat qilgandek hurmat qilishi uchun ishlash kerak, bizlarga qanday muomala qilishlarini xoxlasak, ularga shunday muomala qilish kerak – ana shu hayotning to‘g‘ri yo‘li, haqiqiy ahloqi hisoblanadi. Bu kategoriyalar va boyliklar o‘z navbatida jamiyat va davlatda hamohanglik topishda umumiy ahloqiy marosimlarga birlashadi. “Qachonki istaklar toza va sevgi bilan sug‘orilgan bo‘lsa, yuragimiz haqqoniy va to‘g‘ri bo‘ladi. Qachonki yuragimiz haqqoniy va to‘g‘ri bo‘lsagina, odam to‘g‘rilanadi va yaxshi bo‘la boshlaydi. Qachonki , odam to‘g‘rilansa va yaxshi bo‘la boshlasa, oilada tartib o‘rnatiladi. Qachonki oilada tartib o‘rnatilsa, unda davlat obodonlashadi. Qachonki davlat obodonlashsa, butun bashariyatda tinchlik va totuvlik bo‘ladi”.

Konfusiy kerakli darajada tabiat bilan o‘zaro munosabatlarni qayta ishlab chiqqan. Uning aytishicha, insoniyat uzoq vaqt mavjud bo‘lishi uchun tiriq mavjudodlarga, tabiatga, tabiiy boyliklarga jamiyat ratsional munosabatda bo‘lishi kerak. O‘sha davrdayoq insoniyatni tabiiy boyliklardan xaddan ziyod foydalanishdan chegaralanishga ogohlantirgan.

O‘rta asrdagi insonlarning “falokatli ongi”ni shakllantiruvchi umrining qisqaligi (ko‘p miqdorda epidemiyalar, bolalar o‘limining kattaligi, qaxatchilik, ocharchilik, qonto‘kar urushlar oqibatida), o‘sha davridagi diniy aqidaparastlik (qiyomat qoyim yaqinligi,) asosiy faktorlar bo‘lib hisoblangan. O‘sha davr

mobaynida ekologik nazariya deyarli rivojlanmadi. Jamiyat bilan tabiatdagi o‘zaro munosabat yolg‘iz Quryoni Karim va Injil tomonidan talqin qilinib, unda xudo barcha yerlarni undagi mavjudotlar bilan birga odamlarga to‘liq va tanho egalik qilishga berganligi aytilgan edi.

Vaziyat qayta yaratilish davrida o‘zgardi, bu xolat o‘rta asr olimlari Buyuk Albert va Rodjer Bekonlarning asarlarida yozib ko‘rsatilagan. Nemis olimi Buyuk Albert (1206–1280) qalamiga tabiiy ilmiy traktatlar mansubdir. “Alkimyo”, “Metallar va minerallar” haqidagi asarlarida iqlimni joylarning geografik kengligiga, dengiz sathidan qanday balandlikda joylashganiga, tog‘ va vodiylarni yer qimirlashi va toshqinlar natijasida yuzaga kelishi bilan bog‘liqligi haqida fikrlar keltirgan.

Ingliz faylaso‘fi va tabiatshunos olimi Rodjer Bekon (1214–1294) organizmni yashashida quyoshning rolini ta’kidladi, konkret yashash joylaridagi iqlimiy shartlarni va organik jismlarning xolatini o‘zaro bog‘liqligiga e’tiborini qaratdi, shu bilan birga inson ham barcha mavjudotlar singari iqlim ta’siriga moilligini, ya’ni iqlimning o‘zgarishi inson tanasini va xarakterini o‘zgarishiga ta’sir ko‘rsatishini ta’kidladi.

Mirzo Ulug‘bek (1394-1449)ning yulduzlar harakatiga oid hisob-kitoblari shunchalik aniq va ilmiy isbotlanganki, u asrlar osha astronomiya ilmida dasturilamal vazifasini o‘tab keldi. Mirzo Ulug‘bek asarlarida ilm inson ma’naviyatining asosi ekanini ta’kidladi.

Rasm 12. Mirzo Ulug‘bek me‘moriy obidasi.

Darhaqiqat, ilm-jaholat kushandasi, u insonning fikrini teranlashtirib, tafakkurini o‘tkirlashtiradi. Shu ma’noda, Ulug‘bekning ilmiy va falsafiy

qarashlari, umuman, ma'naviy merosini qancha o'rgansak, shuncha foydali. Ta'kidlash joiz, Mirzo Ulug'bek nomi G'arb mamlakatlarida buyuk bobosi Amir Temurning shuhratidan ancha ilgari ma'lum bo'lgandi. «Vaqtlar va unga taalluqlik nimarsalar» deb nomlangan maqola 22 bobdan iborat. U asosan matematika va sferik astronomiya masalalariga bag'ishlangan. Ikkinchi va uchinchi boblarda o'rta asrlar uchun eng aniq bo'lgan sinuslar va tangenslar jadvallari keltiriladi. Maqolaning to'rtinchi bobida Ulug'bek ekliptikaning (falak ul-burj) osmon ekvatoriga (muaddal unnahor) og'ish burchagining miqdorini keltiradi. Bu haqda u bunday deydi: «Bizning kuzatishimizcha, eng katta og'ish (ya'ni ekliptikaning osmon ekvatoriga og'ishi) burchagini yigirma uch daraja o'ttiz daqiqa o'n yetti soniyaligini topdik». Ulug'bek topgan bu miqdor o'rta asrlar davri uchun ancha aniq edi. Shuni ham aytish kerakki, bu burchakning miqdori barcha davr astronomlari uchun katta ahamiyatga ega edi, chunki yoritgichlar va yashash joylarining aniq koordinatlarini topish shu burchak miqdoriga bog'liq edi.

Uyg'onish davri (15-16 asr) italyan olimi, rassomi, haykaltaroshi va muxandisi Leonardo da Vinchi (1452–1519) nomi bilan uzviy bog'langan. U ilmning asosiy vazifasi tabiiy hodisalarni ularning sabablaridan, zaruriy aloqalaridan kelib chiqqan xolda qonuniyatlarni o'rnatishdan iborat deb fikrladi. Yerdagi hayotni o'rganish uni Yer va Koinot qismatining aloqasi mavjudligi, bizning planetamiz quyosh tizimida markaziy emas, balki arzimas maydonga egaligi to'g'risidagi xulosaga olib keldi. Tabiiy muhitda insonning rolini bilish, tirik mavjudodlar tarkibini, hayvonlar va o'simliklarni o'zgarish sabablarini tushunishga o'zlarining salmoqli ulushlarini quyidagi olimlar kiritdi: Robert Guk (1635–1703), Antoni van Levenguk (1632–1723), Jorj Byuffon (1707–1788), Karl Linney (1707–1778), Jan Batist Lamark (1744–1829), Charlz Darvin (1809–1882) va b. Ularning asarlarida kreasionistik (hamma narsani xudo yaratishi) qarashlar inkor etiladi, tabiiy va ijtimoiy hodisalarni tashxiziga evolyusion tarixiy yondashish keltirilgan. Bu xolat atrof- muhitdan faqat foydalanuvchi sifatida ishlatishni sezilarli darajada ta'kidlaydi.

Zamondoshlar ekologik taassurotlarini rivojlanishiga ingliz ruxoniysi, iqtisodchisi va demografi Tomas Robert Maltus (1766–1834) g‘oyalari ta’sir ko‘rsatdi. Uning tomonidan “aholini joylashish qonuni” deb atalmish g‘oyaga asosan aholini o‘sishi geometrik progressiya shaklida bo‘lsa, yashash vositalari (eng avvalo oziq-ovqatlar) faqat arifmetik progressiyada bo‘lishi aytilgan. Aholining shu tarzda ko‘payishiga qarshi Maltus nikoxni reglamentlash va tug‘ilishni cheklash orqali kurashishini taklif qildi.

Ko‘rilayotgan davrda O‘zbekistonda “xavfsizlik” tushunchasining boshqa xolga o‘tish xolati sezilarli qiziqishga egadir. XIII asrgacha xavfsizlikni shakllanish munosabatiga islom dini madaniyati katta rol o‘ynadi. Bu xolat xavf tushunchasini insonlar ongida gavdalanishini yumshatadi, ularni birorta ko‘ngilsizlik yuz berishini oldindan ko‘ra olishga e’tibor berish, extiyotkor bo‘lish, xavotir olishdan iborat. Yuz berishi mumkin bo‘lgan xavf ma’lum bir korxonaga taalluqliligini juda tor, umumlashmagan xolda tasavvur qilingan.

Bunday xavfni tushunish o‘tib ketuvchi, doimiy bo‘lmagan xolat deb tushunilgan. Ma’lum sharoitda inson mol-mulkini, shaharlarda yonib ketgan imoratlarni, xonliklarda o‘zaro mojarolar natijasida o‘ziga tegishli yerlarni saqlab qolish emas, balki yo‘qotish xavfli edi. Xavfni xuddi shunday, manbai asosan tashqi ta’sirlarni tushunishdan iborat bo‘lmay, balki predmetning o‘zida, uning ichki tarkibida ekanligini xis etish shu davr davlatlariga xos edi. XIII asrdan boshlab, “xavf” tushunchasining ma’nosiga o‘zgarish kirishi boshlandi.

O‘zbek tilida “bunyodkor” tushunchasi “barpo qilmoq”, ”yaratmoq” tushunchalariga sinonim sifatida qo‘llaniladi hamda o‘z xalqining farovonligi, Vatani ozodligi va obodligi yo‘lida kurashgan, yaratuvchanlik ishlarini olib borgan shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi. Amir Temur (1336-1405) bunyodkorligi bilan xalqimiz tarixida o‘chmas iz qoldirgan inson. Sohibqiron o‘z sa’i-harakatlari mamlakat yaxlitligini ta’minladi, yurtning ozodligi uchun kurashdi, xalqning farovon hayot kechirishiga o‘z hissasini qo‘shdi. U Chingizxon bostirib kirganidan keyin vayronaga aylangan shaharlarni qayta tikladi, obod qildi. Natijada Samarqand, Buxoro, Shosh kabilar jahonga ko‘z-ko‘z qilsa arzigulik

shaharlarga aylandi. Movarounnahr o'lkasi bog'-rog'larga burkandi. Shahar devorlari baland qilib ko'tarilib, oltita mustahkam darvoza – Ohanin, Feruza, So'zangaron, Gozurgoh, Buxoro va Chorraha darvozalari tiklangan. Ilgari shaharga olib kelingan mol va matolarni bir yerda tartib bilan joylashtirib sotadigan joy yo'q edi. Podshohning amri bilan shaharda ikki tarafida qator do'konlar qo'yilgan shoh ko'cha, bozorlarda rastalar qurildi.

Davlatning parokandaligi, har bir xonlikning faqat o'z mol-mulkini saqlab qolishga intilishi, o'zidan kuchsizlarga doimo tazyiq qilishi, atrofdagi davlatlarning xavf solishi oqibatida eng asosiy geografik jihatdan xavfsizlikni ta'minlash, xonliklarni birlashtirib, kuchli davlat bunyod etishni his qilishga, yangi yerlarni bosib olishga undadi.

Faqat kuchli davlatgina xavfni oldindan ko'ra olish, potensial xavflarning manbaiga mansub bilimlarni o'rganishni taqozo etadi.

12 yoshli Bobur Mirzo (1483-1530) Farg'ona ulusining hukmdori sifatida taxtga o'tirishidan boshlab temuriylar shahzodasining bu vakili o'zaro janglar, qirg'inlar iskanjasida, vaziyat taqozosi bilan harbiy yurishlarini Afg'oniston va Hindiston hududiga ko'chirgan bo'lsa ham, umrining oxiriga qadar ona Vataniga qaytish fikri bilan yashadi.

Bobur 1504 yilda, 21 yoshida Qobulni egallab, shu yerda qaror topadi. U Afg'onistonda o'z saltanatini mustahkamlaydi, obodonchilik va ijod bilan shug'ullanadi. Shimoliy Hindistonda o'z hukmronligini o'rnatadi. Shu bilan birga ularni bartaraf etish uchun ma'lum chora-tadbirlarni ishlab chiqdi, bular chegara xududlarini mustahkamlash, suv to'g'onlari qurish, savdo-sotiqni yaxshilash va x.k.

XVI asrdan boshlab "xavfsizlik" tushunchasi keng ishlatila boshladi. Bu ko'pgina adabiyotlarda uchraydi, xavfni his etish uzoq va keng ko'lamda davom etadigan xolat bo'lib, berilgan tavsiflarga qaramay, uning bartaraf etish yoki oqibatlarini yumshatish mumkinligi aytilgan. Bu tushunchaning predmet xududi ham kengaya boshladi. XVII asrdan boshlab yozma manbalarda xavfsizlik nafaqat insonga, balki butun davlat, jamiyatga qaratildi. Asta-sekin

O‘zbekistonda xavfsizlik barcha yashash soxalarini qamrovchi, ichki va tashqi siyosat faktori sifatida bir butunlikni tashkil etilishi sezildi. Shaxsiy va jamoa xavfsizligini ta’minlash, tabiiy ofatlardan, epidemiyalardan, tashqi dushmanlardan bo‘layotgan tazyiqdan ogohlantirish nafaqat odamlarda, balki davlat izmida bo‘lishi aniq bo‘ldi.

Jamiyatni xavfsiz rivojlanishi, O‘zbekistondagi hayotni ijtimoiy inqirozini sabablari nazariyasini ko‘rsatishda asosiy konseptual yadro sifatida birdamlik tushunchasi turadi. Birdamlik- bu insonlarning o‘zini odatlari, qiziqishlari, hayajonlari, qarashlari bilan birligidir. Birdamlikning uch turini (ongsiz, umumiy hayajonli, tarixiy) ajratish va ularning rivojlanishini ko‘rib chiqilganda, olimlar tomonidan madaniyat, sivilizatsiya, fikrlash kabi muhim kategoriyalar kiritishdi. Ijtimoiy rivojlanish va xavfsizlik ijtimoiy birdamlikni o‘sishi bilan borishi ta’kidlandi. Jamiyatning tub mohiyati, uning birdamligida ham bo‘lib, jonzodlarning to‘planishidan farqli o‘laroq, shaxsning yangi tipi, nafaqat yuqori ahloqli, jamiyat ning ideal, boadab qadriyatlar asosidagi tasavvurga ega, balki ushbu qadriyatlarni hayotda yuzaga chiqaruvchi, doimo jamiyat hayotidagi barcha yo‘nalishlardagi qoloqliklariga qarshi kurashuvchi odamlardan iborat bo‘lishidir.

Ushbu nazariya kontekstida shunday xulosani keltirish mumkin: mamlakatimizni xavfsiz rivojlanishining obektiv alomati bo‘lib, jamiyatdagi birdamlikning o‘sishi va mustahkamlanishi, shaxsning ahloqiy asoslarini kuchayishidir.

XX asrdan boshlab to hozirgacha davom etayotgan inson va tabiatning o‘zaro munosabati umuman olganda insonning tabiatni ekspansiya qilishini kengayishi, barcha yashashga qulay yerlarni egallashi, sanoat va qishloq xo‘jaligini intensiv rivojlanishi, energiya ishlab chiqarishni yangi usullarini qo‘llash, yeroldi kosmik fazoni va butun Quyosh tizimini o‘zlashtirish, hamda ko‘z ko‘rmagan miqdorda aholini o‘sishi bilan tavsiflanadi.

Shu vaqtdan boshlab falsafa va sotsiologiyada “falokatli anglash” vektorida insonni tashqariga qaratilgan qo‘rquvi umuman insoniyatning o‘z oldidagi

qo‘rqishga aralashtirib yuborish ro‘y berdi.

Bosh xavflarni endi nafaqat bo‘ron va epidemiyalar tashkil etdi, balki insonni ichida chuqur yashiringan vayron qiluvchi asos ekanligini bildi. Bu tendensiya o‘z aksini falsafiy fikrda, psixologiyada yangicha dunyoqarash sifatida, inson atrof-muhit oldidagi o‘zining aybini xis qildi va vayron qiluvchi faolligidan qo‘rqa boshladi.

Ko‘rilayotgan davrda ijtimoiy hayot faoliyati xavfsizligini paydo bo‘lishi va rivojlanishi amalga oshdi. “Shaxsiy xavfsizlik” nazariyasi ham ma’lum rivojlanishni amalga oshirdi. Ular dunyo tizimini transformatsiyasiga reaksiyasi bo‘lib, odamlarni xalqaro hayotga ko‘proq tortishdan iborat. Buning asl mohiyati shundan iboratki, himoya obekti bo‘lib nafaqat institutlar, xududlar yoki davlat suverenitetigina bo‘lib qolmay, balki alohida individ yoki xalq bo‘lishi kerak.

Ushbu nazariyalarga amal qilgan xolda, umumiy ko‘rinishda xususiy xavfsizlik bir vaqtni o‘zida insonning erkin rivojlanishida, xuquq va imkoniyatlarini qo‘llash orqali jamiyat (milliy va global darajada) hayotida ishtirok etishi sifatida namoyon bo‘ladi.

Diqqat markaziga xamma muammolari bilan inson qo‘yilib, davlat xavfsizligi alohida olingan insonlar xavfsizligi orqali erishiladi. Bunda, xavfni asosiy manbai sifatida ichki taxdidlar, ya’ni terrorizm, korrupsiya, narkotiklar sotish, epidemiyalar, atrof-muhitning xolati va x.k. oldinga chiqadi.

Xavfsizlikni ta’minlashning muammolarini zamonaviy tushunishini rivojlanishiga diniy konsepsiyalar sezilarli ta’sir ko‘rsatar edi va ko‘rsatishda davom etmoqda, ularning ba’zi xolatlari inson, jamiyat va tabiatning majburiy bo‘lmagan o‘zaro munosabatlarini belgilaydi.⁷

Majburiy bo‘lmagan o‘zaro munosabatlarini yaqqol muammolari ilk bor qadimiy Sharq dinlarida, xususan Hindistonda qo‘yilgan. Sharq dinlarida dunyo to‘g‘risidagi tushuncha bir butun tizim shaklida bo‘lib, uning barcha elementlari ma’lum birdamlikda bo‘lib, u yerda insonga aniq joy ajratilgan. Ularning

⁷ Вензел Е.С. Исследование операций. Задачи, принципы, методологии. М.: Наука, 2008. – 208 с

ko'pchiligida markaziy elementi sifatida inson ruhining yangicha shaklga o'tish fikri ustun turadi, unga ko'ra insonning umri birin-ketin yangicha shaklga, bir tana qoplamasidan ikkinchisiga o'tish tizimi hisoblanadi.

Yangicha shaklga o'tish fikri peshonaga yozilganini ko'rishi aslida insonni qilmishlarini, taqdirini shart qilishini asosiy sabab qilib ko'rsatadi.

Bunday tasavvur qilishning mazmuni shundan iboratki, insonga peshonaga yozilganini ko'rish tobe'ligidan qutilish vazifasi, ruhining mukammal xolatga erishishi, absolyut borliqni to'liq bo'lishi, o'z-o'ziga yetarliligi yuklatiladi.

Shunday qilib, "xavf", "taxdid", "xavfsizlik" konsepsiyalarining tarixiy falsafiy va ijtimoiy bir shakldan ikkinchi shaklga o'tishi shuni ko'rsatadiki, insoniyat tarixi davomida insonlarga ta'sir etuvchi tashqariga qaratilgan xavflar (tabiiy ofatlar, epidemiyalar, bosqinchilarning yurishlari va b)ni "falokatli anglash" vektorini yo'nalishi insonlarning qo'rquviga, jamiyatdagilarning bir-birini oldidagi qo'rquvini o'zgartirdi.

Shak-shubxasiz, insonning o'z ichida yashiringan vayron qiluvchi boshlanishni yengishning asosiy usuli sifatida, uning shaxs sifatida teranligi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatida ko'rish mumkin.

Turli tarixiy davrlarda (qadimgi dunyo, o'rta asr, Yangi davr) insonning ongi tebranma o'zgarishlar tarzida aniq ifodalangan foyda olishga intiluvchidan to tabiatdan faqat foydalanuvchi sifatida emas, balki qarama-qarshi bo'lmagan dunyo tasavvurini qayta yaratish va unda inson o'z o'rnini his eta olishgacha intilgan.

XIX asr boshidan to XX – asrlarda sotsiolog olimlarning xavfsizlik muammolarini anglashga bag'ishlangan asarlarida asosiylari bo'lib odamlarning birdamligi, ijtimoiy rivojlanish va xavfsizlik yo'lida manfaatlarining birligi turgan. Bular tug'ma shaxsiyatparastlikdan insonning aqliy, ahloqiy va jamoat rivojlanishi yo'lidagi faol harakati hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning zaruriy shartlari hisoblanadi.

Yirik diniy dunyoqarashlar asosida tazyiq o'tkazmay inson, jamiyat, tabiatning o'zaro munosabatlarning hayot faoliyati ahloqiy fundamenti sifatida

barcha soxalarida postulati (haqiqatligi ayon bo‘lmasa ham, isbotsiz qabul qilinadigan qoida) yotadi.

II.2. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tushunchasini mazmuni

Hayot faoliyatining xavfsizligi madaniyati (HFXM) tushunchasining asosiy mazmunini aniqlash uchun alohida tashkil etuvchilari bo‘lgan “madaniyat”, “xavfsizlik”, “hayot faoliyati” ni semantik tashxiz qilish va bularni bir-biriga zid bo‘lmaydigan xolatda birlashtirish zarur.

Tashxiz shuni ko‘rsatadiki, “madaniyat”- extimol bir xil bo‘lmagan tushunchalardan biri bo‘lsa kerak. Keng ko‘lamda “texnomadaniyat”, “ommaviy madaniyat”, “madaniy hayot”, “madaniyatli inson”, “odob-axloq madaniyati”, “qadimiy dunyo madaniyati” va b. tushunchalar o‘zining mantiqiy yuklamasi bilan bir-biridan farqlanadi.

Ilmiy - falsafiy adabiyotlarda “madaniyat” – bu insonning ruxiy, jismoniy, diniy layoqatlarini parvarishlash, yaxshilash va fazilatli qilishdir; shu bilan birga keng ma’nodan madaniyat xalqning yoki bir gurux xalqlarning hayotni, yutuqlarni, ijodiyotini namoyon qilishni jamlanmasidan iborat.

Tarbiyachiik lug‘atda “madaniyat” terminiga quyidagicha ta’rif beriladi: “Madaniyat” (lotincha cultura- haydamoq, ishlamoq, tarbiyalamoq, rivojlantirmoq, qadriga yetmoq) –tarixan ma’lum darajada jamiyatning, insonning ijod kuchlari va layoqatini rivojlanishi bo‘lib, u odamlar hayotini va faoliyatini tashkil etish shakllari va turlarida, o‘zaro munosabatlarida, hamda ular tomonidan yaratilgan moddiy va ma’naviy qadriyatlarida gavdalanadi.

Umumlashtirilgan xolda madaniyat terminining kutiladigan natijalaridan va madaniy faoliyati parametrlari nuqtai nazaridan quyidagicha yondoshishlarni ajratish mumkin:

1- yondashish – funksional bo‘lib, unga ko‘ra madaniyat jamiyat faoliyatini usuli, inson faoliyatini ro‘yobga chiqarish vositasi, insonlar va tabiat orasidagi o‘zaro munosabati, insoniyatning talablarini, qiziqishlarini, fikrlarini, dasturlarini amalga chiqaruvchi sifatida ko‘rib chiqiladi.

2- yondashish – sifatli bo‘lib, madaniyat jamiyatning sifatli xolatini

tavsiflaydi, ya'ni insonlarning tabiat va ijtimoiy munosabatlar ustidan xukmronlik darajasi, tabiatni odamiylashuvini o'lchovi sifatida ko'rib chiqiladi. Bundan odatiy so'z birikmalari bo'lgan ishlab chiqarish madaniyati, maishiy, muloqot, his-tuyg'u madaniyati va b. mavjud.

3- yondashish- qadriyatli bo'lib, madaniyat moddiy va ma'naviy qadriyatlarning jamlanmasi sifatida ishtirok etadi. Bunday yondashish nima madaniyatga tegishli va nima aksimadaniyatga (johillik, vahshiylik, yovvoyilik, o'zini qo'lda tuta olmaslik, fashizm, millatchilik, qon to'kishga olib keluvchi shovinizm)taalluqligini chegalashdan iborat.

4- yondashish - kreativ bo'lib, madaniyat asarlari insonlarning ijodiy faoliyatini, u tomonidan yaratilgan texnika, muloqot vositasi, ilm, sanat natijasi sifatida ishtirok etadi. Bu yerda nafaqat inson faoliyatini natijasigina emas, balki insonning o'zini qobiliyatlari, ulardan maxsulotlarni yaratishda foydalanish usullari ham kiradi. Bunday xolda madaniyatga professional ilmiy, badiiy, texnikaviy ijodiyotdan tashqari, xalq ommasining ijodi, havaskorlik ijodi kiradi.

5- yondashish- meyoriy bo'lib, bunga asosan madaniyat insonlarning ahloqiy meyorlari, o'zini tutish qoidalarini urf-odatlariga va an'analarga bog'liq xolda qaraladi, axborotlarni ramz va belgilar tizimi yordamida yig'ish va uzatish usuli kiradi. Bunga faqat zamonaviy, madaniylashgan jamiyat ning oldinga harakatlanishga yordam beruvchi o'zini tutish qoidalarini urf-odatlar va an'analari kiradi.

6- yondashish- ma'naviy- shaxsiy bo'lib, insonlarning qobiliyatini rivojlantirishni, ularning ma'lum darajadagi yuqori madaniylik sifatidagi o'qimishlilikini, tarbiyaviyligini, ma'naviyligi, madaniyatligi o'z ichiga oladi.

Bir qancha tushunchalarni o'ziga qamrab olgan bitta universal qoida ma'lum shikastlanish (keng ko'lamda umumlashganligi, ba'zi bir tomonlarini yoritilmaganligi, amaliy maqsadlarda qo'llashning yetarlicha bo'lmaganligi) xususiyatiga ega bo'lganligidan, yuqorida keltirilgan yondashishlarning yagona ma'noga birlashgan eng qulay va muhim elementlarini ajratish maqsadga muvofiqdir, bular:

- dunyoqarashli asosga, qadriyatlar tizimi ikkinchi, uchinchi, oltinchi yondashishga xosdir;

- an'analar, jamiyat a'zolarining turg'un o'zini tutish qoidalari, ijtimoiy meros – beshinchi va qisman birinchi yondashishlarga;

- inson faoliyatining ma'naviy, intellektual va moddiy natijalari, artefaktlar (vosita va usullar, obektlar) – uchinchi, to'rtinchi va qisman beshinchi yondashishlarda aks etgan.

Dinamika nuqtai-nazaridan madaniyatni xolat (daraja) sifatida ham, jarayon sifatida ham qarash mumkin. Xolat sifatida “madaniyat” kategoriyasi o'tmishga qaratilgan ko'rinishda (ma'lum etapdagi yutuqlarning jamlanmasi, ijtimoiy meros), hamda borliqni baholashda (rivojlanish darajasi, o'rnatilgan axloq modeli) qaraladi.

Madaniyatni jarayon sifatida tavsiflashda tubdan o'zgartirish kuchi, ularga ta'sir etish mumkinligi, faoliyat vektorini tartibga solish haqida gapiriladi. Ushbu jarayon oqimi o'zining tarixiga (muayyan vaqt ichida avvalgi avlodlarning tajribasi) va ularni tatbiq etilishi (ishlab chiqilgan, individual va ijtimoiy ahloqning turg'un modellari)ga bog'liq .

Albatta, kechayotgan jarayonni dinamik, uzluksiz tashxiz o'tkazish ma'lum vaqt ichidagi, uning “kesmasi” hisoblangan aloxida xolatdan, ancha murakkabdir. Shuning uchun tizimiy texnikada, operatsiyalarni tekshirish jarayonida ushbu tashxizlarni soddalashtirish uchun turli vaqtlar, shu jumladan, tasodifiy lahzada jarayonni bir xolatdan boshqasiga o'tish, shakllanish jarayoni esa – parametrlar yig'indisi shaklida tavsiflanadigan keyingi xolatiga yetishishi sifatida qarash qabul qilingan.

Bu ko'rsatilgan jarayonga tashxiz qo'yishni soddalashtirishga, kriteriyalarni asoslashga va alohida olingan odamlarni, ijtimoiy guruhlarni, mehnat kollektivlarini, jamiyat ni hayot faoliyati soxasida rivojlanish darajasini baholashga imkon beradi, davlat aholisining madaniy saviyasini oshirish yo'nalishlarini aniqlaydi.

Ko'rilayotgan tushunchaning keyingi komponentasi bo'lgan “xavfsizlik”

-falsafiy nuqtai –nazardan “xavf- xavfsizlik” kategoriyasini izohlash ma’lum qiziqish uyg‘otadi.

Ba’zi mualliflarning fikricha, nodir hodisa bo‘lmish “xavf” asosida inkor qiluvchini inkor qilish yo‘li bilan o‘zining mavjudligini mustahkamlaydi. Tabiatning yuksak maqsadi o‘z-o‘zining hayotini saqlash ekanligini e’tiborga olsak, xavfsizlikni borliqning zararlanmagan tabiiy muqarrarligi kabi aniqlash mumkin.

Ko‘p xolatlarda “xavfsizlik” tagida intuitiv yoki ilmiy xolda xavflarni yo‘qligi tushuniladi. Shuning uchun xavfsizlik sifatida muxofaza obektining muxofazalanganlik xolatini tushunish maqsadga muvofiqdir, bunda barcha tavakkallarning miqdori ularning yo‘l qo‘yilganidan oshmaydi. Bu ta’rifda xavflar nomenklaturasi sifatida ularning analoglari – tavakkallar, ta’sir etishning mumkin bo‘lish masshtabi sifatida- tavakkalning yo‘l qo‘yilgan qiymatlari ilgari suriladi.

So‘z birikmasi bo‘lgan “barcha tavakkallar”ni – individual (alohida inson uchun), ijtimoiy (insonlarning yig‘indisi uchun) va global (shu jumladan alohida olingan davlat uchun) tavakkal deb qarash mumkin.

“Madaniyat” va “xavfsizlik” tushunchasini ilk bor atom energiyasi bo‘yicha Halqaro agentligi tomonidan 1986 yili Chernobil atom elektrostansiyasidagi yuz bergan avariyaning sabab va oqibatlarini tashxizi paytida birlashtirish amalga oldi. Yuz bergan avariyaning sabablaridan biri hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini yo‘qligi deb e’tirof etildi.

MAGATE bosh direktori qoshidagi yadro xavfsizligi bo‘yicha Halqaro konsultativ guruhning ta’rifiga qo‘ra, xavfsizlik madaniyati – bu korxonalar va tashkilotlar faoliyati va aloxida odamlar hatti-harakati xususiyatining tashxizini shunday jamlanmasiki, unda atom stansiyalarining (AS) havfsizligi muammolari yuqori ahamiyatliligi e’tiborga olinadi. Yana shu narsa qayd etiladiki, xavfsizlik madaniyati – bu barcha odamlarning malakaviy va ruhiy tayyorlanganligidir, AS xavfsizligini ta’minlash birlamchi maqsadi va ichki zaruriyati hisoblanib, xavfsizlikka ta’sir etuvchi barcha ishlarni bajarganda

javobgarlikni va nazoratni his etishiga olib keladi.

Rasm 13. Atom stansiyalarining xavfsizligi muammolari.

Shu davrdan boshlab xavfsizlik madaniyati fundamental boshqaruvning asosi hisoblanadi va O‘zbekistonning zararli korxonalarini meyoriy tartibga solish mumkin bo‘ldi.

Insonlarning qadriyatlarini o‘rnatishidan, o‘zlarini tutishidan, shaxsiy va professional fazilatlari va qobiliyatlaridan hayot faoliyati xavfsizligini ta‘minlashning chora-tadbirlarini ma‘lum darajada samarasi aniqlanadi, individual, ijtimoiy va global tavakkalni kamayishi ta‘minlanadi.

Shu paytdayoq xavfsizlik madaniyatining tushunchasini kengayishi

kuzatiladi. Umuman olganda hayot faoliyati xavfsizligini madaniyati ta'rifini o'rnatishdagi shart-sharoitlar quyidagichadir:

1. Madaniyat alohida individuumlar singari, jamoalar tomonidan yaralitishi va idrok etishi sababli, ushbu tushunchani nafaqat individual, balki kollektiv, jamoat darajasida ko'rilishi zarurdir.

2. Haqli ravishda xavfsiz hayot faoliyatini madaniyati emas, balki hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati iborasidan foydalanish to'g'ridir. Bu shu bilan bog'liqki, bunday madaniyatning tizimiy tashkil etuvchi alomati hayot faoliyati emas, balki bu hodisaning ko'pspektrli xavfsizlikning barcha ko'rinishlarida namoyon bo'ladi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati iborasi ko'p darajada amaliy tusga ega bo'ladi va faqat xavfsiz sharoitlar yaratish nuqtai nazaridan hayot faoliyati jarayonida maksimal foydali bo'lishligi uchun izohlanadi.

3. Ushbu tushunchaning boshqarma, tarmoqqa tegishli torliligini yengish, unga ijtimoiy tus berish, alohida odam, kollektiv, insonlarning uyushmasi bo'lishi mumkin barcha vaziyatlarni ko'rib chiqish uchun bu tushunchaning komponentasi sifatida faqatgina "xavfsizlik"ni emas, balki "hayot faoliyati xavfsizligi"ni, ya'ni xavfsiz hayot kechirish va faoliyat qilishni ko'rib chiqish zarur.

4. An'anaviy madaniyat xolisona, lekin tarqoq xolda boshqa odamlarning muomalasiga javoban alohida individlarning harakatlari ostida vujudga keladi. Yig'ma ommaviy harakatlarning o'ziyoq an'analarni, ahloqiy meyorlarni, afsonalarni (masalan, qadimiy yunon, hind va boshqa madaniyatlar), sanaddagi oqimlar va yo'nalishlarni shakllantiradi.

Shunday qilib, "madaniyat" tushunchasining ko'plab aniqliklarini va "xavfsizlik", "hayot faoliyati" birikmalarini umumlashtirib quyidagicha ta'rif berish mumkin: **"hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" (HFXM)- insonni ijtimoiy uyushmasining xolati bo'lib, hayot faoliyati jarayonida ma'lum darajada uning xavfsizligini ta'minlovchisidir.**

Madaniyatni shakllantirish deganda shunday jarayon tushuniladiki, uning

tashkil etuvchilari bo'lib, maqsad va vazifalarni o'rnatish va to'g'rilash, HFXMning asosiy usul va yo'nalishlarini shakllantirish, HFXMning meyoriy huquqiy va o'quv-uslubiy asoslarini ishlab chiqish, madaniy- informatsion ta'sirning samarali uslublarini uchratish va takomillashtirish va b. tushuniladi.

FXMning uslubiy asoslarini ishlab chiqish uchun hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini shakllantirish va ularni tashuvchilari bo'lishi kerak bo'lgan obektlarni tanlab, ular HFXMning tashuvchilari bo'lishi kerak, hamda xoxlagan sifat va xossalarga erishish maqsadida ushbu obektlarga ta'sir etish usullari aniqlanadi.

HFXMning boshlang'ich darajasini shakllantirish obekti sifatida sotsiumdagi shaxsga rivojlanish jarayonida va hayot faoliyatini borishida yuzaga chiqadigan sifatlarni yig'indisi shaklida qarash maqsadga muvofiqligi muqarrardir.

Shuni ta'kidlash lozimki, bu sifatlarning asosiy bo'g'ini hisoblangan oila jamiyat ning faqat hayot faoliyati jarayonidagina yuzaga chiqadi. Shuning uchun individual daraja to'g'risida gapirilganda nafaqat yakka odam, balki uning oilaviy ahvoli, atrofdagilari, oilaviy sharoiti nazarda tutiladi. Inson asosiy vaqtini xuddi shu sharoitda o'tkazadi.

Har kuni yashash tarzida va havflar ta'sir qilganda insonlarning sifatini namoyon bo'lishi xavflarni va favqulodda vaziyatlarni rivojlanishiga yo'l qo'yimaslik, ularning oqibatlarini minimallashtirish nuqtai nazaridan hal qiluvchi faktorlar hisoblanadi. Bundan tashqari, so'zsiz fakt bo'lib, insonlar kollektivi, ijtimoiy guruh va butun jamiyat ning xavfsiz hatti-harakatlarini asosiy alomati uning tarkibi bo'lgan odamlarning xususiyatlari va sifatiga kerakli darajada bog'liqdir.

Inson o'zini sifatlari va xususiyatlari, professional potentsiali, ma'lum kollektiv bilan munosabatlari yanada to'laqonli amalga oshiradigan joyi bo'lib ishlab chiqarish muhiti hisoblanadi. Statistika ko'rsatadiki, aynan ishlab chiqarish muhiti katta miqdordagi masshtabli tazyiq va xavflarg manbai hisoblanadi. Shunda ilgari haqli deb topilgan va hozirda dolzarbligi ta'kidlagan

“ishchilarning tashqi moslashuvi va ichki integratsiyasining muammolarini yechishning yo‘llari va qoidalari” ishlab chiqildi, ular korporativ madaniyatni tashkil etdi.

Ishlab chiqarish texnologiyasi va boshqaruv tizimi bilan birgalikda korporativ madaniyat korxonasi, tashkilot, muassasalarning samarali faoliyat ko‘rsatishiga ta‘sir ko‘rsatuvchi asosiy faktor hisoblanadi. Shuning uchun xavfsizlik korxonasi, tashkilot, muassasalarning samarali faoliyat ko‘rsatishida zaruriy tarkibidan biri bo‘lganligi uchun, turgan gapki korporativ madaniyat tizimining muhim elementlaridan biri HFXM bo‘lishi kerak.

Bundan tashqari, faqatgina mehnat kollektivida, ishlab chiqarishda, odamlar professional faoliyat ko‘rsatish joylarida sezilarli vaqtini o‘tkazadi.

Shuning uchun HFXMning yuqori darajada shakllanishini obekti sifatida mehnat kollektivlarini (korporatsiyalarni) ko‘rish zarurdir. Va nihoyat, ijtimoiy va davlat qadriyatlari, birlamchilik huquqi (ya‘ni jamiyatning ko‘pchilik a‘zosini fikricha ko‘proq ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan shaxsiy va jamoa farovonligi nuqtai nazaridan, stabil kun kechirish, ijtimoiy munosabatlarni uzoq muddatli rivojlanishi va mukammallashishi, davlatning ichki va tashqi siyosati kabilar) shubhasiz hayot faoliyati xavfsizligini ta‘minlashning asosiy tizimli tashkil etuvchisi hisoblanadi.

Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllanishining asosiy darajasi bo‘lib, individual, korporativ va jamoaviy davlat tuzumi hisoblanadi. Bunda ko‘rsatilgan darajada hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllanishi bizning fikrimizcha, absolyut xavfsizlikning qotib qolgan ideal xolati bo‘lib qolmasligi kerak. Takomillashtirish chegarasi bo‘lmaganligi sababli buni amalga oshirib bo‘lmaydi. Agar bu xolatga taxminan erishish imkoni bo‘lsa ham, ko‘zda tutilmagan yangi xavf-xatarlar va tazyiqlar yuzaga kelib, xavfsizligi kam bo‘lgan yangi xolat yuzaga kelishi mumkin.

Shuning uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllanishining asosiy maqsadi insonlar, mehnat kollektivlari, butun jamiyatning shunday

xolatiga erishishi kuzatiladiki, unda hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash asosiy ichki ehtiyoji bo'ladi va ushbu ehtiyojlarni qoniqtirish uchun zaruriy shart-sharoitlar mavjud bo'ladi.

Bularni tarbiyachiik bilimlar taqqoslash maqsadi bo'lib, oliy mutaxassislik ta'limi doirasida – bilim va ko'nikmalar jamlanmasinigina berish emas, balki o'qishni o'qitish kerakdir. Bu maqsadlarga erishish uchun HFXM ni shakllantirishda quyidagi masalalarini yechish kerak bo'ladi:

- HFXMni obektlarini shunday sifat va xolatlarini rivojlantirish kerakki, unda hayot faoliyati xavfsizligini ichki maqsadli o'rnatishni shakllantirishga imkonini bersin. Bu shaxsiy va jamoat ideallari va qadriyatlarini, sabablarga ko'ra harakatlaridir;

- xavfsiz kun kechirish to'g'risidagi bilimlarga muhabbat tug'dirmoq, atrofdagi dunyo, sotsium bilan hamjihatlikda rivojlanish;

- hayot faoliyati xavfsizligi soxasida turg'un individual va ijtimoiy, ahloqiy xossalari bo'lgan an'analar, ahloq meyorlarini shakllantirish;

- alohida olingan odamlar, ularning kollektivlari va birlashmalari uchun HFXM ni shakllantirish borasida sharoit yaratish. Ushbu masalani hal qilish uchun birinchi navbatda HFXM ni shakllantirishda huquqiy, meyoriy, qonuniy va o'quv- dasturiy asosini yaratish kerak.

Hozirgi paytda bunday boshlang'ich asos yaratilgan. U respublika miqyosidagi qonunlar, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti va Vazirlar Mahkamasini meyoriy huquqiy aktlari, FVV va boshqa muassasalarning hayot faoliyati xavfsizligi soxasidagi meyoriy huquqiy aktlari, FM borasidagi ma'lumotlar, meyoriy- uslubiy materiallar, ularni oldini olish va bartaraf etish, yong'in xavfsizligi va suv havzalarida insonlar havfsizligini ta'minlash, tavakkalni kamaytirishga qaratilgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

HFXM ni shakllantirishning o'quv-uslubiy asosi o'z ichiga davlat o'quv standartlari, asosiy fanlar, hayot faoliyati xavfsizligi asoslari, hayot faoliyati xavfsizligi fanlari, hamda hayot faoliyati xavfsizligi sohasida bilim olayotgan turli aholi guruhlari uchun taxminiy o'quv rejalarini oladi.

Bu hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga qo'yiladigan maqsad va vazifalarini bajarish uchun boshlang'ich asos bo'ladi.

II-BOB BO'YICHA XULOSALAR

1. "Xavf", "xavfsizlik", "tazyiq" konseptlarning tarixiy, falsafiy va ijtimoiy transformatsiyasini tashxizi ko'rsatadiki, insoniyat tarixi davomida tashqariga qaratilgan qo'rquvlarning "fojiviy anglash" vektorining tashqi faktorlari (tabiiy ofatlar, epidemiyalar, bosqinchilarning hujumlari va b.) odamlarga nisbatan ichkariga qarab, ya'ni insonning xavflari va insoniyatlarning o'zi oldidagi xavflarini o'zgarishi ro'y beradi. Bu hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini insonning o'zida, ichki dunyosida yashiringan dastlabki vayron qilishni yengishidan rivojlanishi dalolat beradi.

2. Insoniyatning rivojlanuvchan ongi turli tarixiy davrlarda aniq ifodalangan foydanigina ko'zda tutishga yo'naltirilgan (ibtidoiy dunyo, o'rta asrlar va Yangi davr) to tabiatga nisbatan iste'mol qiluvchidan qaytish, qarama-qarshiliklarsiz dunyo ko'rinishini yaratishga va unda inson o'z o'rnini bilishi (qadimgi dunyo, hozirgi payt) tebranma harakatini boshdan kechiradi.

3. O'zbek sotsiologlar o'z asarlarida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanish zaruratini oldindan fikrlay bilganlar. Uning shakllanishini asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilar keltiriladi: birdamlikni o'rnatish, sotsial progress va xavfsizlik yo'lida insonlarning birligi, tug'ma xudbinlikni va agressiyaga moillikni yengish, oqilona ilm olishni va bilimdon insonlarning sonini oshishini payvand qilish, boshqalarda insoniy fazilatlarini barcha odamlarning aqliy, ahloqiy va ijtimoiy manfaatlari yo'lida faol rivojlanishni amalga oshirish.

4. Yirik diniy dunyoqarashlarning asosida inson, jamiyat va tabiatning barcha soxalarida xavfsizlikni ta'minlashning axloqiy fundamenti kabi o'zaro zo'raki bo'lmagan munosabatlarining postulati yotadi.

5. Hozirgi paytda "madaniyat" tushunchasining ko'plab ta'riflari ularning izlanishiga, fan tarmog'ining xususiyatiga, ilmiy maktablarning

o'ziga xosligiga qarab, maqsad va vazifalari mavjuddir:

- dunyoqarashlik asosi, qadriyatlar tizimi;

- an'analar, jamiyat a'zolarining turg'un ahloq-odobi qoidalari, ijtimoiy meros;

- insonlarning ruhiy, intellektual va moddiy faoliyatini natijasi, , artefaktlar (vosita, usullar va b).

6. Rivojlanish nuqtai nazaridan madaniyatni ham xolat va ham jarayon deb qarash mumkin. Madaniyatni jarayon deb diagnostika qilishni soddalashtirish, alohida odamlarning, mehnat kollektivlarining, butun jamiyatni hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi rivojlanish darajasini baholash kriteriyalarini asoslash, mamlakat aholisini hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati darajasini keyingi rivojlanishi yo'nalishlarini aniqlash uchun madaniyatni xolat deb, uning shakllanish, rivojlanish jarayonini esa - parametrlar yig'indisi bilan tavsiflovchi keyingi xolatiga erishishni tasavvur qilish maqsadga muvofiq.

7. Ilk bor "madaniyat" va "xavfsizlik" tushunchalarini birlashtirish atom energetikasi bo'yicha Halqaro agentlik tomonidan 1986 yil Chernobl atom elektrostansiyasidagi avariyaning sabab va oqibatlarini tashxiz qilish jarayonida amalga oshdi. Shu vaqtdan boshlab boshqarishning fundamental prinsiplaridan biri xavfsizlik madaniyatini shakllanishi va mavjudligi bo'lib, atom energetikasida meyoriy tartibga solindi.

8 ASning xavfsizlik madaniyati deganda, ASni xavfsizligini ta'minlash birinchi navbatdagi vazifasi va ichki extiyoji hisoblangan, xavfsizlikka moil barcha ishlarni bajarganda o'zini javobgarligini anglashi va nazorat qila olishiga barcha insonlarning malakaviy va asabiy tayyorgarligi tushuniladi.

Hozirgi vaqtda shunday tushuncha paydo bo'ldiki, ushbu kategoriya nafaqat potensial xavfli obektda tayyorlangan ishlovchilarga, balki har bir olamga, butun jamiyat ga taalluqlidir.

9. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini o'rnatishning zaruriy asosini dastlabki shartlari, farazlari va chegaralari quyidagilardir:

- *ushbu tushunchani nafaqat individual, balki kollektiv, jamoat darajada ko'rish zarurdir;*

- *bu tushunchaning komponentasi sifatida faqatgina "xavfsizlik" iborasini emas, balki "hayot faoliyati xavfsizligi", ya'ni yashash va faoliyat ko'rsatish xavfsizligini ko'rish kerak ;*

- *bu tushuncha absolyut (ideal, namunaviy) emas, balki nisbiy tavsifga ega bo'lishi kerak;*

- *turli qarashlarni umumlashtirgan xolda "madaniyat" tushunchasini dunyoqarashlarning (qadriyatlar tizimini), an'analar (jamiyat a'zolarining turg'un odob qoidalari, ijtimoiy meroslari), hamda insonlar faoliyatini amaliy natijalari (chora-tadbirlar, vosita va usullar, obektlari) asos qilib olish zarurdir. Shu sababli quyidagi tushunchani berish mumkin:*

- *hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati – bu shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar tizimidagi hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlovchi masalalarning ahamiyatliligini, har kungi hayotda va xavfli hamda favqulodda vaziyatlarda xavfsiz ahloq stereotiplarini tarqalganligini, muxofazalanganlikni tavsiflovchi inson va jamiyat ning rivojlanish darajasidir.*

10. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish zarur bo'lgan asosiy obektlari va uni tashuvchilari shaxs, mehnat kollektivlari va jamiyat bo'ladi. Shu sababli hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning asosiy darajalari sifatida individual, korporativ va ommaviy jamiyat bo'ladi.

11. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning asosiy maqsadi shaxs, mehnat kollektivlari va butun jamiyat ni shunday xolatga erishishi bo'ladiki, bunda hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash asosiy ichki zarurati bo'lib, uni amalga oshirishga zarur shartlar mavjuddir.

12. Ko'rsatilgan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish maqsadlariga quyidagi masalalarni yechish yo'li bilan erishiladi:

- *hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash uchun ichki maqsadli qurilmani shakllantirishga ko'maklashuvchi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati obektlarini sifat va xossalari rivojlantirish;*

- *xavfsiz mavjud bo'lish to'g'risidagi bilimlarni payvandlash, atrof-muhit, sotsium bilan birgalikda rivojlanish;*

- *hayot faoliyati xavfsizligi soxasida turg'un individual va ijtimoiy hamkorlikni, ya'ni an'analarni, stereotiplarni, ahloqiy meyorlarni shakllantirish;*

- *ushbu masalalarni hal qilish uchun odamlar, ularning kollektivlari va hamjamiyat lari zarur sharoitlarni yaratishi;*

13. Hozirgi vaqtda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning boshlang'ich meyoriy- huquqiy va o'quv- dasturiy asosi yaratildi.

14. Individual, korporativ va davlat miqyosida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni eng muhim tavsiflariga ko'ra obektlariga adresli ta'sir ko'rsatishni amalga oshirish uchun ushbu obektlarni klassifikatsiya qilish zarur.

III- bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish obektlari

Ma'lumki, har qanday obektga, uning o'ziga xos fazilatlarini, tarkibi va funksiyalarining xususiyatlarini e'tiborga olib adresli (shu jumladan, boshqaruvli) ta'sir ko'rsatish universal ta'sirdan ancha samaralidir.

Shuning uchun, aloxida insonlarga, kollektivlarga, jamiyat ga natijaviy madaniy infonmatsion ta'sir ko'rsatish uchun ularning eng muhim tavsiflarini, yashash xususiyatlarini, hayot faoliyatini va b. hisobga olish kerak. Bularni hisobga olish uchun HFXMning obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasini bajarish zarur, ya'ni barcha obektlar majmuasini yaqin umumiy xususiyatlariga ko'ra alohida sinflarga taqsimlanish (bo'linish) kerak. Klassifiqatsiyaning boshlang'ich etapi bo'lib, uning kriteriyalarini (asoslarini)ni o'rnatish kerak.

Rasm 14. HFXMning obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasi

III.1. HFXMning obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasi kriteriyalari

Klassifikatsiya kriteriyalari deb obektlarni o'zaro taqqoslash uchun ajratib turadigan alomatlarini tushuniladi.

Individual pog'onada HFXMning obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasini muqarrar kriteriyasi sifatida havfsizlik sohasidagi o'qimishlilik darajasi, bilimlarning hajmi va chuqurligi, bilim va ko'nikmalari hisoblanadi.

Shubhasiz, qanchalik insonlar ko'rsatilgan sohada bilimi past bo'lsa, unga madaniy informatsion ta'sir ko'rsatish shunchalik intensiv (tez va kuchli) bo'ladi.

Ma'lumki, bir jamiyat sinfga, guruhga tegishli insonlarning asosiy ahloqiy parametrlari bir-biriga yaqin, o'xshash bo'ladi. Shuning uchun boshqa kriteriy klassifikatsiyasi sifatida inson, odamlar jamoasini ma'lum jamiyat sinf,

guruhga tegishliligi hisoblanadi. Bunda ijtimoiy sinf deb iyerarxik tartibda, bir jamiyat doirasida uning a'zolaridagi o'xshash qadriyatlar, qiziqish va ahloqqa ega bo'lgan, nisbatan turg'un jamlanma tushuniladi.

Ijtimoiy guruh quyidagicha ta'riflanadi: bu bir ijtimoiy sinfga mansub bo'lgan, lekin ishlab chiqarish vositalariga, kasbiga, inson turiga munosabati bilan ajralib turadigan guruh bo'lib, bu mansublik ijtimoiy ishlarda umumiy xossalari ko'ra jamoat, harbiy va davlat xizmatlarda qatnashishning xarakteri va darajasini belgilaydi. Bu yana madaniy- informatsion ta'sir ko'rsatish xarakteri va intensivligiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Har qanday jamiyat da ko'pchilik insonlarning faoliyati jamiyatning ommaviy harakati bilan kelishilgan bo'lishi kerak, bunda faoliyatining turlicha bo'lishidan qat'iy nazar, nafaqat davlat tomonidan o'rnatilgan qonuniy meyorlarga, balki ma'lum umuahloqiy qoidalarga, diniy negizlarga, odatlarga bo'ysunishi kerak.

Bunday harakatlarning noformal kelishilganini, insonlar ahloqini tartibga solish funksiyasini odob-ahloq bajaradi. Aftidan, uni ham qayd qilish madaniy informatsion ta'sir ko'rsatishni loyixalash vaqtida zarurdir.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini darajasi nafaqat xavfsizlik masalalariga munosabati bilan, balki tavakkallarni pasaytirish bo'yicha amaliy faoliyati bilan ham hal qilinishi sababli, hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi bilim va ko'nikmalarini e'tiborga olish zarurdir. Bilim va ko'nikmalar (bilimdonlik darajasi, tayyorgarligidan tashqari)ga ta'sir ko'rsatuvchi muhim faktorlardan biri, odamning yoshi va sog'ligiga ko'ra jismoniy holati hisoblanadi.

Inson madaniyatini shakllantirishda ularni alohida etnoslarga, xalqlarga mansubligi ham katta ahamiyatga ega. Bular insonlarning madaniy va maishiy xususiyatini aniqlaydi, geografik va boshqa joylashish sharoitini, madaniy tarixiy munosabatlarini, diniy va konfessional mansubligini belgilaydi. Bu faktorlar loyihalash va madaniy informatsion ta'sirni amalga oshirish vaqtida qayd etilishi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish samarasini

sezilarli oshirishga imkon beradi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish obektlarining individual darajadagi soʻnggi sezilarli kriteriyasi boʻlib insonlarning asosiy ishlash va yashash maskanlari hisoblanadi.

Potensial xavflar, ulardan muxofazalanish imkoniyatlarini tizimi nuqtai nazaridan megapolis, shahar va qishloqlarning xususiyatlari, zamonaviy ommaviy axborot vositalarining mavjudligi va boshqa faktorlar madaniy informatsion taʼsir koʻrsatishda shubhasiz, eʼtiborga olinishi kerak.

Shu sababli, obektlarni hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish klassifikatsiyasi individual darajadagi asosiy kriteriyalari bilim olish, ijtimoiy, ahloqiy, jismoniy, etnik, yashash joylarining kriteriyalari hisoblanadi.

Bu kriteriyalar oʻzaro qarama-qarshi emas, balki sezilmas darajada bir-birini toʻldiradi (masalan, ahloq maʼlum sotsiumga, etnosga taaluqliligi), ular boʻyicha sinflarga boʻlish madaniy- informatsion differensiallash samarasini oshirish imkonini beradi.

Korporativ darajada asosiy kriteriyalardan biri obekt (korxonalar, ishlab chiqarish, muassasalar)da boʻlishi mumkin boʻlgan avariya yoki falokatlar oqibatida koʻp miqdordagi aholi va moddiy yoʻqotishlarni mavjudligi hisoblanadi. Turgan gapki, HFXMning obektlarini shakllantirish boʻyicha chora-tadbirlarni oʻtkazish xarakteri va intensivligi obektlarda koʻrsatilgan xavflarning mavjudligini sezilarli darajada nazarda tutishni taqozo etadi.

Havfli obektlar oʻz navbatida ularga mansub xavflarning taʼsir qilish vaqti boʻyicha boʻlinadi. Agar obekt faoliyati jarayonida avariya yoki falokatlar yuz berisa, ishlovchilarga, yaqin atrofdagi aholiga va atrof-muhitga odatda qisqi muddatda salbiy taʼsir koʻrsatadi. Shu bilan birga, bir qator obektlarda keng koʻlamli shikastlantiruvchi faktorlar yuzaga kelishi uchun yetarlicha uzun davr (yillar- oʻnlab yillar) ketadi. Bunday obektlarga, masalan, faoliyati atrof-muhitni ifloslanishiga va ekologik falokatga olib keluvchi korxonalar kiradi.

Bundan tashqari, korporativ darajada HFXMning obektlarini

shakllantirishda ularning davlat iqtisodiyoti uchun muhimligi nuqtai nazaridan, administrativ-territorial birlik sifatida normal faoliyat ko'rsatishiga ko'ra klassifikatsiyalanadi.

Shubxasiz, keltirilgan xolatdagi obektlarga madaniy informatsion ta'sir yanada kuchliroq o'tkazilishi kerak. Bundan tashqari, bunday obektlarning korporativ madaniyatini shakllantirishni loyixalashtirish vaqtida ular faoliyatining xususiyatlarini ham e'tiborga olish kerak.

Shunday qilib, korporativ darajada HFXMning obektlarini shakllantirishni klassifikatsiyalash quyidagi kriteriyalar bilan amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- keng ko'lamda aholi va moddiy yo'qotishlarni xavfi mavjudligi;
- obektlarga taalluqli xavflarni ta'sir etish vaqti;
- mamlakat iqtisodiyoti uchun obektni muhimligi;
- obektlar faoliyatini o'ziga xosligi.

HFXMning obektlarini korporativ darajada shakllantirish yuqorida zikr etilgan sinflar o'zaro kesiluvchanligiga qaramay, ushbu xossalari bo'yicha taksonomiyani birinchi yaqinlashuvda madaniy informatsion ta'sirini differensiallashtirish imkonini beradi.

Jamiyat va davlat darajasida klassifikatsion kriteriy bo'lgan dunyo sivilizatsiyasiga munosabatni olish maqsadga muvofiq bo'lib, ularning ajralib turadigan xossalari hammasi "sovuq urush" davri tugashidan so'ng butun borlig'i bilan namoyon bo'ldi.

Taklif etilgan yuqori sivilizatsion model ikki qutb "G'arb" va "G'arbemas", "sotsialistik" va "postsotsialistik" modelni ko'rib chiqish maqbul qo'pollashuv bo'lgan hodisadek, ko'rib chiqish imkonini beradi. Ushbu yondashuv o'ta detalizatsiyalashni yengib o'tishga yordam beradi. Unda 180 mustaqil davlat mavjudligini yoki yana uni tashkil etuvchi etnoslar, halqlar, etnik guruhlar va qabilalar borligini e'tiborga olish kerak bo'ladi.

III.2. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasi

Bilim olish kriteriyalariga ko'ra hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati obektlarini shakllantirishning individual darajasida birinchi yaqinlashuvda quyidagi kategoriyalarga bo'lish mumkin:

- bilim olishdan asosiy maqsadi o'zini ishlab chiqarishda, uyda shaxsiy xavfsizligini, o'z yaqinlari xavfsizligini ta'minlash bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarni singdiruvchilar;

- bilim olishdan asosiy maqsadi favqulodda vaziyatlarda, harbiy harakatlarning xavfli ta'sirini oldini olish va muxofazalash borasida bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va o'tkazish bo'yicha chora-tadbirlarni o'tkazuvchilar.

Hozirgi vaqtda ijtimoiy sinflar va guruhlarda bir-biriga qarama-qarshi tushunchalar ko'pligiga qaramay, insonlarning o'rni va roli jamoaviy ishlab chiqarish tizimida asosiy aniqlovchi xossa hisoblanadi.

Ushbu tavsiflar asosiy faoliyat turini, jamg'arish va foyda ko'rish, bilim olish va boshqa darajalarni aniqlaydi.

Hozirgi vaqtda olib borilgan izlanishlarning natijalarida keltirilgan klassifikatsiyalardan foydalanish yetarli hisoblanadi. Unga ko'ra quyidagi sinflarni ajratish mumkin:

- oliy sinf –katta mablag' oluvchi yirik tadbirkorlar, direktorlik korpusi, ijodkorlar, yuqori pog'onadagi davlat arboblari;

- yuqori o'rta sinf – o'rta va past pog'onadagi davlat arboblari, o'rta va kichik tadbirkorlar, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqaruvchi iqtisodiyot obektlaridagi injener-texnik tarkib, yuqori malakali ishchilar;

- past o'rta sinf – ilmiy xodimlar, o'qituvchilar, kichik xodimlar, o'rtacha malakaga ega;

- past sinf – malakasiz ishchilar, nafaqaga yashovchi aholi va h.k.

Ahloqiy kriteriyalar bo'yicha shartli ravishda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati obektlarini shakllantirish quyidagi kategoriyali odamlarga taalluqli:

- turg'un ahloqiy negizli (katta yoshdagi avlod);
- shakllanayotgan ahloqiy negizli (bolalik, yoshlik guruhiga tushuvchi avlodlar).

Davlat qonunlari odatda yashash uchun muhim ahloq meyorlarini muxofazalashga yo'naltirilganligini e'tiborga olinsa, zarurat tug'ilganda qonunbuzar, ijtimoiy xavfli insonlar kategoriyasini ham ko'rib chiqish kerak bo'ladi.

Rasm 15. Shaxsiy himoya vositalari

Insonning jismoniy xolatini kriteriyalari quyidagi kategoriyalarga ajratish imkon beradi:

- jismoniy rivojlanish davridagi insonlar (yosh avlod);
- balog'at yoshidagi insonlar;
- nafaqa yoshidagi insonlar.

Ikkita oldingi kategoriyalar qo'shimcha yana sog'lig'i normal, past darajada va nogiron odamlarga bo'linadi.

Etnografik muammolarni hal qilishda sezilarli qiyinchiliklar mavjudligi e'tiborga olinib, birinchi yaqinlashuvda etnik kriteriyalar bo'yicha o'rnatiladigan kategoriyalar sifatida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

- xristianlik diniga mansub etnoslar;
- islom diniga mansub etnoslar;
- buddaga diniga mansub etnoslar;
- otashparastlik va boshqa dinlarga mansub etnoslar.

Ko'rsatilgan kategoriyalarning ichida ularning tillari, geografik, tarixiy-

madaniy va boshqa hususiyatlar bo'yicha etnoslar, katta va kichik xalqlarni differentsiatsiyalash amalga oshirilishi mumkin.

Yashash joylariga qarab hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati obektlarini shakllantirish individual darajada quyidagicha kategoriyalanadi:

- asosan qishloqlarda yashovchi insonlar;
- asosan shaharlarda yashovchi insonlar;
- asosan qishloqlarda va shaharlarda yashovchi insonlar (bunda qishloqda yashab, shaharda ishlovchilar ko'zda tutilgan).

Aholini keng-ko'lamli yo'qotishlar va moddiy zarar ko'rishlar havfi mavjudligi bo'yicha hayot faoliyati xavfsizligi madaniyat obektlarini shakllantirish korporativ darajada ikki kategoriyaga kiritish mumkin – potensial xavfli obektlar (PXO) va boshqa obektlar. O'z navbatida (PXO) **radiatsion xavfli obektlar** (atom elektrostansiyasi, radiokimyoviy kombinatlar, qurilish korxonalari, radioaktiv chiqindi omborlari, yadroviy materiallar va ular asosidagi mahsulotlar, yadroviy uskunalari va manbalari bo'lgan tashkilotlar), **kimyoviy xavfli obektlar** (kimyoviy, neftkimyoviy va neftni qayta ishlash, selluloza qog'oz sanoati), magistral truboprovodlar, yirik korxonalar, **biologik xavfli obektlar** (yirik immunnobiologik tibbiy preparatlar, qishloq xo'jalik mahsulotlarni qayta ishlash va saqlash, farmatsevtika komplekslari va b.)ga bo'lish mumkin.

Havfli ta'sir etuvchi faktorlari mavjud bo'lgan zonada aholiga madaniy-informatsion ta'sirlarni loyixalash vaqtida ushbu obektlarning xususiyatlarini nazarda tutish kerak.

Obektlarni ularga xos xavflar ta'sir etish vaqti bo'yicha quyidagi sinflarga ajratish mumkin:

- *qisqa vaqt davomida* keng qamrovli shikastlovchi faktorlar paydo bo'lishi mumkin bo'lgan obektlar (kimyoviy xavfli, portlash –yonish xavfi bor va b. obektlar);

- keng qamrovli *shikastlovchi* faktorlar yuzaga kelishi uchun uzoq (yillar-o'n yillar) davr bilan bog'liq obektlar (asosan atrof-muhitni ifloslovchi

korxonalar).

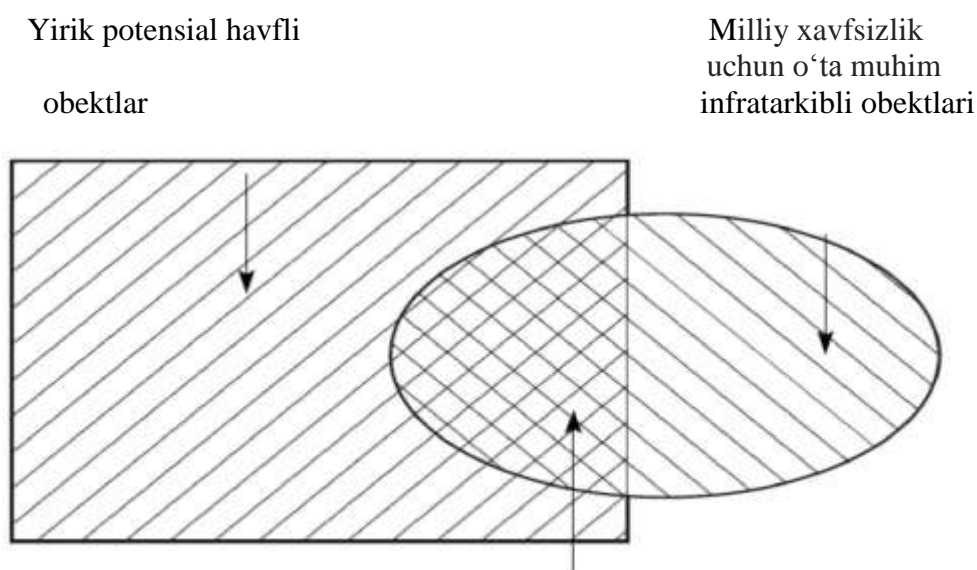
Agar birinchi sinf uchun madaniy - informatsion ta'sirlar avariya va falokatlarni oldini olishi uchun harakatlarni amalga oshirishga tayyorgarlik ko'rish bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi sinfdagi bunday ta'sirlarga ekologik ongni shakllantirish, tabiatni qo'riqlash meyorlariga rioya qilish bilan amalga oshadi.

Mamlakat iqtisodiyoti uchun muhimligi nuqtai nazaridan barcha obektlar o'ta muhim obektlar (O'MO) va boshqa obektlarga ajratish mumkin.

O'z navbatida (O'MO) faoliyatini xususiyatigi ko'ra quyidagilarga bo'linadi:

- potensial xavfli obektlar,
- transport obektlari,
- informatsion va telekommunikatsion yuqori tarkibli va madaniyatli obektlar;
- davlat boshqaruvidagi obektlar;
- moliyaviy va qarz beruvchi yuqori tarkibli obektlar;
- temir yo'l transporti yuqori tarkibli obektlar;
- informatsion texnologiyalar va aloqa obektlari.

Bu klassifikatsiya "aholini qamrovli yo'qotishlari va moddiy zararlarning havfi mavjudligi" asosidagi klassifikatsiyasi bilan (PXO) kesishadi. (16 rasm.)

Rasm 16. O'ta muhim va potensial xavfli obektlar sinfini nisbati

Jamiyat davlat darajasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati obektlarini shakllantirishni sinflarga bo'lish vaqtida quyidagi holatlarni e'tiborga olish kerak.

Birinchiidan, hozirgi paytda ko'plab izlanuvchilar, davlat arboblari, siyosatshunoslar va boshqa odamlar yagona umuminsoniy emas, balki ko'plab sivilizatsiyalar bo'lishi tarafdoridirlar.

Ikkinchiidan, sivilizatsiya eng avvalo madaniy yaxlitlikni anglatadi.

Uchinchiidan, bir sivilizatsiyaga mansub turli davlatlar va etnoslar o'rtasidagi (madaniy, tarixiy, iqtisodiy va b) aloqalar turli sivilizatsiyaga tegishli davlatlar va etnoslarnikidan zichroqdir.

To'rtinchiidan, sivilizatsiya juda keng darajadagi madaniy identifikatsiyani belgilaydi. Va nixoyat, sivilizatsiyalar o'zida turli siyosiy tuzulishlarni, ijtimoiy qurilmalarni, boshqaruv shakllarini qamragan bo'lishi mumkin. Bularning barchasi quyidagi turlarni ajratishga imkon beradi - **chin** (Xitoy boshchiligida), **yapon** (faqat Yaponiya tomonidan taqdim etilgan), **hindu** (Hindiston yo'l boshchiligida), **islom** (tizimni tashkil etuvchi davlatsiz), **g'arbiy** (Yevropa, .shimoliy Amerika, Avstraliya, Zelandiya), **lotinamerika** (tizimni tashkil etuvchi davlatsiz), **afrikaviy** (yaratish markazi JAR misolida) va **yevroosiyoviy-** asosana **xristian** (tayanch davlati Rossiya)

Rasm 17. Jamiyat davlat darajasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati obektlari

Jamiyat davlat darajasi uchun madaniy-informatsion ta'sir ko'rsatishni keltirilgan sivilizatsiyalarga mansub til, an'analar, dini va mazxabi, qadriyatlar tizimi, ahloq meyorlar va boshqa xususiyatlarini e'tiborga olgan xolda loyixalash va tatbiq etish kerak.

III- BOB BO‘YICHA XULOSALAR

1. Alohida odamlar, kollektivlar, jamiyatga samarali, adresli, madaniy informatsion ta'sir etishni amalga oshirish uchun ularning eng muhim tavsiflarini, hayot faoliyati xavfsiligi xususiyatlarini hisobga olish kerak. Shularni hisobga olishni individual, korporativ va davlat jamiyat bosqichlarida HFXM obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasini bajariish kerak.

2. HFXM obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasining individual bosqichida asosiy kriteriyalari quyidagilardir: bilim olish, ijtimoiy, ahloqiy, jismoniy, etnik va yashash joyidagi kriteriyalar.

3. HFXM obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasi korporativ bosqichida asosiy kriteriyalari quyidagilardir:

- aholida keng-ko'lamli yo'qotishlar va moddiy zararlar xavfi mavjudligi;
- obektlarga xos xavflarni ta'sir etish vaqti;
- mamlakat iqtisodiyoti uchun obektlarning muhimligi;
- obektlarning faoliyatini o'ziga xosligi.

4. Jamiyat davlat bosqichida shunday klassifikatsion kriteriyasining asosi bo'lib dunyo sivilizatsiyalarga munosabatini olish kerak.

5. Madaniy informatsion ta'sir etish uchun individual, korporativ, jamiyat davlat darajasida HFXM obektlarini shakllantirishni har bir sinfi ichidagi asosiy sezilarli tavsiflari (xossalari, xususiyatlari, ko'rsatkichlari) bo'yicha loyixalanishi va amalga oshirilishi kerak. Buning uchun avvalo individual, korporativ, jamiyat davlat darajasida HFXM obektlarini shakllantirishning asosiy sifat va xossalari asoslash va ulardagi hayot faoliyati madaniyatini shakllantirish bo'yicha umumiy uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish kerak.

IV- bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning uslubiy asoslari

Hayot faoliyati madaniyatini shakllantirishning uslubiy asoslarini ishlab chiqish uchun madaniyatni shakllantirish obektlariga kerak bo'ladigan sifat va xossalarni, hamda obyektlarga individual, korporativ va jamiyat davlat bosqichida ushbu sifat va xossalarga ta'sir etish usullarini aniqlash zarurdir.

IV.1. Hayot faoliyati xavfsizligining madaniyatini shakllantirishning uslubiy asoslarini individual bosqichi.

Shaxsning har qanday faoliyatining turg'un muvoffaqiyati eng avval uning dunyoqarashiga, qadriyatlari va ideallari tizimiga bog'liq.

Shaxsning qadriyatlari va ideallari tizimida shaxsiy, atrofdagi odamlar, tabiiy va texnogen muhit xavfsizligini ta'minlash muammolari qanday o'rin tutishiga qarab, uni va butun jamiyatni hayot faoliyatining xavfsizligi bog'liq bo'ladi.

Boshqa muhim ahamiyatli faktor bo'lib insonni tayyorlanganligi, bilim va ko'nikmalari, tarbiya tavsifi hisoblanadi. Shuning uchun havfli va favqulodda vaziyatlardan muxofazalanish usul va vositalarini chuqur va o'zlashtirishni mustahkam egallashi, turli sharoitlarda xavfsiz hatti-harakatlarni bilishi va ko'nikmalariga ega bo'lishi, xavfsiz tarzdagi shaxsning sifatli rivojlanishi insonlarning hayot faoliyati tavakkalligini pasaytirishni asosi hisoblanadi.

Bu jarayonda insonning sifati yaxshigina rol o'ynaydi, u yoki bu mahsulot ishlab chiqarish jarayonini mavoffaqiyatli amalga oshirishda shaxsning individual ruhiy hossalari tushuniladi. Bular: temperament, xarakter, iroda, emotsional muhit, insonning qobiliyati va b. Ularning bir qismi avvaldan genetik aniq, masalan, temperament, yuqori asabiy faoliyat turi, qabul qilish, eslash jarayonini tavsiflari ijtimoiy muhit ta'sirida juda kuchsiz o'zgaradi. Boshqalari esa ijtimoiy muhitda shakllanadi va jamiyat, insoniyat sivilizatsiyasini individual va kollektiv, sotsial tajribasiga ko'ra tarixiy rivojlanishda erishilgan darajaga bog'liq. Bular: uning xislatlari, iroda, emotsional xolati, ahloqiy asabiy turg'unligi, xavfsiz ahloqning ijtimoiy va

xususiy turlaridir. Bundan tashqari, inson xavfsizligini ta'minlashni amalga oshirish nuqtai nazaridan insonlarning jismoniy sifatlari ham (sog'lig'ini darajasi, jismoniy rivojlanishi) muhim.

Bundan tashqari, psixologiya va tarbiyachiikadan ma'lumki, har qanday faoliyatning muvaffaqiyati uni amalga oshirish uchun intilish, katta natijalarga erishishga harakat qilishiga bog'liq. Izlanishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, talabalarning bilim olishdagi muvoffaqiyatini intellektual qobiliyati emas, balki xuddi shu jarayonda oliy professional ta'lim olish ta'minlaydi.⁸

Hayot faoliyati xavfsizligini sababini ko'rsatish o'zi, atrof-muhit, jamiyat va mamlakatning xavfsizligini ta'minlash bo'yicha to'g'ri hatti-harakatlarni amalga oshirish hayotiy zarurligi va foydaliligini tushunishiga bog'liqdir.

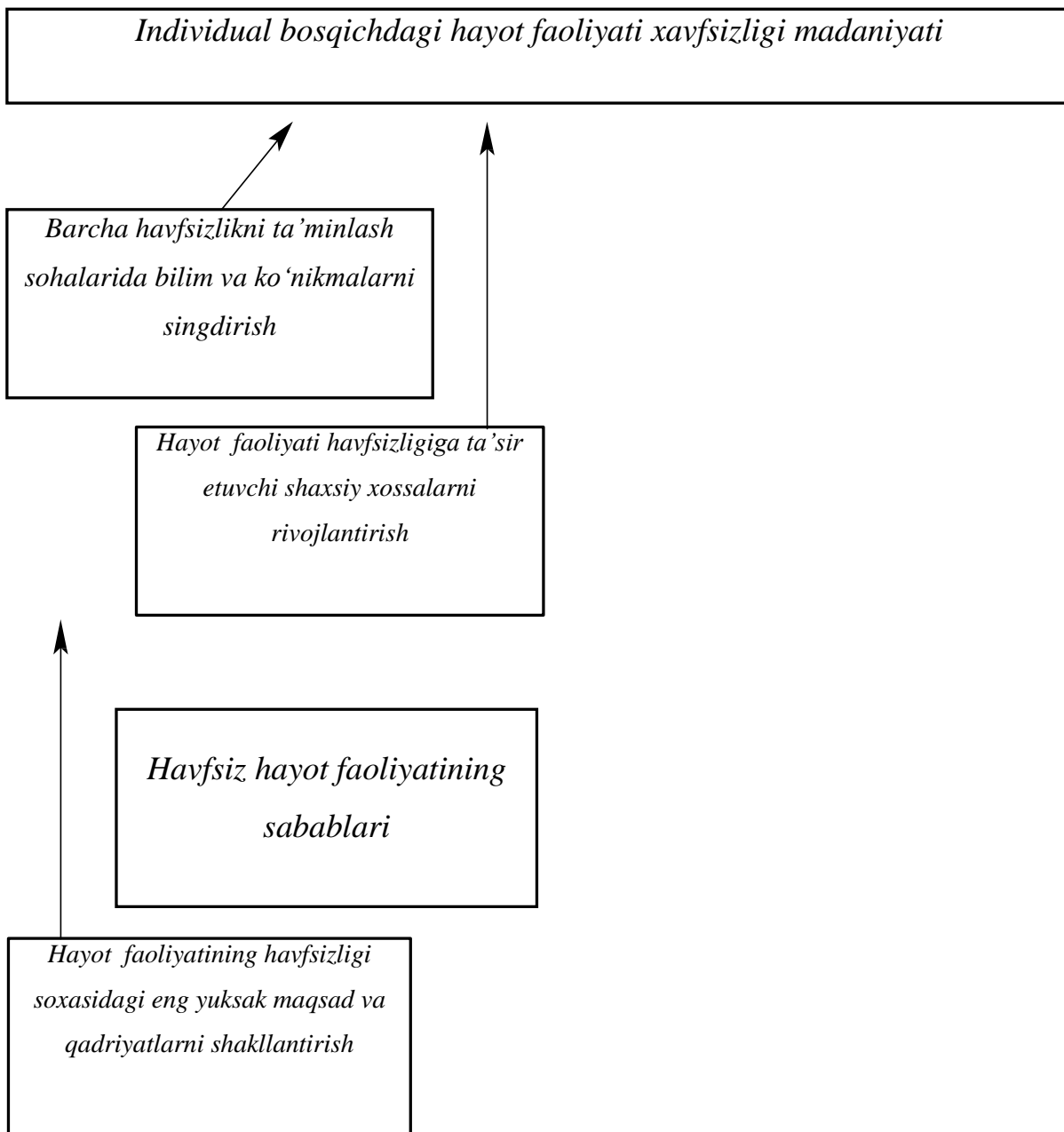
Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini individual bosqichda rivojlanishi o'z ichiga quyidagilarni olishi kerak:

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlarni shakllantirishi;
- insonlarning hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashiga ta'sir qiluvchi shaxsiy sifatlarini rivojlantirish;
- hayot faoliyatining barcha sohalarida xavfsizlikni ta'minlash borasidagi bilim, ko'nikma va tajribalarni singdirish;
- hayot faoliyatining xavfsizligiga dalil keltirish.

IV.2. Hayot faoliyatning xavfsizligi sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlarni shakllantirish

Eng yuksak maqsad deb, insonlarni konkret, tarixan yetilgan masalalarni xal etishi uchun birlashgan universal va absolyut qadriyatli yanada umumiyroq, faol ongini tashkil etuvchi kuch sifatida ezgulik va zarurat haqida tasavvuridir. Qadriyat – shaxsiy va jamoat ezguligi nuqtai nazaridan inson tomonidan musbat baholanuvchi ma'lum hodisalar voqeligining yig'indisidir.

⁸ Рыбалкин Н.Н. Природа безопасности. Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук. М.: НИТС ФСБ России, 2003. – 353 с.

Rasm.18. Individual bosqichdagi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish obektlarining sifat va xossalari

<i>Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlarni shakllantirish usullari</i>
<i>Oilaviy tarbiya</i>
<i>Maktabgacha tarbiya muassasalaridagi tarbiya</i>
<i>Umumiy ta'lim muassasalarida o'qitish va tarbiya</i>
<i>Zamonaviy ommaviy kommunikatsiya vositalarining ta'siri assovoy kommunikatsii</i>
<i>O'zini tarbiyalash</i>
<i>Mustaqil bilim olish</i>

Tashviqot vositalarining ta'siri
Madaniyat muassasalariga tashrif

Rasm.19. Hayot faoliyatning xavfsizligi sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlarni shakllantirish

Ezgulik - insonni pozitiv ehtiyojlarini qoniqtirish nuqtai nazaridan ijtimoiy rivojlanishga ko'maklashuvchi predmet va hodisalarning ijobiy qadriyatlarini belgilovchi umumiy tushunchadir.

Hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi eng yuksak maqsad asosini tashkil etuvchi 7, 8, 9, 10, 11, 14 qadriyatlarning salmog'i pastligi ma'lum xavotirlikka soladi. Bu xolatni o'zgartirish uchun insonlarning moddiy va ruhiy ezguliklari nomenklaturasini o'rnatish, hayot faoliyati xavfsizligi sohasida individual eng yuksak maqsadlarning tashkil etuvchilarini ifodalash va shakllantirish usullarini aniqlash zarur.

Hozirgi paytda, ijtimoiy surishtiruv natijalarning ko'rsatishicha, mamlakat aholisining ijobiy qadriyatlarini belgilovchi ko'rsatkichlari quyidagicha:

Aholining hayotiy qadriyatlarini tartibi

Hayotiy qadriyatlar turi	og'irligi
1 Baquvvat sog'liq	85
2 Moddiy ta'minlanganlik	77
3 Mustahkam oila	75
4 Yaxshi bilim	57
5 Qiziqarli ish	54
6 Ishonchli do'stlar	42
7 Shaxsiy xavfsizlik	40
8 Haqqoniylik, insoflilik	39
9 Toza vijdon	25
10 Odamlarga zarurligini his etish	23
11 O'z xalqi, vatani bilan fahrlanish	22
12 Madaniy rivojlanish	19
13 Tinch osuda hayot	16
14 Ma'naviyat	15
15 Hayolparastlik, sarguzashtparaslik	7
16 Boylik	4

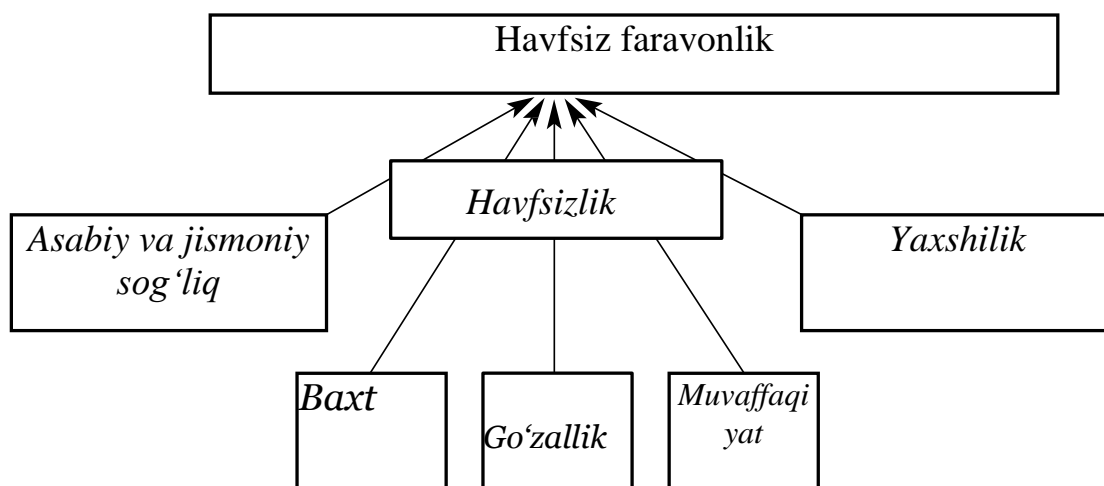
Rasm 20. Aholining hayotiy qadriyatlarini tartibi

Ilmiy ishlar tashxizi shuni ko'rsatadiki, bunday individual eng yuksak maqsad - xavfsiz eson-omonlik bo'lib, inson va uning oilasini individual

tavakkalning butkul yoʻqligi yoki mumkin darajada minimumni tashkil etishi orqali munosib sogʻ-salomat xayot faoliyati kechirishi hisoblanadi.

Bu eng yuksak maqsadni tashkil etuvchi ezgulik boʻlib, ular shavqatlilik (ahloq), salomatlik (asabiy va badan), xavfsizlik (shaxsiy, oilaviy, atrof-muhit), muvaffaqiyat, baxt, goʻzallikdan iborat. Ushbu kategoriyalarga nisbatan ham voqeʻlik predmetlari va hodisalari baholanadi. Qadriyatlar tizimini shakllantirish chogʻida muvaffaqiyat, baxt, goʻzallikka erishishning zaruriy sharti boʻlib, havfsizlik hisoblanadi. (rasm 21).

Eng yuksak maqsad va qadriyatlar haqidagi tushunchaning rivojlanishini davrlarga boʻlish shaxsni shakllanish bosqichlari bilan bogʻliq. Asabiy-tarbiyachiik izlanishlarning natijasiga koʻra, insonning rivojlanishi butun umri davomida kechsa ham, bu jarayon 2 yoshdan 5–6 yoshgacha eng shiddatli boʻlib, xususan shu davrda shaxsning ahloqiy qiyofasi boʻlgan – mehribonlik, rostgoʻylik, ochiqkoʻngillik, haqqoniylikning boshlangʻich (asosiy) chizgilarini poydevori qoʻyiladi va ana shu chizgilar inson uchun ezgu hisoblangan predmet va hodisalarning ijobiy qadriyatlarini ochib berish imkonini beradi.

Rasm 21. Hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi eng yuksak maqsad va qadriyatlar nisbati

Ezgulik haqidagi tushunchaning keyingi rivojlanishi 7 dan 15 yoshgacha yuz beradi, bunda insoniy muloqotning, har bir odam hayotining mutloq qadri, atrof-muhitni muxofazalash zarurati, tabiatga insoon ishtirokidagi taʻsir daaijasining pasayishi his etiladi.

Yetuklik chogʻlarida inson uchun bu ezgu tushunchalar asosan uning

shaxsiy eng yuksak maqsadlari asosini tashkil etadi.

Yuqorida aytilganlardan shu narsa shubhasizki, hayot faoliyati sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlar shakllantirishni asosiy usullari bo‘lib tarbiya va bilim olish hisoblanadi.

Shaxsning rivojlanishni maktabgacha tarbiya davri (oilaviy tarbiya shakllarini qo‘llab, maktabgacha tarbiya muassasalari)ga alohida rol ajratiladi. Uzluksiz bilim va tarbiya jarayoni sifatida esa umumiy ta‘lim muassasalarida amalga oshiriladigan maktab ta‘limi sezilarli hissa qo‘shadi (rasm 22).

1. Hayot faoliyati havfsizligi sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlarning shakllantirish
1.1. Oilaviy tarbiya
1.2. Maktabgacha ta‘lim muassasalaridagi tarbiya
1.3. Umumiy ta‘lim muassasalaridagi bilim va tarbiya
1.4. Zamonaviy ommaviy kommunikatsiya vositalarini ta‘siri
1.5. O‘z-o‘zini tarbiyalash
1.6. O‘zini bilim olishi
1.7. Targ‘ibot vositalarini ta‘siri
1.8. Madaniyat muassasalariga tashrif

Rasm 22. Hayot faoliyati havfsizligi sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlarning shakllantirishi

Shaxsning rivojlanish davridagi (oilaviy tarbiya shakllarini qo‘llab, maktabgacha tarbiyaga muassasalarida) maktabgacha tarbiyaga alohida rol ajratiladi. Uzluksiz jarayon esa umumiy ta‘lim muassasalarida amalga oshiriladigan bilim va tarbiyada sezilarli hissani qo‘shadi (rasm 22).

Bundan tashqari, izlanishlar natijasi shuni ko‘rsatadiki, hozirgi vaqtda maktabdagi ta‘lim jarayonida eng yuksak maqsad va qadriyatlarning shakllantirishdagi roli sezilarli pasaygan: “maktabdan unitilayotgan yengil-yelpi tushunchalargina qolgan”...

Zamonaviy odam o‘ziga zarur “kalitli tushunchalari” bo‘lgan – olgan taassurotlarini yagona mahrajga olib keluvchi g‘oyalarni statistik yo‘l bilan, ya’ni metrodagi afishalarni o‘qish, radiodan, kino yoki televizor ko‘rishdan,

gazeta o‘qish orqali ishlab chiqadi”. Shu sababli hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi eng yuksak maqsad va qadriyatlarning shakllantirishda keng-ko‘lamli ta’sir ko‘rsatishda zamonaviy ommaviy kommunikatsiya vositalari (OKV) va ommaviy axborot vositalari (OAV) ham sezilarli rol o‘ynaydi.

Yetuklik davrida eng yuksak maqsad va ezgulik tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirish asosan o‘z-o‘zini tarbiyalash va bilim olish, hamda tashviqot vositalari, madaniyat muassasalari (muzey, teatr, kino va konsert zallarini) borib ko‘rish orqali amalga oshadi.

IV.3. Shaxsning hayot faoliyati xavfsizligini ta’minlashga ta’sir etuvchi sifatlarini rivojlanishi

Manbalarga asosan shaxsning *sifatlari* temperament, xarakter, iroda, emotsional soha va qobiliyatga bo‘linadi. Bu barcha bo‘linishlar shaxs sifatlarini muxtor beg‘arazlik nuqtai nazaridan ham, ularga u yoki bu ta’siri usullari, ularning rivojlanishini baholash bo‘yicha ham yetarlicha shartlidir. Biroq, adresli ta’sir parametrlarni, xususan shaxsning rivojlanishi davriyligini hisobga olgan holda asoslash uchun bunday qarash muvofiq hisoblanadi.

Temperament deb, insonning ruhiy faoliyatini dinamik xususiyatlari (tezlik darajasi, ritm, asabiy jarayon va xolatlarni intensivligi, o‘zini tutish xolatlari, faoliyatning individual uslubi) tushuniladi. Temperament faoliyat miqdorini va shaxs ahloqini shartlab qo‘ymaydi, shaxs qadriyatini, uning sabablarini, zaruratlarini, maqsadlarini, dunyoqarashlarini baholamaydi. Lekin u hayot faoliyati xavfsizligini ta’minlash jarayonida yuqoridagi tavsiflarni o‘zlashtirishga hayrixoxlik qiladi.

Rasm 23. Insonning ruhiy faoliyati

Temperament klassifikatsiyasini juda ko‘p turlari bo‘lib, eng ko‘p

ishlatiladiganlari insonlarni shartli ravishda serjahl, xushchaqchaq, loqayd va xafaqonlik turlari hisoblanadi. Insonda toza turdagi temperament juda kam uchraydi, lekin odatda ulardan biri ustunlik qiladi. Ustunlik qiluvchi temperamentni bilish inson xavfsizligini ta'minlash sohasidagi u yoki bu faoliyatga kasbiy layoqatini baholashning yanada asoslashga imkon beradi.

Har bir temperament xavfsizlikni ta'minlash borasida muvaffaqiyat qozonish nuqtai nazaridan o'zining kuchli va kuchsiz tomoniga ega. U turg'un tabiiy asosga ega bo'lsa ham, tarbiya, hayotiy sharoitlarning uzoq ta'sir etishi natijasida muhitning ma'lum miqdordagi ta'siriga uchraydi. Bu xolat temperamentning imkoniyatlarini (asosan yorqin ifodalangan xossalari bo'lgan beixtiyor serjahllik, loqaydlardagi o'ta sustkashlik) hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning individual va xususan korporativ bosqichida birmuncha yaxshilash haqida gapirish imkonini beradi.

Temperamentni yaxshilash tarbiyalash yo'li bilan amalga oshirish imkoni maktabgacha davrda va boshlang'ich umumiy ta'lim olish vaqtida ayniqsa samarali bo'lib, asosiy umumiy ta'lim olish chog'ida esa kamroq samara beradi. Bu jarayonda oilaviy tarbiya, o'z-o'zini tarbiyalash katta rol o'ynaydi. Yetuklik davrida temperamentni yaxshilab bo'lmaydi, bu vaqtda xavfsizlikni ta'minlash nuqtai nazaridan uning faqat xossalari hisobga olinishi (kasbga psixologik tanlov, personallarni tanlash va joylariga o'tqazish va h.k) mumkin.

Xarakter deb, faoliyat va muloqat chog'ida, o'ziga va odamlarga, atrof-muhitga nisbatan turg'un namoyon bo'ladigan va shunga o'xshash xolatlarida shaxsga xos axloq shakllarini ng individual xossalarini jamlanmasi tushuniladi.

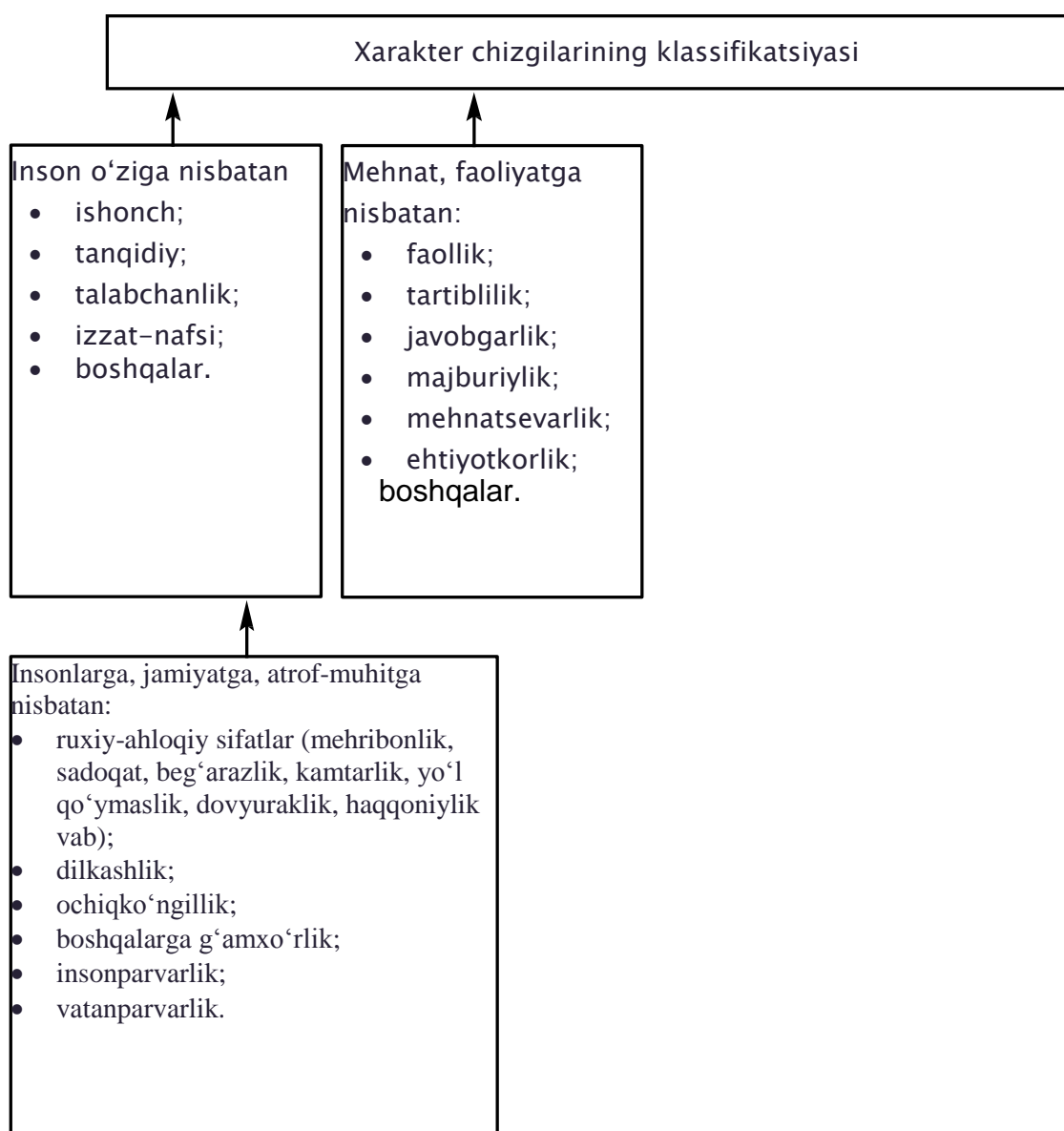
Xarakterning asosiy elementlari – turli sharoitlarda odamlarning axloqiy xossalarini tizimiy, yuqori chastotada namoyon bo'ladigan shaxsiy xislati chizgilaridir.

Xarakterni turg'unlik xislatlari namoyon bo'lishi turli yashash xolatlarida hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash nuqtai nazaridan uning yuqori

ahamiyati haqida fikrlash imkonini beradi.

Xarakter xislatlarini rivojlanish usullarining nomenklaturasini o‘rnata turib, shaxsning shakllanish davriyligini e‘tiborga olish va bularni qayd etish bilan madaniy, informatsion, shu jumladan o‘quv, tarbiyaviy ta’sir texnologiyasini loyixalash kerak.

Xozirgi vaqtda ko‘p miqdorda xarakter xislatlarining klassifikatsiyasi mavjud. Bu soxadagi ko‘plab izlanishlarning tashxizi asosida xarakter xislatlarini klassifikatsiyasi quyidagicha bo‘ladi (24-rasm).

Rasm 24. Xarakter chizgilarining klassifikatsiyasi

Ma’lumki, 2 yoshdan to 5–6 yoshgacha boshlang‘ich xislatlar bo‘lgan ahloqiy sifatlar, atrofdagilarga ishonch, ochiqko‘ngillik va b. poydevori qo‘yiladi,

hamda xarakterning ishga doir xislatlari (mehnatsevarlik, saranjomlik va b) rivojlanadi. Bu davrda oilaviy tarbiya va maktabgacha ta'lim asosiy ahamiyatga ega bo'ladi.

7–15 yoshda boshqalarga xolisona xizmat qilish, insonparvarlik, mamlakatiga nisbatan tavsifi bo'lgan (vatanparvarlik, fuqarolik burchiga sadoqat) xislatlari shakllanadi. Buning uchun umumiy va qo'shimcha bilim tizimining imkoniyatlaridan foydalaniladi (boshlang'ich sinflarda "Atrofimizdagi olam", yuqori sinflarda "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" fani, sinfdan tashqari va to'garaklar ishi, o'z-o'zini tarbiyalash va bilim olish, kamroq darajada oilaviy tarbiya, hamda tashviqot, madaniyat muassasalari tizimi (muzey, teatr, ko'rgazma zallari va x.k).

O'smirlik yoshida xavfsiz turidagi shaxsni shakllantirishda zamonaviy ommaviy kommunikatsiya vositalari (OKV) va ommaviy axborot vositalari (OAV) alohida ahamiyatga ega, bular - radio va televideniye, kompyuter tarmog'i, uyali aloqa vositalari, axborotlarni tasvirlash tizimi (tashqi svetodiod ekranlar, ichki plazmali panellar, "yuguruvchi satrlar" ekrani). Hayot faoliyati xavfsizligi sohasi ma'lum tarbiyaviy ta'sirga va ijtimoiy ahamiyatga ega reklama, roliklar, elektron plakatlardan foydalanish orqali oxirigacha yetkiziladi.

Yetuklik davrida ma'lum darajada insonni kasbiy xarakterining xislatlari rivojlanadi, hamda qat'iyatlik, maqsadga intilishga qaratilgan qat'iyatlik sifatleri anglangan xolda mustahkamlanadi. Bu davrda kasbiy ta'lim (xususan umumkasbiy fan hisoblangan "Hayot faoliyati xavfsizligi" doirasida), o'z-o'zini tarbiyalash va bilim olish, ommaviy axborot vositalari, madaniyat, tashviqot, ahloqiy asabiy tayyorgarlik ta'siri alohida ahamiyatga ega.

Rasm 25. Kasbiy xarakterining xislatlari

Iroda deb, inson ichki va tashqi to‘siqlarni yengib o‘tishida o‘zining ahloqini va faoliyatini ongli ravishda tartibga solishi tushuniladi.

Iroda turli hayotiy xolatlarda inson odobining xavfsizligini ta‘minlashda sezilarli ahamiyatga ega. Bu shaxsning yuqori irodaviy yo‘nalganligi eng avval, turli musibatlarni, shu jumladan avariylar, falokatlar va tabiiy ofatlarni osonroq kechirishi bilan bog‘liq.

Bundan tashqari tajribalar ko‘rsatishicha, irodali odamlar xavfli va favqulotda sharoitlarda yanada samarali faoliyat ko‘rsatishga, o‘ziga va o‘zaro yordam ko‘rsatish imkoniga ega bo‘ladilar.

Kuchli iroda sotsiumning havfsizligini, atrof-muhitni, ekologik meyorlarini ta‘minlash bo‘yicha burch tuyg‘usi talab qilgandek yo‘l tutishda yanada namoyon bo‘ladi. Va nihoyat, inson turli shakldagi faoliyatni bajarish, tashqi va ichki to‘siqlarni yengish orqali maqsadga erishishga intilish, qat‘iyatlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, sabot, sabr, intizom, matonat kabi sifatlarni orttiradi.

Psixologiyadan ma‘lumki, har qanday to‘siqlarni yengish irodaviy deb hisoblab bo‘lmaydi. Irodaviy jarayon o‘z harakatlarini, avvalo ularning foydalanish qadriyatini anglashni ko‘zlanadi (12-rasm). Bu jarayonda shakllanish va xususan insonning bevosita hohishlari emotsional jihatdan burch sabablaridan yanada kuchli bo‘lishi natijasida dalillarning kurashini uchinchi bosqichi alohida qiziqish uyg‘otadi.

Bu xolatda dalillarning kurashi ham amalga oshib, bunda shunday dunyoqarashlar negizi bo‘lgan individuumning eng yuksak maqsadlari va

qadriyatlari hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

Xavfsizlikni ta'minlash muammosini qo'llashga, tabiiy suv havzasining oldida xususiy avtomashinasini yuvish xoxlashi va tabiiy muhitni muxofazalash orasidagi ichki konflikt, o'zining yashash joyini yong'indan muxofazalashga sarflandigan mablag'larni tejash va yong'inning bo'lishi mumkin oqibatlarini tushunish va b. misol bo'lishi mumkin.

Irodaviy zo'riqish individning qarashlari tizimiga bog'liq bo'ladi, uning ahamiyatligi shundaki, tajriba va faktlarga asoslanmagan qurilma orqali maqsadga erishish, o'zining his-tuyg'ularini, xoxishlarini boshqarish qobiliyatini bartaraf qilish zarurdir. Xuddi shu xossalarni hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashda irodani tarbiyalash uchun rivojlantirish zarur.

Bu jarayonni bolalik va o'smirlik davrida oilaviy tarbiya chog'ida, maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktab va uyda mehnat qilish bilan estetik rivojlanish va tarbiyalashni, hamda FM, FVdan muxofazalash, yong'in xavfsizligini ta'minlash bo'yicha mashqlar va o'qishlar jarayonida ahloqiy, asabiy tayyorgarlik davrida amalga oshirish zarur.

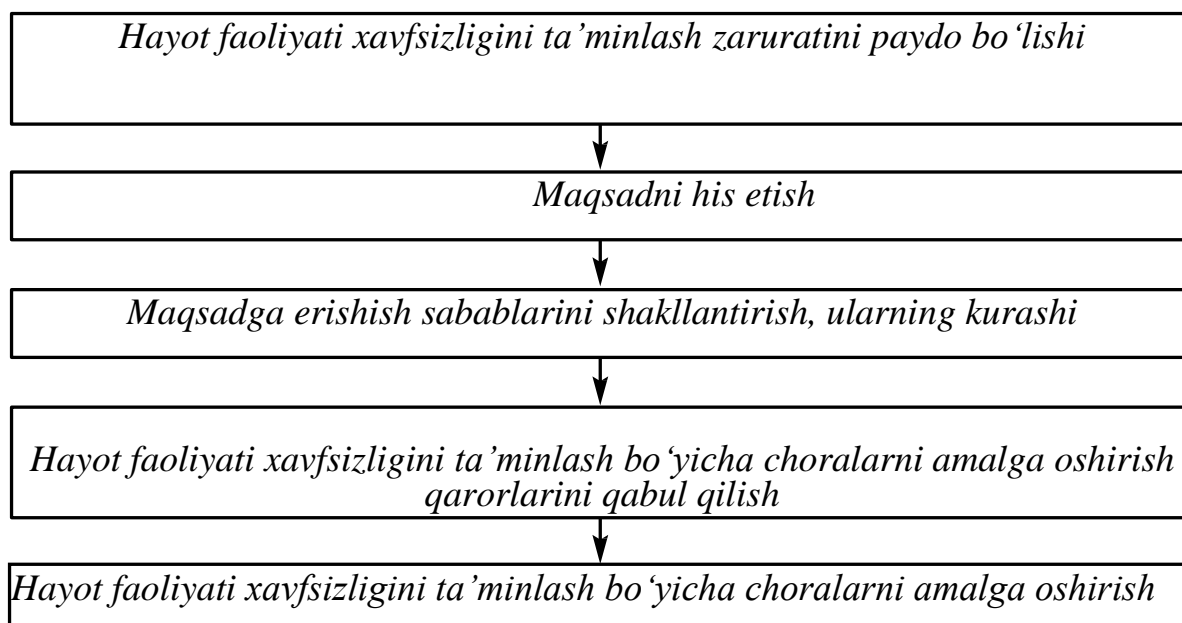
Rasm 26. Irodaviy zo'riqish individning qarashlari

Hissiyot va sezgi shaxsning his-tuyg'ularini tarkibiy qismi hisoblanadi. Hissiyot deb, insonni hayot faoliyatida ahamiyatli vaziyatlariga tegishli hossalari bilan bog'liq bo'lgan alohida asabiy xolatlar tushuniladi. Ular talablarni ifodalashning shaxsiy shakli bo'lib, faoliyatini rag'batlantiradi va yo'naltiradi. Hissiyotlar bevosita huzur-hulovat, xursandchilik, qanoatlanganlik, norozilik, qo'rquv, g'azab va h.k. larni boshdan kechirish orqali ifodalanadi. Insonning xavfsiz axloqi nuqtai nazaridan hissiyotlarda muhim ahamiyatga ega bir qator funksiyalar mavjud. Masalan, ogohlannirish funksiyasi o'zining

asabiy xolati bo'yicha axborotlarni suxbatdoshiga uzatishda, mavjud vaziyatlarga munosabatida, amal qilishga tayyorlik shaklida ifodalanadi. Ushbu funksiya havfli holatlarlarda vahima yuz berishini oldi olishga, qutqaruv ishlarni amalga oshirish harakatlarining dadilligini oshiga ko'maklashadi.

Hissiyotni tartibga soluvchi funksiya bo'lib individ faolligini rag'batlantirish hisoblanadi.

Nomaqbul hissiyotlar ishga layoqatini pasaytiradi, insonning diqqatini kamaytiradi, maqbullari – mehnat samaradorligini oshiradi. Buni potensial xavfli obektlarda qachonki ishchining ruhiy xolati avariya vaziyatlarni rivojlanishiga yoki oldini olishga imkon berishi mumkin bo'lganda personal ishini tashkil etish vaqtida qayd etish zarur.

Rasm 27. Hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi iroda jarayonining bosqichlari

Yaqinlashib kelayotgan xavfni sezish himoyaviy mobillashgan his-tuyg'u funksiyasi bilan bog'liq. U individga nafaqat o'z vaqtida xavfli xolatga muxofaza vositalari va usullarini tanlash borasida analitik fikrlash, balki organizmdagi asabiy fiziologik o'zgarishlar (qonga adrenalinni tashlanishi, muskullarning qisqarishi va b.) darajasida tayyorlanishga yordam beradi.

Tuyg'ularni baholash funksiyasi mavjud xolatni subektiv baholash, uning orqasida u yoki bu darajaning foydali yoki nomaqbulligini tan olish, ularni individning dolzarb talablariga mos kelishini baholash bilan shakllantirish

mumkin. Bu funksiyaning ahamiyati, inson turli hayotiy xolatlarda xavfsiz xatti-harakat variantlarini tanlashdan iborat.

Hissiyotning turi bo'lgan qo'rquv hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashda sezilarli ahamiyatga ega. madaniyat bilan bog'liq. Madaniy tavakkal muammosini o'rganuvchi antropolog olimlar shunga amin bo'lishdiki, xavflar va tavakkalni baholashda madaniyat, madaniy meyorlar va qadriyatlar ommaviy madaniyat elementi bo'lgan qo'rquvlarni shakllantirishning aniqlovchisi hisoblanadi.

O'ziga xos misol bo'lib, oxirgi paytda jamiyat jamiyatda zararli odatlardan biri bo'lgan chekishdan qo'rquv kuchaygani va saraton kasalligiga duchor bo'lish tavakkalining faktori ortgani hisoblanadi. Bu muammoga diqqat bilan e'tibor berish yillar mobaynida "madaniy mavzuga" aylandi, birqancha radio, televideniyaedagi ko'rsatuvlar, monografiyalar, ilmiy izlanishlar, jurnal va gazetadagi maqolalar majmuasi bilan qoplandi. Bu muammoga ommaviy muhokama va tashvishlanish umumiy qarashda sezilarli siljishlarga olib keldi – chekuvchilar foyizi keskin kamaydi, ko'pchilik to'plangan yerlarda chekuvchilar va chekmaydiganlarga bo'lish joylarni ajratishga jonbozlik ko'rsatildi.

Adabiyotlarda hissiyot deb, insonning boshqa odamlarga, obektlarga, borliq jarayonlariga nisbatan turg'un sezgilari tushuniladi. Hissiyot va sezgi bir –biriga zich bog'langan, lekin ular aynan o'xshash emas. Turg'unlikdan tashqari farqlar shunday ifodalanadiki, sezgi konkret obektga, his-tuyg'u esa vaziyatga, voqeaga nisbatan emotsional reaksiyani aks ettiradi.

Sezgi kuchli anglashga ega bo'lish, eng yuksak maqsad va qadriyatlar bilan birga insonni subektiv dunyoqarashining pozitsiyasini tashkil etadi. Sezgilar obektidan kelib chiqqan xolda ijtimoiy hodisalar sohasida sezgilar klassifikatsiyasi 17-rasmda keltirilgan.

Inson ahloqiy sezgilarini mavjud voqealarni axloq va odob, majburiyatni sezish nuqtai nazaridan qabul qilish chog'ida sinaydi. Bu sezgilar insonning hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash masalalariga faol yoki passiv

dunyoqarashi negizida, o'zini, xalqini, atrof-muhitni turli xil xavf va tazyiqlardan muxofazalashni xoxlashi nuqtai nazaridan tavsiflangani uchun ham o'ta muhimdir.

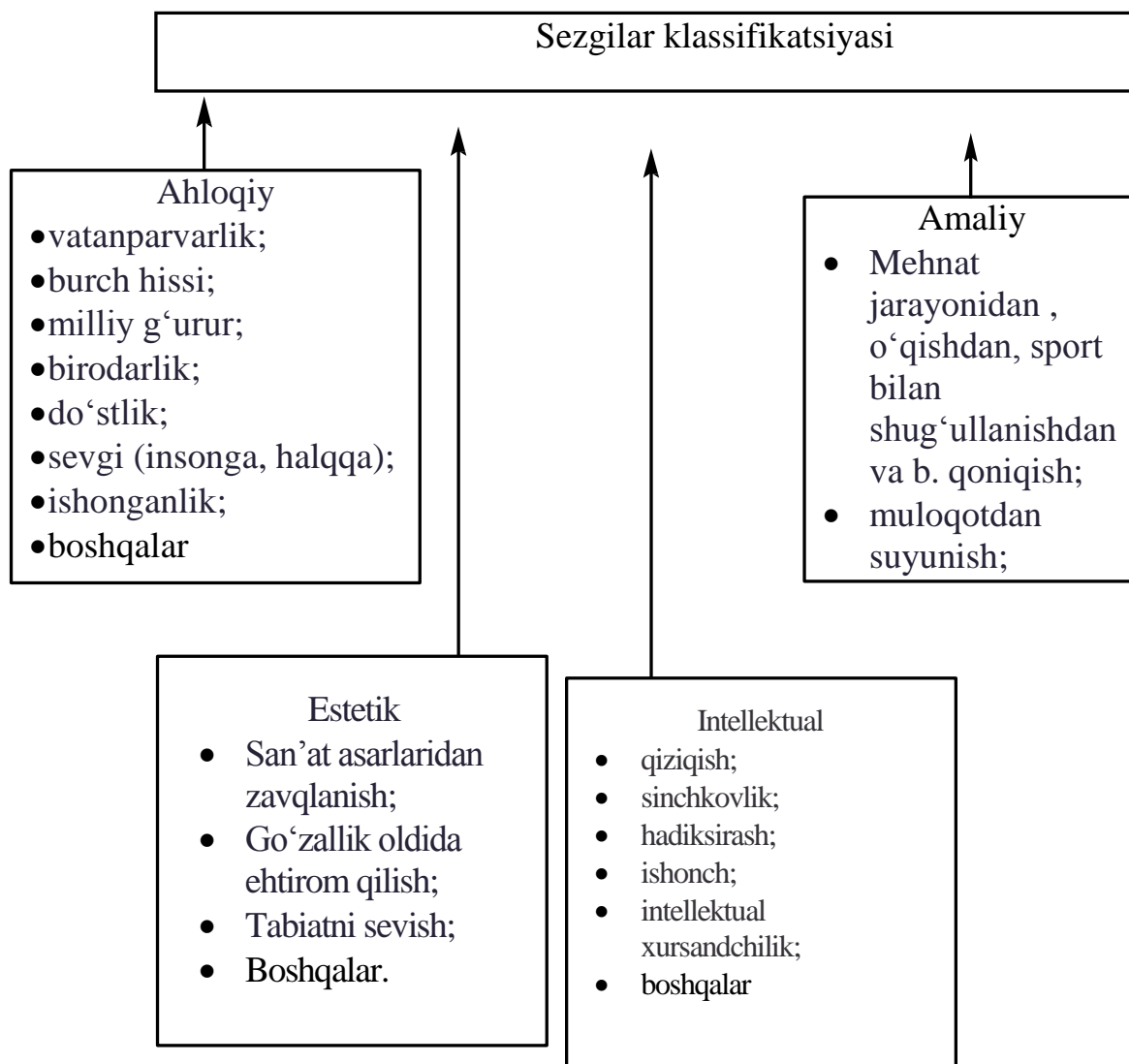
Axloqiy sezgilar insonni davlatdagi ijtimoiy hayotiga, go'zallikni va oliyanoblikni yaratuvchi hisoblangan xalqiga, jonajon yurtining tabiatiga munosabatida, go'zallikni avaylash va qo'riqlashda aks etadi.

Odam intellektual sezgilarini avariya, atrofdagi olamda mavjud xavflar haqida yo'naltirilgan bilimlar, falokatlarning va tabiiy ofatlardan shikastlantiruvchi faktorlaridan muxofazalash usul va vositalari orqali oladi. Amaliy sezgilarni individ u yoki bu kasbiy yoki jamoat faoliyatiga jalb qilinganida his etadi.

Havfsizlikni ta'minlash bo'yicha faoliyatning muvaffaqiyatiga sezgi va hissiyotlar sezilarli darajada yordam beradi. Shuning uchun individual darajada insonning hayot faoliyati xavfsizligini shakllantirishning muhim tarkibi bo'lib hissiyotlar muhitini tarbiyalash va yaxshilash hisoblanadi.

Bu jarayon oilaviy, maktabgacha va maktab tarbiyasida bolalik va o'smirlik davrida ayniqsa samaralidir. Bundan tashqari, hissiyotlar muhitini rivojlantirishda hayot faoliyati xavfsizligini targ'ibot qilish muhim rol o'ynaydi, uning yordamida odamlarning hissiy xolati shakllanadi va hayotiy mavq'iga, turli xolatlardagi hulqiga ta'sir qiladi.

Inson hissiyotlari muhitiga sezilarli darajada zamonaviy ommaviy axborot kommunikatsiyalari (OAK) ham ta'sir etadi. Hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashda dalil elementlari yordamida chuqur o'ylangan, o'tkir ma'noli va yengil hazilli videoroliklar, ijtimoiy reklama, o'quv saytlari ijobiy hissiyotlarni yaratadi.

Rasm 28. Sezgilar klassifikatsiyasi

Inson hissiyotlari muhitiga sezilarli darajada zamonaviy ommaviy axborot kommunikatsiyalari (OAK) ham ta'sir etadi. Hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashda dalil elementlari yordamida chuqur o'ylangan, o'tkir ma'noli va yengil hazilli videoroliklar, ijtimoiy reklama, o'quv saytlari ijobiy hissiyotlarni yaratadi.

Bundan tashqari, insonning asabiy holatini shakllantirishda, hususan yetuklik yoshlarida xissiyotlarini tartibga solish masalalari bo'yicha o'zi bilim olishi, kechinmalarini boshqara olish ko'nikmalarini egallashi muhim rol o'ynaydi, asabiy-hissiy faktorlarga bog'liq turli kasalliklarni oldini olishidan tashqari, xavfli va favqulotda vaziyatlarda o'ylab ko'rilgan qarorlarni qabul qilishga imkon beradi.

Individning qobiliyati ham hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda kam bo'lmagan ahamiyatga

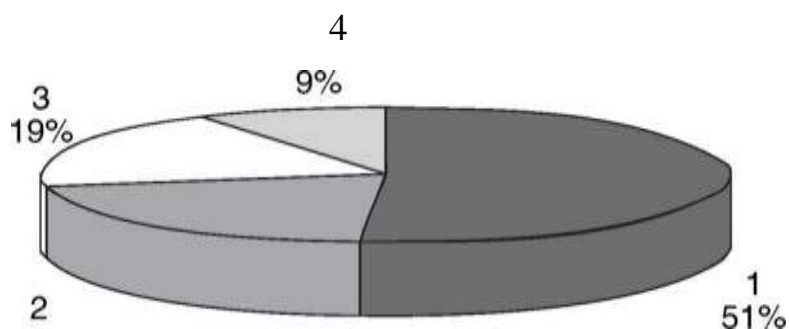
ega bo'lib, ma'lum bir faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishning sharti hisoblangan shaxsning individual asabiy hususiyatlari tushuniladi. Qobiliyatlar individning tug'ma hususiyatlari bilan birga, uning ijtimoiy tajribasiga ham sabab bo'lishi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun shaxsning ushbu sifatlar imkoniyatlaridan individual darajada foydalanish zaruratini tug'diradi.

Qobiliyatlar faoliyatning yo'naltirilganligi nuqtai nazaridan *umumiy va maxsus* bo'ladi. Faoliyatlarning ko'plab turlari tomonidan muhim talablarini bajarish va insonlar bilan muvaffaqiyatli muloqotni umumiy qobiliyatlar ta'minlaydi. Bunga shunday misol keltirish mumkin: jabrlanganlarni vayron bo'lgan binolarning ostidan qutqarishdagi qiyin texnologik jarayonlarni bajarishda, jabrlanganlarni hayotini saqlab qolish uchun tibbiy muolajalarni o'tkazish va boshqa faoliyat turlarini bajarish chog'ida harakatlarni aniq va yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Maxsus qobiliyatlar esa o'ziga xos turli xil faoliyat turlari nuqtai nazaridan talablar bajarilishini ta'minlaydi. Bu xolat katta hajmdagi axborotlarni tezkor qayta ishlash imkonini ham beradi, dispetcherlik punktlari operatorlarning faoliyatida, iqtisodiyot obektlarda korporativ xavfsiz madaniyatli mutaxassisleri kommunikativ imkoniyatlarini ishlab chiqish va tatbiq etishda ham juda foydalidir.

Qobiliyatni rivojlanish davrlari borasidagi izlanishlar shuni ko'rsatadiki, umumiy qobiliyatlarga 6 yoshgacha poydevor qo'yiladi. Bu vaqtda ularning rivojlanishini asosiy usullari oilaviy tarbiya va maktabgacha tarbiya hamda qo'shimcha o'quv muassasalari hisoblanadi. 17–20 yoshgacha umumiy, kasbiy va qo'shimcha bilim olish muassasalarida, kasbiy faoliyat jarayonida maxsus qobiliyatlar jadal rivojlanadi.

Insonning jismoniy sifatlari ham hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bu sifatlar salomatlik darajasi bilan aniqlanadi, ya'ni, organizmning, uning zahiralarini funksional xolati, ijtimoiy qobiliyatlari tushuniladi. O'z navbatida sog'liq darajasining vakolatli ko'rsatkichi bo'lib o'rtacha umr ko'rish hisoblanadi. Bu ko'rsatkichni kamaytiruvchi faktorlar

29- rasmda keltirilgan

Rasm 29. O‘rtacha umr ko‘rishining qisqarishiga olib keluvchi faktorlar

1 – ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar (yashash tarzi, yomon odatlar, sport bilan shug‘ullanish, stresslar va b.)

2 – noxush genetik faktorlar (21%)

3 – tabiiy sharoitlar (ekologiya va b.)

4 – sog‘liqni saqlash darajasi

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, odamlarning jismoniy sifatlari nuqtai nazaridan ijtimoiy-iqtisodiy faktor katta qismni egallaydi. Shuning uchun bolalarni oiladagi, maktabdagi, maktabdan tashqari (sport seksiyalari, maktablari)dagi jismoniy tarbiyasi, ular ishtirokida turli musobaqalarda ishtirok etish, hamda ulg‘ayish davrida o‘zining jismoniy tayyorgarligini roli yaqqoldir.

Bundan tashqari, shaxsning jismoniy sifatlarini shakllanishi HFX fanining bir qismi bo‘lgan valeologiya bo‘limini o‘rganish jarayonida, sog‘lom turmush tarzida ham namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi shaxs sifatlari bo‘lgan temperament, xarakter, iroda, ahloqiy muhit, qobiliyat, jismoniy xossalarni namoyon bo‘lishi oilaviy tarbiya, maktabdagi, maktabdan tashqari, malakaviy bilim, ruxiy-ahloqiy tarbiya, o‘z-o‘zini tarbiyalash, favqulotda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi bo‘yicha mashqlarda ishtirok etish, yong‘in havfsizligi obektlarda, ahloqiy- asabiy tayyorgarlikda, hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi tashviqotlarda, shu jumladan madaniyat muassasalaridagi zahiralari (muzeylar, teatrlar, ko‘rgazma zallari)dan foydalanish, zamonaviy ommaviy aloqa vositalari orqali amalga oshadi . (30-rasm).

<i>Hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi shaxs sifatini rivojlantirish usullari</i>
Oilaviy tarbiya
Maktabdagi, maktabdan tashqari, malakaviy bilim
Ruxiy-ahloqiy tarbiya
O‘z-o‘zini tarbiyalash
Musobaqa va mashqlarda ishtirok etish
Ahloqiy-ruhiy tayyorgarlik
Hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi tashviqotlar

Rasm 30. Hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi shaxs sifatini rivojlantirish usullari

Bunda sezilarli e‘tibor umumiy oilaviy tarbiya muammolariga ajratiladi. Shu bilan birga hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi adabiyotlarda oilaviy tarbiyaning o‘ziga xosligini aks ettiruvchi ishlar mavjud emas. Ushbu mavzu jiddiy asabiy tarbiyachiik izlanishlar o‘tkazishga muhtoj. Hozirgi paytda bu muammoning faqat yanada umumiy aspektlarigagina e‘tiborni qaratish imkoni mavjud. Shu narsa ma’lumki, tarbiya oilaning eng muhim funksiyalariga kiradi. Doimiy va tabiiy xarakterdagi ta’siri bilan faqatgina oila bolaning o‘zini shaxsiy xislatlari bo‘lgan eng yuksak maqsad va qadriyatlarini, o‘ziga xos xarakteri, temperament, emotsional soxa bo‘lgan hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi tizimini shakllantirishda yanada samaralidir.

Oilaviy tarbiyada ota-onaning ekologiya, atrof-muhit muxofazasi muammolariga, tabiatga ehtiyotkorona munosabati alohida ahamiyatga ega.

Xavfsizlikni ta’minlash muammolarini hal qilishda birgalikda faoliyat ko‘rsatish fakti ham muhim rol o‘ynaydi.

Faqat oila a’zolarining barchasi ishtirokida xonadonini bo‘lishi mumkin bo‘lgan favqulotda vaziyat manbalarining shikastlantiruvchi ta’siridan muxofazalanish bo‘yicha tayyorgarlik chora-tadbirlarni o‘tkazish, shaxsiy muxofaza vositalaridan foydalanish qoidalarini o‘rganish va x.k. bolaga zaruriy sifatlarni tug‘dirishga, o‘tkazilayotgan chora-tadbirlarni ta’sirchanligiga ishonishni singdiradi.

Oilaviy tarbiyani tashkil etish chog‘ida bolaga shaxsiy xavfsizligini

ta'minlash bo'yicha o'quv va real masalalarni yechish uchun oqilona mustaqillikni berish zarur. Bu holat xavf yuzaga kelishiga uni ruhan tayyorlashga, ota-onasi yo'qligida xavfni o'z kuchi bilan bartaraf etishga ishonchini oshiradi.

Rasm 31. Xavfsizlikni ta'minlash muammolari

Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'quv- tarbiyaviy faoliyat, maxsus frontal va individual darslarda, ijodiy mehnat faoliyati orqali hayot faoliyati xavfsizligi soxasidagi tarbiya o'rgatiladi. Shu davrda shaxsning birlamchi xavfsiz turdagi sifatlariga, xavfli vaziyat yuzaga kelganida kattalarning ko'rsatmalariga rioya qilishga tayyor bo'lishni tarbiyalashga asosiy urg'u beriladi, ekologik anglash maktabgacha ta'lim muassasalarida tabiat bilan tanishish orqali shakllanadi. Bu anglashning asosini tabiatdagi mavjud aloqa va munosabatlarni bir tarafdandagi insonning roli, ikkinchi tarafdandagi barcha tirik mavjudotlarni seva bilishni tushunish tashkil etadi. Bu o'quv- tarbiyaviy faoliyat ekskursiyalarga borish, hayvonlar va o'simliklarga rahimdillik qilish, birgalikda eksperimentlar o'tkazish, tirik tabiat obektlarini kuzatish, jonli burchakda yashovchilarini parvarishlash hamda bolalar adabiyoti asarlarini o'qish orqali amalga oshiriladi.

Maktabgacha katta yoshdagi guruxlarda asosiy urg'u farzandni yerdagi tirik tabiat, uning evolyusiyasi bilan uzluksiz aloqada va birlikda bo'lishni anglashga, tirik va tirik bo'lmagan tabiat bilan murakkab va nozik aloqalar, insonni uni saqlashdagi roli orqali beriladi. Tirik tabiatning rivojlanish qonuniyatlarini, insonni evolyusiyadagi o'rnini, bolaga bu jarayonning uzluksiz qismiligini, barcha tirik mavjudoddan ajralgan xolda yashay olmasligini, uning

rang-barangligini saqlashni tushunish imkonini beradi.

Umumiy va qo'shimcha ta'lim muassasalarida xavfsiz turdagi shaxs sifatlarini tarbiyalash (shu jumladan, jismoniy tarbiya ham) o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni "Atrof-olam" (1–4 sinflar), "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" (5–11 sinflar) fanlarini o'qitish, ekologik yurishlar, omon qolish marshrutlari, "Yosh o't o'chiruvchi", "Yosh qutqaruvchi" kabi o'quv markazlarini tashkil etish orqali amalga oshadi.

Umumiy va qo'shimcha ta'lim muassasalarida ko'rsatilgan chora-tadbirlarni o'tkazishdagi sezilarli tajribalar umumiy va qo'shimcha ta'lim muassasalarida hayot faoliyati xavfsizligi borasida amalga oshiriladigan quyidagi tarbiyaviy maqsadlarni ifodalaydi:

- tarbiyalanuvchilarning faoliyatida madaniyat xavfsizligi meyorlarini, xavfsiz hayot faoliyatiga tayyorligini rivojlantirishni, sog'lom turmush tarzini olib borishni rag'batlantirish;

- tarbiyalanuvchining o'z shaxsini yomonlashning profilaktikasi (qurbonlik, ishi yurmaslik xossasi, va b.);

- xavfsiz turdagi shaxsning mavjud sifatlarini rivojlantirish va yangilarini shakllantirish.

Ko'rsatilgan hayot faoliyati xavfsizligi soxasidagi maqsadlar quyidagi tarbiya usullari orqali erishiladi:

- *tushuntirish usuli*. Bu usul tarbiyalanuvchini xavflarning manbai va xavfsiz ahloq qoidalaridan xabardorligiga asoslangan. O'qituvchi tarbiyalanuvchilarga nafaqat nima xavf tug'dirishigina emas, balki xavflarning sababii, tashqi xavf manbai, odam ahloqini xavfsizlik darajasiga ta'sirini tushunishiga yordam beradi;

- *dogmatik usul*. Uning asosida tarbiyachining so'zlari, imo-ishoralari, harakatlari, ko'rgazmali va boshqa vositalar yordamida uqdirish ta'siri yotadi. Tarbiyalanuvchilar tarbiyachining taqdim etadigan xulosa va baholashlarini tayyor xolda, tushuntirishlar va asoslarsiz qabul qiladilar. Dogmatik usul bola tarbiyasining ertangi bosqichlarida yanada samaralidir. Bu usuldan samarali

foydalanishda tarbiyachining mavqiy, uni tarbiyalanuvchilar hayajoniga ta'sir qila olishi yordam beradi. Bola tarbiyachining ko'plab xavfsiz ahloq qoida va meyorlarni tushuntirishlarsiz va asoslarisiz, masalan, elektr simining ochiq uchlariga tegish taqiqlanganligi, tanish bo'lmagan itlarga yaqinlashmaslik va b. qabul qiladi va singdiradi. Ushbu usuldan foydalanish zarurati shu bilan tushuntiriladiki, kichkina bola uchun ko'plab xavfsiz ahloq meyorlarini qabul qilishi va o'zlashtirishi erishib bo'lmaydigan xolat hisoblanadi. Uning rivojlanishi natijasida tarbiyalanuvchilar mustaqilligini yanada yuqori darajada talab qiluvchi imkoniyatlar kengayadi.

- *reproduktiv usul* shaxsiy xavfsizlik madaniyatini o'zlashtirish jarayonida tarbiyalanuvchilarning faoliyatini qayta tiklanishini taqdim etishiga asoslangan. Tarbiyachi tarbiyalanuvchilarning faoliyatini xavfsiz axloq haqida olgan bilimlarini tiklash va tanish xolatlarda xavfsizlik haqidagi bilim va ko'nikmalarini shakllantirish orqali amalga oshiradi. Bu usulni tatbiq etish shakli bo'lib, reproduktiv suxbat, mashqlar, bilim olish orqali tanish xolatlarda xavfsiz hayot faoliyatini ma'lum bilim va ko'nikmalari shakllanishi hisoblanadi;

- *qisman izlash usuli* insonni xavfsizlik darajasiga ta'sir etuvchi, amaliy, kommunikativ, badiiy va boshqa bilishga xizmat qiladigan muammolarni birgalikda yechishni ko'zda tutadi. Masalan, tarbiyachi tarbiyalanuvchilar bilan birga muxokamada shaxslararo munosabatlarning inson xavfsizligi darajasiga ta'sirini muammosini tashxiz qiladi. Tarbiyalanuvchilar nafaqat tarbiyachi tomonidan taklif etilgan xavfsiz va samarali munosabat namunalari takrorlaydilar, balki ularning ko'rinishini o'zgartirib, bir necha yo'llardan murakkabini tanlaydilar.

- *tarbiyaning ijodiy usuli* inson xavfsizligini ta'minlashning turli muammolarini tarbiyalanuvchilarning o'zi mustaqil hal qilishini tashkil qilishiga asoslangan. Muzokaralar, aqliy hujumlar, kasbiy o'yinlar chog'ida tarbiyalanuvchilar ijodiy harakat qilib, mustaqil ravishda odatiy bo'lmagan xavfli vaziyatlardan chiqish yo'llarini topadilar. Insonning tashqi jilosi va savlati

orqasidan ular muttahamning asl basharasini, ko'rkam ko'rinish bahonasida honaga kirmoqchi bo'lgan o'g'rining makkorona urinishlarini payqashini ko'ra olishi, chet elda ishlab chiqilgan xavfsizlik vositalaridan respublikamizda foydalanish mumkinligini muxokama qilishlari kerak. Ijodiy usuldan foydalanilganda tarbiyachi tomonida tashkiliy funktsiya turadi, ya'ni shaxsan u maqsadlarni qo'yadi, tarbiyalanuvchilarning ishlarini to'g'rilaydi, xulosalarni chiqaradi;

- *evristik usul* shaxsiy xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish va o'zlashtirish jarayonida tarbiyalanuvchilarning maksimal yuqori darajadagi mustaqilligini va ijodini ta'minlaydi. Tarbiya asta-sekin o'zini tarbiyalash jarayoniga o'tadi, bunda faoliyatning asosiy bosqichlarini tarbiyalanuvchi mustaqil amalga oshiradi: maqsadni qo'yadi, vositani tanlaydi, o'z faoliyatini tashkil etadi, o'zini nazorat qiladi. Inson xavfsizligining boshlang'ich yoki so'nggi bosqichlarida amaliy yoki nazariy muammolarni ijodiy hal qilishda tarbiyachiga tarbiyalanuvchi ko'pincha maslahatchi sifatida murojaat qiladi. Masalan, ma'lum shahar sharoitida insonning ekologik xavfsizligi haqida ilmiy maqolaga tayyorlanish chog'ida yuqori sinf o'quvchisi shaharning turli qismlarida, haftaning turli kunlarida, turli ob-havo sharoitlarida, yilning turli fasllarida ovqatlanishni ratsionalizatsiyalash, dam olishni tashkil etish shakllari, sport bilan shug'ullanish, dam olishni tashkillashtirish va b. haqida xulosalarni o'z chiqaradi.

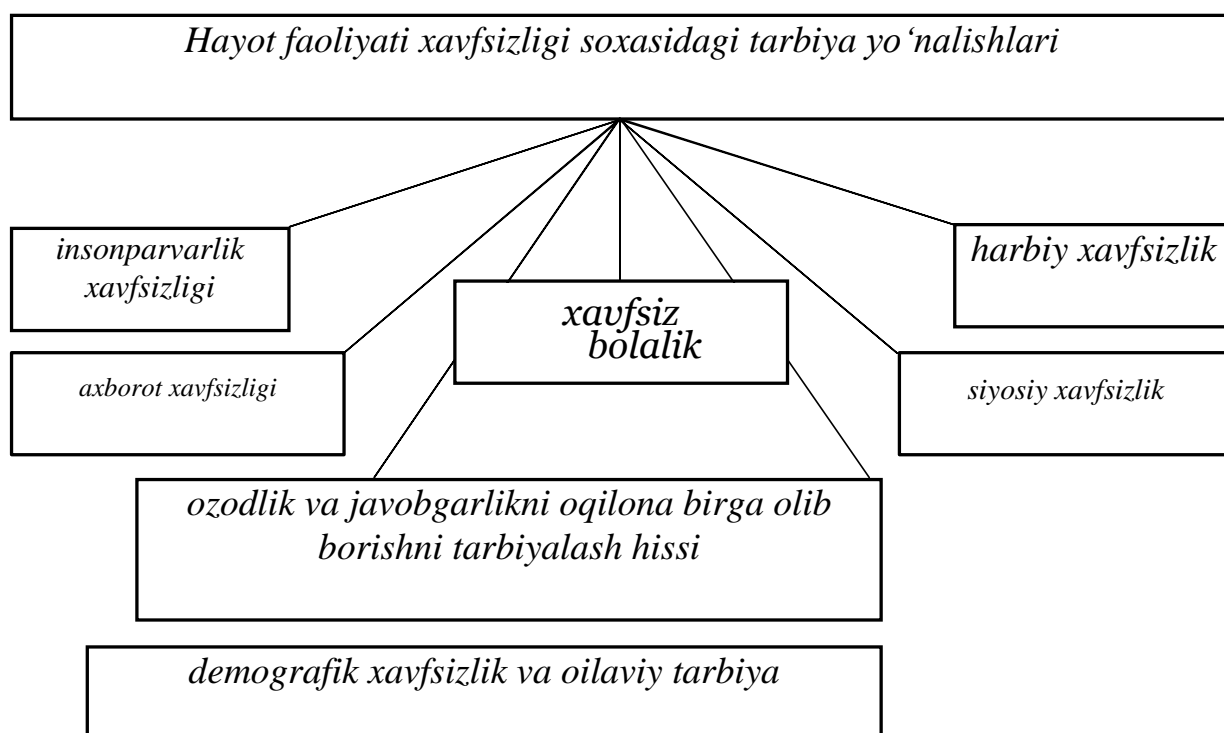
O'quvchining xulosa va takliflari nafaqat o'zi uchun, balki boshqalar uchun ham obektiv yangi, original bo'lib, shahar aholisida, o'zida atrof-muhit ifloslanishi, shovqin, ichimlik suvining ifloslanishi, sifatsiz oziq-ovqat mahsulotlaridan xavfsizlantirishga qiziqish uyg'otishi kerak. Xavfsiz turdagi shaxs sifatlarini shakllantirishni o'quv-tarbiyaviy jarayonida "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" umumta'lim kursi alohida ahamiyat kasb etadi.

HFX asoslarining bilim berish ko'lami bo'yicha bosh maqsadi o'ziga, jamiyatga, tabiatga zarar keltirmaydigan xavfsiz turdagi ruhan va jismonan rivojlangan, hususan o'zini rivojlanishiga, saqlashiga, kamolotga yetishiga

insonni undovchi jamoa-kollektiv sabablari bo‘lgan o‘zaro yordam an‘analarida faoliyatini olib borishi va o‘rab turgan odamlarning kuchsizligi va qiyinchiliklaridan g‘arazgo‘ylik bilan foydalanishi, o‘zini va o‘zgalarni muxofazalashda bilim va

ko‘nikmalarga ega ma‘lumotlari bo‘lishi, havfli vaziyatlarni avvaldan ko‘ra olishi va ulardan juda kam yo‘qotishlar bilan chiquvchi shaxsni shakllantirish hisoblanadi.⁹

HFX asoslarini bilim berish ko‘lamining tarbiyaviy yo‘naltirilganligi o‘ziga yarasha fanni zaruriy ma‘lumotlar bilan to‘ldirish bilan birga, boshqa fanlarni maqsadga yo‘naltirgan, ularning xavfsizlik muammolari va hal qilish usullari bilan meyoriy to‘liq va so‘zsiz ijro etishni talab qiladi. Bu quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshishi mumkin (32-rasm).

Rasm 32. Hayot faoliyati xavfsizligi soxasidagi tarbiya yo‘nalishlari

Birinchisi - ozodlik va javobgarlikni oqilona birgalikda olib borish zaruratini his qilishini tarbiyalash. Odamzodning yuksak milliy manfaatlari yolida omon qolishi, ehtiyot qilishi uchun insonlar o‘z hoxishlari bilan huquq va

⁹ Mirziyov SH.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11.

ozodlikdan chegaralanishlari zarur. O‘zi, oilasi, davlati, butun odamzod, har bir fikr va kirdikori uchun javobgarlikni shakllantirish – HFX asoslarining bosh masalalaridan biridir.

Ikkinchisi- demografik xavfsizlik va oilaviy tarbiya. HFX asoslari fani doirasida hayotga, o‘zining sog‘lig‘iga jiddiy munosabatda bo‘lish, ruhiy, intellektual va jismoniy rivojlanishni amalga oshirish tarbiyalanadi.

Bu tarbiyaviy masalalardan biri - bolalar ongiga ota-ona bo‘lish quvonchini naqadar buyukligiga, katta oila, aka - ukalari bo‘lishining muhimligiga ishonch tug‘dirishdir. O‘quvchilar, maktabni tugata turib, katta oilasi bo‘lishga intilishi juda ham muhimdir.

Uchinchi - xavfsiz bolalik. HFX asoslari fanini o‘qitish tizimi bolalar xavfsizligini ta’minlashning ijtimoiy mexanizmidan birining funksiyasini, yani bolalar ustidan jamoat homiylikni amalga oshirish hisoblanadi.

O‘quv-tarbiyaviy jarayon doirasida giyohvandlik, ichkilikbozlik, chekish, odatiy bo‘lmagan qoidalar profilaktikasi amalga oshadi, maktabga nomaqbul tashkilotlarni kirishiga to‘sqinlik qiladi.

To‘rtinchi - axborot xavfsizligi. Bu yo‘nalish HFX asoslari yo‘nalishining mazmunida barcha insoniyat uchun axborot hayot faoliyati xavfsizligida yangi sohaligini ta’kidlaydi. Hozirgi sivilizatsion rivojlanish vaqtida axborot faktori hal qiluvchi rol bo‘lib, axborot manbalari uchun kurashlar, asosiy axborot oqimlari ustidan nazoratni kuchayishi va axborot sohasidagi katta o‘zgarishlar barcha odamzod uchun ham, alohida inson uchun ham yangi xavflarni va tazyiqlarni tug‘diradi.

Xalqimiz aholisi, shu jumladan talabalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri axborot tajovuzi bilan to‘qnashadi. Dushmanona, bizga yot axborot bolalar ongiga sindiriladi. Ular ongiga axborot erkinligi sifatida o‘z-o‘zini parchalash, yo‘ldan ozdirish batsillalari kiritiladi, tushunchalarni o‘zgartiriladi, turli xildagi o‘ylab topilgan o‘rgimchaksimon odamlar, g‘arbiy maxsus xizmat qahramonlari yaratiladi.

Shu sababli HFX asoslari fanining masalasi- o‘quvchining ruhiy dunyosini

ommaviy axborot vositalarining zararli ta'sirdan muxofazalash, ularga ijtimoiy immunitetni ishlab chiqishga, yo'nalish olishga, axborot oqimlari ichida yo'l topa bilishga yordam berish hisoblanadi.

Beshinchisi - harbiy xavfsizlik. Harbiy ishga o'quvchilarni tayyorlash – O'zbekistonning milliy xavfsizligini tashkil etuvchisi bo'lib, xalqimizning omon qolishi, o'zi bo'lishidir. Urushni xoxlamaslik bir ish bo'lsa, boshqasi - urushdan qo'rqish hisoblanadi. HFX asoslarini o'rganish asosida qo'rquvni orttirish emas, "aqlli qo'rqumaslik"ni tarbiyalashga mo'ljallangan.

Oltinchi - siyosiy xavfsizlik. Siyosat milliy xavfsizlikni ta'minlash tizimida muhim o'rinni egallaydi. U katta yaratuvchanlik potentsiali bilan birga vayron qilish xususiyatiga ega bo'lishi, jamiyatni, davlatni gullab-yashnashiga yoki uni inqirozga uchrab, halok bo'lishiga olib kelishi mumkin. HFX asoslari kursi o'sib kelayotgan avlodga davlatni xavfsiz boshqarish madaniyatida ishtirok etishni, hayot faoliyati xavfsizligining siyosiy madaniyati ko'nikmalarini singdiradi.

Yettinchi - insonparvarlik xavfsizligi bo'lib, maktabni insonparvarlik, insoniylashtirishi, bilim bilan madaniyat nizolarini oxirgi yillarda keskin kuchayishini hal qilish, maktabning maqsadli yo'nalishi bo'lgan har bir o'quvchida ma'naviy, xavfsiz turdagi shaxsni tarbiyalash bilan bog'liq. Insonparvarlik xavfsizligi mamlakatimiz an'alarini, madaniyatini, san'at yutuqlarini, tarixiy tajribalar vorisligini ta'minlaydi. Insonparvarlikning eng yuksak maqsadlari, qadriyatlari, yurtimiz va butundunyo madaniyatining yuksak an'alariga tayanish millatni aynashdan saqlaydi. Bundan tashqari, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda xavfsizlik nuqtai nazaridan yaxshi insonlar tasvirida tarbiyalash ham muhim ahamiyat kashf etadi. Bunday tasvir sifatida atrofdagi odamlar - qarindoshi, o'qituvchisi, zamondoshlar, sevimli asar qahramonlari va b. misol bo'ladi

IV.4. Xavfsiz hayot faoliyatini dalillashtirish

Dalillashtirish deb, shaxsning faolligini va faoliyatining yoʻnalganligini ragʻbatlantirishini chaqirish faktorlarining jamlanmasi tushuniladi. Dalillashtirish oʻziga ehtiyoj, asosli dalil va xolatiy faktorlarni qamrab oladi.

Ehtiyoj asosli dalillarni rivojlantirishga taʼsir qiluvchi asosiy faktordir, u shaxsning normal hayot va faoliyat koʻrsatish talablaridan qoniqmaslik xolati boʻlib, ushbu qoniqmaslikni bartaraf etishga yoʻnalgan boʻladi. Inson uchun normal hayot faoliyatini koʻrsatishi nafaqat hayot uchun zaruriy faktorlar (ovqat, suv, uyqu, sogʻlom hayot faoliyati muhiti)dan, balki ijtimoiy, ruhiy (muloqotga, yaratuvchanlikka, ijod qilishga zarurat) faktorlardan ham iboratdir.

Inson barcha ehtiyojlarini zarurlarga koʻra tartibga soladi va quyidagicha joylashtiradi:

- fiziologik ehtiyojlar - ochlik, chanqoqlik;
- xavfsizlik va muxofazalanish ehtiyojlari;
- mansublik va sevizhga ehtiyojlari;
- oʻz-oʻzini hurmat qilish ehtiyojlari - ahamiyati, kompetentligi;
- oʻzini kerakliligi yoki oʻzini shaxsiy kamolotga yetkazish ehtiyojlari-potensialini amalga oshirish
- uzoq umr koʻrish va stabillik.

Inson oʻrtacha oʻz ehtiyojlarini taxminan quyidagi darajada qoniqtiradi:

85% – fiziologik, 70% – xavfsizlik va muxofaza, 50% – sevgi va mansublik,

40% – oʻzini hurmat qilish, 10% – oʻzini kerakligi. Shuni qayd etish kerakki, inson oʻz ehtiyojlari pogʻonasida qanchalik yuqori koʻtarilmasin, agar past darajadagi ehtiyojlaridan qoniqish toʻxtab qolsa, unda inson bu darajaga qaytib, to kerakli darajagacha yetmaguncha, ketmaydi. Bu ehtiyojlar fiziologiklardan keyin boʻlib, barcha tirik mavjudotlarga xosdir.

Dalillashtirish oʻz navbatida, maqsadlar sifatida amalga oshadi. Bir maqsadni bir necha xil asosli dalillar aniqlaydi. Masalan, hayot foyiyati xavfsizligi borasidagi jamoat faolligi oʻzini sotsiumida, davlatni xoxlashi va

boshqa asosli dalillar bilan tasdiqlashga intilish bilan pisanda qilinishi mumkin,

Xolatiy faktorlar sifatida topshiriqning murakkabligi, rahbariyatning talablari, atrofdagi odamlarning ko'rsatmalari va x.k. ko'rib chiqiladi. Bularning barchasi ham ma'lum vaqt oralig'ida insonlarning asosli daliliga ta'sir qiladi. Xolatiy faktorlar serharakatchan yengil o'zgaradi, shuning uchun ularga ta'sir qilish asosli dalillarning faolligi bilan birgalikda ham bo'lishi mumkin.

Dalillashtirishni xarakteri bo'yicha ichki va tashqiga ajratish qabul qilingan. Tashqi dalillashtirish intizomli ta'sirlar (rag'batlantirish va jazolash) orqali amalga oshadi. Umumiy va kasbiy ta'lim muassasalarida tashqi dalillashtirish sifatida yaxshi va yomon baholar hisoblanadi. Tashqi dalillashtirishni shakllantirish kam mablag'larni talab qiladi, lekin ijobiy o'zgarishlar odatda qisqa vaqtda, va'da qilinganni olishgacha davom etadi. Ichki obektning o'zida, jarayonda, hayotiy zarurlarni tushunishi va to'g'ri harakatlarni foydali amalga oshirishi hamda turg'un davom etuvchi xarakteriga ega.

Mehnat faoliyatini bilish uchun xizmat qiladigan dalillashtirish mehnatni mazmuniga qiziqishi, yani unda mehnat jarayoni o'zini qanday jalb qilishidir. Rivojlangan mehnat faoliyatini bilish uchun xizmat qiladigan dalillashtirishda mutaxassis ishlab chiqarishdagi muammolar yechimini faol va qiziqib qidiradi, asosan o'z diqqatini uzoq vaqt zo'riqmay ishga qaratadi.

Havfsizlik aspektida bilish uchun xizmat qiladigan dalillashtirish inson ishlab chiqarish havfsizligi muammolarining tub mohiyatini iloji boricha bilishga qiziqishi orqali namoyon bo'ladi. Inson uskunalarni, texnologiyalarni, mehnatni tashkil etishda mustahkamligini va sifatini ta'minlash savollarning asl ma'nosini sinchkovlik bilan idrok qilishi va laxza xavfsizligini baholashda tanqidona "savollarga boy" yo'l tutadi. Nizolardan qochishni dalillashtirish nizolarsiz hatti-harakatlarga intilishda aniqlanadi va ichki shaxsiy darajada (vijdoni bilan yakdillikni saqlashda, o'zining shaxsiy ahloqiy qadriyatlarini tizimida), ijtimoiy darajada (jazodan, sanksiyalardan qochish) va shaxslararo darajada (birga ishlovchilar, boshliqlar bilan tinch xizmat qilishga intilishda)

namoyon bo‘ladi. Ko‘rilayotgan muammoga nisbatan yuqori darajada da’vo qilish- havfsizlikni ta’minlash borasida kamchiliklarsiz xolatga erishishni xoxlashdir.

Obro‘-e’tibor asosli dalilni muhim tashkil etuvchisi bo‘lib, bajarayotgan ishining alohida hurmatga sazovorligini his etishdir. Bu xolat shaxsni yanada nufuzini oshiradi, g‘arazlikni ham keltirib chiqaradi. Ushbu dalillashtirish o‘zini hurmat qilishga, insonlar ko‘z o‘ngida obro‘li kasbga ega bo‘lishi orqali ijtimoiy mavqe’ni mustahkamlashga intilish shaklida ifodalanadi. Uni rivojlantirish uchun shunday jamoat fikri va sog‘lom asabiy muhitni shakllantirish kerakki, unda hayot faoliyati havfsizligi borasida yuqori madaniyat xizmatchisi bo‘lish nufuzli bo‘lsin.

Yuqoridagi dalillashtirish turlarini ko‘rib chiqqanimizdan so‘ng, uni shakllantirishning quyidagi darajalarini o‘rnatish mumkin:

Boshlang‘ich, meyoran majburiy daraja ota-ona va o‘qituvchilarning ko‘rsatmalari, qoidalar, qonunlar, huquqiy meyorlarning talablari orqali aniqlanadi. Hozirgi vaqtda ushbu daraja hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini shakllantirish jarayonida ustun turadi va oilaviy tarbiya, hayot faoliyati havfsizligi borasida o‘qitish orqali amalga oshadi.

Ikkinchi, ixtiyoriy darajada, tashqi ijtimoiy dalillar (masalan, chekishga, spirtli ichimliklar ichishga munosabati), o‘zini yaxshi ko‘rishi, shaxsiy kamolotga yetishining xususiy dalillari (masalan, talabalik jamoasida sport bilan shug‘ullanish) ishga tushadi. Bunday sharoitlarda dalillashtirishni saqlash va rivojlantirish uchun “muvaffaqiyat qozonmaslik-tirishqoqlikni yetishmasligi” sxemasi eng yaxshi hisoblanadi. Bundan asosiy dalillar ijtimoiy reklamani tayyorlash, ommaviy axborot vositalari, sinfda va sinfdan tashqari ishlarni bajarish jarayonlarida hamda kattalarning turli jamoat harakatlarida ishtirok etishlarida (ekologik, sog‘lom turmush tarzini tashviqot qilish va b) foydalanish mumkin. Bundan tashqari, bu darajada asosiy dalillarning muhim usullaridan biri -moddiy rag‘batlantirishdir.

Uchinchi daraja shaxsni hayot faoliyati havfsizligi sohasida o‘zining ijodiy

imkoniyatlarini samarali rivojlantirish va foydalanish zaruratini aks ettiradi. Uning asosi sifatida inson hayoti uchun muhim sohada o'zini namoyon etishning yuqori talablari olg'a surilib, bosh birlamchilik huquqi va ichki talabchanligi sifatida qabul qilinadi, ular asosiy dalillar darajasida muvaffaqiyat qozonishda sezilarli rol o'ynaydi. Bu xolat shaxs o'zini barcha mahorati va xususiyatlarini namoyon etishi mumkin bo'lgan joyda o'z vazifasini havfsizlik darajasida yuqori sifat bilan bajarishida aks etadi. ushbu darajada hayot faoliyati havfsizligi borasida o'zini tarbiyalash va ilm olish hamda ahloqiy rag'batlantirish alohida rol o'ynaydi.

Tarbiya va ilm olish, ijtimoiy reklamani amalga oshirish, ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali ta'sirni rejalashtirish jarayonida hayot faoliyati havfsizligining dalillashtirishini shakllantirishning asosiy prinsiplari quyidagichadir:

- hayot faoliyati havfsizligi bo'yicha talablarning (huquqiy, ijtimoiy, texnikaviy va b) va imkoniyatlarining muvozanatini ta'minlash. Izlanishlar ko'rsatishicha, agar shu ikki faoliyat parametrlari shaxs tomonidan idrok etishda bir-biriga mos kelsa, faoliyatda ichki dalillashtirishni vujudga kelishi uchun zaruriy sharoitlar yaratiladi;

- xavfsiz turdagi shaxs sifatlarini, hayot faoliyati havfsizligini ta'minlash bo'yicha amaliy ko'nikmalarni, mutaxassislarning kasbiy sifatleri hozirgi paytda hayotiy muhim ma'no bo'luvchi faktorlar shaklida taqdim etish. Ularning mavjudligi yoki yo'qligi orqali nafaqat mansabi, moddiy ta'minoti, ijtimoiy zarurligining darajasini o'sishi, balki eng avvalo insonning va unga yaqin odamlarning sog'lig'i va hayoti bog'liq bo'ladi;

- hayot faoliyati havfsizligini ta'minlash borasidagi sinchkovlik bilan qiziqishi ijtimoiy va shaxsiy rag'batlanish, yangiliklarga qiziquvchanlik, hissiyotli, hayot faoliyati havfsizligi borasidagi zaruriy axborotlarni shaxsan izlashni tashkil etish va muammoli uzatish hisobiga rivojlanadi;

- HFXMni shakllantirish chog'ida har bir inson, alohida ijtimoiy guruh, sinflarning qiziqishlari, qobiliyatlari, ishtiyoqlari, qadriy yo'nalishlari maksimal

qayd etiladi.

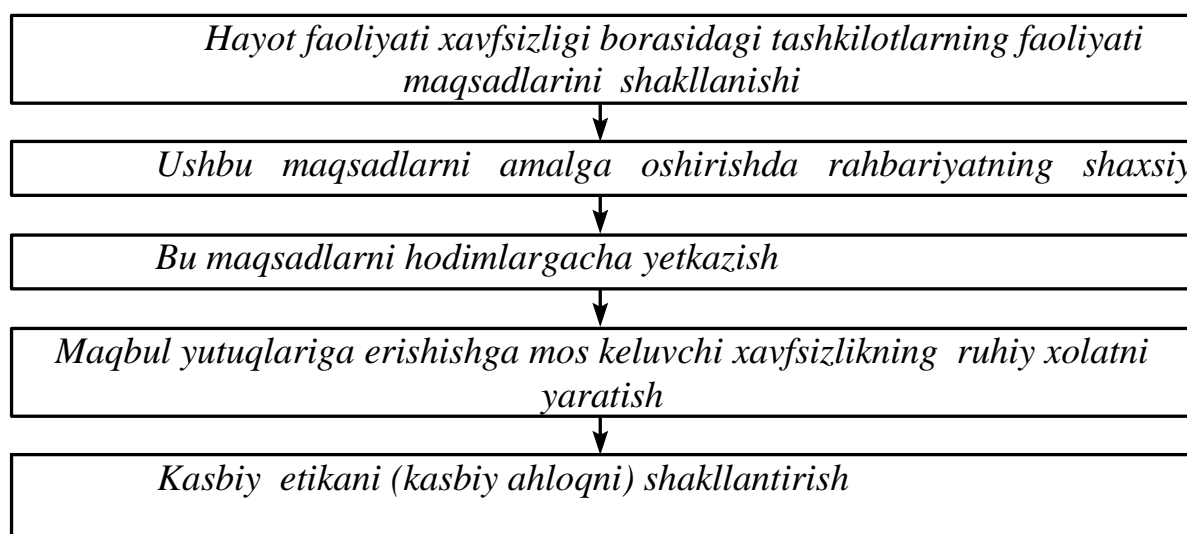
IV.5. Hayot faoliyati xavfsizligining madaniyatini shakllantirishning korporativ bosqichi

Ma'lumki, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, kasbiy jamyatlarning samarali faoliyat ko'rsatishiga ta'sir qilishda ishlab chiqarish texnologiyalari va boshqaruv tizimi bilan birga korporativ madaniyat ham muhim faktor hisoblanadi. Bundan tashqari, statistika shuni ko'rsatadiki, ulkan tazyiqlar va xavflar manbai bo'lib asosan ishlab chiqarish muhiti hisoblanadi. AQShning mehnatni muxofaza qilish bo'yicha Milliy kengashning ma'lumotlariga qaraganda, sanoat korxonalaridagi katta miqdordagi odatdan tashqari va avariya xolatlar (taxminan 96%) ishchilarning ishlab chiqarishdagi ehtiyotsizliklari natijasida, faqatgina 4% uskunalarning texnik nosozligi tufayli yuz beradi. Shu sababli turgan gapki, xavfsizlikning korporativ madaniyati umumiy korporativ madaniyatning asosiy elementlaridan biri bo'lishi kerak.

Korporativ madaniyatning asosiy tarkibi quyidagilardir: rahbariyat tomonidan shakllanadigan va muassasa xodimlari orasida tashkilotning rivojlanishini ma'lum bosqichida ustun turuvchi, hamda ularni amalga oshirish usullarining yig'indisi bo'lgan qadriyatlar iyerarxiyasidir.

Xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan korporativ madaniyat prinsiplari ilk bor Chernobil AESdagi avariya so'ng qo'llanildi.

Taxmin qilinadigan qadriyatlar iyerarxiyasini tuzilishi (rasm 33.):

Rasm 33. Hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi korporativ qadriyatlarining tuzilishini tartibi

Atom energiyasida xavfsizlikni ta'minlash tajribasi shuni ko'rsatadiki, xavfsizlikning yuqori madaniyatli jamoasi bo'lib hisoblanishi uchun korxonada xavfsizligini ta'minlash barcha xodimlarning bosh maqsadi va har birining ichki talabi bo'lishi bilan birga unga ta'sir qiluvchi har qanday vazifani bajarganda o'zini, diqqatini va javobgarligini nazorat qilishi bilan tavsiflanadi.

Qadriyatlar yig'indisini amalga oshirish quyidagilarni o'z ichiga oladi (rasm- 34):

<i>Korporativ qadriyatlar yig'indisini amalga oshirish usullari</i>
<i>Xizmatchilarni tanlash va o'qitish</i>
<i>Harakatlarni va raxbarlarning hamda xizmatchilarning javobgarligini aniq tartibga solish (kasbiy ko'rsatmalarni ishlab chiqish)</i>
<i>Mehnatni muxofaza qilishni tashkillashtirish</i>
<i>Mehnat intizomiga rioya qilishni nazorati</i>
<i>Xizmatchilar faoliyatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirish</i>
<i>Faoliyatni litsenzivalash va deklaratsiya qilish va b.</i>

Rasm.34. Hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi korporativ qadriyatlar yig'indisini amalga oshirish usullari

- ishlab chiqarishni barcha bosqichlarida – texnik-iqtisodiy asoslashdan to uni ishga tushirgunga qadar ishtirok etuvchi korxonalar, muassasalar va alohida olingan insonlarning faoliyati xavfsizlik madaniyati bilan yo'g'rilgan bo'lishi kerak;

- xavfsizlik madaniyati bevosita insonga yo'naltirilgandir. Bu uni boshqa ilmiy, muhandislik, texnikaviy, biotibbiyot, mantiqiy muammolar kabi xavfsizlik printsiplaridan ajratib turadi.

Korporativ HFXM shakllantirishning mavjud tajribalardan shu narsa ma'lumki, tashkilotning samarali faoliyat ko'rsatishini zaruriy sharti yuksak qadriyatlaridan biri bo'lgan hayot faoliyati xavfsizligini o'rnatish kerak bo'ladi. U o'z aksini ustavda, meyoriy va boshqa hujjatlarda, hamda shior, chaqiriq va

belgilarda topadi. Deklarativ tavsifga yo‘l qo‘ymaslik uchun, rahbariyatning xavfsizlik haqida qayg‘urishini doimo foydalanish darajasida ko‘rinish kerak.

Bunda ochiq-oydinlik atmosferasi shakllanib, xodimlar orqali havfsizlikka taalluqli axborotlarni erkin uzatish ta‘minlashi, yo‘l qo‘ygan shaxsiy hatolarini, shu jumladan jiddiy oqibatga olib kelmaganlarini ham tan olishni rag‘batlantirish zarur. Bu xavfsizlik masalalarida o‘z-o‘zini tanqid va nazorat qilishni ko‘zda tutadi, beparvolikni inkor etadi va shaxsiy javobgarlik, umumiy o‘zini boshqarish xissini rivojlantiradi.

Xodimlarning hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati asosida maxsuslashgan mehnat turlariga mo‘ljallangan prinsiplar tizimi, (umumiy va maxsus) meyor va qoidalar, xizmatchining ahloqiy odobi bilan dirga kasbiy etika (odob-ahloq) ham yotishi kerak.

Shuni qayd etish kerakki, kasbiy ahloq ijtimoiy nodir hodisa sifatida odatda, odamlarning hayotiga, sog‘lig‘iga va insonlarning havfsizligiga, hamda o‘zining kreativ, har tomonlama tavsifiga ko‘ra shu faoliyat faqat meyoriy, huquqiy, tashkiliy, texnologik va boshqa “regulyatorlar” bilangina chegaralanib qolmaydi.

Kasbiy ahloqni rivojlantirish zarurligiga ishlab chiqarishdagi tavakkalni boshqarish borasidagi ko‘plab asarlar guvohlik beradi, ularda aytilishicha, “haqiqatda, harakatlarga qat’iy javobgarlik bilan uyg‘unlikda ahloqiy asoslarni boshqarishga qaytish kerak”. Xavfsizlikni kasbiy ahloqi birinchi navbatda kasbiy faoliyat, mehnat jamoasi havfligi, hamda atrof-muhitdagi havfsizlikning yo‘nalganligini yaqqol aks ettiruvchi meyorlar(qoidalar)ni o‘z ichiga olishi mumkin.

Xavfsizlikning kasbiy ahloqi meyorlari har bir xodimgacha ta‘sir etishni asosiy g‘oyasi bo‘lgan burch kodeksi ishlab chiqiladi va xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha har bir xodim anglashi zarurligigacha yetkaziladi. Ahloq boshqa hayot faoliyati xavfsizligidagi meyoriy- huquqiy aktlari bo‘lgan “tarbiya regulatorlar”idan farqlanishi shundan iboratki, har bir xodim ahloqiy talablarni bajarishi barchalar tomonidan va doimo nazorat qilinadi, baholanadi. Shuning

uchun HFXM shakllantirishda xavfsizlikning kasbiy ahloqini tuzib chiqish o'ta samarali vosita hisoblanadi.

Hayot faoliyatining xavfsizligi korporativ madaniyati meyorlarini samarali o'zlashtirishda kasbiy ta'lim tizimini o'qitish ma'lum ahamiyatga ega.

Boshlang'ich va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida hayot faoliyati xavfsizligi masalalari davlat standartlari va o'quv dasturlar asosida HFH asoslari va "Hayot faoliyati xavfsizligi" fani orqali o'rgatiladi. Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida bilimlarni olgan o'quvchi, talaba quyidagi ko'nikmalarni olishi kerak:

- bilishi kerak:

– iqtisodiyot obektlarini turg'unligi prinsiplarini ta'minlash, voqealar rivojlanishini bashoratlari, tabiiy va texnogen favqulotda vaziyatlarning oqibatlarini baholashni;

–harbiy xizmatni o'tash tartibini aniqlovchi O'zbekiston Respublikasining milliy xavfsizligi Konsepsiyasini va Harbiy doktrinasini asosiy talablari, respublika qonunlari va boshqa meyoriy huquqiy aktlarining talablarini;

– sog'lik va sog'lom turmush tarzi, zararli odatlarning inson salomatligiga ta'siri, nohush odatlarni oldini olishning ahamiyati haqida asosiy tushunchalarni;

- bajarishi:

– aholi va hududlarni favqulotda vaziyatlardan muxofazalash chora-tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirishni;

– harbiy xizmat talablariga javob beruvchi zaruriy bilimiy, jismoniy, asabiy, kasbiy sifatlarini o'zida rivojlantirishni;

–o'zining kunlik ish tartibida aqliy va jismoniy yuklamalarni ratsional mujassamlantirib, rejalashtirishni, o'z sog'lig'ini zaruriy darajada (ishlash qobiliyatini, jabrlanganlarga birinchi tibbiy yordam bera olishi) ushlab tura olishni.

Oliy professional ta'lim muassasalarida talabalarni umumkasbiy hisoblangan "Hayot faoliyati xavfsizligi" fanini o'qitish bilim standarti belgilagan hajmda amalga oshiriladi.

Bu fanda insonni yashash muhitida (ishlab chiqarish, maishiy, shahardagi, tabiiy) o‘zaro xavfsiz munosabatlari va favqulotda vaziyatlardagi negativ faktorlardan muhofazalanish tematikasi birlashgan. Fanni o‘zlashtirish orqali mutaxassislarda samarali kasbiy faoliyat bilan insonlarni muxofazalanganligi va havfsizligi talablarining uzluksiz birdamligini shakllantirishga erishiladi. Bu talablarni amalga oshirish insonlarni sog‘lig‘ini va ishga layoqatligini saqlashga kafolat beradi, havfli va favqulotda vaziyatlarda faoliyat ko‘rsatishga tayyorlaydi.

Fan mutaxassislar tayyorlashda amaliy muhandislik yo‘nalishlariga qarab yo‘l tutishi bilan birga, talabalarda ijtimoiy iqtisodiy, tabiiy ilmiy, umumkasbiy fanlarni o‘tishidan olgan bilimlari insonparvarlik hissini oshirishga qaratilgan.

Korxonalarda, ishlab chiqarishda, muassasalarda mehnatni muxofaza qilish bo‘yicha o‘tkaziladigan hatti-harakatlar korporativ xavfsizlik madaniyatni shakllantirishda alohida ahamiyatga egadir. Bu mehnat jarayonida ishlovchini xavfsizligi, salomatligini saqlovchi ishlash layoqatini ta‘minlovchi, meyoriy ijodiy, ijtimoiy iqtisodiy, texnikaviy va tibbiy profilaktik chora-tadbirlar va vositalar tizimidan iborat. Mehnatni muxofaza qilish ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar, avariylar, portlashlar, yong‘inlarni yuzaga kelishini, bo‘lishi mumkin sabablarini o‘rganadi va bu sabablarni bartaraf etish, xavfsiz, insonlarga ma‘qul bo‘lgan ish sharoitlarini yaratish maqsadida chora-tadbirlarni va talablarni ishlab chiqadi. Mehnatni muxofaza qilish masalalari bilan birga atrof-muhit muxofazasi masalalarini yechimi uzluksiz bog‘liqdir. Mehnatni muxofaza qilishning chora-tadbirlari quyidagilardir:

- nazoratni amalga oshirish, bunda foydalanishda bo‘lgan uskunalari, mashinalar, texnologik jarayonlarga taalluqli mehnatni muxofaza qilish talablarning tartibni tekshirish va taftish qilish tizimi tushuniladi;

- mehnat sharoitini tashkillashtirish, bunda faoliyat jarayonida ishchining ishlash qobiliyatiga, salomatligiga ta‘sir etuvchi ishlab chiqarish faktorlarning jamlanmasi tushuniladi. Ularga sanitar-gigiyenik vaziyat, psixofiziologik, ahloqiy, ijtimoiy psixologik elementlar kiradi;

- ishlovchilarni jarohatlarga yoki boshqa to'satdan sog'lig'ini yomonlashuviga yoki qasallanishiga, ish faoliyatini pasayishiga olib keluvchi xavfli va zararli ishlab chiqarish faktorlardan muxofazalash;

- jarohatlanishning sabablarini tashxizi va ular oldini olish choralari ko'rish va b.

Korxonada va tashkilotlarda mehnatni muxofaza qilish masalalariga xavfsizlik sohasida korporativ qadriyatlarni ta'sir etishiga va shakllantirishga, hayot faoliyatini havfsizligini dalillashtirishi (shu jumladan moddiy va ma'naviy rag'batlantirish hisobi)ga e'tibor beriladi. Bundan tashqari, mehnatni muxofaza qilishga nisbatan rahbariyat tomonidan jiddiy javobgarlikni his etgan xolda munosabatda bo'lish, jamiyat ahloqiy, asabiy muhitni yaxshilashga, muhofazalovchi choralarni qo'llashga ishonchni rivojlantiradi, avariya yoki texnogen falokatlar yuzaga kelganida harakat qilishi uchun psixologik tayyorgarlikni oshishiga yordam beradi. Mehnat intizomi, hech shubha yo'qki, asosida o'z ixtiyori bilan va ongli ravishda ishlovchilar tomonidan ma'lum qoidalarni bajarish, shu jumladan, xavfsizlik choralari rioya qilish ham korporativ darajada HFXMning tarkibi hisoblanadi.

Uning asosida ishlovchilarning birgalikdagi mehnati jarayonida moddiy sharoitlar orqali rivojlanadigan ishlab chiqarish va ishlovchilarning o'z hohishi va ongli ravishda mehnatga taalluqli qoida va tartibni jamiyat, o'rnatilgan meyoriy huquqiy aktlarni bajarish tushuniladi.

Mehnat intizomi ish beruvchi tomonidan ishchilarga yanada samarali faoliyati uchun zaruriy ish sharoitini, ya'ni eng avvalo ish funksiyalarini xavfsiz bajarilishi ta'minlanadi. Mehnat intizomini ta'minlovchi usullar orasida mukofotlash va majburlash usullari farqlanadi. Birinchisi eng avvalo ishlovchi va ish beruvchining mehnat natijasidan iqtisodiy qiziqishi bilan birga, bu natijalarga erishish jarayonining havfsizligi turadi. Bunda mehnat intizomini kuchaytirish faoliyati ish beruvchi tomonidan foyda ko'rishini, ishlovchini esa o'z mehnatiga mukofot olishini zaruriy sharti xavfsizlik ekanligini his etishi asos bo'lishi kerak.

Majburlash usuli mehnat intizomini buzuvchilarga moddiy va ma'naviy choralar qo'llashdan iborat.

Mehnat intizomi ichki mehnat tartibi, ustav va intizom qoidalarini ishlab chiqish va maqomiga yetkazish orqali erishiladi, unda xodimlar va ma'muriyatning asosiy majburiyatlari mustahkamlanadi, ish vaqtdan foydalanish tartibi o'rnatiladi, shu jumladan kasbiy faoliyat vaqtida xavfsizlik masalalarini ta'minlash amalga oshadi. Bundan tashqari, mehnat intizomining darajasini oshirishga xodimlarning moddiy va ma'naviy imkoniyatlarini dalillashyirish orqali ham amalga oshishiga erishish katta ahamiyatga ega. Ishlab chiqarishda erishilgan xavfsizlik darajasini baholash, ular asosida nazorat tashkilotlariga axborotni yetkazish va choralar tizimini qabul qilish ham hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini korporativ darajada oshishiga imkon beradi. Sanoat xavfsizligi deklaratsiyasi chegarasida faoliyat ko'rsatadigan havfli ishlab chiqarish obektlariga nisbatan bunday masalalar ulardagi xavfli (alangalanuvchi, oksidlanuvchi, yonuvchi, portlovchi, zaharlovchi, atrof-muhitga havf tug'dirishi mumkin bo'lgan yuqori zaharlanuvchi) moddalarga nisbatan hal qilinadi.

Deklaratsiya qilishning asosiy masalalaridan biri tadbirkorlarning zimmasiga o'zi foydalanayotgan obektlarda avariya yuzaga kelishi va rivojlanishining oldini olish bo'yicha choralarini qayd qilish bilan birga xavflarini baholash borasidagi ishlar majmuasini amalga oshirishdan iborat. Sanoat xavfsizligi deklaratsiyasi nazorat tashkilotlariga obektlardan foydalanish litsenziyasini olish uchun topshirish majburiy element bo'lib, O'zbekiston Respublikasining ijrochi organlari va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlariga bajarilgan ishlar haqida ma'lumotlar beriladi, Shu orqali havfli ishlab chiqarish obektlardan foydalanuvchi tashkilot rahbariyatining ijrochi organlari va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlariga bajargan ishlar haqida ma'lumotlarni berish javobgarligi kuchaytiriladi.

Sanoat xavfsizligi deklaratsiyasini (yoki havfli obekt havfsizligi pasportini) ishlab chiqish avariya tavakkalligini va ular bilan bog'liq tazyiqlarni har taraflama baholashni, avariyalarni oldini olish chora-

tadbirlarning yetarliligini tashxizi, sanoat xavfsizligi talablariga rioya qilib, tashkilotlarni havfli obektlardan foydalanishga tayyorgarlikni ta'minlash, havfli obektlarda yuz bergan avariyalarni lokallashtirish va bartaraf etish, ularning oqibatlarini, yo'qotishlar ko'lamini kamaytirish ko'zda tutiladi. Ushbu rejalashtirilayotgan choralar ro'yxati asosida tashkiliy va muxandislik texnikaviy choralardan tashqari, xodimlarning ishlab chiqarishda avariyalarga yo'l qo'ymaslikka tayyorligi va ular oqibatlarini bartaraf etishda mohirona harakat qilish yotadi. Havfli obektlar faoliyatini litsenziyalash aholining havfsizligini ta'minlash va atrof-muhitni potensial havfli obektlardagi avariyalardan muxofazalashning ijtimoiy iqtisodiy mexanizmini tarkibiy qismi hisoblanadi. Litsenziya manbalarga asosan, litsenziya beruvchi tashkilot tomonidan konkret faoliyat turini amalga oshiruvchi yuridik yoki hususiy tadbirkorga (litsenziatga) litsenzion talablar va shartlar asosida majburiy rioya qilishi uchun beriladigan maxsus ruxsatnomadir. Litsenziya talab qiluvchi faoliyat turlari orasida obektlardan foydalanish tartibini buzulishi favqulotda holatlarga olib keluvchilardan asosiylari quyidagilardir:

- kimiyaviy qurollarni saqlash, yetkazib berish, yo'q qilish bo'yicha ishlarni va xizmatlarni bajarish;
- portlash xavfi bo'lgan ishlab chiqarish obektlardan foydalanish;
- yong'in xavfi bo'lgan ishlab chiqarish obektlardan foydalanish;
- kimyoviy xavfi bo'lgan ishlab chiqarish obektlardan foydalanish;
- magistral truboprovod transportidan foydalanish;
- neft va gaz qazib chiqarish korxonalaridan foydalanish;
- neft va gazni qayta ishlash, ularning qayta ishlangan mahsulotlarini yana qaytadan ishlab chiqarish;
- neft va gazni, ularning qayta ishlangan mahsulotlarini magistral truboprovod orqali transportirovka qilish;
- neft va gazni, ularning qayta ishlangan mahsulotlarini saqlash;
- ishlab chiqarishga mo'ljallangan portlovchi materiallarni ishlab chiqarish va saqlash;

- elektr (gaz, issiqlik) tarmoqlaridan foydalanish faoliyati;
- infeksiyalarni qo'zg'atuvchilardan foydalanish bilan bog'liq faoliyat;
- yo'lovchilarni va yuklarni avtomobil, daryo, temir yo'l, havo yo'llari orqali tashish;
- havfli chiqindilar bo'yicha faoliyat va boshqalar.

Litsenziyani olish uchun obektda o'rnatilgan talabga mos keluvchi chora-tadbirlarni avvaldan o'tkazish, shu jumladan xodimlarni hayot faoliyati xavfsizligi borasida tayyorlangiligi, xos keluvchi madaniyatni rivojlantirish ko'zda tutiladi.

Bundan tashqari, FVlarni oldini olish va bartaraf etish bo'yicha harakatlarni rejalashtirish, obektlarning faoliyatini mustahkamligini oshirish, hujjatlarning sug'urta fondi bo'yicha faoliyati, yong'inni o'chirish xizmati va boshqa hayot faoliyati xavfsizligi tadbirlarini xolati HFHM rivojlantirish darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Ularni tayyorlash va amalga oshirish, mehnat kollektivida asosiy xolatlarni muhokamasi, mehnat va kollektiv shartnomalarining alohida aspektlarni aks etishini oshkoraligi ta'sirning zaruriy sharti hisoblanadi.¹⁰

IV.6. Hayot faoliyatining xavfsizligi madaniyatini jamiyat -davlat darajasida shakllantirishning uslubiy asoslari

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini jamiyat-davlat darajasida shakllantirishning uslubiy tavsiyalarini ishlab chiqish uchun avvalo ijtimoiy qadriyatlar va birlamchilik huquqining tizimini, ya'ni respublika jamiyatining ko'pchilik a'zolarini fikricha, ijtimoiy zarur ahamiyatga moillik nuqtai nazaridan shaxsiy va jamiyat farovonligi, turg'un yashash xolati, ijtimoiy, mamlakatning ichki va tashqi siyosatining munosabatlarini ko'pmuddatli rivojlanish va takomillashishini aniqlash kerak. Bu ijtimoiy qadriyatlar va birlamchilik huquqi yo'naltirgichi, davlat rivojining maqsadi bo'lib xizmat qilishi, eng asosiysi, butun jamiyatning tirishqoqligini birlashtirishi, ijtimoiy va

¹⁰ Mirziyov SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11.

davlat institutlarning bu maqsadga erishishi uchun “umummilliy g‘oyalar” kategoriyasini ko‘rib chiqish zarur. Ushbu “umummilliy g‘oyalar” ommaviy harakatlar, partiyalar, fondlarning umumiy maqsad va masalalarini jamlanmasidir.

Tashxizlar shuni ko‘rsatadiki, mamlakatimizda umummilliy g‘oyalarga ehtiyoj jamiyat va davlat krizis xolatiga tushganida keskin oshadi.

Shubxasiz, ushbu ijtimoiy qadriyatlar va birlamchilik huquqini amalda foydalanishni hozirgi “sivilizatsiyalangan, umuminsoniy krizis” vaqtdagi zaruriy sharti - xavfsizlikni ta’minlashdir. Shuning uchun, ko‘rilayotgan kategoriyalarda hayot faoliyati xavfsizligi tushunchasi bilan nisbatini aniqlash va hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini jamiyat -davlat darajasida shakllantirishning yo‘nalishlarini aniqlash talab qilinadi.

Umummilliy g‘oya sifatida qadriyatlar va birlamchilik huquqini o‘rnatish uchun quyidagi muhim savollar bo‘yicha jamiyat fikrini baholash kerak:

- sotsium a‘zolarini bezovta qilayotgan har kungi muammolar;
- ijtimoiy muammolarning asosiy sabablari;
- XXI asrdagi O‘zbekistonning maqsadlari.

Shimoliy-Osetiya- Alaniya Respublikasi misolida olingan ma’lumotlar ommaviy fikrlash orqali jamiyat - davlat muammolarni yaqqol aks ettiradi. Bunda “har kunga hayotda eng bezovta qilingan muammolar nimalardan iborat” deb berilgan savolga quyidagicha javob olindi: 2/3 so‘roq qilinganlar “o‘zi va farzandlarining kelajagi” deb javob bergan bo‘lsalar, faqat 4% bezovtalanishga hech qanday sabab yo‘qligini ta’kidladilar. Har kungi hayotning “sifati”ni umumiy so‘ralganlar yuqoridagilardan tashqari, shunday tasniflarda belgilaydilar, ular “qashshoqlik, kambag‘allik, yashashning qmmmatligi” (33%); atrof-muhitning ifloslanishi, yomon ekologiya (32%); kasal bo‘lish xavfi (29%); kelgusi hayotda hech qanday imkoniyatlar yo‘qligini 24% tashkil etdi. Har beshinchi respondent yashashga tazyiq qiladigan jinoyatlarni, sog‘lig‘ini yomonlashuvini, ishsiz qolish havfi hijolat qilayotganidan shikoyatlandi. Taxminan shuncha so‘ralganlar hozirgi paytda eng yuksak

maqsadlarning va hayot mazmunining yoʻqligi, har oʻninchisi yomon yashash sharoitdaligini koʻrsatdi.

Umummilliy gʻoyani shakllantirish uchun quyidagi shart-sharoitlarni, ruxsatnoma va chegaralanishlarni eʼtiborga olish zarur:

1. XXI asrning birinchi yarmidan boshlab butun insoniyatni biologik tur sifatida evolyusion inqirozga uchrashi kuzatilishi mumkin.

Uning sababi – sanoati rivojlangan davlatlarni moddiy zahiralardan foydalanish, rivojlanayotgan davlatlarni esa – aholini oʻsish darajasini kamaytirishni xoxlamasligi hisoblanadi. Davlatlarning zahiralarga nafaqat tabiiy, balki personallarning chetga “oqishi” ham kiradi. Sanoati rivojlangan davlatlarning aholisini zamonaviy yashash tarzi tabiiy resurslar sarfini va zararli tashlamalarining mumkin boʻlmagan darajaga olib kelishi, atrof-muhitni ifloslanishi foydalanishni bosh mezonidaligi, buyumlarni shu zahotiy oq eskirishi, yarimfabrikatlarni, tez taʼsir etuvchi dori-darmonlarni ommaviy tayyorlanishi, foydalanish mahsulotlarini tez oʻzgarishini va b. tavsiflaydi. Uning natijasi boʻlib, yaqin orada Yer yuzining tabiiy resurslari sarfini tiklab boʻlmasligi va biosferaga antropogen yuklamani oʻta oshishi hisoblanadi.

2. Rio de Janeyrodagi kongressda eʼlon qilingan “turgʻun rivojlanish Konsepsiyasi”ni “jarlikka qulamaslikka harakat qilishdagi ehtiyotkor qadamlar” sifatida qarash mumkin. Bu konsepsiyaning asosiy kamchiliklari iqtisodiy muammolarni yechish ekologik, ijtimoiy muammolardan afzalligi, inqirozni yuz berishini tizimiy sabablaridan biri boʻlgan insoniyatning oʻsish soni va resurslardan foydalanishni qayd qilmasligidir.

3. Jamiyat ning evolyusiyasi hisoblangan biosferadagi oʻz-oʻzidan yangi insoniyatning rivojlanish modeliga oʻtishning sababi –tabiat va jamiyat ning birgalikdagi evolyusiyasini aql bilan boshqarishda tanqis boʻlgan energiyalarni, resurslarni dozalarga boʻlib foydalanishdir.

Har kungi hayotiy muammolar	So‘ralganlar ning foizi, %
o‘zi va farzandlarining kelajagidan qo‘raish	
qashshoqlik, kambag‘allik, yashashning qimmatligi	33
atrof-muhitning ifloslanishi, yomon ekologiya	32
kasal bo‘lish xavfi	29
hayotda kelgusida hech qanday imkoniyatlar yo‘qligi	24
yashashga tazyiq qiladigan jinoyatlarni, sog‘lig‘ini	20
ishsiz qolish havfi	17
eng yuksak maqsadlarning va hayot mazmuning	15
yomon yashash sharoitdaligi	10
hech qanday xavotirga o‘rin yo‘q	4

Rasm 35. Respondentlarning har kungi hayoti muammolarini ketma-ketligi

Bu modelning ijtimoiy, iqtisodiy asosi bo‘lib quyidagilar bo‘lishi mumkin:

- zo‘ravonsizlik va teng huquqli munosabatlar, jamiy davlat hayotining tabaqasiz tuzumi;

- nafaqat bozor iqtisodiyotiga, balki maqsadli boshqariladigan va muvofiqlashgan, tabiatga nisbatan “do‘stona” iqtisodiyotning xo‘jalik va tabiiy foydalanish tizimi;

- ertangi kun talabini e‘tiborga olib, aql bilan o‘z-o‘zi talablarini chegaralash.

4. Bu modelning «o‘sish nuqtasi», «kristallanish markazi» umummilliy g‘oyani e‘tiborga olgan xolda O‘zbekistonning rivojlanishi bo‘ladi. Bular nafaqat mamlakatimizning stabilligi va gullab-yashnashini ta‘minlash, balki insoniyatni global inqirozdan saqlashni taxmin qiladi.

5. Hozirgi paytda respublikamiz oldida turadigan dolzarb masalalardan biri, milliy identifikatsiyani yo‘qotmay, o‘zini-o‘zi saqlashi, sanoati rivojlangan davlatlarning xom ashyo bazasiga aylanishiga yo‘l qo‘ymaslik hisoblanadi.

Bundan tashqari, bu muammolarning sabablari bo‘lib, yana yoshlarning yashash tarzi, aholini ijtimoiy notinchligi, va xullas, yurtimizdagi demografik jarayonga yo‘naltirilgan salbiy ta‘siri hisoblanadi. Bu jarayon yuzasida bizlar har kuni seziladigan aholini o‘tayuqori o‘limga olib keluvchi giyohvandlik, ichkilikbozlik, sil kasalligi, gepatit, OITS, jarohatlanish, abortlar, ajralish,

yolg'izlik, oilani rejalashtirish, targ'ibot, jinoyatchilik, sud-qamoq tizimining muammolari, tabiiy ofatlar va texnogen talofatlar, qashshoqlik turadi.

Bunga qo'shimcha bo'lib, davlatimizning katta cho'l zonalarida aholini kamligi va chegaraoldi zonalardagi aholini keskin ko'payishi, harbiy va iqtisodiy ekspansiyani real tazyiqidir. Shuning uchun hozirgi vaqtda O'zbekistonning o'zini muxofazalanishi muhim masala hisoblanadi.

Ushbu masala yechimini zaruriy sharti sifatida shu vaqtni o'zida aholini hayot faoliyati havfsizligi masalalari ham yechilishi kerak. Amalda hech vaqt havfsizlikni maksimal darajasi (ya'ni, havflarni to'liq yo'q bo'lishi, ulardan muxofazalanishning absolyut xolati)ga erishish mumkin emasligidan bu masalani yechimi yanada uzun, amalda chegarasiz kelajakka egaligini ko'rsatadi. Faqatgina yo'l qo'yilgan hayot faoliyati havfsizligi darajasiga erishgandagina aholining yashashini yuqori sifati, mamlakatning yashnashi haqida so'zlash mumkin.

6. Milliy g'oyani shakllantirishda o'z tarixiga, madaniyatiga, iqtisodiy potensialiga, iste'dodiga ega o'zbek halqini havfsizlik manbai va kafili bo'lgan – o'z davlatiga bo'lgan qattiq ishonchi yuksak qadriyatdir. Faqatgina shu davlatmonand jarayon orqali yuqoridagi g'oyalarni amalga oshirish mumkin.

Umummilliy g'oyalarni amalga oshirishning zaruriy chora-tadbirlari va prinsiplari quyidagilardir:

- Umummilliy g'oyalarga ideologik ko'maklashish, uni amalga oshirishdagi ma'qul bo'lgan siyosiy erkinlikni namoyon bo'lishi, har bir inson va mamlakat aholisi o'z-o'zini saqlash, ko'payish, kamolotga yetishish masalalariga, barcha ichki va tashqi siyosiy faoliyatiga qaram bo'lishi, ularni hayotiy faoliyati havfsizligini ta'minlash;

- Ziyolilar mamlakat aholisini ruhiy-ahloqiy tarbiyasida yetakchi sifatida o'z rolini yangitdan anglashi va bo'lishi mumkin bo'lgan inqirozlarni hal qilishi;

- Yurt aholisini har taraflama bilimdonligini va xavfsizlik madaniyatini oshirish;

- hayot faoliyati havfsizligini ta'minlash masalalari bilan ularni yechimi

uchun foydalaniladigan vositalar orasidagi muvofiqlik;

- harbiy - kuch ishlatish ustunligi emas, balki siyosiy-diplomatik, meyoriy, huquqiy va iqtisodiy usullarning ustunligi, hamda halqaro tashkilotlar va jamiyat fikriga tayanish;

- Tazyiqlarni bartaraf etishdagi profilaktik choralarning ustunligi va b.

<i>Umummilliy g'oyalarni amalga oshirishning zaruriy chora-tadbirlari va prinsiplari</i>	
	<i>Umummilliy g'oyalarga ideologik ko'maklashish</i>
	<i>Uni amalga oshirishdagi ma'qul bo'lgan siyosiy erkinlikni namoyon bo'lishi</i>
	<i>Ziyolilarni ruhiy-ahloqiy tarbiyada yetakchi sifatida o'z rolini yangitdan anglash</i>
	<i>Yurt aholisini har taraflama bilimdonligini va xavfsizlik madaniyatini oshirish</i>
	<i>Siyosiy-diplomatik, meyoriy, huquqiy va iqtisodiy usullarning ustunligi-</i>
	<i>Tazyiqlarni bartaraf etishdagi profilaktik choralarning ustunligi</i>

Rasm36..Umummilliy g'oyalarni amalga oshirishning zaruriy chora-tadbirlari va prinsiplari

Umummilliy g'oyalarni amalga oshirishda shunga mos ideologik qo'llab-quvvatlash (umummilliy ideologiya) jiddiy rol o'ynaydi. Bu davlat mavjud bo'lishining umumiy prinsiplarini ifodalashga, jamiyat a'zolarining ko'pchiligi ma'qullovchi siyosatini, millatga jamiyat harakatini tassavvur qilishga, davlatning ma'nosi haqida ma'lumot olishga, davlatning imkoniyatlarini kengaytirishga va kuchaytirishga, shu bilan birga ommaviy- siyosiy, davlat miqyosida o'zgarishlarning samarasini oshishiga, dunyoga, jamiyatga, insoniyatga qarash tizimini shakllantirishga, u yoki bu qadriy yo'nalishni aniqlash va tartibga solishga imkon beradi.

Birinchisi - umuminsoniy qadriyatlar. Ularning mazmuni ilmiy dunyoni anglovchi bilimlardan va davlatimizda yashovchi xalqlarning qarama-qarshi, lekin yaxlit, o'zaro munosabatdagi dunyoqarashlari, insoniy sivilizatsiya gumanitar, ekologik va yadro falokatlarining tazyiqi ostida yashab qolish zarurati ta'minlanadi.

Ulardan eng muhimlari quyidagilar: inson hayoti, huquqi, ozodligini yuqori qadriyatlari, davlatlararo qarama-qarshiliklarni hal qiluvchi vosita

sifatida yadro quroli va urushlardan voz kechish, halqaro, shu jumladan siyosiy-huquqiy munosabatlari, ishonch choralari, aloqalari, halqaro, gumanitar huquqlarining meyorlarini amaliyotga keng tatbiq qilish, insonlarga nafrat hissini uyg'otish shakllarini, millatchilikni, diniy va g'oyaviy mutaassiblikni keskin qoralash, biosferani muxofazalash va sog'lomlashtirish bo'yicha birgalikda faol harakat qilish, atrof-muhit xavfsizligini ta'minlash, insonlar jamiyatidagi yashash asosi sifatida zo'ravonlik qilmaslikni tan olish.

Ikkinchisi – davlat qadriyatlari. Ulardan asosiylari quyidagilar bo'lishi kerak: xalqimizning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, geosiyosiy, ruhiy qiziqishlarini muxofazalash, ekologiya soxasidagi, kelgusi avlod uchun moddiy manbalar, davlat yaxlitligi va suverinitetini saqlash, Konstitusiyaga sodiqlik, hayotiy faoliyati havfsizligi borasidagi meyoriy - huquqiy xolatlarga rioya qilishni ta'minlash;

Uchinchisi - o'z yurtining fuqarosi sifatidagi qadriyatlar. Bu guruhni bosh tashkil etuvchilari quyidagilar: vatanparvarlik, O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasiga sodiqlik, o'z yurtiga, shu jumladan hayot faoliyati havfsizligi soxasida xizmat qilish, davlat qonunlariga, meyoriy va ijtimoiy - ahloqiy huquqlarga hurmat, milliy va o'z davlatiga, uni noyob qahramonona tarixiga, geografik joylashishiga, moddiy boyliklariga g'urur va b., milliy hissiyotlarga, tiliga va madaniyatiga hurmat, diniy konfessional chidamlilik, yuqori tarbiya madaniyati, etikaviy muloqot, borliqqa nisbatan estetik munosabat, atrof-muhitni muxofazalash uchun tashvishlanish.

To'rtinchisi- kasbiy qadriyatlar. Bu birinchi navbatda O'zbekiston fuqarolari o'zini konstitutsion majburiyati – Vatan havfsizligini ta'minlash ma'nosini va ahamiyatini aniqlovchilardir. Bu yuqori kasbiy mahorat, madaniyat, xizmatiga kompetentligi, kasbiy faoliyatini yuqori xavfsiz darajada bajarish, qattiq intizom va tashkilotchilik, kasbiy g'ururi va qadr-qimmatini his etish, tarixga va o'zbek xalqining eng yaxshi an'alariga hurmat va x.k.

Bu umummilliy g'oyani amalga oshirishda, jamiyat-davlat darajasidagi hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini shakllantirishda kelgusida ommaviy

harakatlardagi yo‘lboshchilarning siyosiy erkinligi ta’minlash va hususan hayotiy faoliyati havfsizligi borasidagi davlat siyosati hal qiluvchi rollardan biri bo‘lib o‘ynagan va o‘ynaydi.

Hayotiy faoliyati havfsizligini ta’minlashning davlat siyosatini asosiy prinsiplari quyidagilar:

- «Inson hayotini yuqori ustuvorligi». Hayot faoliyati havfsizligi borasida davlat siyosatining strategik maqsadi – favqulotda vaziyatlarda insonlar talofotini minimallashtirish. Ushbu prinsipga asosan har qanday favqulotda vaziyatlarda inson talofotini minimumga olib kelishga intilish kerak.

Bu o‘z navbatida u yoki bu individium tomonidan bajarilayotgan faoliyatida haddan tashqari ko‘p tavakkalga duchor bo‘lsa, hatto bunday faoliyat jamiyatga katta foyda keltirsa ham, o‘zini oqlay olmaydi;

- «Inson salomatligini ustuvorligi». Bu prinsipga asosan, har qanday favqulotda vaziyatlarda insonlarning sog‘lig‘iga zarar ushbu konkret xolatda minimumga olib kelish kerak;

- «Ekologik imperativ». Hayot faoliyati havfsizligi borasida atrof-muhitga zarar keltirish ta’sirini minimallashtirishga qaratilgan Davlat siyosatini qurish kerak. Bu prinsipga asosan, har qanday favqulotda vaziyatlarda, berilgan konkret xolatda atrof-muhitga zarar keltirish ta’sirini minimallashtirishga olib kelishi kerak;

- «Tavakkalni ongli ravishda tanlovi». Hayot faoliyati havfsizligi borasidagi Davlat siyosati yuqori havfli joylarda yashashida va faoliyat ko‘rsatishida alohida insonlarni va tashkilotlarni huquqini, agar boshqa odamlarning huquqiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasa, tan olishi va mustaqil o‘z tanloviga javob berishi kerak;

- «Madaniy merosni muxofazalash». Hayot faoliyati havfsizligi borasidagi Davlat siyosati millatning madaniy merosiga minimal ziyon keltirishiga qarab qurilishi kerak. Bu prinsipga asosan, har qanday sharoitda ham madaniy boyliklarga beriladigan ziyonni minimumgacha keltirish zarurdir;

- «Ijtimoiy - iqtisodiy samaradorlik». Hayot faoliyati havfsizligi

borasidagi Davlat siyosatini konkret chora-tadbirlari insonlar hayotini xavfsizligi va sifatiga qo'shgan hissasini oshirish nuqtai nazaridan baholanishi kerak. Bunda ushbu ko'rsatkichlarni hatto sezilmaydigan pasayishi va boshqalar uchun sezilarli samaraga ega bo'luvchi chora-tadbirlar e'tiborga olinishi kerak emas;

- «Milliy jipslashtirish». Hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi Davlat siyosati federal, regional va mahalliy darajalari, davlat organlari, hususiy tadbirkorlik va nodavlat jamoat tashkilotlari orasidagi qiziqishlarni birgalikda olib borish va javobgarlikni taqsimlanishiga qarab quriladi. Bu prinsipga asosan, ko'rsatilgan sohadagi siyosatni amalga oshirishda barcha davlat, hususiy va jamoat kuchlari milliy kuchlarni jipslashtirish zarurligi kelib chiqadi;

- «Qabul qilingan qarorlarni oshkoraligi». Bu prinsip hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi qabul qilinadigan siyosiy qarorlarni oshkoraligini ko'zlaydi.

Keltirilgan prinsiplar hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning siyosiy va jamoat harakatini, davlat va mahalliy ijrochi organlarining asosi bo'lishi kerak.

Shularga mos keluvchi meyoriy, huquqiy bazasini yaratish va rivojlantirish hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi davlat siyosatining birlamchilik huquqlaridan biridir. Tajriba shuni ko'rsatadiki, xavfsizlikni ta'minlash borasidagi har qanday faoliyat, agar u zaruriy qonunlar, qonuniy aktlar, texnik reglamentlar bilan mustahkamlanmagan bo'lsa, juda kam samara berishi, hatto yo'q bo'lishi mumkin. Bu xolat hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini boshlang'ich shakllanish etapida asosan xarakterlidir. Eng avvalo ular xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha faoliyatning foydaligi va zarurligini davlat hamda mahalliy ijro organlari his etishi bilan birga, madaniyatning yetarli darajada rivojlanishi, zaruriy qonunlar, qonuniy aktlar, texnik reglamentlar bo'lmasa, bunday faoliyatga haqiqatda javobgarlik va qiziqish bo'lmaydi.¹¹

¹¹ O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. -T.:2017 yil 7 fevral, PF-4947-son farmoni.

Shu bilan birga, meyoriy- huquqiy bazani yaratish faqatgina meyoriy- huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va qabul qilish bilangina cheklanib qolmaydi. Meyoriy- huquqiy aktlar “ishlashi” uchun katta ko‘prejaviy ishni, havfsizlik bo‘yicha faoliyatning huquqiy ta‘minot tushunchasi umumlashgan tarkibda bir turkum chora – tadbirlar sifatida tashkil etishlari va amalga oshirilishi zarur. Bu birinchi navbatda aholining turli guruh va qatlamlarida madaniy-oqartuv va tarbiyaviy ishlarni olib borish bo‘lib, aholida hayot faoliyati havfsizligi borasida yuqori huquqiy bilim darajasini tarbiyalaydi. Bunda ommaviy axborot vositalariga alohida va muhim rol ajratiladi.

Hayot faoliyati havfsizligi borasida huquqiy bazaning tashxizi uning yuqori darajada rivojini ko‘rsatadi. Davlat fuqarolarni favqulotda vaziyatlarda muhofazalashga kafolat berib, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida salomatligini saqlash, maqbul bo‘lgan atrof-muhitni ta‘minlash, ularning xolati haqida haqqoniy ma‘lumotlar, sog‘lig‘iga yoki mol-mulkiga ekologik huquqlar buzulishidan keltirilgan zararlarni qoplash orqali mustahkamlaydi. Bu konstitutsiyaviy xolatlar bir qator qonunlarda: «Havfsizlik haqida», «Tabiiy va texnogen tushdagi favqulotda vaziyatlarda aholi va hududlarni muxofazalash», «Fuqaro muxofazasi haqida», «Radiatsion havfsizlik haqida» va b., hukumat qarorlari va vazirliklarning meyoriy hujjatlarida o‘z rivojini topdi. Bir qator huquqiy- meyoriy aktlar aholini favqulotda vaziyatlarga tayyorlash bilan bog‘liq munosabatlarni hal qilishga bag‘ishlangan.

Hozirgi paytda ushbu hayot faoliyati havfsizligi borasidagi meyoriy - huquqiy aktlar faqat aholini tayyorlash jarayoni (bilimi)ni reglamentlaydi va boshqa yo‘nalishlarni, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish

usullari bilan bog'laydigan huquqiy meyorlarni o'z ichiga olmagan.

Shuni yana bir bor qayd etish lozimki, meyoriy - huquqiy baza hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning boshlang'ich etapida alohida ahamiyatga ega. Individual va ijtimoiy qadriyatlarni, ijtimoiy angash, inson xarakterini tarbiyalash, hayot faoliyati xavfsizligi borasidagi bilim, ko'nikmalarini singdirish, ya'ni xavfsiz turdagi shaxs, jamiyat va mamlakatni shakllantirish tizimi rivojlangani sari meyoriy baza xavfsizlikni ta'minlash subektlarining huquqiy munosabatlarini o'ziga xos savollariga javob berishi, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish jarayoni o'zini reglamentlashi tasavvur etiladi.

Hozirgi paytda inson taraqqiyotini shakllantiruvchi zamonaviy buyuk kuch ilm bo'lib, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy faoliyatda hal qiluvchi mavqe'ni egalladi. Shu bilan birga, alohida odamlar, jamiyat uchun sezilarli oqibatlariga olib keluvchi yoki amaliy ahamiyatga ega masalalar bilan shug'ullanuvchi olimlar "madaniyatni transformatsiya qiluvchi agentlar" hisoblanadilar. Bu xolatga hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi ilmiy yo'nalish to'liq javob beradi. Ko'rilayotgan soxa bo'yicha zamonaviy xolatini tashxizi shuni ko'rsatadiki, uzoq bo'lmagan o'tmishda asosiy ilmiy-amaliy intilishlar ishlab chiqarishdagi jarohatlar va kasallanishlarni tashxiz qilishga, ishlab chiqarish sohasidagi muhofazalanish choralarini ishlab chiqish va tatbiq etishga, mehnat havfsizligini ta'minlash bo'yicha qonuniy va meyoriy - huquqiy bazasini ishlab chiqishga, atrof-muhit muxofazasi va ommaviy vayron qiluvchi qurollardan muxofazalanishga, ishlab chiqarish va maishiy chiqindilardan muxofazalanish choralarini, alohida korxonalarni ekologik ekspertizasini ishlab chiqishga yo'naltirilgan edi. Vaqt o'tishi bilan shu narsa ayon bo'ldiki, ko'pgina ilmiy izlanishlar inson tarafidan yaratilgan texnosferadagi noxush faktorlar ta'sirini kamaytirish maqsadida olib borildi, bular xavflarni oldini olishda ko'riladigan baholashda hal qiluvchi bo'lmaydi. Insoniyat tarixi navbatdagi sog'lom fikrga qarama-qarshi bo'lgan o'ziga xos fikrni tug'dirdi, ya'ni uzoq vaqt davomida insonlar tabiiy xavflardan bexatar qilish uchun texnikani mukammallashtirdilar,

natijada ishlab chiqarish va texnika, texnologiyalarga bogʻliq eng yuqori texnogen xavflarga olib kelindi. Adabiyotlarda shu narsa taʼkidlanadiki, insoniyat tomonidan oʻzini shaxsiy xavfsizligini taʼminlash masalalarida koʻp narsalar koʻzdan qochirilgan. Biroq XX – asrning 80–90 yillaridan boshlab xavflar manbaining oldini olish boʻyicha kompleks identifikatsiyalash, xavflar maydonini baholash, xavfi kam texnogen muhitni yaratish va uzluksiz xavflar monitoringini yaratish tizimi, kam chiqindi chiqaradigan ishlab chiqarish korxonalarini yaratish, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati hisobiga xavfli, antropogen faktorlarni namoyon boʻlishini minimumgacha olib kelishga bagʻishlangan ilmiy izlanishlar faol olib borildi. Izlanishlar spektrida fuqaro muxofazasi, favqulotda vaziyatlardan muhofazalanish, yongʻin havfsizligini taʼminlash alohida rol oʻynaydi. Ushbu izlanishlar quyidagi yoʻnalishlarda olib borildi:

- fuqaro muxofazasini meyoriy- huquqiy va uslubiy taʼminoti, FM kuchlarini rivojlantirish;

- FM moddiy-texnika bazasini rivojlantirish va mukammallashtirish yoʻnalishlarini asoslash;

- FM boshqarish, aloqa, xabar berish, FV boʻyicha maʼlumotlarni yigʻish va qayta ishlash tizimini mukammallashtirish yoʻnalishlarini asoslash;

- Oʻzbekiston Respublikasini turgʻun ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun tabiiy va texnogen tavakkallik oqibatlarini faoliyatini yumshatish borasida meyoriy- huquqiy va ilmiy- uslubiy taʼminoti;

- FM monitoringi va bashorati, avariya, jarohat, falokatlar va tabiiy ofatlarning oqibatlarini, aholi va hududlarni FVlardan muxofazalash boʻyicha chora-tadbirlar tizimini yaratish va rivojlantirish tizimini asoslash.

- oʻta muhim va potensial xavfli obektlar turgʻunligi va ushbu obektlarda yashovchi aholining muxofazalanganligini oshirishga qaratilgan choralar ishlab chiqish;

- yongʻinga qarshi xizmati faoliyatini meyoriy -huquqiy va axborot taʼminoti;

- yongʻinga qarshi kurashishning zamonaviy texnik va texnologik vositalarini yaratish;

- yongʻinlar tavakkalini pasaytirish va oqibatlarini yumshatish boʻyicha chora-tadbirlar tizimini yaratish va rivojlantirish;

- oʻt oʻchirish texnologiyalari va avariya-qutqaruv ishlarini bajarishning trening komplekslarini rivojlantirish;

- aholini turli guruhlari uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning ilmiy-uslubiy asosini, hayotning xavfsiz faoliyati dalillarini, xavfsiz turdagi shaxsni tarbiyalash, ruhiy-asabiy tayyorgarlikni, hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi bilimlarni targʻibot qilishni ishlab chiqish,

- aholini individual va ommaviy axborotlashtirish texnologiyalarining bashoratli yoʻnalishlarini asoslash;

- fuqaro muxofazasi, favqulotda vaziyatlardan muhofazalanish, yongʻin xavfsizligi sohasida aholi va mutaxassislarni tayyorlashda zamonaviy taʼlim standartlari, dastur, uslub va texnologiyalarni ishlab chiqish.

Hayot faoliyati xavfsizligini taʼminlash sohasida jiddiy ilmiy- texnik faoliyat olib borilayotganiga qaramasdan, baʼzi bir asosiy masalalarni tezkorlik bilan hal qilish kerak. Bularga quyidagilar kiradi: insonni atrof-muhit bilan oʻzaro munosabatlaridan yuzaga keladigan xavflarni toʻliq spektrini oʻrganishga moʻljallangan tushunchalar va gʻoyalar tizimi sifatida hayot faoliyati xavfsizligi nazariyasini qurish.

Bunday nazariyani asosiga quyidagi aksiomalar qoʻyiladi:

- «Moddiy dunyo potensial xavfli». Aksioma moddiy dunyoning barcha komponentalari, eng avvalo texnik qurilmalar va texnologiyalar ham, maqbul xossa va natijalardan tashqari, xavflarni oʻzgartirish hususiyatiga egaligini oldindan aniqlaydi. Bunda inson faoliyatini har qanday yangi maqbul xossa va natijalari muqarrar ravishda yangi xavflarni paydo boʻlishiga olib keladi. Nafaqat texnika va texnologiyalar, balki insonlarning harakati ham, agar ular xato boʻlsa, havflidir;

- «Agar moddalar, energiya yoki axborot oqimlari muhofaza

obektlaridagi xavflar ta'siriga duch kelganda va ular yo'l qo'yilgan oxirgi miqdordan oshsa, demak xavflar mavjuddir». Havfsiz sharoitda bo'lgan oqimlarning zarar keltirmaslik sharti bilan yo'l qo'yilgan oxirgi miqdorlari muhofaza obektlari uchun maksimal imkoniyat bo'ladi. Oqimlarni yo'l qo'yilgan oxirgi miqdorlaridan oshishi muhofazalanayotgan obektning yangi sifatli, xavfli xolatga olib keladi.

- «Agar xavf manbalari va muxofaza obektlari mavjud bo'lish koordinatalari fazo va vaqt bo'yicha mos bo'lsa, xavflarni bartaraf etish mumkin». «Xavf» tushunchasida muxofaza obektlariga xavfli oqimlarni manbalardan uzatish koordinatalari va vaqtini mos kelish zarurligi shaklan ko'rsatmasi mavjud emas.

Buni bo'lishi shart ham emas, chunki insonlar, odamlar jamlanmasini o'rab turgan moddiy dunyoning barchasi xavflidir. Boshqacha aytganda, odamlar va o'zga moddiy obektlarga nisbatan xavflarni paydo bo'lishi har doim va har yerda mavjud;

- «Manbadagi xavflar uning ta'sir zonasidagi barcha muxofaza obektlariga bir vaqtda salbiy ta'sir ko'rsatadi». Bu aksiomaga asosan xavflar tanlash xossasiga ega emas. Bu xossa muxofaza obektlariga mansubdir. Masalan, manbadan chiqqan oqimlar inson va biosfera komponentalari uchun xavfli bo'lsa, ularning ikkisiga bir vaqtda zarar keltiradi.

- «Xavflarning ta'siri muxofaza obektlari uchun ziyon bilan birga davom etadi». Zarar keltiruvchi faktorlarning ta'siri kasalliklarga, insonlarning jaroxat olishi yoki halokatiga, o'simlik va hayvonot dunyosi vakillarni inqiroziga, biosfera komponentalarining tarkibini o'zgarishiga olib keladi.

- «Manbadagi xavfli oqimlarni, manba va obektning o'zaro ta'sir qilish vaqtini kamaytirish, orasidagi masofani uzaytirish va muxofaza choralari qabul qilish hisobiga xavflardan texnikaviy muxofaza qilish mumkin». Bu aksioma asosida xavfsizlikni ta'minlash borasidagi asosiy ilmiy- amaliy faoliyatni ifodalash mumkin;

- «Hayot faoliyati xavfsizligiga erishishning zaruriy sharti- xavflar

dunyosidan insonlarning xabardorligi va ulardan muxofazalanish usullaridir». Buni shunday ta'riflash mumkin, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish zarurati nafaqat nazariy asoslangan xavfsizlikni ta'minlash amaliyotini tashxizi bo'libgina qolmay, balki isbot talab qilmaydigan haqiqat hisoblangan aksiomadir.

Keltirilgan aksiomalar nafaqat hayot faoliyati xavfsizligi nazariyasining asosiga qo'yilgan, balki o'rganish kerak prinsiplar bo'lib, ular orqali davlat va jamoat institutlari, alohida olingan insonlar, ijtimoiy guruhlarining amaliy faoliyatini boshqarish kerak bo'ladi. Hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi yagona bilim tizimi chegarasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini yanada samarali shakllantirishga hech qanday shubha yo'q bo'lib, bu shu bilan bog'liqki, bilim berishda g'oyaviy faoliyatning elementlari, bilim berish tashviqoti ham, shaxs sifatlarini tarbiyalash ham, ahloqiy asabiy tayyorgarlik ham mavjuddir. Shu bilan birga, bilim va ko'nikmalardan tashqari, ishontirishlarni biriktirish, sabablar shakllanishi qadriyatlar va eng yuksak maqsadlar bilan bog'liq. Bu turdagi bilimlar O'zbekiston Respublikasida favqulotda vaziyatlar va fuqaro muxofazasi borasida aholini tayyorlash Yagona tizimi orqali amalga oshiriladi. Bu tizim davlat strukturasi bo'lib, ilm muassalarini, aholini FM sohasidagi ilmiy dasturlar asosida tayyorlashni boshqarish organlari, FVda muxofazalash, yong'in xavfsizligini ta'minlashni birlashtiradi. Bu tizim mamlakatning barcha aholisini bilim olishini qamrab oladi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda televideniye, radio, axborotlarni jamoat va individual aks ettirish vositalari (shitlar, ekran, panel, bannerlar), Internet, terminal komplekslar yordamida ham amalga oshiriladi.

O'zbekiston va boshqa davlatlardagi ijtimoiy reklamalarning tashxizi bir necha yo'nalishlarni ajratishga imkon beradi:

- ma'lum yashash tarzini reklamasi. Bularga chekishga, giyohvandlikka, spirtlik ichimliklarni iste'mol qilishga qarshi reklama, OITS dan

muxofazalanishni targ'iboti, sport bilan shug'ullanish, to'g'ri ovqatlanish, tarbiya, oilaviy munosabatlarni reklamasi kiradi. Alohida o'rinni tabiatimizni saqlashga, o'simlik va hayvonot dunyosiga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga yo'naltirilgan ekologik reklama egallaydi.

- qonunning qadrini, insonning konstitusion huquqlari va ozodligi, turli xolatlarda ahloqning bo'ysinishi majbur qoidalari (masalan, yo'l harakatida ishtirok etayotganida) reklamasi;

- millatni birlashtiruvchi va davlat bayramlari, yubileylar, keng miqyosdagi sport anjumanlarini yorituvchi vatanparvarlik reklamasi. Bunday reklama nafaqat yuksak darajadagi maqsadlar va qadriyatlar, balki maishiy xavflar, avariya va falokatlar yuz berishning oldini olish, xavfli va favqulotda vaziyatlarda o'zini tutish qoidalarini o'rgatish elementlari hamda favqulotda vaziyatlarni bartaraf etilganidan keyingi aholini ijtimoiy asabiy reabilitatsiyasi mavzularini o'z ichiga olishi kerak.

Hech bir shubha yo'qki, hozirgi paytda hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashning hal qiluvchi faktori bo'lib, insonlarning shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlari, ularning barcha faoliyatlari ma'naviy va ahloqqa muvofiqligi hisoblanadi. Manbalarda ta'kidlanishicha, taraqqiyotning qadriyatlarini saqlovchisi va ahloqiy o'zgarishlar jarayonining zaruriy asoslovchisi – dindir. Din qadriyatlar tizimini o'rnatadi, hurmat, javobgarlik kabi tushunchalarni targ'ibot, yaqinlari bilan barcha narsalarda bo'lishishni, atrofdagi dunyoga hurmat bilan munosabatda bo'lishni nasihat qiladi. Bularning barchasi odamlar va tabiat orasidagi munosabatlarni, Yer tomonidan o'tgan uzoq rivojlanish yo'liga hurmatni, bizlar bilan birga bu planetada yashayotgan milliardlab biologik turlarga nisbatan e'tiborli munosabatlarni payvand qilishni, tabiiy manbalardan tejab foydalanish hayotiy zarurat ekanligining tushunishni shakllantirish, ularni insof bilan taqsimlash, kelgusi avlod oldida javobgarlik hissini tarbiyalash ekologik ahloq tushunchasi yanada kengroq shakllantirish uchun zarurdir.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda asosan madaniy

– oqartuv muassasalari (teatrlar, muzeylar, ko‘rgazmalar va b.) orqali ta’sir qiluvchi madaniyat muhim ahamiyatga ega. Hayot faoliyati xavfsizligi borasida uning vazifasi ko‘rish va akustik obrazlar shaklida insonlarga ahloqiy ta’sir ko‘rsatish hisoblanadi. Bu obrazlar avaylash kerak bo‘lgan atrofdagi tabiat go‘zalligini, inson hayotining noyobligi, qaytarilmasligi, shu bilan birga muxofazalanmaganligi va nozikligini, xavfsizligini ta’minlash zarur bo‘lgan o‘z halqi, millati, davlati bilan g‘ururlanishga chaqirishni, o‘t o‘chiruvchilar, qutqaruvchilar, harbiy uchuvchilar tomonidan qahramonona va har kungi amalga oshiradigan faoliyatini aks ettirishi kerak. Bularning barchasi insonlarga kompleks ta’sir etishi kerak, shu bilan birga ularda ma’lum bilimlarni, tassavvur va hayajonli xolatni shakllantirishi, bular orqali insonlar, ijtimoiy guruhlar, jamiyatning hayotiy jabhalariga, turli xolatlardagi ahloqiga ta’sir qiladi.

Kelajakda ommaviy axborot kommunikatsiyalari (ommaviy axborot vositalari, zamonaviy axborot telekommunikatsion texnologiyalar) hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda muhim rol o‘ynashi kerak.

Ularni amalga oshirishning dasturiy- uskunaviy bazasi bo‘lib kompyuter, ommaviy axborotning texnik, telekommunikatsiya, videoaxborotlarni aks ettirish vositalarining tizimlari, lokal va global kompyuter tarmoqlari hisoblanadi. Ular yordamida axborot multimediya mahsuloti, o‘rgatuvchi, o‘yinlar, testlar, videotasmalar, elektron plakatlar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu narsa ayonki, bu texnologiyalarni ommaviy tatbiq etishning yagona ilmiy uslubiy pozitsiyasi orqali maqsadli yo‘naltirish uchun shaxsiy, texnik, dasturiy, axborot va boshqa manbalarni tizimiy birlashtirish zarurdir.

Ko‘p miqdordagi odamlarga bir yo‘la axborotlarni yetkazish odamlar jamlangan yerlarida - savdo va sport inshootlarida, madaniy va ko‘ngilochar muassasalarida, ommaviy hordiq chiqarish joylarida, transport vositalarida, ulkan iqtisodiyot inshootlarida amalga oshirilishi mumkin. Tashqarida alohida turuvchi yoki binolarda joylashgan svetodiod panellar, ichki osma plazmali televizion va proyeksiya ekranlari, yo‘lovchilarni tashish transportini

radiouzatish tarmoqlari, ko'chalardagi axborot stendlari, plakatlar, "yuguruvchi qatorlar" yordamida bu joylarda aholini axborotlashtirish amalga oshiriladi. Ushbu uskunalar yordamida ularga xizmat ko'rsatuvchi xodimlar bilan to'g'ri va qaytuvchi aloqalar amalga oshiriladi. Ko'rilayotgan texnologiyalarni adresli qo'llanishi orqali insonlarga, ular qayerda bo'lishidan qat'iy nazar, axborotlarni yetkazish turli shaxsiy foydalanish qurilmalari (mobil telefonlar, simsiz Internet tarmog'iga ulangan portativ kompyuterlar, tele- va radio qabul qilgichlar) yordamida yetkaziladi.

Hayot faoliyati xavfsizligining umumiy madaniyatini vujudga kelishi va rivojlanishida alohida rol ni sug'urtalash tizimi da'vat etadi.

Sug'urtalash iqtisodiyotning noyob tarmog'i sifatida tavakkalni boshqarish bilan kasban bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish va hayot faoliyati xavfsizligini rivojlanishiga ta'sir qiladi. Sug'urtalash jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tizimini zaruriy elementi hisoblanib, kutilmagan tabiiy, texnogen va boshqa xolatlarda moddiy rag'batlantirishning buzulishlarini tiklash kafolatini vakili bo'ladi. Zamonaviy hayotda barcha kritik xolatlarning oldini olish mumkin, lekin sug'urtaviy muxofazalash yordamida bo'lishi mumkin talofotlardan o'zini himoyalash mumkin. Sug'urtalashning umumiy vazifasi sug'urta qilgan odamning moliyaviy xavfsizligini ta'minlashdan iborat. Umuman olganda hamma sohalarda xavfsizlik aholini ko'pchiligi uchun dolzarb zaruratdir. Biroq sug'urtalash jismoniy emas, iqtisodiy havfsizlikni ta'minlash vositasi hisoblanadi, iqtisodiy havfsizlik insonni jismonan yashashi va o'z-o'zini saqlashi uchun ahamiyati kamroq. Bu shuni anglatadiki, faqat jismoniy havfsizlikning birinchi navbatdagi talablari qondirilsa va ba'zi moddiy mo'l-ko'llik yuzaga kelsa, sug'urta qilish uchun mo'ljallangan mablag'lar ishlatiladi. Sug'urtalash ijtimoiy institut sifatida zamonaviy serharakat sharoitda ijtimoiy tavakkalning minimallashtirish tizimidan biri bo'lib, texnogen, ekologik, ishlab chiqarish va maishiy ta'minlashda aholining ma'lum havfsizlik hissini ta'minlashga yordam beradi.

Terroristik aktlar tavakkali borgan sari katta havf bo'lib, undan afsuski,

nafaqat bolalar, balki kattalar ham muxofazalanmagan. Shuni xulosa qilish kerakki, sugʻurtalash instituti zamonaviy sharoitda u yoki bu darajada aholining hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish masalalarini yechishiga yordam beradi.

Nodir hodisa boʻlgan sugʻurtalashni tashxiz qilish vaqtida shuni tushunish muhimki, nega insonlar sugʻurtalanadilar, nimalardan havotirga tushishadi, asosan nimalarni sugʻurtalashni xoxlaydilar? Birinchi oʻrinda “havf” tushunchasi turadi. Havf, tavakkal tushunchalari ham obektiv, ham subektiv ahamiyatga ega. Obektivlik katta shaharlarning aholisi uchun terroristik aktlarning tazyiqi, ekologik, texnologik falokatlar mavjudligi shaklida namoyon boʻlishi mumkin, lekin har bir inson uchun oʻzining havflarini «shkala»si mavjud: biri koʻchadagi oʻgʻrilar yoki mashinasini olib qochuvchilardan qoʻrqsa, boshqasi oddiy boʻlmagan shamollash bilan kasallanishdan, shahar tashqarisidagi bogʻ hovlisiga oʻgʻrilar tushishidan, uchinchi oʻzga planetadagilarning tazyiqidan xavotirga tushadi. Subektivlikni har bir individda boʻlishi mumkin boʻlgan tazyiqdan hususiy konstruksiyasi mavjud boʻlib, ular real xavflarga emas, balki uning ongida mavjud tavakkallarga bogʻliqdir. Bu xolat ham u yoki bu darajada uning hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatiga taʼsir koʻrsatadi. Har biri alohida olingan inson uchun tavakkal koʻpincha individ tomonidan subektiv qabul qilinadigan maʼlumotlik boʻlib, real boʻlmagan, lekin obektiv mavjud xolat hisoblanadi.

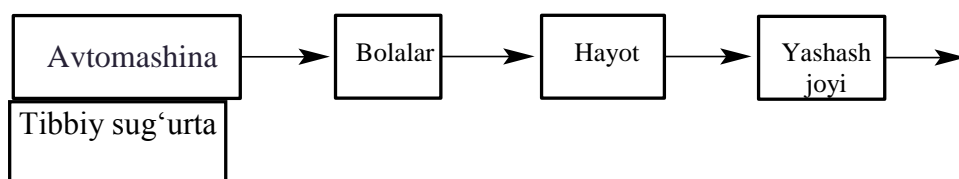
Sugʻurtalash insonning juda muhim, fundamental zaruratini– havfsizlik zaruratini qondirishga moʻljallangan. Doimo yigʻilib boriladigan ijtimoiy mulk va uni saqlashga va koʻpayishiga tazʼik koʻrsatuvchi texnogen, iqtisodiy va ijtimoiy tavakkallarni murakkablashuvi, koʻzda tutilmagan moddiy yoʻqotishlarni kompensatsiyalash uchun moʻljallangan samarali va keng miqyosli sugʻurtalash tizimi yaratishni talab qiladi. Oʻzbekistondagi ijtimoiy sugʻurtalashning hususiyati havfsizlikka kuchaygan talabni, erishilgan hayot darajasini ushlab turishga qaratilgan. Sugʻurtalashning ijtimoiy nodir hodisasi sotsium havfsizligini institusializatsiyalash sifatida qarash kerakdir. Bunda

barcha sotsium uchun sugʻurtalash aspektida tavakkalning yagona ijtimoiy konstruksiyasi mavjud emas: tavakkal har bir individ tomonidan subektiv qabul qilinadi. Sugʻurtalash shartnomasini har bir individ oʻzi uchun tavakkalning dolzarbligidan kelib chiqqan xolda tuzadi. Shuning uchun sugʻurtalashda tavakkalni individ tomonidan obektiv mavjud real xolat emas, balki subektiv qabul qilinadigan dalil sifatida koʻrib chiqish maqsadga muvofiq.

Tavakkalni ijtimoiy konstruksiyalash individ tomonidan uning subektiv hayotiy tajribasiga, ijtimoiy sogʻlomligiga, ijtimoiylashtirishning individual xususiyatlariga, havfsizlikning u yoki bu talablarining dolzarbligiga nisbatan amalga oshiriladi. Havf va tavakkalning u yoki bu ehtimoli har bir individ tomonidan turlicha qabul qilinadi. Masalan: bir qator izlanishlarning natijalaridan shu narsa aniqlandiki, har 10 avtomashina egalaridan 6 tasi uchun tavakkal u yoki bu darajada dolzarblashgan, yaʼni ular havflarni sezayaptilar va muxofazalanish zarurligini his etayaptilar. Subektiv qabul qilinadigan tavakkal modelini chizgilari ham aniqlandi. Modelning bosh xususiyati – individlar orqali mablagʻlarini yoʻqotish tavakkali hayotini yoki sogʻligʻini yoʻqotishdan havfliroq, urush, ekologiya, giyohvandlik yoki OITS dan ham ancha xavfli tarzda qabul qilinadi.

Tavakkalni subektiv qabul qilish modeli oʻziga oshkora boʻlmagan birlamchilik huquqini ham oladi. Havflar ahamiyatini kamayish darajasi boʻyicha quyidagicha qabul qilinadi: tashqi umumiy tazyiqlar - terroristik aktlar; bevosita avtomashina haydash tavakkali: yoʻllarning sifati va avtotaʼmirlash (kapital).

Tavakkalni subektiv qabul qilish shu kategoriya individlari uchun ahamiyatini kamayish darajasi boʻyicha quyidagi parametrlarga ega (37-rasm.):

37-rasm. Avtomashina egalari uchun tavakkalni subektiv qabul qilish modeli

Sugʻurtalash tavakkalni qisqartirishning ijtimoiy mexanizmi boʻlib,

jismoniy shaxslar orasida sug'urtalashni quyidagi turlari keng tarqalgan:

- OSAGO (Grajdanlik avtojavobgarligini majburiy sug'urtalash);
- avtosug'urtalash CASCO (transport vositasini olib qochish va zarar keltirishdan sug'urtalash);
- mol-mulk sug'urtasi (xonadon, dala hovli, kottedjlarni va ulardagi mol-mulkni sug'urtalash);
- KTS (Ko'ngilli tibbiy sug'urtalash);
- SS (sayyoxlarni sug'urtalash).

OSAGO bo'yicha qonunni amalga oshirish natijasida barcha yo'l-transport harakati qatnashchilari hayotiga, sog'lig'iga, mol-mulkiga keltirilgan zararni qoplash kafolatini tizimi shakllanadi.

Ko'ngilli tibbiy sug'urtalash – sug'urtalashning eng keng tarqalgan turidir. Korxonalarining o'z xodimlari haqida g'amxo'rlik qilish – uning korporativ madaniyatini yuqori darajadagining ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, tashkilotning hamkorlari oldida ham, keng jamoatchilik oldida ham obro'sini shakllantirishni asosiy faktori hisoblanadi.

Baxtsiz hodisalardan va kasallanishdan sug'urtalash shaxsiy sug'urtalashni jamlanma turi bo'lib, belgilangan miqdordagi mablag'larning bir qismini yoki to'laligicha qo'shimcha harajatlarini sug'urtalanganning sug'urta vaqti kelishi tufayli qoplashni ko'zda tutadi (bunda ikkala turdagi to'lovlarni amalga oshirish mumkin). Baxtsiz hodisalardan va kasallanishlardan sug'urtalashning muhimligi kam bo'lmagan ijtimoiy paketini ish beruvchi xodimlarga taqdim etadi. Sug'urtaviy muxofazalash xodimlarning kasbiy faoliyati kuchaygan tavakkal bilan bog'liq xolatlarda ayniqsa zarurdir. Korxonada xodimlarini ishlash qobiliyatini yo'qolishiga, ba'zi xollarda o'limga olib keluvchi kutilmagan noxush oqibatlar bo'lgan portlashlar, yong'inlar, texnika nosozligi, ba'zi predmetlarni tushib ketishi, boshqa ko'plab kutilmagan voqealar sabab bo'ladi.

Baxtsiz hodisalardan sug'urtalash ishchi va uning oilasini baxtsiz hodisa ro'y berganda moddiy ko'maklashish kafili hisoblanadi. Baxtsiz hodisalardan sug'urtalash xodim tomonidan nafaqat mehnat shartnoma bo'yicha uning ish

beruvchisini bevosita ish joyida, korxonada joylashgan maydondagina emas, balki korxonadan tashqarida, shu bilan birga ish, o'qish joyiga kelayotganida olgan jarohat yoki sog'lig'ini yomonlashuvi ro'y berganida moddiy kompensatsiya to'lovini amalga oshirish ko'zda tutiladi.

O'zbekiston bo'ylab, uning chegarasidan tashqarida sayohat qilish vaqtida kutilmagan voqealar, sog'lig'ini yomonlashuvi va boshqa noxushlik ro'y berishi mumkin bo'lgan xollarda aholini sug'urtalash polisi kutilmagan moddiy sarflarga yo'l qo'ymaslikka yordamlashadi.

Bir tarafdin shaxsiy xavfsizlikni ta'minlashga intilishda sug'urtalash muhim rolni o'ynashi bilan, ikkinchi tomondan noxush xolatlarda shaxsni muxofazalashni ta'minlash usuli sifatida sug'urtalashga ishonmaslik eng birinchi ijtimoiy mos kelmaslik hisoblanadi.

Shu bilan birgalikda sug'urta kompaniyalarining bir tarafdin hayotni xarakterli sug'urta qilish bozorini kengaytirishi bo'lsa, ikkinchi tarafdin aholiga ushbu xizmatning zarurati yo'qligi orasidagi qarama-qarshiliklar mavjuddir.

Uchinchi, oxirgi qarama-qarshiliklarning darajasi aholini jamg'arish bilan sug'urta ahloqi orasidadir. Bir tarafdin odamlar turli shakllarda o'z mablag'larini ko'paytirsa, ikkinchi tomondan o'zining moddiy boyliklarini ishonchli saqlashga, kelgusida nafaqat stabil foyda olish imkonini berishi, balki inson hayotida ba'zi bir nomaqbul hodisalarda moddiy ta'minlanganlik funksiyasini bajarishi ham hayotini sug'urtalashga yetarli baho bermaslikdir. O'zbekistonda shaxsiy sug'urtalash bozorida eng manfaatdor subekt bo'lib davlat hisoblanadi. Birinchidan, shuning uchunki, davlat miqyosidagi muammolarni bartaraf etish uchun mablag'larni izlash muammosi birinchi darajali hisoblanadi, xususan: hayotini sug'urtalash uzoq muddatli kredit mablag'larni jalb etish imkonini beradi, natijada hayotini sug'urtalash aholini hayotiy faoliyati xavfsizligini oshiradi.

Ikkinchidan, hayotini sug'urtalash davlatning yetishmaydigan ijtimoiy kafilligini kompensatsiyalaydi. Uzoq muddatli sug'urtalash davlat nafaqasini miqdoriga qaramay, qo'shimcha foyda olishga imkon beradi, bular nafaqat

qarilik nafaqasini, balki nogironlik nafaqasini miqdoriga aloqasiz amalga oshiriladi; fuqarolarning ijtimoiy ta'minotiga ishlatiladigan harajatlarni kamaytirib, davlat byudjetining sarflari qismiga yuklamani ham kamaytiradi, natijada davlat kam ta'minlangan aholi uchun e'tiborini oshirish imkoniga ega bo'ladi. Shunday qilib, uzoq muddatli sug'urtalash aholini sug'urtaviy muxofazalash shakllaridan biri bo'lib, ularning hayoti, sog'lig'i, mehnat qilish qobiliyati bilan bog'liq turli voqealar yashash darajasini pasayishiga va qo'shimcha mablag'larning sarfiga olib kelishi mamlakatimizda kompleks, yanada aholining to'liq havfsizligini ta'minlaydigan tizimni yaratish imkonini beradi.

Uchinchidan, sug'urtalash sermehnat, serilm soha bo'lib, hayotni sug'urta qilishni rivojlanishi qo'shimcha ishchi o'rinlarni yaratilishini ta'minlaydi. Bu esa davlat miqyosida muhim faktor bo'lgan mamlakatda ijtimoiy kuchlanganlikni bo'shshiga yordam beradi.

IV.7. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish yo'nalishlari

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini yanada samarali shakllantirish uchun madaniy informatsion ta'sirni differensiallashda madaniyatning shakllantirish obektlarini nafaqat individual, korporativ va jamiyat davlat darajasida klassifikatsiyalash, balki hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi predmet yo'nalishlarning xususiyatini ham e'tiborga olish kerak. Buning uchun HFXM shakllantirishning quyidagi yo'nalishlarini farqlash zarur:

- ahloqiy - asabiy xavfsizlik;
- jismoniy xavfsizlik;
- ekologik xavfsizlik;
- favqulotda vaziyatlarda xavfsizlik;
- huquqiy xavfsizlik;
- ijtimoiy xavfsizlik;
- informatsion xavfsizlik;
- politexnikaviy xavfsizlik;
- tibbiy xavfsizlik;

- harbiy xavfsizlik va boshqalar.

Ahloqiy - asabiy xavfsizlik yoʻnalishi hayot faoliyati xavfsizligini taʼminlash javobgarlik shaklida shaxsning ruhiy, ahloqiy, asabiy sifatini rivojlanishiga imkon beradi.

Jismoniy xavfsizlik borasida havfli va favqulotda vaziyatlarda, kuchi, bardoshi, egiluvchanlik, harakatlarni tez va aniq boʻlishi, har kungi faoliyatda va FV sharoitida jarohatlar va yaradorlik tavakkalini kamayishi uchun zarur “mustahkamlik zahirasi”ni oshishi yoʻnalishida madaniy - informatsion taʼsirni loyixalash va amalga oshirish kerak.

Ekologik xavfsizlik yoʻnalishida madaniyat planetadagi hayotni mavjudligini xavf-xatarga qoʻyuvchi atrof-muhit, uning holati, atmosfera, gidrosfera, oʻsimlik va hayvonot dunyosi negativ antropogen taʼsirning global xarakteri haqidagi bilimlar asosida shakllanadi. Maʼlumki, ekologik vaziyatni faqat markazlashgan meyoriy huquqiy, tashkiliy va muxandislik texnikaviy chora-tadbirlarni inson faktorini qayd qilmay taʼminlash mumkin emas. Shuning uchun bu yoʻnalish boʻyicha HFXM shakllantirishda mamlakat aholisiga ekologik xavfsizlik meyorlarini singdirish alohida rol oʻynaydi.

Favqulotda vaziyatlarda xavfsizlik yoʻnalishida madaniyatni shakllantirish oʻzidan tabiiy va antropogen kelib chiquvchi FV manbalari bilishni, bu manbalarning shikastlovchi faktorlaridan muhofazalash tavsifi va usullarini, hamda havfli va favqulotda hodisalarini oldini olish boʻyicha bilim va koʻnikmalarini singdirish lozim.

Huquqiy xavfsizlik yoʻnalishining asosini hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi huquqiy meyor va bilimlarni rivojlantirish, havfli xolatlarni huquqiy baholashga tayyor boʻlishni, millatimiz va halqaro huquq meyorlari va qonuniyatlariga mos odobni tarbiyalash chora-tadbirlari tashkil etadi. Tajriba

shuni ko'rsatadiki, ko'pincha teskari ahloq, ya'ni qonunlarni bilish – g'ayri qonuniy ishlarni amalga oshirishga undaydi. Shuning uchun huquqiy ongni va huquqiy e'tiqodni tarbiyalash alohida ahamiyatga ega.

Ijtimoiy xavfsizlik yo'nalishi sotsiumda xavfsiz ahloq meyorlarini, jamiyat a'zolariga nisbatan hurmatni, jamiyat xavfsizligi uchun o'zining shaxsiy qiziqishlaridan voz kecha olishni anglashini singdirish ko'zda tutiladi.

Informatsion xavfsizlik yo'nalishi bo'yicha ularning atrofdagi dunyoga nisbatan rivojlanayotgan egoistik, utilitar qarashni, zamonaviy tazyiqlarga qarshi turish irodasini bostirishga, insonlarga baquvvat destruktiv informatsion oqimlar oqibatlarini yumshatish yoki kamaytirishga qaratilgan madaniy informatsion ta'sirlar loyixalanishi va amalga oshishi kerak.

Zamonaviy sivilizatsiyaning mavjud texnikaviy tendensiyalarining rivojini masshtabli salbiy oqibatlari sababli politexnikaviy xavfsizlik yo'nalishi alohida ahamiyatga egadir. Uning doirasida texnik tizimlarning (butun hayot sikli, shu jumladan utilizatsiya davri davomida) xavfsiz metodologiyasini yaratish, ishlab chiqarishda, maishiy texnikani xavfsiz ishlatishning ko'nikmalarini singdirish, havfli va favqulotda hodisalarning oldini olish va bartaraf etish, texnikaning harakatlanib turishi va ishlatilishining qoidalari tizimini shakllantirish kerak.

Tibbiy xavfsizlik yo'nalishi valeologiyadagi ma'lumotlarni, sog'liqqa negativ ta'sir ko'rsatuvchi, salomatligini mustahkamlovchi, zararli odatlar, ichkilikbozlik va giyohvandlikning rivojlanishini oldini olish, havfli va favqulotda vaziyatlarda zaruriy tibbiy yordam ko'rsata olishning bilim va ko'nikmalarini o'z ichiga olishi kerak.

Bundan tashqari, insonlarning muvofaqiyatli tug'ilishi va

rivojlanishining asosiy faktori bo'lgan sog'lom turmush tarzining meyorlarini singdirish muhim ahamiyatga ega.

Harbiy xavfsizlik yo'nalishi doirasida o'sib kelayotgan avlodning harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha chora-tadbirlari tinchlik davrida, harbiy jangovar yurishlar vaqtida havfsizlikni ta'minlashning bilim va ko'nikmalarni shakllantirish kerak

IV.8. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish prinsiplari

Turli tsivilizatsiyalar madaniyatini yuzaga kelishi va rivojlanishi, dunyo va mamlakatimizning bilim amaliyoti, mamlakatimizdagi vatanparvarlik tarbiya tizimini shakllantirish tajribasi, zamonaviy informatsion-kommunikatsion texnologiyalardan, shu jumladan, ommaviy axborotning texnik vositalardan foydalanish shu narsani ko'rsatdiki, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning asosi quyidagi prinsiplar bo'lishi kerak:

- shaxsga, odamlar jamoasiga, jamiyatga ta'sirini jamlanganligi;
- o'zbek millatining milliy, madaniy, tarixiy fazilatlarini hisobga olish;
- HFXM individual darajadagi ustuvorligi;
- HFXM shakllantirish jarayonida bilimlarning ustuvorligi;
- ommaviy kommunikatsiyalarning ta'sirini maqsadga yo'nalganligi.

Shaxsga, odamlar jamoalariga, jamiyatga ta'sirini jamlanganligi HFXM individual, korporativ va jamiyat-davlat darajasida yagona maqsadli, vaqtli va joyli faoliyatni olib borish zaruriy shart deb qo'yiladi. Shaxslar, jamoalar, jamiyatning xavfsiz turining sifatini shakllantirish bo'yicha barcha chora-tadbirlar yagona g'oyaviy, meyoriy, ilmiy-uslubiy vaziyatlarda olib borilishi, dasturiy maqsadli usullardan foydalanib, rejalashtirilishi zarur.

O'zbek millatining milliy, madaniy, tarixiy fazilatlarini hisobga olish prinsipi o'zbek jamiyatini asoslangan turg'un xossalari HFXM shakllantirish samarasini oshirish maqsadida e'tiborga olinishi zarur. Bunday xossalarga quyidagilar kiradi: haqqoniylik, insonparvarlik, jamiyatga birlashishiga moyilligi, dinlarni va konfissiyalarni hamjihatligi, O'zbekistonda turli

millatlarni murosa qilishi, yuksak chidamliligi, past hayotiy talabliligi, mavjud milliy tazyiqlarga safarbarlik qobiliyati va b.

HFXM individual darajadagi ustuvorligi prinsipi shu faktni aks ettiradiki, jamiyat, davlatlar, inson taraqqiyoti xavfsizligini yigʻma binosini asosiy elementi, “gʻishtchasi” *shaxs* hisoblanadi. Xavfsiz turdagi shaxsni rivojlanish darajasidagi xususiyatiga qarab har bir insonni ham, insonlar jamiyatini ham xavfsizlik darajasi belgilanadi. Shu sababli HFXM shakllantirish sohasidagi faoliyatni rejalashtirishda asosiy urgʻu individual darajaga qoʻyiladi.

HFXM shakllantirish jarayoni nuqtai nazarida bilimlarning ustuvorligi shunga bogʻliqki, bu sohadagi faoliyat yanada samarali hisoblanadi. Buning sabablari shaxs rivojlanishi va vujudga kelishi davrida maqsadga yoʻnalganlik, insonlarga taʼsirning muddatli, adresligi, kompleksligi, jarayonni yaxshilash va sifat nazoratini faol mexanizmi mavjudligi boʻladi. Bundan tashqari, maʼlumki, madaniy meroslar oʻz-oʻzidan qayta ishlab chiqilmaydi va ongli ravishda tanlash, uzatish va zabt etishni talab qiladi. Bu xolat xam HFXM shakllantirish jarayonida bilim olishning rolini taʼkidlaydi. Hozirgi paytda bilim olish bilan birga ommaviy kommunikatsiya vositalari HFXM va umumiy madaniyatni shakllantirish vaziyatiga koʻra muhim ahamiyatga ega. Bular har kuni aholiga oʻta kuchli taʼsir qilish orqali yuksad maqsad va qadriyatlarni, atrofdagi oʻrab turgan borliqqa munosabatni, bilim va emotsional xolatlarni shakllantirishga yordam beradi.

HFXM shakllantirishning alohida prinsiplari quyidagilardir:

- ruhiy, bilish uchun xizmat qiladigan qonuniyatlar jarayoniga madaniy informatsion faoliyatni mos kelishi;
- tarbiyaviy, bilim olish va rivojlanish funksiyalarini birligi;
- madaniy informatsion taʼsir paytida hissiyotli sezuvchanlik doirasiga taʼsirni taʼminlash;
- maxsus (adresli) va universal madaniy informatsion taʼsirni ratsional oʻzaro nisbatda boʻlishi;
- shaxsni yoʻnaltirilganligi va faolligi;

- hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashga nisbatan rag'batlantirish va ijobiy munosabatda bo'lishni asoslash;
- etkazilayotgan axborotning muammolanganligi;
- insonning qabul qilishini turli kanaliga madaniy informatsion ta'sirini kompleksligi.

Madaniy informatsion faoliyatini mos kelish prinsipi ruhiy, bilish uchun xizmat qiladigan qonuniyatlar jarayonga obektiv, asabiy va boshqa insonni bilish hususiyatlarini qayd etish zaruratini aks ettiradi.

Tarbiyaviy, bilim olish va rivojlanish funksiyalari birligi prinsipini ishlatish imkoniyatiga bevosita hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish texnologiyalarni yaratish chog'ida asos solinadi. Ushbu prinsip nafaqat bilim oluvchi bilan bilim beruvchining o'zaro aloqasini ko'zda tutuvchi tarbiyaviy texnologiyalarni loyixalash jarayonida, balki ommaviy axborot texnik vositalarini, kompyuterli dasturlar yordamida turli informatsion ta'sirlarni ishlab chiqishda e'tiborga olinadi. Ma'lumki, shaxsni to'g'ridan-to'g'ri na texnik vositalar, na mashinalar emas, balki faqat inson tarbiyalashi mumkin. Biroq "jonsiz mashina"da amalga oshirilgan animatsion yoki videotasma, kompyuterli o'quv dasturi u yoki bu tarzda, bilvosita amaliyotchilarning shaxsiy tajribasini namoyon etadi va albatta odamlarning his-tuyg'ulariga ham, shu bilan birga unga tarbiyaviy, o'rgatuvchi va rivojlanuvchi ta'sir ko'rsatadi.

Yuqorida ko'rilgan prinsip madaniy - informatsion ta'siri paytida hissiyotli sezuvchanlik doirasiga ta'sirni ta'minlash prinsipi bilan xavfsizlik prinsipi o'zaro bog'liq bo'ladi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda turli texnologiyalarni ishlab chiqish va foydalanish chog'ida uni qayd etish bilimlar his-tuyg'ularga va hayajonlar ishonchga, hayot tarziga aylanadi.

Maxsus (adresli) va universal madaniy informatsion ta'sirni ratsional o'zaro nisbatda bo'lishi shaxsning nafaqat individual xususiyatlari, uning ruhiy-jismoniy sifatlari, balki odamlar jamlanmasi (jamoalar, ijtimoiy guruxlar va b.) umumlashgan tavsiflarini ham e'tiborga olishni ko'zda tutadi. Bu ham

individual, mustaqil bilim olishda, ham ommaviy informatsion ta'sir, jamoa bo'lib o'qish ishlari jarayonida ham amalga oshiriladigan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning yuqori samarador texnologiyalarini loyihalash ta'minlanadi.

Shaxsning yo'naltirilganligi va faolligi prinsipiga ko'ra hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish texnologiyalarini loyixalash avval boshdan shaxsning rivojlanishiga, uning individual (qobiliyati, qiziqishi, talablari) hususiyatlariga, shaxs uchun ahamiyatli sabablarni e'tiborga olib, madaniy informatsion ta'sirlarni subektiv tajribasiga maksimal suyangan xolda yo'naltirilishi kerak.

Hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashga nisbatan rag'batlantirish va ijobiy munosabatda bo'lishni asoslash prinsipi hayot faoliyati xavfsizligi borasida odamlarning muvoffaqiyatli faoliyati bilan bu sohaga qiziqishini uyg'otish orasidagi aloqa qonuniyatini aks ettiradi.

Hayot faoliyati xavfsizligi masalalarida berilayotgan axborotning muammoligi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini kreativ shakllantirishni oshirish, shaxsning kognitiv faoliyatini aktivlashtirishni asosi hisoblanadi.

Bu prinsipning mohiyati shundan iboratki, inson madaniyatini rivojlanish samarasi shaxsdan ijodiy faoliyatni talab qiluvchi ishlab chiqilgan muammolar va masalalar maxsus tizimining yechimini kiritmay, amalga oshirish mumkin emas. Bu insonni nafaqat ma'lum havfli va favqulotda vaziyatlarda, balki noma'lum sharoitda ham natijaviy harakatlar qilishga imkon beradi.

Ko'rish, eshitish, sezgi kanallariga bir yo'la ta'sir insonda havfli obektlarni, hodisa va jarayonlarni, ular asosida anglash jarayonini kuchaytirishning to'laqonli aks etishini shakllantirishga yordam beradi. Shuning uchun inson turli qabul qilish kanaliga madaniy informatsion ta'sirini kompleksligi prinsipi chuqur asabiy fiziologik asosga ega bo'lib, axborotning mazmuni va uni tushunish, yodda qolishi, qayta uzatish va ishlatish kabi turli hissiyotli qabul qilishni bog'lovchi qonuniyatlarni aks ettiradi.

Keltirilgan prinsiplar hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini

shakllantirish texnologiyalarni ishlab chiqishda va tatbiq etishda, har xil turdagi madaniy informatsion ta'sirlarni amalga oshirishda, hayot faoliyati xavfsizligi borasida madaniy, oqartuv, bilim va boshqa choralarni rejalashtirish, tashkil etish va amalga oshirishda e'tiborga olinishi kerak.

IV- bob bo'yicha xulosalar.

1. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning uslubiy asoslarni ishlab chiqishda madaniyat shakllantirish obektlari qanday sifat va xossalarga ega bo'lishi hamda individual, korporativ va jamiyat darajasida bu sifat va xossalarga ta'sir etish usullari va vositalarini aniqlash zarur.

Bunday sifat va xossalarga quyidagilar kiradi:

individual darajada:

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida yuksak maqsad va qadriyatlar;*
- hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashga ta'sir qiluvchi shaxsning sifati;*
- hayot faoliyatining barcha jabhalarida xavfsizlikni ta'minlashning bilim va ko'nikmalari;*

– hayot faoliyati xavfsizligini sabablari.

korporativ darajada:

– hayot faoliyati xavfsizligi soxasida korxonada, tashkilot va ishlab chiqarishdagi qadriyatlar iyerarxiyasi;

– korxonada uning rivojlanishini ma'lum bosqichida ustunlik qiluvchi parametrlar (personalning tayyorlanganligi, harakatlarning reglamentatsiyalash darajasi va ishchi, xizmatchilarning shaxsiy javobgarligi, mehnat muxofazasining xolati, mehnat intizomiga rioya qilish nazoratini xolati, xodimlar faoliyatini moddiy va ma'naviy tavsifini rag'batlantirish, faoliyatni litsenziyalash va deklaratsiyalash jarayonini xolati;

- jamiyat davlat darajasida:

– hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi ijtimoiy qadriyatlar va birlamchilik huquqlarini;

– umummilliy g'oya, g'oyaviy ko'maklashishi (umummilliy g'oya);

– hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi davlat siyosatining tavsifi;

- hayot faoliyati xavfsizligi soxasidagi meyoriy huquqiy bazaning xolati;
- hayot faoliyati xavfsizligi soxasidagi ilmiy-texnikaviy faoliyatning xolati;
- hayot faoliyati xavfsizligi soxasidagi ijtimoiy targ‘ibot tizimining parametrlari;
- hayot faoliyati xavfsizligi soxasidagi madaniyatning rivojlanishini xolati;
- hayot faoliyati xavfsizligini ta‘minlash savollari bo‘yicha diniy institutlarni dunyoviylari bilan munosabatlarini tavsifi;
- ommaviy kommunikatsiya vositalari, ijtimoiy sug‘urtalash tizimlarini parametrlari va boshqalar.

2. xavfsiz turdagi shaxs, korporatsiya va jamiyat sifatini rivojlanishini aniqlovchisi bo‘lib yuksak ruhiy, ahloqiy sifatлари, kasbiy va jamiyat etikasi hisoblanadi.

3. HFXM shakllantirishni individual, korporativ va jamiyat davlat darajasida obektning sifatiga va xossalariga ta‘sir qiluvchi asosiy usul va vositalari oilaviy tarbiya, maktabgacha tarbiya, umumiy, kasbiy va qo‘shimcha ta‘lim muassasalaridagi ruhiy ahloqiy tarbiya, estetik rivojlanish, ta‘lim muassasalari va uyda mehnat tarbiyasi, mustaqil ta‘lim va tarbiya, sinfdan tashqari va o‘quv yurtidan tashqari ishlar (turli to‘garaklar, harakatlar, musobaqalarda ishtirok etish), targ‘ibot, ommaviy kommunikatsiya vositalari, madaniyat muassasalari (muzeylar, teatrlar, kino va konsert zallari va b), aholini yagona FV va FM tizimida tayyorlash, ahloqiy ruhiy tayyorgarlik, ijtimoiy reklamaning usul va vositalari, moddiy va ma‘naviy rag‘batlanish tizimi, g‘oyaviy qo‘llab-quvvatlashni amalga oshirish, hayot faoliyati xavfsizligi soxasida davlat siyosatini yurgizish, meyoriy huquqiy bazani rivojlantirish, hayot faoliyati xavfsizligi ta‘minlash soxasida ilmiy-texnikaviy faoliyatni amalga oshirish, diniy ongni rivojlantirish va boshqalar hisoblanadi.

4. Keltirilgan usul va vositalar HFXM shakllantirish obektlarining xossalariga va sifatiga kompleks ta‘sir ko‘rsatishi kerak. HFXM shakllantirishni individual, korporativ va jamiyat davlat darajasida maqsad, vaqt va faoliyat joyi bo‘yicha o‘zaro bog‘langan yagona g‘oyaviy, meyoriy, ilmiy-uslubiy

pozitsiyalarda, dasturiy maqsadli usullarni qo‘llab, amalga oshirishni shartlab qo‘yadi.

5. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish nuqtai nazaridan ta‘lim faoliyati yanada samarali hisoblanadi. Buning sabablari bo‘lib, insonlarga ta‘sir etishning maqsadga intiluvchanligi, ma‘lum vaqt davom etishi, adresliligi, kompleksligi, jarayonni o‘zgartirish sifatini nazoratini faol mexanizmini mavjudligi hamda madaniy qadriyatlarni qayta ishlab chiqarish imkoni bo‘lishi, ularni ongli ravishda saralash, uzatish va zabt etish hisoblanadi. Bunda o‘quv tarbiyaviy maqsadlarning samaradorligiga erishishni e‘tiborga olib, hayot faoliyati xavfsizligi sohasida ta‘limning yadrosi “Hayot faoliyati xavfsizligi” kursi hisoblanishi kerak.

6. Hozirgi paytda ta‘lim bilan birga umumiy madaniyatni va hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda zamonaviy kommunikatsiya vositalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ular har kuni aholiga kuchli ta‘sir ko‘rsatish orqali yuksak qadriyatlarni va maqsadlarni, atrofdagi borliqqa, bilim, hissiyotlarga va b. munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi.

7. Ushbu bob HFXM obektlarining individual, korporativ va jamiyat davlat darajasida shakllantirishni asosiy sifat va xossalari asoslangan.

V- bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish darajasini baholashga uslubiy yondashish

Hayot faoliyati xavfsizligi nuqtai nazaridan alohida odamlar, ularni jamoalari, sotsiumning zamonaviy xolati parametrlarini oʻrnatish uchun, ularning xotirjam, shu jumladan xavfsiz kelakjakda rivojlanish vektorini aniqlash uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini individual, korporativ va jamiyat davlat darajasida baholash zarur. Bu yana shuning uchun zarurki, jamiyat cheklangan imkoniyatga ega. Shuning uchun jamiyat oʻz imkoniyatlari oldiga qoʻygan maqsadlarini asosan ratsional taqsimlashga majburdir. Bunday ratsional taqsimlash uchun, shu jumladan HFXM shakllantirish boʻyicha alohida tadbirlarni amalga oshirish uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini individual, korporativ va jamiyat davlat darajasida baholasni taqozo qiladi.

Biroq bunday baholash bir qator prinsipial qiyinchiliklar bilan bogʻliq, bular:

-HFXM tushunchasini sigʻimi: oʻta keng diapazondagi, yaʼni “inson imkoniyatlarini va ijodiy kuchini rivojlanishi darajasi”dan to inson sivilizatsiyasini yanada muhim asosini tashkil etuvchilarigachadir. “Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati” tushunchasiga taʼrif 2 bobda keltirilganiga qaramay, uni mutaxassislar tomonidan asta-sekin, bosqichma-bosqich qabul qilinishi, turli fikrlar bilan qayta ishlab chiqish orqali amaliyotga bunday baholashni uslubiy apparatini tatbiq etish, davriy mukammallashtirishni anglatadi;

- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanish darajasini obektiv baholash imkonini beradigan umumlashgan vakolatli koʻrsatkichi yoʻqligi: bunday koʻrsatkichni vakolatligi hayot faoliyati xavfsizligini taʼminlash boʻyicha boshqa jarayon parametrlaridan qatʼiy nazar, faqat bevosita madaniyat darajasini baholash imkoniyatini anglatadi.

Oʻrtacha yashash davri, aholini yoʻqotishlari soni va yil davomidagi moddiy yoʻqotishlar miqdori, shaxsiy tavakkalning ahamiyati va shunga oʻxshash umumiy baholashlar xavfsizlikni taʼminlash faoliyatini tavsiflaydi. Bu aynan

madaniyat hissasini ko'rsatilgan faoliyat natijalariga qarab baholashni qiyinlashadi;

- bu tushunchaning ko'pqirraligi, hartomonlama baholash zarurligi. Masalan, agar individual darajani olsak – bu insonning yuksak maqsad va qadriyatlar tizimi, uning xarakterli chizgilari, faoliyat faktorlarini sabablari, tayyorgarlik darajasi va kompetentligi v x.k.lardir. Bu ko'pkriteriyalik optimallashtirish masalalarini ifodalash va yechishni ko'zda tutadi.

- baholanish kerak bo'ladigan ko'pchilik ko'rsatkichlar tabiiy sifatga ega va aytarli "kuchsiz" nominal va tartibli shkala yordamida o'zgarishi mumkin. Bu shkalalar uchun ko'plab yuqoriinformatsion statistikani oluvchi - o'rtacha arifmetik, o'rtacha kvadrat og'uvchi va b. matematik operatsiyalarni qo'llab bo'lmaydi. Shu sababli axborotni bir qismi (demak, o'lchovlarni obektivligi) yo'qoladi. Bundan tashqari, bu o'lchovlar asosan ekspert so'rovlar, ya'ni u yoki bu darajada subektivligi bilan farqlanadigan usulini qo'llab amalga oshiriladi. Alohida, HFXM ikkinchi darajali tomonlarini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar (masalan, o'rganuvchilar tomonidan shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish meyorlarini ishlab berish vaqtini baholash) bundan mustasno;

- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanish darajasi o'z tabiatiga ko'ra, absolyut emas, balki "xoxishi" bilan "erishishi" ayirmasi yoki nisbiy shaklda bo'lishi kerak. Buning uchun etalonlar, yuksak maqsadlarning ko'rsatkichlaridan foydalanish kerak. Ular xavfsiz turdagi shaxs, xavfsiz turdagi korporatsiya, xavfsiz turdagi jamiyat davlat hisoblanadi;

- madaniyat obektlarini shakllantirishga ta'sir etuvchi usullarning sezilarli soni – ta'lim (bilim olish va tarbiya), ijtimoiy reklama, ommaviy kommunikatsiya vositalari va texnologiyalari, bilimni targ'ibot qilish, madaniyat muassasalarining ta'siri va b. Ko'pincha bu usullarni hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining rivojlanish darajasiga hissasini baholash o'ta og'ir yoki xatto imkoni bo'lmaydi. Shu sababli keltirilgan ta'sir etish usullariga sezuvchan ko'rsatkichlarni asoslab berish ma'lum muammolarni yuzaga keltiradi;

- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanish ko'rsatkichlarini

individual, korporativ va jamiyat davlat darajasidagi farqlarini ko‘rib chiqish va to‘g‘rilash past darajadagi ko‘rsatkichlarni oddiy birlashtirib, yuqori darajadagilarni baholash. Shunday qilib, individual darajadagi ko‘rsatkichlar uning shaxsiy xususiyatlarini hayot faoliyati xavfsizligi va atrofdagi insonlarni hayot faoliyati xavfsizligini tavsiflashi kerak.

Korporativ darajada tashkilot, korxonalar, ishlab chiqarishdagi xizmatchilarning individual madaniyatini o‘rtacha ko‘rsatkichlaridan tashqari, personal orasida “hayot faoliyati xavfsizligi”ni tashkilotning yuqori qadriyatlaridan biri sifatida tavsiflanishi va tan olinishi bilan birga faoliyat mexanizmini moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish samarasi orqali korporatsiyani xavfsiz faoliyat ko‘rsatishini tavsiflovchi xavfli vaziyatlarning, avariya va boshqa faktorlarning tavakkalini kamaytirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanish darajasi jamiyat davlat miqyosida individual va korporativ darajadagi ko‘rsatkichlarning o‘rtacha miqdorlaridan tashqari, ijtimoiy qadriyatlar va birlamchilik huquqining tizimini mavjudligini qayd qilish bilan birga, jamiyat va inson xavfsizligini ta’minlovchi, tabiiy va texnogen muhitning va boshqa jamiyatning birdamligini, mamlakat aholisining xavfsizligini ta’minlovchi ko‘pqirrali faoliyatini, milliy xavfsizlik sohasini tavsiflovchi parametrlari siyosati orqali baholanishi kerak.

Barcha aytilganlar hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanish darajasini baholashni qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, ushbu fan sohasining yangiligi, HFXM shakllantirishni ko‘rib chiqish xolatlariga baho berishni kuchsizligi, xavfsizlikni ta’minlash texnologiyalarini (xususan informatsion) rivojlanishi va mukammalashishini o‘sishi hozirgi paytda bekami - ko‘st ilmiy uslubiy ishlanmalar ishlab chiqishni juda qiyinlashtiradi. Shu sababli, ushbu bobda uning asosini tashkil etuvchi umumiy uslubiy xolatlar ko‘rib chiqiladi.

V.1. Hayot faoliyati xavfsizliging madaniyatini rivojlanishning individual darajasini baholashga uslubiy yondashish

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining rivojlanishini individual darajasini baholashning uslubiy yondashishini ishlab chiqish uchun quyidagi dastlabki shartlar, faraz va chegirmalarni qabul qilish kerak:

1. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shallantirishning individual darajadagi sifat va xossalarni e'tiborga olib, (4.1. bo'limga qaralsin) obektni quyidagi ko'rsatkichlari baholanadi:

- barcha hayot faoliyati sohalarida xavfsizlikni ta'minlashning bilimlari, ishlanmalari va ko'nikmalarining saviyasi;

- hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashga ta'sir ko'rsatuvchi shaxs sifatlarini shakllanish darajasi (g'ayrati, xarakteri, irodasi, hissiyot sohasi, qobiliyatlari);

- hayot faoliyati sohalarida shaxsni sababli qadriyatlarini qurilmalari.

2. Barcha hayot faoliyati sohalarida xavfsizlikni ta'minlash bilimlari, ishlanmalari va ko'nikmalarining saviyasi aholi guruhlariga qarab, an'anaviy tarbiyachiik tizimlar hisoblangan joriy, natijaviy, reyting va test nazoratlaridan foydalangan xolda aniqlanishi mumkin. Buning uchun ancha uslubiy mahsulotlar ishlab chiqilgan va tajribadan o'tkazilgan. Biroq ularni ko'pchiligi talabalar bilimini baholashga mo'ljallangan. Faqat ozginasi bilim va ko'nikmalarining saviyasini aniqlashda foydalaniladi, lekin asosan ana shulargina xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha faoliyatni samarali bo'lishi uchun ko'proq qiziqish uyg'otadi. Bilim va ko'nikmalarni amalga oshiruvchi real sharoitlarni taqlid qilishi bunday vaziyat parametrlarni yaratishning murakkabligi asosiy sabablaridan biri hisoblanadi.

Soha miqyosida "hayot faoliyati xavfsizligi" da bunday sharoitlarni yaratish kam darajada laboratoriya va amaliy ishlarni bajarish, ko'p miqdorda esa turli musobaqalarda qatnashib, berilgan normativlarni qayta ishlab chiqish orqali muvofiq ravishda amalga oshiriladi.

Shuning uchun bilimning amaliy tarkibini ko'rsatilgan sharoitlarda jarohat

o'chog'larini o'qish jarayonida real taqlid qilish orqali o'tkazish kerak. Bunda reallik darajasini kerakli ilmiy - uslubiy qurilmaga og'irlik koeffitsientlarini ishlatish orqali qabul qilishni e'tiborga olish kerak.

Bularni e'tiborga olib, bilim va ko'nikmalarning saviyasini baholashda ikki ko'rsatkichdan foydalangan xolda amalga oshirish kerak:

- bilimlar darajasini baholash ko'rsatkichi shaxs sifatlarini shakllanish darajasi (g'ayrati, xarakteri, irodasi, hissiyot sohasi, qobiliyatlari) borasida aholiga bilim berish dasturlarini amalga oshirish darajasi bilan aniqlanadi;

- bilim va ko'nikmalarning darajasini baholash ko'rsatkichi laboratoriya va amaliy ishlarning natijalari, musobaqalar va normativlarni bajarish natijalari orqali aniqlanadi.

3. Hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashga ta'sir ko'rsatadigan shaxs sifatlarini shakllanish darajasi (g'ayrati, xarakteri, irodasi, hissiyot sohasi, qobiliyatlari) umumiy va kasbiy ta'lim muassalardagi o'quv jarayonidagi ruhiy tarbiyachiik nazoratni natijalari, shaxsning u yoki bu sifatlarining rivojini baholovchi ko'plab psixologik testlar orqali aniqlanadi.

4. Hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi shaxsning sababli qadriyati ko'rsatmalari ijtimoiy so'rovlarni natijalaridan, hamda maxsus ruhiy testlardan foydalanib, aniqlanadi.

Shaxsning qadriyatlarini (xavfsizlik nuqtai nazaridan) baholovchi maxsus testlar mavjud emas. Shuning uchun bunday testlarni ishlab chiqishda boshqa predmet va voqealarga nisbatan ko'rsatilgan nuqtai nazardan qadriyatni aniqlashga imkon beradigan shaxsiy yaxshiliklarining nomenklaturasini o'rnatish zarur. (4.1 bo'limga qaralsin).

5. HFXM obektlarni shakllantirishning integral tavsiflanishini baholanishi turgan gapki, ko'pkriteriyali optimallashtirish masalalarini yechish bilan bog'liq bo'ladi. Shunga asosan, avvalo ko'rsatkichlar matritsasi shakllanadi. So'ng HFXM obektlarni shakllantirishning sifat va xususiyatlarini og'irligi o'rnatiladi. Keltirilgan og'irliklar xavfsizlik nuqtai nazaridan shaxsning integral tavsiflarini ta'siriga sifat va xususiyatlarning ahamiyatini aniqlaydi.

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \dots & a_{1j} \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} \dots & a_{2j} \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{i1} & a_{i2} \dots & a_{ij} \dots & a_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} \dots & a_{mj} \dots & a_{mn} \end{pmatrix} \quad (1)$$

Bu yerda: a_{ij} —HFXM shakllantirish i -obektini j -sifati (xossasi);
 $i=1,2,\dots, m$ — HFXM shakllantirish obektlarining nomerlari;
 $j=1,2,\dots, n$ — HFXM shakllantirish obektlarining sifati (xossasi)ni nomerlari.

HFXM shakllantirish obektlarining turli sifat va xossalari (jismoniy kelib chiqishi, o‘lchamlari) bo‘yicha ko‘rilayotgan obektlarni solishtirish uchun ularni meyorlash bajariladi. Buning uchun HFXM shakllantirish obektlarining turli sifat va xossalarning meyorlangan matritsasi tuziladi:

$$A^H = \begin{pmatrix} a_{11}^H & a_{12}^H \dots & a_{1j}^H \dots & a_{1n}^H \\ a_{21}^H & a_{22}^H \dots & a_{2j}^H \dots & a_{2n}^H \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{i1}^H & a_{i2}^H \dots & a_{ij}^H \dots & a_{in}^H \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1}^H & a_{m2}^H \dots & a_{mi}^H \dots & a_{mn}^H \end{pmatrix} \quad (2)$$

Bu yerda : a_j — HFXM shakllantirishning i -obektlarining j -meyorlangan sifati (xossasi).

Matritsa elementlari quyidagicha aniqlanadi:

$$a_{ij}^H = \begin{cases} \frac{a_{ij}}{\max a_{ij}}, & \text{агар } a_{ij} \text{ кенгайтириш мақсадга мувофиқ бўлса;} \\ \min a_{ij} & \\ \frac{j}{a_{ij}}, & \text{агар } a_{ij} \text{ кичрайтириш мақсадга мувофиқ бўлса;} \end{cases} \quad (3)$$

Qo‘sh solishtirish natijalari bo‘yicha sifat va xossalarning og‘irligini aniqlash uchun musbat qaytar-simmetrik matritsa shakllanadi:

$$B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} & \dots & b_{1k} \\ b_{21} & b_{22} & \dots & b_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ b_{j1} & b_{j2} & \dots & b_{jj} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ b_{n1} & b_{n2} & \dots & b_{nj} \end{pmatrix} \quad (4)$$

Sifat va xususiyatlarning og'irligini topish turli usullar bilan bajarilishi mumkin. Masalan, ruhiy tarbiyachiik tajribalarning natijalari, ko'phadli regressiya usuli yoki eksperimentlarni rejalashtirish orqali shaxsni integral tavsiflashda ushbu sifat va xususiyatlarning hissasi aks etadi. Bu usulning kamchiligi boshlang'ich ma'lumotlarni olish uchun sezilarli darajada vaqt, mablag' va boshqa vositalar sarfi hisoblanadi.

Shuning uchun zaruriy ma'lumotlarni olish va hisob-kitoblarning aniqligiga erishishni kamharjlar yordamida olishning ma'qul usuli juft solishtirishlarning ekspert muolajalari hisoblanadi. Ushbu muolajalar ichida ekspertlar tomonidan shaxsning integral tavsifiga ta'sir qilishi nuqtai nazaridan qaysi sifat yoki xususiyat boshqasidan ustun turishi haqida mulohaza yuritiladi.

6. Shu bilan birga, sifat yoki xususiyat ayrim sifat yoki xususiyatlarni baholash va sun'iy ravishda umumiy ko'rsatkichga keltirish bir qator holatlarda (xususan agar bunday baholashni nomutaxassislar yoki bir yo'nalishdagi mutaxassislar, masalan, faqat ruhshunoslar) qonunga xilof bo'lishi mumkin.

Shuning uchun, shaxsning rivojlanishini "alohida bo'laklarga bo'lmay" yaxlit, muhim qismlarda, ruhiy tarbiyachiik kuzatishlarning natijalariga qarab olib borish kerak, degan hulosaga kelish mumkin. Shu bilan birga bu jarayonni davom etish muddati tarbiyachi va tarbiyalanuvchining sifati, tarbiyachining kasbiy bilimdonligi, nazorat sharoitlari va boshqa faktorlar bilan aniqlanadi. va shu narsa bilan belgilanadiki, shaxs to'g'risida obektiv taassurot yetarlicha, lekin uncha uzoq bo'lmagan, va asosiysi, uncha yaqin bo'lmagan tanishuv jaryonida taxlanadi. Shu sababli bunday baholash uchun shunday jarayonni tashkil etish talab qilinadiki, bu xolat katta miqdorda maktabgacha ta'lim muassasalarida, kichik miqdorda- umumiy va kasbiy ta'lim muassasalarida kerak bo'ladi.

Bundan tashqari, xavfsiz turdagi shaxsni o'xshash sifatleri rivojlanishini aniqlash imkonini beruvchi o'lchovlarning biro'lchovli shkalasini ishlab chiqish zarur. Va oxirgisi, bunday shkaladan foydalanib, o'tkazilgan baholash keltirilgan sifatlarning kuchsiz rivojini ochib tashlasa, yuqoridagi yaqinlashuvni qo'llab, ruhiy tarbiyachiik o'zgargan ta'sirni chuqurroq baholashni o'tkazish talab qilinadi.

7. Shu bilan birga, mamlakat aholisi madaniyatini shakllanishi (hususan, har yili o'tkaziladigan hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi o'quv mashqlarida)gi bevosita, uzoq muddatli qatnashchisi (obekti) bo'lganligi sababli, XFXM darajasini baholashda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish jarayonini inson obektiv baholay oladigan darajani havola qiladigan tegishli xizmatlar sifatida ko'rib chiqish mumkin. Bunda odam xavfsizlik nuqtai nazaridan o'zining rivojlanish darajasiga beradigan bahosini ham, madaniyatni shakllantirish tizimining natijaviyligini ham ko'zda tutadi. Bunday yondashishdan foydalanish uchun, maxsus baholovchi shkalasi asosida tegishli savolnoma ishlab chiqilishi talab qilinadi.

8. Turgan gapki, baholashda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish rivojlanishini individual darajasini oshirish uchun yuqorida keltirilgan yondashishlarni bir yo'la ishlatish kerak. Natijaviy baholash alohida yondashishlardagi baholashlar bilan bog'liq holda amalga oshadi, ya'ni eng kam baho tanlab olinadi (pessimistik baholash).

V.2. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanishni korporativ darajasini baholashga uslubiy yondashish

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanishini korporativ darajasini baholashning ilmiy – uslubiy qurilmasini ishlab chiqishda quyidagi dastlabki shart-sharoitlar, farazlar va chegirmalar qabul qilinadi:

1. Korxonalar, muassasa va tashkilotlarning strukturasi va ularning funksiyalarini, bo'ysunish qoidasiga va yo'nalishiga qarab madaniyat darajasini baholash quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirish kerak:

- korporativ darajadagi obektlar madaniyatini shakllantirish uchun kerak

boʻladigan sifat va xossalarni (IV.2. boʻlimga qaralsin), HFXM individual darajadagi oʻrtacha koʻrsatkichini eʻtiborga olgan xolda;

- tekshirish natijalari boʻyicha, shu jumladan mashqlar va oʻqishlar davomida;

- korporativ darajadagi madaniyatini shakllantirishdagi xizmatlar darajasini baholashdan foydalangan xolda;

- shunday kompleks koʻrsatkichlar hisoblangan korxonadagi FV tavakkali, tashkilot va muassasalarida ijtimoiy tavakkal va b. Ijtimoiy tavakkal deb, maʼlum sondagi insonlarning jaroxatiga sabab boʻladigan voqealarning yuz berish chastotasini barcha odamlar sonini nisbatiga aytiladi.

2. Korporativ darajadagi madaniyatini shakllantirish obektlarini qayd qilgan sifat va xossalarni eʻtiborga olgan xolda quyidagi kattaliklarni baholash kerak :

- korporativ qadriyatlarning muhim sifatlaridan biri “hayot faoliyati xavfsizligi” mavjudligi;

- personalda ushbu qadriyatlarni oʻzlashtirilishi;

- rahbariyatning ushbu qadriyatlarga tarafdorlikni taʼminlash boʻyicha faoliyatini xolati;

- hayot faoliyati xavfsizligini taʼminlash boʻyicha ruhiy atmosfera xolati;

- xavfsizlikning kasbiy etikasi meyorlarini sindirish darajasi;

- xavfsizlik nuqtai nazaridan personalni tanlash faoliyatining tavsifi;

- personalning taʼlim tizimini xolati;

- harakatlar reglamentatsiyasini va rahbariyat, xizmatchilarning personal javobgarligini darajasi;

- mehnat muxofazasini holati;

- mehnat intizomiga rioya qilishni nazorati boʻyicha faoliyatning holati;

- litsenziyalash, deklaratsiyalash holati va b.

3. Korxonada, tashkilot va muassasalar faoliyatini reglamentlovchi ustav, meyoriy va boshqa asoslovchi hujjatlarda aks etgan muhim korporativ qadriyatlardan biri sifatidagi “hayot faoliyati xavfsizligi” mavjudligi;

Bunday koʻrsatkich ushbu qadriyat ishtirok etadigan asoslovchi

hujjatlarning sonini korporativni asoslovchi hujjatlarning umumiy soniga nisbati shaklida aniqlanadi.

4. Personal tomonidan keltirilgan qadriyatni o'zlashtirishi, raxbariyatni ushbu qadriyatga tarafdorligini ta'minlashining holati, hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlovchi ruhiy atmosfera xolati personalning ijtimoiy so'rovlari natijalari orqali baholanadi.

5. Havfsizlikning kasbiy etikasi meyorlarini o'zlashtirish darajasi ushbu meyorlar nazoratining ijtimoiy so'rov natijalari orqali baholanadi.

6. Havfsizlik nuqtai nazaridan personalni tanlash bo'yicha faoliyat tavsifi xavfsizlik meyoriga taalluqli xolatlarning qatnashish darajasi kabi, ishga qabul qilish bo'yicha birlamchi so'rovnomalar, kasbiy-ruhiy tanlash xaritalari o'rgaruvchilarning funksiyalari hisoblanadi.

7. Personalning bilim olish tizimini xolati, aholining hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi dasturlarni maqsadlariga erishish darajasini e'tiborga olingan xolda, joriy va yakuniy nazorat usullari orqali baholash mumkin (V.1. bo'limga qara). Bu yerda shu narsani e'tiborga olish kerakki, personalning turli kategoriyalarini tayyorgarligi (ishlovchi aholi, FV Vazirligining shaxsiy tarkibi, qutqaruv xizmati) korporativ madaniyat darajasiga nisbatan bir xil qiymatga ega emas. Masalan, FV Vazirligining shaxsiy tarkibini HFXM nuqtai nazaridan potensial xavfli obektlardagi tayyorgarligi boshqalarga nisbatan yuqori bo'ladi. Shu sababli, personalning turli kategoriyalari uchun og'irlik koeffitsiyentlaridan foydalanish kerak.

8. Rahbariyat va xizmatchilarning harakati, personal javobgarligini reglamentlash darajasi lavozim, texnika xavfsizligi bo'yicha yo'riqnomalarda va boshqa, personal faoliyatini reglamentlovchi hujjatlarda aks etishi mumkin.

9. Mehnatni muhofaza qilish xolati jarohatlar va ishlab chiqarishda shartlab qo'yilgan kasalliklarning darajasi, mehnatni muhofaza qilish qayd etilgan qoida va yo'riqnomalarining buzulishlarini soni bilan baholanadi.

10. Mehnat intizomini nazorati bo'yicha faoliyat xolatlarining parametrlari shaxsiy hujjatlaridagi mukofotlar, jazolarni qayd etuvchi yozuvlar, mehnat

daftarchalarining mavjudligi bilan baholanadi.

11. Litsenziyalash va deklaratsiyalash xolatlari mazkur xolatlarni qayd etuvchi hujjatlar, hamda ularning mazmuni bilan personalning xabardorligi orqali baholanadi.

12. Korporativ HFXM tavsiflarini yuqorida keltirilgan ayrim ko'rsatkichlaridan foydalanganda mos og'irlik koeffitsiyentlari bilan integral baholashda individual darajadagi HFXM o'rtacha ko'rsatkichi e'tiborga olinishi kerak.

13. Ko'rsatilgan ayrim ko'rsatkichlarning talqini va foydalanishida bir ma'noligini o'rnatish maqsadida, korxonalar, tashkilot va muassasalarining hayot faoliyati xavfsizligi xolatini baholash va tekshirish tartibini o'rnatuvchi hujjatlar e'tiborga olinishi kerak.

Hozirgi vaqtda ko'rsatma va uslubiy materiallarda o'quv tizimi xolatini rasmiy aks ettiruvchi alohida ko'rsatkichlar mavjud. Bular tinglovchilar bilan jamlash rejasini bajarish, hisobot hujjatlarning xolati, o'quv muassasalarini personallar bilan jamlanganlik darajasi, o'quv – moddiy bazaning xolati va x.k.

Yagona vakillik ko'rsatkich bo'lib, o'tilgan o'quv mavzularidan yaxshi baho olgan tinglovchilarning nisbiy soni hisoblanadi. Biroq, turli mulohazalarga ko'ra, o'rganuvchilarni tayyorgarlik darajasining (o'rganuvchilarning 85% ortig'i – talablarga muvofiq keladi, 75 dan 85 % –oz miqdorda talablarga muvofiq keladi, 75% dan past- talablarga muvofiq kelmaydi) kabi chegaralarning belgilanganligi uncha tushunarli emas. Bundan tashqari, individual baholashda faqat ikki gradatsiyaning – “maqbul” va “nomaqbul” – mavjudligi tinglovchilarning bilim darajasini obektiv o'rnatishga imkon bermaydi. Shu sababli, yuqorida keltirilgan alohida va integral ko'rsatkichlardan foydalangan holda, HFXM korporativ rivojlanishining darajasini mulohazali, batafsil, imkon darajasida, sonli baholash maqsadida bu ko'rsatmalarning kamiko'stini tuzatilish zarur.

14. Korporativ madaniyatning darajasini o'quv -mashqlar paytdagi tekshiruvlar natijasida baholash yetarlicha obektiv bo'ladi. Bu xolatlarda

talabalarga faoliyat ko‘rishi uchun real va shartli sharoitlar yaratiladi. Rahbariyat, personallar va qutqaruvchilarning, korxonalar va tashkilotlar xizmatchilarini tarkibi faoliyatning samaradorligiga qarab HFXM korporativ rivojlanish darajasi haqida ishonchli fikr yurgizish mumkin, lekin bunday yondashishdan foydalanish sohasi faqat FV vaqtidagina mumkin.

15. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining rivojlanishini korporativ darajasini baholashda 5.2. bo‘limda keltirilgan yondashishni ishlatish mumkin.

16. Turgan gapki, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini darajasiga qarab, korxonalar, tashkilotlar, muassasalarning havfli, avariya xolatlarining mavjudligini baholash mumkin. Buning aksini ham to‘g‘ri – mavjudlikni baholashdan HFXM darajasini taxminiy baholashni olish mumkin.

Hozirgi vaqtda aholi va hududlar, sanoat obektlarini potensial xavflarini mavjudlikni baholashda hisoblash uslubiyati yetarlicha shakllangan (amaliyotda foydalanish uchun) uslubiy yondashuvlar, uslubiyatlar shaklida jiddiy ilmiy ishlanmalar mavjud. Biroq, ularning ko‘pchiligini kirish parametrlari HFXMning ayrim, va hususan integral darajasi ko‘rsatkichlarini aks ettirmaydi.

17. Personalning xatolarni tashxizi usuli ma’lum qiziqish uyg‘otadi. Bu usul xizmatchilarning ko‘zda tutilmagan xatolari bilan bog‘liq hodisalarini sifatli baholashga, bu xatolarning ehtimolini kamaytirish bo‘yicha ko‘rsatmalar ishlab chiqishga mo‘ljallangan. Biroq, HFXM darajasini baholash uchun foydalaniladigan usul bir qancha jiddiy chegirmalarga ega. U faqat havfli vaziyatlarning oldini olish faoliyatini e’tiborga oladi, avariya yoki texnogen falokatlardagi hatti-harakatlarning to‘g‘riligini ko‘rib chiqmaydi. Bundan tashqari, personalning xatolari nafaqat madaniyatning darajasi pastligini natijasi bo‘lib, balki kasbiy ko‘rsatmalarining maromiga yetmaganligi, ish o‘rnining ergonomikasini kamligi, mehnat va dam olish tartibini, boshqa ayrim ko‘rsatkichlarni ratsional emasligi ham bo‘lishi mumkin. Va oxirgisi, sezilarli kamchiliklarga “ko‘zda tutilmagan xatolari” tushunchasini bir xil bo‘lmasligi, baholashning sifat tavsifi va b. kiradi.

18. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining rivojlanishini korporativ darajasini baholashning obektivligini oshirish uchun individual bosqichdagi kabi, yuqoridagi yondashishlarning barchasini ishlatish kerak.

V.3. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining rivojlanishini jamiyat -davlat darajasini baholashga uslubiy yondashish

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati rivojlanishini jamiyat davlat darajasini baholashni ilmiy - uslubiy qurilmasini ishlab chiqish uchun dastlabki shart-sharoitlar, farazlar va chegirmalar qabul qilinadi:

1. V.1 va V.2 bo‘limlardagi xolatlarni e’tiborga olib, madaniyat darajalarini quyidagi yo‘nalishlarda baholash maqsadga muvofiq:

- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanishi jamiyat davlat darajasida baholashni sifat va hossalarini qayd qilib, (IV.3.bo‘limga qaralsin), HFXM individual darajadagi ma'muriy- hududiy birliklarning o‘rtacha ko‘rsatkichini e’tiborga olib (masalan, O‘zR sub’ektlari bo‘yicha);

- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining rivojlanishini jamiyat davlat darajasining baholashni shakllantirish bo‘yicha xizmatlar darajasidan foydalanib;

- shunday kompleks ko‘rsatkichlar hisoblangan, masalan, ijtimoiy tavakkal, havfli va favqulotda vaziyatlarda aholining, moddiy yo‘qotishlarning miqdori, o‘rtacha yashash davrining kattaligidan va x.k. foydalanib;

2. hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining rivojlanishini jamiyat davlat darajasining baholashni sifat va hossalarini qayd qilib, quyidagi ko‘rsatkichlarni baholash zarur:

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida ijtimoiy qadriyatlar va birlamchilik huquqining mavjudligi va turg‘unligi;

- umummilliy g‘oyalar, g‘oyaviy quvvatlash (umummilliy ideologiya)ning mavjudligi;

- hayot faoliyati xavfsizligi bo‘yicha davlat siyosatining tavsifi;

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida meyoriy- huquqiy bazasining xolati;

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida ilmiy- texnikaviy faoliyatning xolati;

-hayot faoliyati xavfsizligi sohasida ijtimoiy tashviqot tizimining parametrlari;

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida san'atning rivojlanishini xolati;
- hayot faoliyati xavfsizligi ta'minlash masalalari borasida diniy institutlarning dunyoviylari bilan munosabatlarini tavsifi;
- ommaviy kommunikatsiya vositalari, ijtimoiy sug'urta tizimlarining parametrlari va b.

3. Keltirilgan sifat va xossalarning mohiyatiga ko'ra, hamda V.1 va V.2 bo'limlardagi HFXM darajasini baholashdagi ayrim ko'rsatkichlarning o'xshashliklarini, ularni davlat rivojlanishidagi asosiy hujjatlarda (konsepsiya, doktrina, memorandum va b.) aks etishini, keng miqyoslarda ijtimoiy so'rovlar o'tkazish yo'li bilan aniqlanishi mumkin. Bunda izlanishlarni ushbu ko'rsatkichlarni aniqlash, baholash shkalalari, mumkin bo'lgan chegaraviy qiymatlari orqali olib borish kerak.

4. Ayrim ko'rsatkichlar integrallashi mumkin, HFXM darajasini baholashda integral ko'rsatkichlarning ishonchligi muhim darajada aniqlanishi kerak ayrim ko'rsatkichlar (masalan, statistik (imitatsion) yoki analitik modellar, ekspert yoki ijtimoiy so'rovlar)ning "og'irligini" obektivligiga bog'liq bo'ladi.

5. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanishi jamiyat davlat darajasida baholash V.1.bo'limdagi holatlardan foydalanib, ko'rsatilayotgan xizmatlarning darajalari orqali topilishi mumkin. Biroq, shu narsani e'tiborga olish kerakki, jamiyat davlat darajasida bunday baholash darajasi sezilarli pasayadi, chunki alohida fuqarolar bevosita emas, balki bilvosita HFXM ushbu darajada shakllanishiga ta'sir ko'rsatadilar.

6. Ijtimoiy tavakkalni qo'llash, aholini yo'qotishlari, xavfli va favqulotda vaziyatlarda moddiy zararlarning miqdori, o'rtacha yashash davrini qisqarishi va shunga o'xshash ko'rsatkichlar havfsizlikni ta'minlash bo'yicha barcha faoliyatning samradorligini baholash imkonini beradi. Bunda yetarlicha muammo bo'ladigan masala bo'lib, bu ko'rsatkichlarning kattaligiga HFXMning o'zini va boshqa shu tarkibga kiruvchilarni baholashga qo'shgan

hissasi, hamda noaniqliklar hisoblanadi.

V.4. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining obektlarini individual, korporativ va jamiyat davlat darajalarini shakllantirishning yuksak maqsadli modellari

Bu bo‘limda maxraj sifatida HFXM obektlarni shakllantirishning sifat va xossalarning eng yaxshi qiymatlarini e‘tiborga olib, topilgan madaniyatni integral baholash kattaligi turadi. Ushbu kattalik obektlarni shakllantirishning yuksak maqsadli modelini etaloni hisoblanib, unga nisbatan HFXMni rivojlanish darajasini diagnostikasi ham amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, ushbu etalon intilish kerak bo‘lgan hayot faoliyati havfsizligi madaniyatining maqsadini o‘rnatishga ham kerak bo‘lsa, ularga erishish usullarini aniqlashga, o‘quv-tarbiya va ijtimoiy yo‘l-yo‘riqlarni yo‘lga qo‘yish, iqtisodiyot obektlarining xavfsizligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarni rejalashtirishga ham zarurdir.

Bunday yuksak maqsadli modelning etaloni sifatida havfsiz turdagi shaxs, xavfsiz turdagi korporatsiya, xavfsiz turdagi jamiyatni hisoblash mumkin.

HFXM shakllanish obektining yuksak maqsadli modelini ishlab chiqishdagi yechilayotgan masalaning yangiligi va murakkabligi, uning sifatli tavsiflarini mavjudligi sababli, bu modelning umumiy chizgilarini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Bunda korporativ va jamiyat xavfsizligi binosining elementar g‘ishtchasi hisoblangan havfsiz turdagi shaxsning sifat va xossalari katta qiziqish uyg‘otadi.

IV.1 va V.1 bo‘limlarning xolatlarini e‘tiborga olib, HFXM shakllanish obektining individual darajadagi yuksak maqsadli modeli quyidagi parametrlar bilan tavsiflanadi:

1. Shaxsning xavfsiz turdagi qadriyatlari quyidagilar bo‘ladi: saxovatpeshalik (ahloqiylik), go‘zallik, salomatlik (ruhiy, jismoniy), muvoffaqiyat, baxt. Bunday qadriyatlarning amalga oshirishni zaruriy sharti - shaxsiy, atrofdagi odamlarning, jamiyat, tabiiy muhit havfsizligi bo‘lishi kerak.

2. Insonning jo'shqinligi hayot faoliyati havfsizligini ta'minlashga qaratilgan, iloji boricha tezkor va vazmin yechimlar qabul qilishga imkon beradi.

3. Havfsiz turdagi shaxsning xarakterini asosiy chizgilari quyidagilar bo'lishi kerak:

- g'amxo'rlik, tejamkorlik, ehtiyotkorlik, sevgi, barcha jonzotlarni himoyalashga tayyorligi, rahm-shavqat qilish, ekologiyalilik, sahovatpeshalik, fidokorlik, beg'arazlik, mehribonlik, vijdonlilik, intelligentlik, haqqoniylik, burch, vijdon, qonunga itoatkorlik, faollik, ijodkorlik, oliyjanoblik, minnatdorlik, izzat-hurmat qilish, hayotni sevish, ishonganlik, botirlik, mardlik, kollektivlik, onglilik, mehnatsevarlik, o'zaro yordam, do'stona munosabat, javobgarlik;

- ziyraklik, g'amxo'rlik, sermulozimmatlik, xushmuomalalik, nafsni tiyish, mo'tadillik, kamsuqumlik, faollik, optimizm, shodlik, jilmayib turish, mehr-oqibat, hayrixoxlik, ulfatchilik;

- iroda kuchi, nafsini tiyish, maqsadga intilish, faol, chidam, matonat, jasorat, ehtiyotkorlik, serg'ayratlik, tinchliksevarlik, o'zini nazorat qilish, o'zini intizomi;

- yaxshilik, nafosat, achinish, yumshoq ko'ngillik, o'z manfaatlaridan kechish, fidoilik, beg'arazlik, nomus, g'urur, qadr-qimmat, keng fe'llik, chindillik, muloqotda bo'lish, sahiylik, sabotlilik, mardlik, chidamlilik, saranjomlik;

- xo'jalikni tejab-tergab olib borish, tashabbuskorlik, faollik, tejamkorlik, ish ko'zini bilish, qahramonlik, iroda, qat'iylik, chidash, elsevarlik, professionallik, intelligentlik, qonunsevarlik, ijodiyot va boshqalar.

Umumlashgan xolda bu sifatlar pastda keltirilgan guruhlardan biriga mansubdir:

- yuqori ahloqiy sifatlar (mehribonlik, insonsevarlik, yuqori maqsadlarga va qadriyatlarga fidoiylik, shu jumladan hayot faoliyati havfsizligi sohasida, beg'arazlik, kamtarlik, chidamlilik, jasorat, halollik, to'g'riso'zlik va x.k.);

- vatanparvarlik, Vatanni, xalqini, jonajon yurtini sevish;
- atrofdagi dunyoga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, tabiiy boyliklarni saqlashga, shu jumladan kelgusi avlod uchun g'amxo'rlik qilish;
- kollektivlik va do'stona o'zaro yordam, odamlararo bir-birini hurmat qilish, dilkashlik, ochiqko'ngillik, odamlar orasida qo'shilib ketishlik, boshqa odamlar, turli ijtimoiy guruh a'zolari, uyushmalari, xalqlari, millatlar va sivilizatsiyalar bilan kelishilgan munosabatda bo'lish;
- mehnatsevarlik va boshqalar.

4. Havfsiz turdagi shaxsning bilim, ko'nikma va uddalashining umumlashgan tavsiflari quyidagilardir:

- atrofdagi dunyoning hususiyatlarini bilish, bo'lishi mumkin bo'lgan havflarni va o'ziga, atrofdagi odamlarga, tabiiy muhitga nisbatan tazyiqni fahmlash, ushbu xavf va tazyiqlarning fizikaviy asosini bilish, ulardan muhofazalanishning usul va uslublari;
- xavfli vaziyatlarni yuz berishiga yo'l bermaslik, undan qochish, yengish, tabiat va texnosfera bilan o'zaro munosabatlarni xavfsiz usulini amalga oshirish;
- havflardan muxofazalashda asosiy usul va uslublardan foydalanish ko'nikmalari, o'ziga va o'zaro yordam choralari, zaruriy tibbiy yordam (minimal- birinchi tibbiy yordam) ko'rsatish.

5. Avariya, falokat va favqulotda vaziyatlarning oqibatlarini bilan bog'liq turli musibatlarini inson irodasining sifati darajasida kechib o'tish qobiliyatini bo'lishi, havfli va favqulotda vaziyatlarda harakat qilishi, o'ziga va o'zaro yordam choralari ko'rsatishi, tazyiq va shikastlanish parametrlari adekvat bo'lishi kerak. Bundan tashqari, ushbu iroda sotsium, atrof-muhit, ekologik meyorlarga rioya qilishning xavfsizligini ta'minlash uchun talab qilinadigan burch hissi darajasida yo'l tutish imkonini bersin, o'zida xavfsizligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan maqsadga intilish, jur'atli, mustaqil, tashabbuskor, matonatli, qanoatli, intizomli, jasur bo'lish kabi sifatlarni ishlab chiqishi kerak.

6. Shaxsning emotsional sezgi sohasi tarkibi Vatanni, xalqini, jonajon

yurtining tabiatini sevish, ularning taqdiriga javobgar bo‘lish, turli havf va tazyiqlardan o‘z yaqinlarini, tanishlarini, tabiiy muhitni, vatandoshlarini, shaxsiy xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha faol hayotiy xolat bo‘lishini tashkil etishi kerak.

7. Xavfsiz turdagi shaxsning qobiliyatlarini rivojlanish darajasi an’anaviy hayot faoliyati havfsizligini, shu jumladan, professional sohada, o‘z xavfsizligini umumiy va maxsus funksiyalarini bajarish imkonini ta’minlanishi kerak.

8. Insonning jismoniy sifatlari tazyiq va havfli, favqulotda vaziyatlarning salbiy, shu jumladan uzoq muddatli tavsifga ega bo‘lgan ta’sirini amalga oshirish sharoitida samarali harakat qilishi kerak.

9. Xavfsiz turdagi shaxs harakatlari asosan o‘z havfsizligini, sotsium, davlat, tabiiy muhit xavfsizligini ta’minlashga zarurat orqali aniqlanishi kerak. Yanada yuqori darajadagi barcha talablar xuddi ana shu ehtiyojlardan unib chiqishi va xizmat qilishi kerak.

Xavfsiz turdagi korporatsiya xizmatchilarini yuqoridagi keltirilgan tavsiflaridan tashqari, asosiy parametrlari quyidagilar (IV.2 va V.2 qaralsin):

1. Muhim korporativ qadriyat “hayot faoliyati havfsizligi” bo‘lishi kerak. U korxonada, tashkilot va muassasalar faoliyatini reglamentlovchi, barcha ustavli, meyoriy va boshqa asos qilib olinuvchi hujjatlarda o‘z aksini topadi.

2. Xizmatchilar ko‘rsatilgan qadriyatning mavjudligini aniq bilishi, uning asosiy tarkibiy qismlarini tushuntira olishi kerak.

3. Rahbariyat har doim ushbu qadriyatlarga tarafdorlikni ta’minlash uchun quyidagi faoliyatni amalga oshirishi kerak:

- tarkibiy bo‘linmalar, xizmatchilar uchun hayot faoliyati havfsizligini ta’minlash borasida maqsad, vazifa, majburiyatlar va javobgarlik xududlarini aniqlaydi va o‘zgartirishlar kiritadi;

- xavfsizlik, aniq va o‘rnatilgan talablarga mos ravishda kelishi bilan bog‘liq ishlarning bajarilishini qarab turish va nazorat tizimining faoliyatini yaratadi va boshqaradi;

- personalni tayyorlash va qayta tayyorlash, uning kompetentligi va

malakasini baholash tizimi faoliyatini tashkil etadi;

- xavfsizlikni yuqori ko'rsatkichlari rag'batlantiruvchi mukofotlash va jazolash tizimni faoliyat ko'rsatishni yaratadi va boshqaradi;

- korxonalar, tashkilotlar, muassasalarni xavfsizlik darajasini oshishiga yo'naltirilgan faoliyat va muolajalarni mukammallashtirish, foydalanishning yangi yondashuvlarini ishlab chiqish hamda foydalanishga katta e'tibor beradi.

4. Korxonalar, tashkilotlar, muassasalar personalini ruhiy muhiti shunday bo'lishi kerakki, xavfsizlikni ta'minlash har birining bosh maqsadi va ichki zarurati bo'lib, o'zini nazorat qilishiga, xavfsizlikka taalluqli xar qanday ishni bajarganda e'tiborli bo'lishi va javobgarlikni his qilishsin.

5. Korporatsiyada xizmatchining or-nomusini Kodeksi ishlab chiqilgan. Personal ushbu hujjatda zikr etilgan asosiy professional hulq-atvor haqida qat'iy taassurotga ega.

6. Ishga yollash bo'yicha birlamchi so'rovnomalarda, kasbiy-ruhiy tanlovlarda asosiy kalitli bo'limlardan biri nuqtai nazaridan, uning faoliyati xavfsizligini baholash hisoblanadi.

7. Korxonalar, tashkilotlar, muassasalarda meyoriy huquqiy va uslubiy hujjatlarga to'liq rioya qilgan holda barcha tarkibiy qism o'quv-mashqlar o'tadi.

8. Rahbarlar va xizmatchilarning harakatlari va shaxsiy javobgarligini reglamentatsiya darajasi personal faoliyatini reglamentlovchi barcha kasbiy yo'riqnomalarda aks etsin.

9. Jarohatlanish, kasbiy kasalliklar, mehnatni muhofaza qilish bo'yicha qoida va yo'riqnomalar mumkin bo'lgan darajada, ishlovchilarni sug'urtalash faol olib boriladi.

10. Mehnat intizomini nazorati rasmiyatchilik tusida emas, balki uning natijasi korxonalar, tashkilotlar, muassasalar bo'yicha chiqarilgin buyruqlarda, shaxsiy hujjatlarda, ishlovchilarning mehnat daftarchalarida o'z aksini topadi; rahbariyat tomonidan mehnat intizomiga rioya qilganlar ma'nan va moddiy rag'batlantiriladi.

Eng yuksad maqsadli HFXM shakllantirish obektining modeli jamiyat

davlat darajasida yana qo‘shimcha quyidagi parametrlar bilan tavsiflanadi:

1. Mamlakatning ko‘pchilik aholisi tomonidan hayot faoliyati havfsizligi sohasidagi ijtimoiy qadriyatlar va birlamchilik huquqi, umummilliy g‘oyalar va ideologiyalar mavjud va tan olingan

2. Davlat siyosatining sezilarli yo‘nalishlaridan biri mamlakat va jamiyat xavfsizligini, har bir insonning hayot faoliyati xavfsizligini ta‘minlash hisoblanadi.

3. Meyoriy-huquqiy baza hayot faoliyati havfsizligi sohasida mavjud bo‘lgan barcha munosabatlarni tartibga soladi. Uning rivoji yangi munosabatlarning, faoliyat mexanizmining meyoriy-huquqiy maydonini yaratishga yo‘naltirilgan.

4. Hayot faoliyati havfsizligi sohasida ilmiy izlanishlar faol olib borilayapti. Ilmiy texnikaviy faoliyat davlatning uzluksiz e‘tibori obekti hisoblanadi.

5. Hayot faoliyati havfsizligi sohasida ijtimoiy reklama, ommaviy kommunikatsiya texnologiyalari, san‘atning turli xillari va janrlari, hayot faoliyati havfsizligi ta‘minlash borasida diniy institutlar bilan dunyoviylarning bir-biriga ta‘siri faol rivojlanmoqda.

Shunday qilib, havfsiz turdagi shaxs, korporatsiya va jamiyat ning sifat va xossalari keltirildi. Kelgusida uning nomenklaturasi va sonli parametrlashishining tafsilotlarini aniqlash zarur.

V- bob xulosalari

1. Tashxiz shuni ko'rsatadiki, havfsiz turdagi shaxs, korporatsiya va jamiyat ning XFXM darajasini baholash mavjud bo'lgan quyidagi prinsipial murakkabliklar bilan bog'liq: predmet sohasining yangiligi, HFXM shakllantirish sohasi bo'yicha ko'rib chiqilayotgan xolatlarning kuchsiz tasdiqi, madaniyat tushunchasini hajmiy va ko'pqirraligi, HFXM darajasini obektiv baholash imkonini beruvchi vakolatli umumlashgan (integral) ko'rsatkichlarning yo'qligi, madaniyat rivojini darajasi ko'pgina hususiy ko'rsatkichlarini sifatli tabiati va boshqalar. Bular rivojlangan ilmiy uslubiy apparatni ishlab chiqishni o'ta qiyinlashtiradi. Hozirgi vaqtda havfsiz turdagi shaxs, korporatsiya va jamiyat ning XFXM shakllantirish bo'yicha faqat yanada umumlashgan uslubiy yondashuvlarni asoslash imkoni mavjuddir.

2. HFXM baholashning individual darajadagi asosiy yondashuvlari quyidagilardir:

- individual darajadagi hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini shakllantirish obektlari ega bo'lishi kerak sifat va xossalarni e'tiborga olgan xoldagi hususiy ko'rsatkichlarining kompleksi orqali HFXM darajasining integral ko'rsatkichini aniqlash;

- uzoq muddatli ruxiy tarbiyachiik kuzatishlar to'la natijalari orqali individual darajadagi HFXM ko'rsatkichlarini baholash;

- hayot faoliyati havfsizligini individual darajadagi madaniyatini rivojlanishi HFXM shakllantirish bo'yicha insonlarga ko'rsatiladigan xizmatlar orqali baholash.

Hayot faoliyati havfsizligini individual darajadagi madaniyatini rivojlanish darajasini obektiv baholash uchun bir vaqtning o'zida yuqoridagi yondashuvlarni kelgusida eng kam baholash orqali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

3. Korporativ darajadagi HFXM baholashning asosiy yondashuvlari quyidagilar:

- korporativ darajadagi hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini

shakllantirish obektlari ega bo'lishi kerak sifat va xossalarni e'tiborga olgan xoldagi hususiy ko'rsatkichlarini kompleksi orqali HFXM korporativ darajasining integral ko'rsatkichini aniqlash;

-tekshirishlar, o'quv-mashqlarning natijalari orqali HFXM korporativ darajasini baholash;

- korporativ hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini rivojlanishi darajasini korxonalar, tashkilot va muassasalarining xizmatchilariga ko'rsatiladigan xizmatlar orqali baholash;

- HFXM mo'ljallanayotgan rivojlanish darajasini korxonalar, tashkilot va muassasalardagi FV tavakkali, ijtimoiy tavakkal kabi kompleks ko'rsatkichlardan foydalangan xolda baholash va b.

Korporativ hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini rivojlanishi darajasini baholash obektivligini oshirish uchun bir vaqtning o'zida yuqoridagi yondashuvlarni kelgusida eng kam baholash orqali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

4. HFXM baholashning jamiyat davlat darajadagi asosiy yondashuvlari quyidagilardir:

- jamiyat davlat darajadagi hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini shakllantirish obektlari ega bo'lishi kerak sifat va xossalarni e'tiborga olgan xoldagi hususiy ko'rsatkichlari kompleksi orqali HFXM darajasining integral ko'rsatkichini aniqlash;

- jamiyat davlat hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini rivojlanishi darajasini aholiga HFXM bo'yicha ko'rsatiladigan xizmatlar orqali baholash;

-HFXM rivojlanishi darajasi bo'yicha baholash quyidagi ko'rsatkichlar kompleksi orqali baholash, bular: ijtimoiy tavakkal, xavfli va favqulotda vaziyatlarda aholini son va moddiy yo'qotishlari miqdori, o'rtacha yashash davrini qisqarishi va x.k.

Jamiyat davlat darajasida hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini rivojlanishi darajasini baholash obektivligini oshirish uchun bir vaqtning o'zida yuqoridagi yondashuvlarni kelgusida eng kam baholash orqali

foydalanish maqsadga muvofiqdir.

5. Inson, tashkilot, jamiyat ning madaniyatini rivojlanish darajasini sonli baholash, hamda bu rivojlanishni perspektiv maqsadlarini o'rnatish uchun birinchi yaqinlashuvda quyidagi yuksad maqsadli HFXM shakllantirish obektlarini modellari ishlab chiqilgan: havfsiz turdagi shaxs, havfsiz turdagi korporatsiya, havfsiz turdagi jamiyat .

6. Ko'rib o'tilgan uslubiy asoslar HFXM joriy darajasini sonli baholashni uslubiy, uslubiyatini, uslubiy yondashuvini ishlab chiqish, hamda perspektiv chora-tadbirlarini inson, tashkilot, jamiyat ning hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanishini bashoratlovchi darajasini baholash imkonini beradi.

VI - bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanish bashoratlanishi.

VI.1. Umumiy chora-tadbirlar

HFXM rivojlanishining umumiy chora-tadbirlari quyidagilardir:

- "Tabiiy va texnogen tushadagi favqulotda vaziyatlardan aholini va xududlarni muhofaza qilish", "Yong'in xavfsizligi", "Mehnatni muhofaza qilish" haqidagi va boshqa meyoriy huquqiy aktlarning muhim muhofaza uslubiga tegishli hisoblangan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish qismini tayyorlash va o'zgartirishlar kiritish;

- O'zbekiston Respublikasi aholisini hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning tashkilotlararo Konsepsiyasini ishlab chiqish;

- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni tashkilotlararo va respublika miqyosidagi maqsadli dasturlarni ishlab chiqish;

- HFXM shakllantirish, shu jumladan, zamonaviy ommaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalangan xolda madaniyatni rivojlantirishda qonunosti meyoriy -huquqiy aktlarni rivojlantirish;

- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha regional va tashkilotlararo muvofiqlashtiruvchi kengashlarni barpo qilish;

- turli xildagi madaniy informatsion ta'sirlarning texnikaviy, iqtisodiy samarasini baholash bo'yicha eksperimental izlanishlar olib borish;
- madaniy informatsion ta'sirlarni amalga oshirishning zamonaviy texnikaviy vositalarini ishlab chiqish;
- hayot faoliyati xavfsizligi borasida konferensiyalar, simpoziumlar, seminar va festivallar o'tkazish;
- "Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish" maxsus kursini, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari uchun ta'lim standartini, namunaviy va o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati darajasini, shu jumladan, ko'rsatkichlar tizimi, baholash shkalasi, hisob-kitob uslubiyatining qurilmasini ishlab chiqish;
- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini FV individual va ijtimoiy tavakkalining hissasini aniqlash.

VI.2. Individual darajada hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish chora-tadbirlari

Individual darajada hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning perspektiv chora-tadbirlari quyidagilardir:

- individual darajadagi HFXM shakllantirish obektlari klassifikatsiyalarini takomillashtirish, ularning asosiy sifat va xossalari asoslash;
- ushbu sifat va xossalarga ta'sir etishning turli uslub va vositalarini amaliylikni baholash, individual darajadagi HFXM shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlarning tarkibini ratsional (samaradorligi va kamharjligi nuqtai nazaridan) asoslash;
- aholini individual qadriyatlari yo'nalishini baholash bo'yicha ijtimoiy izlanishlarni olib borish, hayot faoliyati xavfsizligi borasida yuksak maqsadlar va qadriyatlarni shakllantirish bo'yicha takliflarni ishlab chiqish;
- hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash holati bo'yicha g'ayrat, iroda, emotsional muhit va qobiliyatning rivojlanishni ilmiy-uslubiy asoslarini ishlab chiqish;

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida ilmiy-uslubiy, ruhiy tarbiyachiik asoslarini, shu jumladan, oilaviy tarbiyani, yoshi katta odamlarni hayot tajribasi borasidagi yutuqlardan foydalanib, rivojlantirish va diniy-ahloqiy, hamda ish jarayonidagi murabbiylarni tarbiyalash;

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida o‘z-o‘zini tarbiyalash va bilimni oshirish bo‘yicha uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish.

“Ta’lim to‘g‘risidagi Milliy Dastur” miqyosida:

- havfsiz turdagi shaxsning sifat va xossalarni aniqlash va sonli parametrlash bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borish;

- havfsiz turdagi shaxsni shakllantirish bo‘yicha tarbiyachiik faoliyat modellarini yaratish, ruhiy tarbiyachiik texnologiyalarni shakllantirish;

- havfsiz turdagi shaxsni rivojlantirish bo‘yicha darsdan tashqari ishlarni amalga oshirish markazlarini bunyod etish, hayot faoliyati xavfsizligi sohasida innovatsion bilim dasturlarini ilmiy muassasalarda tatbiq etishni rag‘batlantirish mexanizmini yaratish;

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasini o‘quv darsliklari va qo‘llanmalaridagi tarbiyaga taalluqli qismlari kamu-ko‘stini ishlash;

- havfsiz turdagi shaxs xususiyatlarini rivojlanish darajasini baholash bo‘yicha maxsus ruhiy testlar, hayot faoliyati xavfsizligi nuqtai nazaridan shaxsning qadriyatli-muammoli ustamalarini baholash bo‘yicha maxsus ruhiy testlar ishlab chiqish;

- yangi uslub va o‘qitish uslubiyatini, ilg‘or axborot - o‘qitish texnologiyalarini, o‘qitish jarayonida multimediyaviy darsliklar, kompyuterli o‘rgatuvchi va o‘yin dasturlarini, ilg‘or bilim shakllarini faol tatbiq etishni, shu jumladan, masofadan o‘qitish tizimini, keltirilgan o‘qitish shakllari va usullarini yaratish, bu o‘qitish shakllari va usullarni egallash maqsadida tarbiyachi personallarni tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkil etish;

- o‘quv–moddiy bazaning rivojlanish darajasini oshirish, maxsus va kompleks o‘quv shaharchalarini, o‘quv sinflarini, binolarni yaratish, zamonaviy o‘quv -texnik vositalarni, o‘quv axborotini aks ettiruvchi, maxsus (shu

jumladan, virtual) audiovizual vositalarni amaliyotga tatbiq qilish;

- turli aholi guruhlari uchun maxsus darsliklar va o'quv vositalarini ishlab chiqish;

- tarbiyachiik mahoratni oshirish, o'qituvchilar, o'quv muassasalar faoliyatini takomillashtirish, o'quv strukturasi yanada ratsional tashkillashtirishni qidirish va tanlash;

- turli aholi guruhlarini o'qitish, shu jumladan, havfli va favqulotda vaziyatlarda bilim va ko'nikmalar darajasini baholash jarayonida, kriterial apparatni va baholash usulini rivojlantirish, jarohatlar o'chog'ida, FV zonasida o'quv sharoitini real sharoitga mos kelishini qayd qiluvchi koeffitsiyentlar tizimini ishlab chiqish;

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida o'quv obektlarning ratsional jihozlanishini, darsliklar, kompyuterli o'quv dasturlar, plakatlarning tarkibi va mazmunini asoslash bo'yicha ilmiy yondashuvni yaratish;

- barcha aholi guruhlari uchun havfli va favqulotda vaziyatlardan muhofazalanishning usul va yo'llarini yaratish maqsadida meyorlar kompleksini ishlab chiqish va ishga tushirish;

- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida tarbiyachiik personallarni tayyorlash tizimini ishlab chiqish, HFX fanidan tarbiyachilar, o'qituvchilar tayyorlashning yangi texnologiyalarini yaratish;

- HFX asoslari, HFX fanidan tashkilotchi -tarbiyachilar, o'qituvchilar nufuzini oshirish, mohir tarbiyachilarni aniqlash, qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ularning tarbiyachiik mohirligini oshirish;

- HFX asoslari, HFX fanidan ilg'or tajribani aniqlash va tarqatish, HFX asoslari, HFX fanining statusini ko'tarish;

- favqulotda vaziyatlar va fuqaro muxofazasi, yong'in xavfsizligi, sog'lom turmush tarzi, hamda insonni atrof-muhit bilan xavfsiz o'zaro munosabatlarini ta'minlash masalalari bo'yicha o'quvchi va talabalar bilimi sifatini oshirish;

- "HFX asoslari" va "HFX" kurslari bo'yicha konkurslar tizimini rivojlantirish;

- “Yosh o‘t o‘chiruvchilar”, “Yosh qutqaruvchi” kabi tizimlarni rivojlantirish;

- haftasiga 1 soatlik dars sifatida o‘qitishni 5 dan 11 sinflarda HFX asoslari fanini respublika miqyosida Davlat ta’lim standartiga kiritish;

- fuqaro muhofazasi guruhiga kirmagan, hamda qishloqda ishlamaydigan aholini tayyorlash uchun o‘quv-konsultativ punktlarni yaratish va rivojlantirishni ilmiy- uslubiy kuzatish;

- hayot faoliyatini dalilli xavfsiz bo‘lishini shakllanishi ilmiy- uslubiy asosini yaratish;

- turli aholi kategoriyalarida hayot faoliyatini dalilli xavfsiz shakllanishi bo‘yicha eksperimental izlanishlar olib borish;

- turli aholi kategoriyalarida hayot faoliyatini dalilli xavfsiz shakllanishi bo‘yicha tarbiyachi xodimlarga uslubiy ko‘rsatmalar ishlab chiqish;

- zamonaviy sharoitlarni e‘tiborga olgan xolda hayot faoliyati xavfsizligi sohasi bo‘yicha bilimlarni tashviqot qilishning ilmiy uslubiy asoslarini yaratish;

- FV oldini olish va bartaraf qilishda ishtirok etgan harbiylar, qutqaruvchilar, qahramonona faoliyat ko‘rsatgan fuqarolarga bag‘ishlab kinofilmlar, turkum kitoblar, spektakl va konsertlar o‘tkazish;

- hayot faoliyati xavfsizligi timsolini aks ettiruvchi marka, belgi, otkritka, suvenir mahsulotlar, vimpellarni, ko‘rgazmali vositalarni yaratish va ishlab chiqish;

- hayot faoliyatni xavfsizligini ta’minlashga atalgan video va audiokassetalar yaratish va ishlab chiqish;

-individual chetlash vositalaridan foydalanib, madaniy- informatsion ta’sir etish texnologiyalarini ishlab chiqish;

- HFXM shakllantirish borasida aholiga hizmat ko‘rsatish darajasini baholashga ko‘rsatkichlar tizimini, shkalalarini, uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqish va boshqalar.

VI.3. Korporativ darajada hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish chora-tadbirlari

HFXM korporativ darajada rivojlantirish bo'yicha perspektiv chora-tadbirlar quyidagilardir:

- HFXM obektlarini korporativ darajada shakllantirishni yanada takomillashtirish, ularning asosiy sifat va xossalari asoslash;

- bu sifat va xossalarga ta'sir ko'rsatishning turli uslub va vositalarni ta'sirchanligini baholash, korporativ darajada hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish chora-tadbirlarining ratsional (samaraligi va tejamligi nuqtai nazaridan) tarkibini asoslash;

- korxonalar, tashkilot va muassasalar personalining individual oriyentirli qadriyatlarini baholash bo'yicha ijtimoiy va ekspert savolnomalar o'tkazish, hayot faoliyatni xavfsizligi soxasida yuksak maqsadlar va qadriyatlarni shakllantirish bo'yicha takliflarni ishlab chiqish;

- ishlovchi aholi, qutqaruv xizmatining shaxsiy tarkibini ahloqiy ruhiy tayyorgarligining ilmiy uslubiy asoslarini yaratish;

- havfli va favqulotda vaziyatlarda jabrlangan personalni ahloqan va ruhan oqlash bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

- hayot faoliyatni xavfsizligi soxasidagi personallarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish mexanizmini ishlab chiqish;

- kasbiy etika (kasbiy ahloq)ning rivojlanishning ilmiy uslubiy asoslarini yaratish, korxonalar, tashkilot va muassasalarning xizmatchilarini namunaviy vijdon kodeksini ishlab chiqish;

- mehnat jamoalardagi qulay ahloqiy va ruhiy holatini yaratish (hayot faoliyatni xavfsizligi nuqtai nazaridan) bo'yicha uslubiy takliflarni yaratish;

- hayot faoliyatni xavfsizligi soxasini o'rganuvchi ishchi, aholi va qutqaruv xizmatining shaxsiy tarkibi uchun aniq matematik shakldagi bilim va ko'nikmalar massivlarini, xizmat funksiyalarini, mehnat operatsiyalarini shakllan bayon etishini o'z ichiga olgan zamonaviy ilmiy ishlanmalardan foydalanib, ishchi dasturlarni yaratish;

- yangi uslub va o'qitish usullarini, ilg'or informatsion bilim texnologiyalarini rivojlantirish, o'quv jarayonida multimediali darsliklardan, kompyuterli o'rgatuvchi va o'yin dasturlaridan foydalanish, faol ilg'or o'quv shakllarini, shu jumladan, masofaviydan foydalanish;

- o'quv moddiy bazanirivojlanish darajasini oshirish, kompleks va maxsus o'quv sinflarini, binolarini, shaharchalarini yaratish, zamonaviy texnik, o'quv axborotlarini aks ettirishning audiovizual vositalarini, maxsus (shu jumladan, virtual) trenajerlarni tatbiq etish;

- ishlovchi aholi, FVV shaxsiy tarkibi va qutqaruvchilar uchun maxsus darsliklar va o'quv qo'llanmalar ishlab chiqish;

- tarbiyachiik mahoratni oshirish, o'qituvchilar, sikl rahbarlar faoliyatini rivojlantirish, o'qish tarkibini ratsional tashkil etishni qidirish va tanlash;

- ishlovchi aholi, FVV shaxsiy tarkibi va qutqaruvchilar, shu jumladan, havfli va favqulotda vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarining darajalarini baholash vaqtida, kriterial apparatni va usullarini rivojlantirish, jarohatlanish o'chog'idagi sharoitlar o'quv sharoitlariga mos kelishini qayd qiluvchi koeffitsiyentlar tizimini ishlab chiqish;

- hayot faoliyatni xavfsizligi soxasida o'quv obektlarni, plakatlarni, o'quv dasturlarni darsliklarning mazmuni va tarkibi, ilmiy yondashuvini va asoslanishini ratsional ta'minlash;

- ishlovchi aholi, FVV shaxsiy tarkibi va qutqaruvchilarni havfli va favqulotda vaziyatlardan muhofazalashning usul va ko'nikmalarni bilib olishning meyorlar kompleksini ishlab chiqish va amalda qo'llash;

-havfsiz turdagi korporatsiyaning sifat va xossalarini oydinlashtirish va sonli parametrlashtirish;

- HFXM korporativ darajada rivojlantirishni havfsizlik borasida vakolatli, batafsil, sonli baholashni ta'minlash maqsadida korxonalar, tashkilot va muassasalarni xavfsizlik borasidagi xolatini tekshirish bo'yicha tavsiyanomalarning kamu-ko'stini tuzatish;

- HFXM shakllantirish bo'yicha ishlovchi aholiga ko'rsatiladigan xizmatlar

darajasini baholash bo'yicha ko'rsatkichlar tizimini, baholash shkalalarini, uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqish va boshqalar.

VI.4. Jamiyat -davlat darajasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish chora-tadbirlari

Jamiyat -davlat darajasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish chora-tadbirlari quyidagilardir:

- Jamiyat -davlat darajasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish masalalari bo'yicha ijtimoiy izlanishlarni olib borish, hayot faoliyatni xavfsizligi soxasida ijtimoiy qadriyatlarni va birlamchilik huquqini o'rnatish;

- hayot faoliyatni xavfsizligi soxasida umummilliy g'oyalarni shakllantirish va amalga oshirish, ijtimoiy ongini rivojlantirish bo'yicha dasturiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

- ko'rsatilgan sohada umummilliy g'oyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

- hayot faoliyatni xavfsizligi borasida davlat siyosatini mukammallashtirish, bunga taalluqli meyoriy huquqiy bazani rivojlantirish;

- turli aholi qatlamlarida oqartuv va tarbiyaviy ishlar olib borish, ularda hayot faoliyatni xavfsizligi soxasida huquqiy anglashning yuqori darajasini tarbiyalash;

- atrof muhit bilan o'zaro ta'sir natijasida insonga keltirilgan havflarning to'liq spektrini o'rganishga mo'ljallangan hayot faoliyatni xavfsizligi soxasidagi g'oya va tasavvurlar tizimi nazariyasini rivojlantirish, FVda aholi va hududlarni yong'indan, avariya va falokatlardan, mehnatni muhofaza qilish, ekologiya yo'nalishlari bo'yicha ilmiy izlanishlarni mukammallashtirish;

- hayot faoliyatni xavfsizligi borasida O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini tarbiyalash konsepsiyasini ishlab chiqish;

- yoshlarni hayot faoliyatni xavfsizligi borasida diniy ahloqiy tarbiyalashni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish;

- Ta'lim to'g'risidagi Milliy dasturning "Hayot faoliyatni xavfsizligi"

faniga muvofiq ravishda chora-tadbirlarini adaptatsiya mexanizmini ishlab chiqish;

- aholida turg'un sog'lom turmush tarzi stereotipini shakllantirishning tarbiyaviy va oqartuv dasturlarini ishlab chiqish;

- turli aholi qatlamlarini FM sohasida muhofazalanish uchun o'qitish maqsadlariga mos ravishda tuzatishlar kiritish;

- bilim standartlarini, o'quv dastur va rejalarni mukammallantirish, ularni oxirgi paytda meyoriy huquqiy bazalariga kiritilgan o'zgartirishlarga mos ravishga keltirish, yangi taxminiy o'quv dasturlarini ishlab chiqish;

- tarkibni optimallashtirish, o'quv guruhlarini bir turliligiga erishish, alohida aholi guruhlari tayyorgarligini mukammallashtirish bo'yicha ishlarni kuchaytirish;

- o'quv tizimi boshqaruvini mukammallashtirish, masalalar tavsifini va tarkibini o'zgarish tendensiyasini e'tiborga olgan xolda, turli kategoriyalardagi bilim oluvchilarga yuklatilgan yuqoridagi tizimni rivojlanishini ilmiy asoslangan bashoratlarini berish;

- FV bo'yicha respublika xizmatchilari malakasini oshirish bo'yicha faoliyatni mukammallashtirish;

- O'zbekiston Respublikasining turli aholi subektlari kategoriyalari xususiyatlarini e'tiborga olgan xolda bilimlarni ishchi dasturlariga o'zgartirishlar kiritish;

- aholini FV borasida subektlarga bilim berish uchun moddiy bazani mukammallashtirish;

- hayot faoliyatni xavfsizligi borasida ta'lim organlari boshqarmalari bilan O'zR FVVning hududiy organlari orasidagi o'qitishni tashkil etish va moddiy ta'minoti bo'yicha o'zaro aloqasini mukammallashtirish;

- hayot faoliyatni xavfsizligi borasida aholini davlat va jamoaviy rag'batlantirish mexanizmini ishlab chiqish;

- ijtimoiy muhim (xavfsizlikni ta'minlash nuqtai nazaridan) daliliy reklama dasturini yaratish;

- hayot faoliyatni xavfsizligi sohasida O‘zbekiston Respublikasi subektlarida bilimlarni tashviqot qilishni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

- turli darajadagi televizion va radioeshittirish dasturlarida hayot faoliyati xavfsizligiga bag‘ishlangan doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi rubrik bo‘yicha tele va radioeshittirish sikllarini yaratish;

- zamonaviy ommaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanib, hayot faoliyatini xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar ishlab chiqish;

- yagona global portal doirasida hayot faoliyati xavfsizligi sohasida informatsion resurslarni birlashtirish;

- jamiyat -davlat darajasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo‘yicha xavfsiz turdagi jamiyat ning sifat va xossalarni aniqlash va sonli parametrlash, bu sifat va xossalarga ta’sir ko‘rsatuvchi turli usul va vositalarning ta’sirchanligini baholash bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borish, hamda ratsional (samaradorligi va tejamkorligi nuqtai nazaridan) chora-tadbirlar tarkibini asoslash;

- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish darajasini aholiga ko‘rsatilayotgan xizmatlarini, ijtimoiy va global tavakkallar hissasini aniqlash, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini xissasini baholashda ko‘rsatkichlar tizimini, baholash shkalalarini, uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqish.

VI- bob bo'yicha xulosalar

1. Ushbu bobda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning individual, korporativ va jamiyat -davlat darajasidagi perspektiv chora-tadbirlar keltirilgan.

2. Bu chora-tadbirlarni amalga oshirish aholining tayyorgarligini, ruhiy ahloqiy va vatanparvarlik tarbiyasining darajasini sezilarli oshiradi, turli havflar oldida jamiyat ning jipslashuvini kuchaytiradi, favqulotda vaziyatlarda insoniy yo'qotishlar va moddiy zararlar qisqaradi va davlatning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini stabil ta'minlashning asosiy faktorlaridan biri bo'ladi.

3. Xususan madaniyatning hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashga qo'shgan hissasini aniqlash uchun uning texnik- iqtisodiy baholanishini ishlab chiqish zarur.

VII-bob. Hayot faoliyati xavfsizligini rivojlantirishni ijtimoiy iqtisodiy samarasi

Shu narsaga shubha yo‘qki, insonlar madaniyatini saviyasi, ularning tayyorlanganligini darajasi, ahloqiy ruhiy turg‘unligi, tarbiyaning xarakteri hayot faoliyati xavfsizligini ijtimoiy iqtisodiy samarasini ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Biroq bunday ta’sirni baholash bir qator qiyinchiliklar bilan bog‘liq. Masalan, hozirgi vaqtda real statistikadan, matematik modellashtirishdan, mashinaviy yoki natural eksperimentlardan olingan hayot faoliyati xavfsizligini ta’minlashga ta’sir ko‘rsatuvchi haqqoniy sonli ma’lumotlar yo‘q.

HFXMning ijtimoiy iqtisodiy samarasi (IIS)ni, samara ko‘rsatkichlari va kriteriyalarini, hisoblash uslubiyatini, IISning ko‘rsatkichlarini madaniyatning rivojlanish darajasi parametrlarini qiymatlariga bog‘liqligini baholovchi uslubiy yondashuv mavjud emas. HFXMning ijtimoiy iqtisodiy samarasi (IIS)ni baholashda ma’lum saviyadagi madaniy rivojlangan alohida olingan inson yoki odamlar jamoasi hissasini baholash ham odobsizlik hisoblanadi. Bunday baholash huquqi mamlakat, jamiyat uchun amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ko‘pgina madaniy informatsion ta’sirlarning tabiiy kelib chiqishi sababli (teatr, rassomchilik, kino, televideniye va b) ularning butun madaniy rivojlanish darajasini baholash o‘ta qiyindir.

Yuqorida aytilganlarni e’tiborga olgan holda, HFXMning (IIS)ni 6 bobda ko‘rilgan chora-tadbirlarning amalga oshirish orqali faqat taxminan baholash mumkin. Yanada detallashtirilgan baholash zamonaviy ommaviy axborot vositalarini, hususan, FV texnik vositalarni, havfli va favqulotda vaziyatlardagi talofotlar, aholi va moddiy yo‘qotishlarning miqdoriga ta’sirini aniqlash vaqtida amalga oshiriladi.

VII.1. Hayot faoliyatining xavfsizligi madaniyatini rivojlanishidan bo'ladigan ijtimoiy - iqtisodiy samarani taxminiy baholanishi

Hayot faoliyati xavfsizligi ta'minlashni natijaviyligiga madaniyatni ta'sir ko'rsatishi haqida obektiv ma'lumotlar yo'qligi sababli, boshlang'ich holatlar sifatida quyidagilar qabul qilinadi:

- ekspertlarning fikricha, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati darajasini oshishi hisobiga (shu jumladan, 6- bobda ko'rilgan perspektiv chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali) FVlarda, yong'in, yo'l-transport hodisalarida aholi va moddiy jihatdan qaytmas, sanitar yo'qotishlarini ikki barobar qisqartirish mumkin;

- inson xatolarini aybi tufayli 80 dan 94% avariya va texnogen falokatlar ro'y beradi.

Birinchi boshlang'ich holatni tashhizi odamlarning vafoti va jarohatlar (yarador bo'lishi, lat yeyishi) olishini bartaraf etishda HFXM sezilarli hissasi haqida dalolat beradi. Undan foydalanish vaqtida perspektiv chora-tadbirlarni amalga oshirish turli xildagi sarflarni talab qilishi, ulardan ko'pchiligi pullarda aks etish ehtimoli bor. Shuning uchun, HFXM rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy samarasini birinchi yaqinlashuvda baholashda insonning etalon hayotini o'rtacha narhi kabi ko'rsatkichdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu ko'rsatkichlar AQShda o'rtacha 10 - 20 mln dollarni, jarohat va yaradorlikni bartaraf etish bo'lsa, 4 mln. dollarni tashkil etishi mumkin. Statistik ma'lumotlarga qaraganda, har yili yuqorida keltirilgan xolatlarda oxirgi paytda 10 ming kishini, jarohat va yaradorlar 12 ming kishini tashkil etmoqda. Shularni e'tiborga olgan xolda, HFXM darajasini oshishi natijasida odamlarning jarohatlanishi va yarador bo'lishini oldini olishdan iqtisodiy samara yiliga taxminan 80.0 mlrd. dollarni tashkil etishi mumkin.

Har yili yong'inlar, avariya, FV dan keladigan moddiy zarar o'rtacha 14.0 mlrd.dollarni tashkil etsa, uning bartaraf etish 7.0 mlrd.dollarni tashkil etadi.

Shu sababli, birinchi boshlang'ich holatni e'tiborga olgan xolda, HFXM darajasini rivojlanishi natijasida olinadigan iqtisodiy samara 59,5 dan 87.0

mlrd. dollar diapazonida bo‘ladi.

Ikkinchi boshlang‘ich xolatdan foydalanib, quyidagilar e‘tiborga olinadi:

- aholini qaytmaydigan yo‘qotishlari soni tabiiy favqulotda vaziyatlarda texnogen FV larning faqat 0,5% tashkil etadi;

- yo‘l harakati qatnashchilarining aybi bilan sodir bo‘lgan yo‘l-transport hodisalarining soni 80% hosil qiladi;

- sanitar yo‘qotishlar va FVdagi moddiy zararlar quyidagi rasmlarda keltirilgan.

Qayd etilgan vaziyatlarda AQShda har yili insonlar talofoti 52 ming odamni, jarohatlanishi va yarador – 225 ming kishini tashkil etadi. HFXM darajasini rivojlanishi natijasida olinadigan iqtisodiy samara 55,6...126,4 mlrd. dollarni tashkil etadi. Har yilgi moddiy yo‘qotishlarni (ikkinchi boshlang‘ich holatga ko‘ra) e‘tiborga olgan xolda HFXM rivojlanishidan olinadigan ijtimoiy-iqtisodiy yalpi samara 65,0 dan 136, mlrd. dollar diapazonida bo‘ladi.

Shunga e‘tibor berish kerakki, bunday baholash inson hayotining o‘rtacha etalon qiymatini kattaligiga sezilarli darajada bog‘liq bo‘ladi.

Xususan HFXMni rivojlantirishning ijtimoiy samarasiga quyidagi shartlar qo‘yiladi:

- odamlarni bilimdonlik saviyasi nafaqat hayot faoliyati sohasida, balki boshqa bir-biriga bog‘liq fanlar borasida ham oshirish kerak;

- jamiyatni tabiiy (shu jumladan, ekologik), texnogen va boshqa xavflar oldida jipsligini kuchaytirish, aholini turli guruhlari orasidagi ijtimoiy farqlarni yo‘qotish;

- yoshlarni diniy ahloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi saviyasini oshirish;

- aholini hayot faoliyati xavfsizligini ta‘minlovchi mamlakat, davlat xizmatining imidjini oshirish.

Bundan tashqari, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish effekti orqali ilmni rivojlanishi, ilmiy- informatsion texnologiyalarini, aloqa va telekommunikatsiya tizimini, uskunalarni ishlab chiqarish uchun yangi ishchi o‘rinlarini yaratish, axborot kontinentini ishlab chiqish va b. bilan bog‘lash

mumkin bo‘ladi.

VII.2. Zamonaviy ommaviy kommunikatsiya vositalarining ta’sirida (Umumrespublikaviy aholiga xabar berish va ma’lumotlashning kompleks tizimi (UAXBKT) misolida) ijtimoiy iqtisodiy samarani baholash

Avvalgi boblarda keltirilgan Umumrespublikaviy aholiga xabar berish va ma’lumotlashning kompleks tizimi (UAXBKT) yaratishdan maqsad, aholini krizis xolatlar yuzaga kelishini tazyiqlari haqida xabardor qilish va axborotlashni mukammallashtirish, aholini FVlarga tayyorgarligining samarasini oshirish, FVdan muhofazalanish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish asosida yong‘in xavfsizligini va jamiyat tartibini qo‘riqlash. Bu maqsadlarga erishish uchun quyidagi asosiy masalalar yechilishi kerak:

- FV haqida kafolatlangan xabar berish vaqtini qisqartirish;
- FV haqida aholini operativ axborotlashni oshirish;
- hayot faoliyati xavfsizligi sohasida aholini tayyorgarlik darajasini oshirish;
- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini darajasini oshirish;
- jarohatlangan aholini tezda rehabilitatsiyalash maqsadida informatsion ta’sirni oshirish;
- odamlarni ommaviy yig‘ilish joylarida tartibni saqlash holatini kuzatishni tashkillashtirish.

Keltirilgan masalalar o‘z ichiga boshqa, kamroq umumlashgan masalalarni (masalan, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini darajasi o‘z ichiga aholini tayyorgarlik saviyasini olishini) qayd qilsak, quyidagi maqsadli tizim funksiyalari bo‘lgan – xabar berish, axborotlash, tayyorlanish va kuzatishni ajratish mumkin.

Ushbu masalalarni yechishda quyidagi tushuntirishlar keltiriladi:

- xabar berish – 2 ta oddiy gapdan oshmaydigan hajmda xabar berish yoki qisqa audiovizual axborot yetkazish jarayoni bo‘lib, signal va axborotlarga mos ravishda murakkab bo‘lmagan, avvaldan ishlab chiqilgan amallar bajariladi;
- axborotlash – yanada detallashtirilgan audiovizual axborot (3-7 gapdan iborat)

yoki 10 soniya davomidagi videoqator shaklida yetkazish jarayoni;

- tayyorlanish – bilimlarni FV va terroristik aktlar sharoitida harakatlanishning boshlang‘ich ko‘nikmalarni shakllantirish bo‘yicha axborotlarni (10- 12 soniya davomidagi roliklar, elektron plakatlar, diktorlik xabari tarzida) yetkazish jarayoni;

- kuzatish – odamlarni ommaviy yig‘ilish joylarida huquqiy tartib-qoidalar xolatini baholash va ijtimoiy havfli harakatlarning oldini olish maqsadida videonazorat qilish jarayoni.

Keltirilgan funksiyalar uchun tizim oldiga qo‘yilgan maqsadlarga erishish darajasini tavsiflovchi ma’lum funksional (to‘g‘ri) samaradorlik ko‘rsatkichlari aniqlangan.

Xabar berish uchun funksional samaradorlik ko‘rsatkichlari: xabar berish vaqti va aholini qamrab olganligi hisoblanadi. O‘z navbatida aholini qamrab olganlik terminal komplekslar (TK)ning soni va samarasiga bog‘liq bo‘ladi. TK samaradorligini ko‘rsatkichi sifatida xabar berishni o‘tkazuvchanlik qobiliyatiga (TK vaqt birligida axborotni qancha odamlar kuzata olishi) va signalni tushunish ehtimoli (axborotlar) dan foydalaniladi. Tushunish darajasi avvaldan ishlab chiqilgan harakatlarga mos xolda harakatlarni xatosiz amalga oshirish imkonini berishi kerak.

Axborotlashtirish funksiyasi uchun bunday ko‘rsatkichlarga xabar berish vaqti va aholini qamrab olganligi ham kiradi. Biroq, xabar berishdan farqli, TK samaradorligi tasnifi bo‘lib, yetib borayotgan signalni tushunish ehtimoli hisoblanadi. Agar xabar berish signali avvaldan ishlangan, murakkab bo‘lmagan tashabbusli amalga oshiruvchi faktor bo‘lsa, yanada murakkabroq axborot olganda harakatlanish uchun, uni tushunish zarur.

Aholini FV yuzaga kelishi va rivojlanishiga tayyorlash bo‘yicha chora-tadbirlardan biri, ularni avvaldan o‘tkazilishi bo‘lsa, (UAXBKT) ning tayyorlanish funksiyasida tatbiq etilishiga ko‘ra funksional samaradorligining vakolatli ko‘rsatkichi bo‘lib aholini qamrab olish hisoblanadi. Bu ko‘rsatkich aholini tayyorlash jarayonining hususiyatini qayd etgan xolda TK soni va

samaradorligiga bog'liq. Bu xususiyatni qayd etish bilimlarni shakllantirish ehtimoli va birlamchi ko'nikmalar orqali amalga oshiriladi. Kuzatish uchun funksional samaradorlik ko'rsatkichi TK soniga va o'tkazish qobiliyatiga va ijtimoiy havfli odamlarni va harakatlarni tenglashtirish imkoniga bog'liq aholini qamrab olish hisoblanadi.

Bu yerda TK o'tkazish qobiliyati texnik vositalarning tizimosti axborotlarini yig'ishni qo'llab videokuzatuv o'rab olgan jarayon vaqt birligidagi odamlar soni bilan aniqlanadi. Tenglashtirish imkoni videokuzatuv o'rab olgan odamlarni ommaviy yig'ilgan joylardagi ijtimoiy havfli harakatlarni yoki shaxslarni erta aniqlash ehtimoli bilan tavsiflanadi. Bu ko'rsatkichlarni sezilarli turli-tumanligi sababli, ularni yagona uslubiy pozitsiyalarda ko'rib chiqish qiyinlashadi, shuning uchun ularni baholash jarayoni yagona natural ko'rsatkichlar kompleksiga keltiriladi, ulardan asosiysi aholini oldi olingan qaytmas va sanitar yo'qotishlari soni va moddiy zararlarini o'lchamlari hisoblanadi.

Turgan gapki, o'sha oldi olingan qaytmas va sanitar yo'qotishlar va moddiy zararlar xabar berish, axborotlash va kuzatuv chog'ida tizimlar funksiyalarini (ya'ni, konkret inson ko'rsatilgan funksiyalarni bir vaqtda bajarilishi natijasida qo'shimcha qutqarilgan) natijalarini oqibati bo'lishi mumkin.

VII.3 Axborotlashtirish funksiyasi uchun UAXBKT samaradorligini baholash hususiyatlari

Axborotlash vaqtida tizimning samaradorligi axborotlash vaqtiga va aholini qamrab olishiga bog'liq. UAXBKTning bu funksiyasini amalga oshirish uchun ekspertlarning fikricha, barcha turdagi TKdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Axborotlash vaqti yuqorida keltirilgan yondashuv orqali aniqlanadi, farqi esa faqat axborotlash vaqtini qisqarish kattaligi hisoblanadi. Bu xolat axborot qabul qilish vaqtida ratsional harakatlanish ketma-ketligini tanlashga qo'shimcha vaqt sarf bo'lishiga bog'liq bo'ladi.

Axborotlash vaqtida aholini qamrab olish TK soni, ularni o'tkazuvchanlik qobiliyati va yetkazilayotgan axborotni tushunish ehtimoli bilan hamohangdir. Bu ko'rsatkichlar yuqorida keltirilgan yondashuv orqali aniqlanadi, bundan mustasnolar quyidagilardir:

- aholini qamrab olish soni har kungi tartibda, FV tartibida va krizisdan so'nggi tartibda aniqlanadi;

- har kungi tartibdagi qamrab olingan aholini soni shunga o'xshab aniqlanadi. FV tartibida va krizisdan so'nggi tartibda qamrab olingan aholini soni TK o'tkazuvchanlik qobiliyati va axborotni tushunish ehtimolini qayd qilgan xolda o'rnatiladi. Bu ehtimol ekspert yo'li bilan aholini xolatini va ushbu axborot bilan harakat qilish ehtimolini e'tiborga olgan xolda baholanadi;

- har kungi tartibda, FV tartibida va krizisdan so'nggi tartibda qaytmas va sanitar yo'qotishlari sonini kamaytirish bo'yicha ekspert so'rovlarni ma'lumotlaridan foydalaniladi.

VII.4. Tayyorlash funksiyasi uchun UAXBKTning samaradorligini baholash xususiyatlari

Tayyorlash funksiyasini amalga oshirish tizimini samaradorligi asosan aholini qamrab olinganligiga bog'liq.

Hayot faoliyati xavfsizligi borasida aholining ilm olish jarayonini tashxizi shuni ko'rsatadiki, tayyorlash tizimini darajasi yetarlicha yuqori bo'lishiga qaramay, aholining bilim va ko'nikmalarini darajasi bilim dasturi talablariga to'laligicha mos kelmaydi. Ko'rilayotgan tizim funksiyalarini amalga oshirish orqali kamchiliklarni katta qismi bartaraf etiladi. Mutahassislarning baholashicha, bilimlar va boshlang'ich ko'nikmalar darajasini oshirishda UAXBKT ning hissasi 50 % gacha bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, ekspert baholash shundan dalolat beraliki, aholining tayyorgarligi FV, AQI, avariya va yong'inlarda harakat qilishning samarasi bir xil miqdorda bo'lmaydi.

VII- bob bo'yicha xulosalar

1. Tashhizlar ko'rsatadiki, hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini rivojlanishidan yuzaga keladigan iqtisodiy samarani baholash hayot faoliyati havfsizligini natijaviyligiga madaniyatni xaqqoniy ta'sirini aks ettiruvchi sonli ma'lumotlarning, madaniyat rivojlanishidan yuzaga keladigan ijtimoiy - iqtisodiy samarani baholovchi uslubiy yondashuvlarning yo'qligi, ko'p turdagi madaniy-informatsion ta'sirning tabiiy kelib chiqishi va b. shu kabi qiyinchiliklar bilan tutashib ketgan.

Shu sababli, hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini rivojlanishining ijtimoiy- iqtisodiy samarasini 6 bobda ko'rib chiqilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali faqat taxminiy baholash mumkin.

2. Turli boshlang'ich ma'lumotlardan foydalanib olib borilgan izlanishlarning natijalari shuni ko'rsatadiki, insonning o'rtacha etalon hayotini ko'rsatkichi e'tiborga olingan xolda HFXMni rivojlanishidan olinadigan har yilgi ijtimoiy- iqtisodiy samarani kattaligi 5. 950 dan 13. 600 mlrd. so'm diapazonida joylashadi.

3. Bundan tashqari, HFXMni rivojlanishidan olinadigan ijtimoiy samara quyidagilar bilan shartlangan bo'ladi: insonlarning nafaqat hayot faoliyati havfsizligi borasida, balki boshqa o'xshash ilm sohalarida bilimlarini darajasini oshirish; jamiyat ning tabiiy (shu jumladan, ekologik), texnogen va boshqa xavflar oldida jipsligini kuchaytirish, turli aholi guruhlari orasidagi ijtimoiy farqlarni o'chirish; yoshlarning ruhiy ahloqiy va vatanparvarlik tarbiyasining darajasini ko'tarish; hayot faoliyati havfsizligini ta'minlovchi mamlakat, davlat xizmatining imidjini oshirish.

Shu bilan birga, hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini rivojlanishi samarasi ilmlarning, ilg'or ilmiy, hajmli informatsion texnologiyalar, sanoat, aloqa va telekommunikatsiya tizimlarning rivojlanishi, uskunalar ishlab chiqarish uchun yangi ish joylarini yaratish va b. bilan bog'liq.

4. Hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini rivojlanishidan ijtimoiy -iqtisodiy samarani yanada batafsil baholash favqulotli xolatlar va havflardan aholining

yo‘qotishlarini o‘lchamlariga zamonaviy kommunikatsiya vositalarining ta‘siri (shu jumladan, UAXBKTning texnik vositalari)ni aniqlash chog‘idagi yondashuvlarni tuzatish orqali bajarilishi mumkin.

UMUMIY XULOSALAR

Oxirgi yillardagi hayot faoliyati havfsizligi borasida keng spektrdagi qonuniy, meyoriy huquqiy, tashkiliy, muxandis- texnik va boshqa chora-tadbirlar amalga oshirilishiga qaramay, maishiy, ijtimoiy sohada, ishlab chiqarishdagi avariya, falokat, tabiiy ofatlar, turli havfli xolatlar natijasida insoniy va moddiy yo‘qotishlar miqdorini kamayishining turg‘un tendensiyasi kuzatilmayapti.

Tajribalarning ko‘rsatishicha, inson faktorini qayd etmaslik texnik obektlarning mustahkamligini oshirish, ularni xavfsiz boshqaruvining algoritmini yaratish, tabiiy, texnogen va biologik - ijtimoiy tavsifli FVdan zamonaviy muhofazalanish vosita va uslublarini ishlab chiqish kam samarali beradi.

Shu bilan birga, hozirgi vaqtda shu narsa ayon bo‘ldiki, hayot faoliyati havfsizligini ta‘minlashda keltirilgan faktorni qayd qilish odamlarda oddiy bilim va ko‘nikmalar jamlanmasini shakllantirish bo‘libgina qolmay, balki atrof-muhit bilan o‘zaro ratsional munosabati ruhida bilim va tarbiyani yangi tuslovini yaratish, turli xildagi shart-sharoitlarda yo‘l topib olmoq uchun yangi dunyoqarashni rivojlantirish, barcha bog‘lanishli va munosabatli havfli obektlarni tashhizlash, tavakkalni baholash, xavfli xolatlarning yaqin va yiroqdagi oqibatlarini bashoratlashni yaratish zarur.

Ushbu global masalani yechish hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini shakllantirish yo‘li bilan hal qilish mumkin. Buning tagida shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar tizimida hayot faoliyati havfsizligini ta‘minlash masalalarini ahamiyatliligi bilan tavsiflanadigan, har kungi hayotda va havfli xamda favqulotda vaziyatlarda xavfsiz ahloq stereotiplarini tarqatilishi, barcha hayot faoliyati sohalarida tazyiq va xavflardan muxofazalanish darajasini tushunish yotadi.

Hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini shakllantirish zarur bo'lgan asosiy obektlar va uning asosiy tashuvchilari shaxs, mehnat jamoasi, jamiyat hisoblanadi. Shu sababli individual, korporativ va jamiyat, davlatni HFXM shakllantirishning asosiy darajalari sifatida qarash mumkin.

O'zbekiston Respublikasining FVV ko'rsatilgan darajalarda HFXM shakllantirishga doimo sezilarli e'tibor berib kelmoqda.

Individual darajada hayot faoliyati havfsizligi sohasida bilim berish amalga oshirilmoqda, shu jumladan, "Hayot faoliyati havfsizligi asoslari" fanidan umumiy bilim berish kursini va umumkasbiy "Hayot faoliyati havfsizligi" fani o'rgatilmoqda, maktab, litsey, kollej va dala lagerlarida o'quvchilarni "Yosh qutqaruvchi", "Yosh o't o'chiruvchi" markazlarida tayyorlash amalga oshiriladi. Talabalar orasida ko'ngilli yong'inni o'chirish, qutqaruvchilar korpusini tashkil etish va o'quv mashqlar o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Korporativ darajada potensial havfli va o'ta muhim obektlarda turli havfsizlik meyorlariga rioya qilish, yong'in havfsizligi qoidalari, ishlovchi aholini, iqtisodiyot obektlari, korxonalar va muassasalarning qutqaruv xizmati xodimlarini o'qitish ishlab chiqiladi va nazorat qilinadi.

Jamiyat davlat darajasida O'zbekiston Respublikasi FVV tomonidan o'tkazilayotgan chora-tadbirlar quyidagilardir: fuqaro muxofazasi, favqulotda vaziyatlardan muxofazalanish, yong'in xavfsizligini ta'minlash, hayot faoliyati havfsizligi umummilliy g'oyasini rivojlantirish, shunga mos meyoriy huquqiy bazani yaratish va rivojlantirish, tavakkallarni boshqarish sohasida ilmiy-texnikaviy faoliyatni amalga oshirish, havfsizlikni ijtimoiy reklamasi va b. borasida davlat siyosatini shakllantirish.

Insonlarga zamonaviy kuchli destruktiv informatsion ta'sir etish sharoitlarida hayot faoliyati havfsizligi masalalariga pozitiv munosabatlarini shakllantirishda ommaviy axborotning zamonaviy texnik vositalari, informatsion-telekommunikatsion texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasining FVV tashabbusi bilan yaratilayotgan hayot

faoliyati havfsizligi sohasida aholini tayyorlashga, favqulotda vaziyatlardan va terrorchilik aktlarinig tazyiqidan o'z vaqtida xabar berish va operativ axborotlashga, zamonaviy texnik vositalar va texnologiyalardan foydalanish asosida aholi ommaviy yig'ilgan joylarda huquq-tartibot xolatlari ahvolini monitoringiga mo'ljallangan Umumrespublikaviy aholiga xabar berish va ma'lumotlashning kompleks tizimi sezilarli ahamiyat kasb etadi.

Ko'rsatilgan barcha darajalarda hayot faoliyati havfsizligi madaniyatini kompleks va tizimli rivojlanishi aholining tayyorgarligini, ruhiy –ahloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi darajasini sezilarli ko'tarishga, turli havflar oldida jamiyat ning jipsligini kuchaytirishga, favqulotda vaziyatlarda insoniy va moddiy yo'qotishlarini qisqarishiga va mamlakatning stabil ijtimoiy-iqtisodiy ta'minotining asosiy faktorlaridan biri bo'lib qoladi.

VIII. Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida umumiy madaniyatni shakllantirishga oid amaliy mashg'ulotlar va treninglar.

VIII. 1. Amaliy mashg'ulotlarning asosiy maqsadi

Qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha insoniyatning eng muhim muammolaridan biri bu hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashdir. Odamlar har doim o'zini muxofaza qilish instinkti bilan bog'liq bo'lgan xavfsizlik holatiga intilishgan. Xavfsizlik insonning muhim ehtiyojidir. Avraam Maslou ehtiyojlar ierarxiyasida xavfsizlikni asosiy, ma'naviy va ijtimoiy ehtiyojlar o'rtasida ikkinchi darajaga qo'ygan.

Kundalik hayotda xavf va favqulodda vaziyatlar insonni ta'qib qiladi.

Xozirgi kunda xavfsizlik masalalari yanada keskinlashdi. Fan, texnologiya, sanoatning rivojlanishi odamlar uchun yangi xavf-xatarlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Shunday, o'tgan asrda yadro fizikasi va atom qurollarining yaratilishidagi katta kashfiyotlar radiatsiya xavfining paydo bo'lishiga olib keldi.

Kimyoviy fanlar yordamidagi yutuqlar atrof-muhitni zaharli moddalar bilan ifloslanishiga olib keldi.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi yangi informatsion xavflarining paydo bo'lishiga olib keladi. Olimlar kelajakka boqib, bioenergetika, robototexnika va h.k. rivojlanayotgan fanlarning tahdid va xatarlari nimaga olib kelishi mumkinligini bashorat qilmoqdalar. Ilmiy va texnologik taraqqiyot natijasida insoniyat turli xil xavf-xatarlarga duch kelmoqda, shuning uchun jamiyat doimiy ravishda hayot faoliyati xavfsizligi muammolarini hal qilishda odamlar va atrof-muhitni turli xavf va tahdidlarning ta'siridan himoya qilishga majburdirlar.

Jamiyat tan jarohatlari, aholi o'rtasida kasallik, avariya, yong'inlar, baxtsiz hodisalar, tabiiy ofatlar tufayli katta moddiy va ma'naviy yo'qotishlarga duch kelmoqda. O'limning pasayish tendentsiyasi mavjud bo'lsa-da, u yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Shunday qilib, o'rtacha dunyo miqyosida o'lim darajasi taxmin qilinadi

Ushbu muammoni tubdan hal qilish - bu o'zlarining xavfsizligini boshqalarning xavfsizligidan yuqori darajada, rivojlangan ma'naviy fazilatlar, ko'nikmalar va qobiliyatlar darajasida ta'minlay oladigan xavfsiz shaklda tarbiyalashdir. Xavfsiz turdagi shaxsni shakllantirishning asosiy elementi sifatida ta'lim turadi. K. Ushinskiyning ta'kidlashicha, "ta'lim hayotimizga tahdid soladigan xavflarni kamaytiradi, qo'rquv sabablarini qisqartiradi va xavfni o'lchash va uning oqibatlarini aniqlash imkoniyatini beradi, bu xavflarni hisobga olgan holda qo'rquvning kuchlanishini kamaytiradi".

1991 yilda paydo bo'lgan yangi "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" fani (bundan keyin - hayot faoliyati xavfsizligi) ommaviy xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va xavfsiz turni tarbiyalash uchun tan olingan inson va jamiyatning dunyoqarashini boshqarishning eng samarali vositalaridan biridir. Tadqiqotning dolzarbligi: umumiy ta'lim talabalarining xavfsiz amaliyotga tayyorligini shakllantirishga to'liq yordam bermasligi uni rivojlantirishni taqozo etadi.

Darslarda olingan bilim amaliy ko'nikmalar bilan etarli darajada ta'minlanmaydi va shuning uchun kundalik hayotda talab qilinmaydi. Talabalarni o'qitish natijalariga ko'ra, xavfsiz faoliyatda amaliy tajriba etishmaydi.

Bir tomondan, jamiyat shaxsiy va jamoat xavfsizligini ta'minlay oladigan va ta'minlay oladigan xavfsiz shaxsga muhtoj, ikkinchi tomondan, maktab o'quvchilarning xavfsiz turiga xos bo'lgan kompetensiyalarni to'liq shakllantira olmaydigan qarama-qarshilik mavjud bo'lib, xususan, amaliy ko'nikmalarga ega. xavfsiz xulq yuzaga keltirish zarurdir. Ushbu qarama-qarshilikdan kelib chiqib, hayot faoliyati xavfsizligi mavzusida amaliy mashg'ulotlar o'tkazish uchun ko'rsatmalar ishlab chiqildi.

Amaliy mashg'ulotning asosiy maqsadi ma'lum ko'nikmalarni shakllantirishdir. Ko'nikmalarni shakllantirish jarayonini o'rganish uchun biz kompetentsiya nazariyasiga

murojaat qilamiz. Noel Burch, ushbu nazariya muallifi, o'quv jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan ikkita sohani belgilaydi: xabardorlik darajasi va bilim darajasi. Shundan kelib chiqqan holda, u kompetensiyalar rivojlanishining to'rtta darajasini aniqlaydi (1-rasm). Butun jarayon ongsiz qobiliyatsizlik (nodonlik)dan boshlanadi, odam biror narsani bilmasligini bilmaydi, ehtimol u hech qachon bunday holatga duch kelmagan. Keyingi - bilim olish, motivatsiya jarayoni. Natijada, odam ikkinchi darajaga chiqadi - ongli qobiliyatsizlik (bilim), odam biror narsani bilmasligini biladi, qanday qilinishini ham bilmaydi. Agar motivatsiya bo'lsa, u buni o'rganishni, buni qanday bajarilishini, sinashni boshlaydi. Uchinchi bosqich - bu ongli qobiliyat (mahorat), inson u muayyan harakatlarni amalga oshirishga qodirligini biladi, lekin ayni paytda bu harakatni amalga oshirish uchun kuch sarflashi kerak. Olingan ko'nikmalarni muntazam ravishda takrorlash bilan, odam to'rtinchi darajaga o'tadi - ongsiz qobiliyat (mahorat), inson o'z harakatlari avtomatlashtirilgan holda, nima qilayotgani haqida o'ylamay bajaradi.

Ko'nikma va mahoratning ajralib turadigan xususiyatlarini ta'kidlash kerak:

- mahorat - bu har qanday bosqichda inson ongi tomonidan boshqariladigan harakatni bajarish qobiliyatidir;

- mahorat esa - inson ongi ishtirokisiz avtomatik ravishda biror harakatni bajarish qobiliyatidir.

Agar tarixga nazar solinsa, unda amaliy mashg'ulotlar sinf-darslarni o'qitish tizimining paydo bo'lishidan ancha oldin ishlatilgan. Masalan, qadimgi davrlarda oqsoqollar yigitlarga urug'-aymoq urf-odatlarini, ovchilik bilimlarini va "hayvonlarning tilini" o'rgatishgan. Keyin, kattalar ov mahoratini shakllantirish uchun ularni o'zlari bilan birga ovga olib borishgan. Amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati So'qrot, Platon, Aflotun, Arastu kabi faylasuflar tomonidan yuqori baholandi.

Amaliy mashg'ulotlar bizning hayotimiz bilan bevosita bog'liq. Tug'ilganidan boshlab, ota-onalar bolaga xavfsiz harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, bu unga omon qolish, o'zgaruvchan muhitga moslashish imkonini beradi. U qoshiqni to'g'ri ushlashni, yurishni, kiyinishni va boshqa ko'p narsalarni o'rganadi. Har bir inson o'sadi, u bilan birga oila, do'stlar va turli xil ijtimoiy guruhlar o'zaro munosabatda shakllanadi va ko'pincha maqsadsiz, o'zboshimchalik bilan bo'lgan amaliy ko'nikmalari va xavfsiz xulq-atvor qobiliyatlari ham o'sadi.

Maqsadli ko'nikmalarni shakllantirish o'quv jarayonida amaliy faoliyat orqali amalga oshiriladi. Amaliy faoliyatdan o'quv jarayonida foydalanish, fikrlash, nutq va mashg'ulotdagi faolligini ajratib ko'rsatib, nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan to'g'ri uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlanadi. 80-yillarda ko'plab o'qituvchilar amaliy mashg'ulotlarga qarshi chiqdilar. Haqiqiy sabab shundaki, fan faqat laboratoriyada bo'lishi kerak, ovqat pishirish esa faqat oshxonada bo'lishi kerak. Fan va texnologiyaning rivojlanishi bilan o'quv jarayonidagi amaliy ishlar va amaliy mashg'ulotlar sezilarli o'zgarishlarga uchradi.

Bundan tashqari, vaqt o'tishi bilan amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish vositalari o'zgargan. Amaliy mashg'ulotlarning sezilarli yaxshilanishiga qaramay, ularning mohiyati bir xil bo'lib qoladi: yani, nazariy bilimlarning amaliy ko'nikmalar bilan bog'lanishidir. Amaliy mashg'ulotlarning pedagogik salohiyati juda katta. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mavzusida amaliy mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etish sizga bilim olish, o'qitish va rivojlanish masalalarini hal qilishga imkon beradi (2-rasm).

HFXM darslarida amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish nazariy materialni amaliy birlashtirishga, xavfsiz xulq-atvor qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi, o'quv materialini chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishda ta'lim olib boriladi - talabalarda xavfsizlik madaniyati, ularning dunyoqarashi va munosabati shakllanadi. Ta'lim mashqlar, musobaqalar, masalan, muvaffaqiyat vaziyatlari, ishonch, talab, ishonitirish, avans to'lovi, talab, tanqid, hissiy ta'sir, ta'lim vaziyati (sharoit, muhit)ni yaratish, jamoatchilik fikri orqali amalga oshiriladi.

Amaliy mashg'ulotlarni bajarish talabalarning umumiy rivojlanishini ta'minlaydi. Shunday qilib, amaliy mashg'ulotlarda talabalarga mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodkorlikni o'rgatadilar. (38.-Rasm)

Rasm 38. Amaliy mashg'ulotlarni ahamiyati

Qiyinchiliklarni engish vazifalarni bajarish bilan bog'liq bo'lib, juda muhim ixtiyoriy fazilatlarni rivojlantirishga hissa qo'shadi: qat'iyatlilik, qat'iyatlilik, yuqori mas'uliyat hissi, mehnatsevarlik va mehnatsevarlik.

Amaliy mashg'ulot juda muhim fikr - jarayonlarini rivojlantirishga yordam beradi - tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash va umumlashtirish.

Talabalarning jismoniy xususiyatlari yaxshilanadi - tezlik, chaqqonlik, chidamlilik, kuchlilik, moslashuvchanlik. Amalda, hissiy sohasi va fazoviy tasvirlar ham qamrab olinadi: tasavvur qilingan narsa haqiqiy, ob'ektiv, aniq ko'rinadigan bo'ladi yoki aksincha, haqiqiy narsa fikrlarda aks etadi, xayoliy, modellashtiriladi.

Amaliy mashg'ulotlar, hissiyotlar sohaga ta'sir ko'rsatadigan faol ishlarga undaydi. Amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarni ob'ektivlik (haqiqiy ob'ektlarni ko'rish va ularga teginish qobiliyati), faoliyat (jismoniy, aqliy, o'yin, hissiy), ijodkorlik (nostandart yondashuv, stereotiplardan, algoritmlardan uzoqlashish), raqobat (o'zini namoyon qilish qobiliyati) o'ziga jalb qiladi. O'quv xonasida quruq nazariy bilimlar hissiy tajribani boshdan kechiradi, subyektiv baholash bilan to'ldiriladi va shu bilan o'z ahamiyatini yo'qotadi.

Amaliy mashg'ulotlarni qo'llash bo'yicha tegishli ma'lumotlarni to'plash uchun biz hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati o'qituvchilari o'rtasida darslarida amaliy mashg'ulotlardan foydalanish bo'yicha so'rov o'tkazdik. Tadqiqot maqsadi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati o'qituvchilarining darslarida amaliy mashg'ulotlarni qo'llashning turli jihatlari to'g'risidagi fikrlarini o'rganish edi. So'rov "Google Forms" onlayn xizmatida ishlab chiqilgan. Ushbu so'rovga havolalar Internetga kirish uchun ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirildi. Savollar 2-ilovada keltirilgan.

Tadqiqotda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati bo'yicha 37 o'qituvchi qatnashdi, ularning 68 foizi (25 kishi) oliy pedagogik ma'lumotlarga ega, 42 foizi (16 kishi) 5 yildan ortiq hayot o'qituvchisi sifatida ishlagan va 32 foiz (12 kishi) 1 kishidan. 5 yilgacha. So'rov davomida HFXM o'qituvchilari amaliy mashg'ulotlar samaradorligini 0 (past) dan 5 (yuqori) ballgacha baholadilar. So'rov natijalariga ko'ra, 3 respondent amaliy mashg'ulotlarni 3 ballga, 9 respondent 4 ballga va 25 respondent 5 ballga baholaganligini aniqladik. Aksariyat

respondentlar amaliy mashg'ulotlar samaradorligini yuqori baholaydilar. Shundan kelib chiqqan holda, biz hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati bo'yicha o'qituvchilarni sifatli o'quv mashg'ulotlarini o'tkazamiz degan xulosaga kelishimiz mumkin. Amaliy mashg'ulotlarning samaradorligi ko'pincha o'qituvchiga bog'liq

Shuningdek, so'rov davomida HFXM o'qituvchilari amaliy mashg'ulotlarning rolini yuqori baholadilar. Respondentlar ta'kidladilarki, birinchi navbatda, amaliy mashg'ulotlar fanga qiziqishni kuchaytiradi, o'quv materialini chuqur o'zlashtirishga va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga hissa qo'shadi va ozroq darajada o'quvchilarga faoliyat orqali bilim beradi (40-rasm). Natijalarni tahlil qilgandan so'ng, hayotiy ko'nikmalar o'qituvchilari amaliy mashg'ulotlarning rolini turlicha baholaydilar degan xulosaga kelishimiz mumkin. Buning sababi amaliy mashg'ulotlar o'quv jarayonida turli xil rollarga ega bo'lishi bilan bog'liq. Amaliy mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etish sizga bilim olish,, o'qitish va rivojlanish masalalarini hal qilishga imkon beradi. Hayot faoliyati xavfsizligi fanining o'ziga xos xususiyatlari amaliy yo'nalishda yotadi va bu o'quvchilarning amaliy tayyorgarligiga hissa qo'shadigan amaliy mashg'ulotlardir. Shunday qilib, talabalarni xavfsiz hayotga to'liq tayyorlash uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mavzusida amaliy mashg'ulotlar o'tkazish kerak.

Amaliy dars o'quvchilar tomonidan turli amaliy muammolarni hal qilish orqali nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar va kundalik hayot ko'nikmalari bilan bog'laydigan o'quv jarayonini tashkil etish shaklidir. Amaliy dars shakl sifatida o'quv jarayonini tashkil etish xususiyatini aks ettiradi. O'quv jarayonini tashkil etishning tashqi tomoni amaliy mashg'ulot turini belgilaydi. Hayot faoliyati xavfsizligimadaniyatini o'qitish metodikasi bo'yicha adabiyotlarni o'rganib chiqib, biz hayot faoliyati xavfsizligi mavzusidagi amaliy mashg'ulotlar turlarining yagona tasnifini tizimlashtirdik va taqdim etdik.

HFXM darslarida olib boriladigan amaliy mashg'ulotlarning ayrim turlarini ko'rib chiqamiz:

Amaliy ish - bu o'qituvchilarning rahbarligi ostida talabalar oldindan belgilangan rejaga muvofiq amaliy topshiriqlarni bajaradigan mashg'ulot shakli

Amaliy ish hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati bo'yicha amaliy darsning bir turi sifatida o'quvchilar hayot faoliyati xavfsizligi to'g'risidagi nazariy bilimlarni amaliy topshiriqlar va mashqlarni bajarish orqali amalda qo'llashni o'z ichiga oladi.

Dars o'qituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan ko'rsatmalar orqali boshqariladi, unda harakatlar va algoritmlar bosqichma-bosqich yozib boriladi (bu uslubiy nashrlar, kartalar, darslik va boshqalar). Amaliy ish ko'pincha tabiatan birlashtirilgan yoki guruhlangan (amaliy harakatlarning qulayligi uchun). Asosan, amaliy ishlar nazariy materialni o'rgangandan so'ng bajariladi va bir nechta qismlardan iborat bo'ladi.

Laboratoriya ishi - bu o'qitish shakli bo'lib, unda o'qituvchi rahbarligida talabalar turli hodisalar va jarayonlarni o'rganishga imkon beradigan eksperimentlar, hisob-kitoblar va tajribalar o'tkazadilar. Laboratoriya ishi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati bo'yicha amaliy ishning bir turi sifatida talabalarning turli xil tajribalarni o'rganish, fizikaviy va kimyoviy jarayonlarni, reaksiyalarni o'rganish, biologik va ijtimoiy hodisalarni o'rganish, inson hayot faoliyati xavfsizligi bilan bog'liq turli xil qonuniyatlar aniqlanadi. Laboratoriya ishi tabiatan ko'proq tadqiqotlardan iborat bo'lib, o'qituvchi rahbarligida olib boriladi. O'quv faoliyatini tashkil qilishning asosiy usuli - juft va guruh shaklida olib boriladi.

Mustaqil ish talabaning o'qituvchi bilan bevosita aloqada bo'lmagan yoki o'qituvchi tomonidan bilvosita maxsus o'quv materiallari orqali boshqaradigan o'quv faoliyatining bir turidir. Mustaqil ish amaliy mashg'ulotlarning bir turi sifatida talabalarga amaliy topshiriqlarni tashqi yordamsiz bajarishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar vazifani mustaqil ravishda bajarishadi - o'quv vazifalarini belgilashdan boshlab to tuzatishga qadar o'zini -o'zi nazorat qiladi. Shuning uchun mustaqil ishda talabalarning bilim faoliyati ning individual shakli ustunlik qiladi.

Mustaqil ish turli xil vazifalardan iborat bo'lib, murakkablik darajasi asta-sekin, sodda topshiriqlardan boshlab murakkabroqqa qadar o'sib boradi, shu bilan birga tabiatan ijodiy, evristik xususiyatlarga ega.

Loyihaviy ish - bu o'qituvchidan maslahat olish orqali g'oyadan tortib uni amalga oshirishgacha olib boriladigan talabalarning ijodiy ishidir. Loyihaviy ish amaliy mashg'ulotning bir turi sifatida o'qituvchilar rahbarligida amaliy tabiatning hayoti xavfsizligi bo'yicha ijodiy, tadqiqot vazifalarini hal qilishda talabalarning faolligini ko'rsatadi. Loyihaviy ish mustaqil ta'lim faoliyatini va ijodiy faoliyatni o'z ichiga oladi, talabalarning o'zlari taklif qiladigan dolzarb muammoni hal qilishga qaratilgan. Uning natijasi - ma'lum bir mahsulot (eslatma, maqola, ixtiro qilingan mavzu, voqealar va boshqalar). Loyihaviy ishlari yakka, juft, guruh va jamoa bo'lib bajarilishi mumkin.

Ilmiy-tadqiqot ishi - bu mavjud bo'lgan bilimlarni kengaytirish va yangi bilimlar, test farazlarini kengaytirish maqsadida ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar, tajribalar bilan bog'liq bo'lgan ilmiy ish hisoblanadi.

Tadqiqot ishlari amaliy mashg'ulotlarning bir turi sifatida o'quvchilarni xavfsizlik sohasidagi ob'ektlarni, hodisalarni, jarayonlarni, madaniyatini o'rganish, ilmiy farazlarni ilgari surish, eksperimentlar o'tkazish, naqshlarni aniqlash, ta'lim davomida olingan yangi bilimlar, ilmiy tahlil va boshqalar bilan bog'liq bo'lgan faoliyatni o'z ichiga oladi.. Ilmiy-tadqiqot ishlari davomida faoliyatni tashkil etish usullari - yakka, juftlashgan, guruhli yoki jamoaviy bo'ladi .

Dars-o'yin - bu simulyatsiya qilingan vaziyatda qaror qabul qilish uchun haqiqat modellashtirilgan mashg'ulot shakli bo'lib, amaliy mashg'ulot turi sifatida dars-o'yin kundalik hayotdagi real vaziyatni, favqulodda vaziyatni yoki o'tmishdagi o'quvchilar o'ynashi mumkin bo'lgan vaziyatni tiklashga qaratilgan turli xil rollarni o'ynash, qarorlar qabul qilishdir. Katta amaliy potentsialga ega bo'lgan biznes darslari, rolli, didaktik o'yinlar hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati darslarida o'tkazilishi mumkin. Qoida tariqasida o'yin darsi guruh va jamoaviy shaklda o'tkaziladi.

Ijodiy dars - bu maxsus turdagi dars bo'lib, unda talabalar tadqiqotlar olib borishadi, mulohazalar tuzadilar, ilgari suradilar va faraz qiladilar, ya'ni ular mustaqil ravishda o'zlari uchun yangi o'quv mahsulotini yaratadilar. Amaliy mashg'ulot turi sifatida ijodiy dars talabalarning ijodiy faoliyatini qamrab oladi. Ijodiy dars talabalarga belgilangan naqshlar doirasidan tashqariga chiqishga imkon beradi, ijodiy erkinlikni ta'minlaydi, murakkab vaziyatda bilim, ko'nikmalarni qo'llashga imkon beradi. Ushbu darsning natijasi talabalarning o'zlari yaratgan mahsulotdir.

Ijodiy darslar shaxsga yo'naltirilib, ular asosan individual shaklda olib boriladi, lekin bu juftlik, guruh va jamoaviy ish shaklida ham olib borilish mumkin.

Anjuman - bu bilimlarni kengaytirish, mustahkamlash va takomillashtirishga qaratilgan o'qitishning tashkiliy shaklida olib boriladi. Anjuman amaliy mashg'ulot turi sifatida yig'ilish bo'lib, unda tadqiqotchilar (talabalar) olib borilgan tadqiqot ishlari to'g'risida jamoatchilikka taqdimot qilish, amaliy tajribalarni namoyish etish yoki o'rganilayotgan masala bo'yicha muayyan amaliy harakatlar, talabalarning savollariga javob berish, muhokama qilish va umumlashtirishdir. Qoidaga ko'ra, konferentsiyalar jamoaviy shaklda o'tkaziladi.

Mahorat darsi bu o'quv jarayonining o'ziga xos shakli bo'lib, uning maqsadi talabalarning faol ishtirokida, maqsadlarni qo'yishdan tortib, ko'z oldida natijalarga erishishgacha bo'lgan butun jarayonni amaliy amalga oshirishdir. Amaliy mashg'ulot turi sifatida master-klass maqsadlarni belgilashdan ma'lum natijaga erishgunga qadar ma'lum bir biznesda amaliy mahorat ko'rsatadigan darsdir. Mahorat darsi muammolarni hal qilishning innovatsion usullarini, yangi texnologiyalar va texnikalarni namoyish etish imkoniyatini beradi.

Mahorat darslarini o'tkazishda talabalar tadbirlarda faol ishtirok etishlari kerak. Shuningdek, o'qituvchilar talabalarning o'zlari master-klasslar o'tkazishda ham variantni ko'rib chiqishlari mumkin.

An'anaviy bo'lmagan turlar: turnirlar, musobaqalar, ommaviy aloqa shakllarini taqlid qilish, muassasalar va tashkilotlar faoliyatini taqlid qilish, ijtimoiy va madaniy tadbirlarni taqlid qilishni ko'zda tutadi. Shunday qilib, amaliy mashg'ulotlar boshqacha ko'rinishga ega bo'lishi mumkin. Ammo amaliy mashg'ulotlarda eng muhim narsa talabalarning mustaqil faoliyati bo'lib, bu o'qituvchilarga darsning belgilangan didaktik vazifalarini bajarishga imkon beradi. Bunda amaliy mashg'ulotlarning didaktik vazifalari boshqacha bo'lishi mumkin. Ba'zilari qobiliyatlarni birlamchi shakllantirishga, boshqalari ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishga qaratilgan. Didaktik vazifalar asosida darslarning har xil turlarini ajratib ko'rsatish tipologiyasiga asoslanib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati bo'yicha amaliy mashg'ulotlar turlarini taklif qilamiz (6-rasmga qarang). Ushbu turlarning har biri bir nechta amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi, chunki bitta didaktik muammoni hal qilishda turli yo'llar bilan boqish mumkin. Shunday qilib, har xil didaktik muammolarni hal qilish uchun bir xil turdagi amaliy mashg'ulotlardan foydalanish mumkin.

Rasm-39. Hayot faoliyati xavfsizligi mavzusidagi amaliy mashg'ulotlar turlari

Amaliy mashg'ulotlarning har bir turining mazmunini ko'rib chiqing: yangi bilimlarni egallash va bilimlarni o'zlashtirish usullarini o'zlashtirish bo'yicha amaliy dars mavzuni o'rganishning boshida o'tkaziladi, u nazariy bilimlarni va o'qitish va tadqiqot ko'nikmalarini o'zlashtirishga qaratilgan. Yangi bilimlarni egallash va mustaqil bilim olish usullarini o'zlashtirish laboratoriya, ilmiy-tadqiqot, loyihalash, seminar ishlari jarayonida, konferentsiyalar davomida amalga oshiriladi.

Bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish bo'yicha amaliy dars talabalarning mavjud bilimlarini chuqurlashtirish, kengaytirishga qaratilgan yangi mavzuni o'rgangandan so'ng amalga oshiriladi, tadqiqot va loyiha faoliyati, seminarlar va o'yin darslari orqali amalga oshiriladi. Amaliy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha amaliy dars boshlang'ich ko'nikmalarni shakllantirish uchun nazariy bilimlarni o'rgangandan so'ng amalga oshiriladi, buning asosida yanada murakkab ko'nikmalar va qobiliyatlar turadi.

Bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish amaliy va laboratoriya ishlarida, master-klasslarda va o'yin darslarida amalga oshiriladi. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha amaliy dars amaliy va mustaqil ishlar, turli amaliy topshiriqlar va mashqlarni bajarish orqali hamda o'yin darslarida tarzda olib boriladi. Ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha amaliy dars dizayn ishlari, dars-o'yin, ijodiy va nostandart darslar, mustaqil ishlar orqali amalga oshiriladi.

Takrorlash, umumlashtirish va tizimlashtirishning amaliy mashg'ulotlari mavzu, bilim olish, kursni loyihalash va o'yin faoliyati, seminar va konferentsiyalar, ijodiy va nostandart darslar orqali o'rganilgandan so'ng amalga oshiriladi. Amaliy va mustaqil ishlar, ijodiy mashg'ulotlar orqali mavzuni o'rganish oxirida bilim, ko'nikma va ishlanmalarni nazorat qilish va tuzatish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkaziladi. Birlashtirilgan turdagi amaliy mashg'ulotlar bir nechta amaliy mashg'ulotlarni birlashtiradi, amaliy ko'nikmalarni

shakllantirish darsi, masalan, noan'anaviy vaziyatda ko'nikmalarni qo'llash kabi bir nechta vazifalarni bajaradi.

Shunday qilib, amaliy mashg'ulotlarni o'rganilayotgan nazariy material bilan birgalikda olib borish kerak, ular o'quv jarayonining barcha bosqichlarida amalga oshirilishi kerak. Vaqt o'tishi bilan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni muntazam ravishda tashkil etish bilan talabalar barqaror mustaqil amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Bu o'qituvchiga o'quv materiallariga sarflanadigan vaqtni qisqartirish, ish sur'atlarini tezlashtirish, qo'shimcha mavzularga va eksperimental, tadqiqot, ijodiy ishlarga vaqtni ko'paytirishga imkon beradi.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi yangi informatsion xavflarining paydo bo'lishiga olib keladi. Olimlar kelajakka boqib, bioenergetika, robototexnika va h.k. rivojlanayotgan fanlarning tahdid va xatarlari nimaga olib kelishi mumkinligini bashorat qilmoqdalar. Ilmiy va texnologik taraqqiyot natijasida insoniyat turli xil xavf-xatarlarga duch kelmoqda, shuning uchun jamiyat doimiy ravishda hayot faoliyati xavfsizligi muammolarini hal qilishda odamlar va atrof-muhitni turli xavf va tahdidlarning ta'siridan himoya qilishga majburlar.

Jamiyat tan jarohatlari, aholi o'rtasida kasallik, avariya, yong'inlar, baxtsiz hodisalar, tabiiy ofatlar tufayli katta moddiy va ma'naviy yo'qotishlarga duch kelmoqda. O'limning pasayish tendentsiyasi mavjud bo'lsa-da, u yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Shunday qilib, o'rtacha dunyo miqyosida o'lim darajasi taxmin qilinadi

Ushbu muammoni tubdan hal qilish - bu o'zlarining xavfsizligini boshqalarning xavfsizligidan yuqori darajada, rivojlangan ma'naviy fazilatlar, ko'nikmalar va qobiliyatlar darajasida ta'minlay oladigan xavfsiz shaklda tarbiyalashdir. Xavfsiz turdagi shaxsni shakllantirishning asosiy elementi sifatida ta'lim turadi. K. Ushinskiyning ta'kidlashicha, "ta'lim hayotimizga tahdid soladigan xavflarni kamaytiradi, qo'rquv sabablarini qisqartiradi va xavfni o'lchash va uning oqibatlarini aniqlash imkoniyatini beradi, bu xavflarni hisobga olgan holda qo'rquvning kuchlanishini kamaytiradi".

1991 yilda paydo bo'lgan yangi "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" fani (bundan keyin - hayot faoliyati xavfsizligi) ommaviy xavfsizlik madaniyatini shakllantirish va xavfsiz turni tarbiyalash uchun tan olingan inson va jamiyatning dunyoqarashini boshqarishning eng samarali vositalaridan biridir. Tadqiqotning dolzarbligi: umumiy ta'lim talabalarining xavfsiz amaliyotga tayyorligini shakllantirishga to'liq yordam bermasligi uni rivojlantirishni taqozo etadi.

Zamonaviy dunyoda har xil kelib chiqadigan xavfli va favqulodda vaziyatlar inson hayotining ob'ektiv haqiqatiga aylanib, uning hayoti, sog'lig'i uchun xavf tug'dirmoqda, katta moddiy yo'qotishlarni keltirib chiqarishi va atrof-muhitga jiddiy zarar etkazishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi favqulodda vaziyatlar vazirligi (O'zRFVV) xavfni kamaytirish va aholining xavfsiz hayotini ta'minlash uchun barcha bosqichlarda muhim qonunchilik va muhandislik choralari ko'rilmogda.

Biroq, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining turli xil favqulodda vaziyatlardan aziyat chekayotganlar soni to'g'risidagi ma'lumotlar ushbu yo'nalishda qabul qilingan choralarning etishmasligidan dalolat beradi. Bu mamlakat aholisining hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati darajasi va hayotning real sharoitlari o'rtasidagi tafovut bo'lib, tajriba shuni ko'rsatadiki, aholi va hududlarni kelib chiqishi turli xil bo'lgan favqulodda vaziyatlardan himoya qilish inson omilini hisobga olmasdan bo'yicha tadbirlar samarasizdir.

O'z navbatida, xavfsizlikni ta'minlash jarayonida inson omilini hisobga olish faqat aholi o'rtasida bilim va ko'nikmalarni shakllantirish bilan cheklanmaydi. Muayyan kasallikning rivojlanish shakllarini, katastrofik jarayonlarning rivojlanish darajalarini va ularning bashoratini bilish, kasalliklar, jarohatlar yoki ofatlarning oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqish va amalga oshirish etarli emas. Ushbu chora-tadbirlar har bir kishi tomonidan talab qilinadigan va uning kundalik hayotiga ruhiy munosabat va qadriyatlarda aks ettirilganligini ta'minlash kerak.

Mamlakatdagi xavfsizlik bilan bog'liq vaziyat shoshilinch ravishda o'sib kelayotgan avlod uchun o'qitish tizimini tartibga solishni talab qiladi, zamonaviy xavfsizlik sharoitida ularning xavfsizligi madaniyatini va shaxs, jamiyat va davlatning hayotiy manfaatlarini himoya qilishga tayyorligini shakllantirishga kompleks yondashuv asosida hayotdagi xavfsizlik ta'minlanishi kerak. Mamlakatning yosh avlodi o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish maktab miqyosidagi vazifadir, ammo ta'kidlash kerakki, asosiy rolni "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" faniga tegishlidir.

O'quv jarayonida hayot faoliyati xavfsizligi darslarida ma'lum natijalarga erishiladi. Biroq, talabalar uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish samaradorligi unchalik yuqori emas. Buning sababi, bilimlarni o'zlashtirish asosan reproduktiv darajada amalga oshiriladi, o'quv jarayonining rivojlanish samarasi past, bilim ko'pincha mavhum bo'lib, talabalarga xavfsizlikning haqiqiy muammolarini tushunishga ozgina hissa qo'shadi. Talabalar faoliyatining reproduktiv tabiati xavfli va ekstremal holatlarga samarali tayyorgarlik ko'rishga to'sqinlik qiladi, ularni muvaffaqiyatli bajarish ijodiy va favqulodda echimlarni talab qiladi.

Kamroq darajada, hayot faoliyati xavfsizligi dasturlarining o'quv jarayoni xavfsiz xulq-atvor bo'yicha amaliy tajribani shakllantirishga yordam beradi.

Oddiy vaziyat - bu xavfsiz xatti-harakatlarning bilimlari va hatto o'ziga xos mahoratiga ega bo'lgan holda, talabalar va kattalar xavfsizlikning asosiy qoidalarini buzganda, jarohat olganda, jarohatlardan o'lib va nogiron bo'lib qolishganda. Ushbu vaziyatning sabablaridan biri shundaki, o'rganish amaliyotida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish doimo xavfsiz xulq-atvorga bo'lgan ishonchni, xavfsiz hayotga axloqiy va mafkuraviy tayyorgarlikni shakllantirishga olib kelmaydi.

Adabiy manbalarni o'rganilar ekan, turli xil o'quv qo'llanmalari, talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar mavjud degan xulosaga kelinmaydi, o'qitishning hamma uchun ochiq, aniq shakllantirilgan usullari mavjud emasligi tushuniladi.

Pedagogik nazariya va amaliyotdagi bu holat ijtimoiy rivojlanish tendentsiyalariga zid keladi, ta'lim tizimiga shaxsiy yondoshishga yo'naltirilgan ta'lim tizimining zamonaviy talablariga javob bermaydi. Talabalarni xavfsiz hayotga samarali tayyorlashning ob'ektiv ehtiyojlari va hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati ta'limi jarayonini pedagogik amaliyotda etarli darajada amalga oshirmaslik o'rtasidagi aniqlangan qarama-qarshilikdan kelib chiqqan holda, tadqiqot muammosi yuzaga keladi: hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini yaratish metodologiyasi qanday bo'lishi kerak?

Tadqiqotning dolzarbligi turli xil favqulodda vaziyatlarda qurbonlar soni o'sib borishi bilan belgilanadi. Shu munosabat bilan zamonaviy jamiyat jamoat xavfsizligi madaniyatiga alohida e'tibor qaratishi kerak. Hayot faoliyati xavfsizligi mavzusida muhim rol o'ynaydi, uning maqsadi talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishdir. Hayotiy faoliyat xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalarni ishlab chiqish dolzarbdir.

1 –amaliyot. " Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasini aniqlash

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati umumiy madaniyatning ajralmas qismidir. Bundan kelib chiqadiki, umuman madaniyatning asosiy xususiyatlari qaysidir ma'noda uning qismiga xos xususiyatdir. Madaniyat ob'ektiv dunyoni o'zgartirishga va inson munosabatlari sohasini rivojlantirishga qaratilgan mehnat tarkibi, vositalari va mahsulotlarida mujassamlashgan bo'ladi.

Talabalarni mehnat sub'ekti sifatida shakllantirish ularning atrofidagi dunyoni o'zgartirishga tayyorligini, shu jumladan tashqi xavfli omillarni yo'q qilishni, odamlar va jamiyat uchun xavfsiz yashash sharoitlarini ta'minlashni, xavfsizlik texnikasini yaratishni va

ulardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Madaniyat odamlar o'rtasidagi munosabatlardagi hayot va faoliyatni tashkil etish shakllari va turlarida namoyon bo'ladi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mavjud bo'lish shakllari ma'naviy qadriyatlar (shaxsning iqtisodiy manfaatlarini tan olish, inson hayotining qadr-qimmati, piyodaning salomatligi va xavfsizligi qiymatini tan olish va boshqalar), odamlarning faoliyati, shaxslar, guruhlar va umuman jamiyat hayotini tashkil qilish (shaxsning kundalik hayoti jadvali; jamoaviy ish jadvali; shaxsiy va ijtimoiy xavfsizlik qonunlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladigan jamiyatning kuch, favqulodda vaziyatlar, iqtisodiy va boshqa tuzilmalarining o'zaro ta'siri, odamlarning kundalik hayotda va xavfli vaziyatlarda munosabati).

Madaniyat odamlarning faoliyati natijalarini, shuningdek, ular faoliyati davomida amalga oshirilgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni, intellektual, axloqiy va estetik rivojlanish darajasini, dunyoqarashni, aloqa usullari va shakllarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mafkuraviy g'oyalarni, axloqiy va estetik qadriyatlarni, xavfsizlik muammolarini hal qilishda intellektual tajribani, xavfsiz hayotiy aloqa va birgalikda yashash tajribasini o'z ichiga oladi.

Madaniyat - bu inson qobiliyatlari va ijodiy kuchlarini rivojlanishining ma'lum bir darajasidir. Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati - bu odamning hayotidagi salbiy omillarni, shuningdek, boshqa odamlarga va umuman jamiyatga zarar etkazilishining oldini olish va kamaytirishga qaratilgan qobiliyat va ijodiy kuchlarni rivojlantirishning muayyan darajasidir. "Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" va "hayot faoliyati xavfsizligi" tushunchalari o'zaro bog'liq jarayonlar va hodisalarni aks ettiradi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati ijtimoiy hodisa sifatida fanga (inson va jamiyat xavfsizligi haqidagi ilmiy bilimlar), mifologiyaga, dinga, san'atga, sportga, mafkuraga singdirilgan. Hayot faoliyati xavfsizligi ilmiy fan sifatida turli fanlarning ma'lumotlarini tizimlashtiradi va umumlashtiradi, inson xavfsizligi va jamiyat qonuniyatlarini kontseptual shaklda aks ettiradi. Individual darajadagi hayot faoliyati xavfsizligi deganda inson va uning hayotining xususiyatlari tushunilishi kerak, uning asosiy mazmuni ushbu shaxs tomonidan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini ijodiy assimilyatsiya qilishdir.

Odamlarning hayot faoliyati xavfsizligiga ta'siri haqida uzoq vaqtdan beri o'ylashlariga qaramay, "hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasi nisbatan "yosh" hodisadir. " faoliyati xavfsizligi madaniyati" tushunchasi birinchi marta 1986 yilda Yadro xavfsizligi bo'yicha maslahat guruhi (INSAG) tomonidan Chernobil avariyasining sabablari va oqibatlarini tahlil qilishda ishlatilgan. Xususan, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining etishmasligi ushbu avariyaning asosiy sabablaridan biri ekanligi e'tirof etildi.

1991 yilda yadro havfsizligi bo'yicha Xalqaro maslahat guruhi INSAG-4 hisobotida "hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasi aniqlangan. Mutaxassislar quyidagi ta'rifni berishdi: hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati bu tashkilot faoliyati va shaxslarning xulq-atvorining xususiyatlari va xususiyatlarining to'plami bo'lib, xavfsizlik muammolariga ularning ahamiyati bilan belgilanadigan eng muhim ustuvorlik sifatida e'tibor berilishini belgilaydi.

Kelajakda "hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" tushunchasi kengayadi. XX asr oxiri - XXI asr boshlarida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati nafaqat potentsial xavfli ob'ektlardagi xodimlarga nisbatan qo'llanilishi va mansabdor shaxslarning tayyorgarligini pasaytirishi, balki har bir shaxsga va umuman jamiyatga tegishli bo'lishi kerak degan tushuncha mavjud edi. Ma'lum darajada, hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash, individual, ijtimoiy va global xavflarni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarning samaradorligi ma'lum darajada odamlarning munosabati, ularning xatti-harakatlari motivlari, shaxsiy va kasbiy fazilatlar va qobiliyatlariga bog'liqdir.

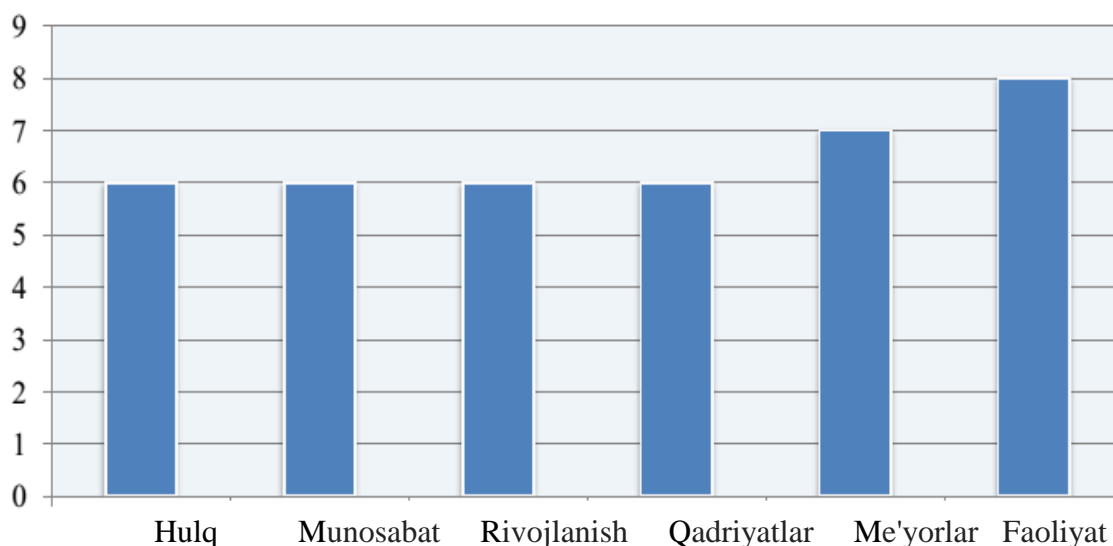
Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati inson, jamiyat va davlat hayotini ta'minlash jarayonining eng muhim xususiyatiga aylanadi. Asta-sekin amaliy hayotga kirib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati o'z mavq'eini mustahkamladi. Bugungi kunda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati nafaqat ixtisoslashtirilgan lug'atlarga, balki O'zbekiston

Republikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi (O‘zRFVV), Bosh davlat sanitariya shifokorining qaroriga, o‘quv qo‘llanmalariga va boshqalarga kiritilgan.

Olimlar " hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasining yigirma ikkita ta'rifini o'rganib chiqishdi va hozirgi paytda uning talqining mazmunida noaniq ekanligini aniqlandi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati ko'plab aniq fanlarni o'rganishning ob'ekti bo'lib, ularning har biri ushbu madaniyat to'g'risida o'ziga xos g'oyani yaratadi va shu yoki boshqa qurilmalarga qarab uning eng xilma-xil ta'riflari berilgan.

" Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasining asosiy mazmunini aniqlash uchun o'rganayotgan ta'riflarning semantik tahlilini o'tkazdik, uning davomida semantik birliklar va ularning takrorlanish chastotalarini aniqlandi. Bularga quyidagilar kiradi: munosabat, ustuvorlik, yo'q qilish, minimallashtirish, pasayish, o'zini anglash, o'zini- o'zi boshqarish, o'zini himoya qilish, xulq-atvor, ehtiyoj, tayyorgarlik, tayyorgarlik, munosabat, amaliyot, ahamiyat, e'tibor, tushunish, rivojlanish, rivojlanish, o'zaro ta'sir, aloqa, hayot, qoidalar, talablar, himoya, xavfsizlik, qobiliyat, ko'nikma, bilim, urf-odatlar, ideallar, maqsadlar, vakillar, e'tiqodlar, qadriyatlar, me'yorlar, va faoliyat.

Ushbu semantik birliklarning takrorlanish chastotasini aniqlab, ularning asosiylarini aniqlandi, ular o'z navbatida o'rganayotgan ta'riflarning semantik yadrosini tashkil qiladi. Shunday qilib, tahlil "hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasining quyidagi asosiy semantik birliklarini shakllantirishga imkon beradi: faoliyat, me'yorlar, qadriyatlar, munosabat, xatti-harakatlar, rivojlanish (rasm 40)

Rasm. 40. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyat ta'riflarining asosiy semantik birliklari

Shunday qilib, biz o'rgangan "hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" tushunchasining ta'riflarini tahlil qilib, ulardan eng keng tarqalgan ta'rifni aniqladik: bular "hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati umumiy madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Xulq-atvorni rivojlantirish qiymati meyorlari kasbiy va maishiy faoliyatda xavfsizlikka bo'lgan hayotiy qadriyatlar, bilimlar, ko'nikmalar va munosabatlarni sintezi, bu nafaqat jamiyatning o'zini saqlab qolishini, balki rivojlanishini ham ta'minlaydi. "

O'rganilgan yigirma ikkita ta'riflardan bittasi, yani aniqlagan eng asosiy semantik birliklarni, ya'ni faoliyat, rivojlanish, munosabat va xulq-atvorni o'z ichiga oladi. Ularning fikrimizcha, ushbu ta'rif juda to'liq va hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini batafsil tavsiflaydi. Bu madaniyat darajasini nafaqat amaliy tartibga solish, balki qat'iy me'yoriy-huquqiy tartibga solish natijasi bo'lishi mumkinligi, inson, jamiyatning xavfsizlik masalalariga bo'lgan munosabati bilan baholash zarurligiga qaratiladi.

Xavfsizlikni ta'minlash tashqi maqsad ham, inson, jamiyat uchun ham ichki ehtiyojdir. Bunday munosabat to'g'ri dunyoqarashning, xulq-atvor motivlarining aksi bo'ladi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish deganda, tarbiyalash, axloqiy va psixologik tayyorgarlik, bilimlarni targ'ib qilish, favqulodda vaziyatlarda paydo bo'lish tahdidi va xulq-

atvor qoidalari to'g'risida tezkor xabar berish orqali amalga oshiriladigan jarayon tushuniladi. Bunday holda, madaniyatni shakllantirish uchun asos umumiy ta'limdir

Xavfsizlikni ta'minlash tashqi maqsad inson, jamiyat uchun ham ichki ehtiyojdir. Bunday munosabat to'g'ri dunyoqarashning, xulq-atvor motivlarining aksi bo'ladi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish deganda, tarbiyalash, axloqiy va psixologik tayyorgarlik, bilimlarni targ'ib qilish, favqulodda vaziyatlarni paydo bo'lish tahdidi va xulq-atvor qoidalari to'g'risida tezkor xabar berish orqali amalga oshiriladigan jarayon tushuniladi. Bunday holda, madaniyatni shakllantirish uchun asos umumiy ta'limdir.

Maktab yoshi insonda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun eng qulaydir. Bu yoshda talabalarni mustaqil xavfsiz hayot tarzini targ'ib qilish uchun asos bo'ladigan xavfsiz xatti-harakatlarning meyorlari va qoidalariga rioya qilishga undovchi motivlarni shakllantirish osonroq. Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini samarali shakllantirish uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining asosiy tarkibiy qismlarini, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning pedagogik shartlarini, talab etilgan xususiyatlarga erishish uchun talabalarga ta'sir qilishning asosiy usullarini ishlab chiqishni tushunish juda muhim ko'rinadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Madaniyat ob'ektiv dunyoda nimalarida mujassamlashgan bo'ladi?
2. Talabalarni mehnat sub'ekti sifatida shakllantirish xavfsizlik texnikasini yaratishni va ulardan foydalanishni qaysi hususiyatlarini o'z ichiga oladi?
3. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mavjud bo'lish shakllariga nimalar kiradi?
4. Ijtimoiy hodisa sifatida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati qanday fanlarda singdirilgan?
5. "Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasining asosiy mazmunini tashkil etuvchilari
6. "Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasining asosiy semantik birliklarini shakllantirish nimalardan iborat

2- mashg'ulot. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish barcha fanlarida o'z aksini topgan. Ammo zamonaviy hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga asosiy hissa "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" faniga tegishli.

Hozirgi vaqtda oliy ta'limning davlat standartining tarkibiy qismi tufayli "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" fanini o'rganishni nazarda tutadi.

Respublika davlat ta'lim standartiga muvofiq "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" ta'lim sohasi "tabiiy, texnogen va ijtimoiy xususiyatdagi favqulodda vaziyatlarda xavfsiz harakatlarning ahamiyatini tan olib, shaxs, jamiyat va davlatni himoya qilish zarurligini anglashga asoslangan zamonaviy hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni" ta'minlashi kerak. .

Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini samarali shakllantirish uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tashkil etuvchi asosiy elementlarini aniqlash kerak. Avval ta'kidlangandek, inson xavfsizligi madaniyati umumiy madaniyatning tarkibiy qismi bo'lib, shaxsiyat bilan uzviy bog'liqdir. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibidagi xususiyatlar uning shaxsiy tarkibi hodisaning ko'p o'lchovliligi, dinamikasi va nomuvofiqligidan dalolat beradi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati dunyoqarashga tayyorlik, axloqiy, intellektual, asabiy, kommunikativ, politexnik, estetik, jismoniy, huquqiy, tibbiy, valeologiya, harbiy texnologiyalar, kasbga yo'naltirish, hayot, xavfsizlik, jinsiy, iqtisodiy va boshqa jihatlarni o'z ichiga oladi. Madaniyatni tarkibiy qismlarining har birining vazifalaridan muhimi inson va jamiyat xavfsizligiga hissa qo'shishdir.

Ushbu tadqiqotning birinchi xatboshidagi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mohiyatining tahlili shuni ko'rsatdiki, ushbu ta'riflar shaxsiy fazilatlar va shaxsiy xususiyatlar

ro'yxatini beradi. Hech shubha yo'qki, har bir inson kundalik hayotida va xavf-xatarga duch kelganda, ularning shaxsiy fazilatlarini namoyon qiladi.

Ushbu fazilatlar tufayli odam xavfli va favqulodda vaziyatlarning rivojlanishiga yo'l qo'ymaydi va ularning salbiy oqibatlarini kamaytiradi. Bir guruh odamlar yoki jamiyatning xavfsizligi ularning odamlarini tashkil etadigan shaxsiy fazilatlar va xususiyatlarga bog'liq.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish ob'ektlarining xususiyatlarini aniqlashda har qanday inson faoliyatining barqaror muvaffaqiyati, avvalambor, uning qadriyatlari va ideallari tizimiga bog'liqligi hisobga olinadi. Shuning uchun, insonning qadriyatlari va ideallari tizimida qayerdan kelib chiqishi, o'z xavfsizligini ta'minlashi, atrof-dagi odamlarning xavfsizligi, atrof-muhit va uning hayot faoliyati xavfsizligiga bog'liqdir

Hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashning yana bir muhim omili bu odamning tayyorgarligi, bilim darajasi va ko'nikmalaridir. Shubhasiz, xavfli va favqulodda vaziyatlardan himoya qilish usullari va vositalarini o'zlashtirishning chuqurligi va kuchi, har xil sharoitlarda xavfsiz harakat qilish ko'nikmalarini shakllantirish inson hayotining xavfini kamaytirish uchun asosdir.

Fazilatlar ostida samarali faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun shart bo'lgan shaxsning psixologik xususiyatlari tushuniladi. Bu temperament, fe'l-atvor (fe'l-atvor xususiyatlari), irodasi, hissiyoti, inson qobiliyati va boshqalar. Ularning ba'zilari genetik jihatdan oldindan aniqlangan va ijtimoiy muhit ta'siri ostida biroz o'zgarib turadi, masalan, temperament, yodlash, idrok qilish jarayonlarining xususiyatlari.

Boshqalar ijtimoiy muhit tomonidan shakllanadi va insoniyat tsivilizatsiyasi, individual va jamoaviy- ijtimoiy tajriba tomonidan erishilgan tarixiy rivojlanish darajasiga bog'liq. Bular fe'l-atvor, iroda, hissiy kayfiyat, odamning jismoniy holati va boshqalar. Bundan tashqari, har qanday faoliyatdagi muvaffaqiyat motivatsiya, xohish, faoliyatni amalga oshirish, yuqori natijalarga erishish istagiga bog'liq

Xavfsiz hayotning motivi - bu o'z xavfsizligini, atrof-muhit, jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlash uchun to'g'ri harakatlarni amalga oshirishning zaruriyati va foydaliligini tushunishdir.

Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibi quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi: hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tuzilishining asosi sifatida faoliyat (motivatsiya, bilim, ko'nikma va boshqalar), hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibidagi shaxsning shaxsiy xususiyatlari (qadriyat yo'nalishlari, shaxsiyat ma'nolari va boshqalar), xavfsizlikning tarkibiy qismlarini madaniy tarkibiy qismi (ma'naviy, estetik, ekologik va boshqalar madaniyati).

Faoliyat tarkibiga motivlar, bilimlar, g'oyalar, tasvirlar, qobiliyatlar, amaliy tajriba, ijodiy tajriba, o'zini -o'zi boshqarish kiradi. Shunga ko'ra, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish tarkibiga motivatsion (motivlar, intilishlar, qiziqishlar), asosli (bilim, idrok), operatsion (ko'nikma), ijodiy (ijodiy tajriba), nazorat va tartibga solish (xavfli vaziyatlarda o'zini- o'zi boshqarish tajribasi) komponentlari kiradi. 41-rasm.

Rasm. 41. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining tuzilishi.

Parametrlar bo'yicha hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarkibini hisobga olgan holda - faoliyatning tarkibiy qismlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Parametrlar bo'yicha hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibi - faoliyatning tarkibiy qismlari

Komponentlar faoliyati	Talabalarning xavfsizlik madaniyati mazmuni
Turtki(motivatsiya)	Zararli va xavfli omillarni oldindan bilishga va oldini olishga intilish, eng kam yo'qotishlarni bartaraf etish (agar oldini olishning iloji bo'lmasa), zararli va xavfli omillarning salbiy oqibatlarini kamaytirish. Xavfsizlik to'g'risidagi bilimlar tizimini o'zlashtirishga intilish, amaliy tajribani, xavfsiz hayot uchun shaxsiy fazilatlarini takomillashtirish, qoidalar va xavfsizlik standartlarini ijodiy mustaqil qo'llash, xavfli vaziyatlarda o'zini tuta olishga tayyorlikni oshirish.
bilim, vakillikni tasavvurlash	Hayotning zararli va xavfli omillari turlari, ularning paydo bo'lish sabablari, odamlarga ta'sirining tabiati, xavfli va zararli omillar bilan duch kelgan odamlarning tipik xatolari, zararli va xavfli omillarni oldini olish va bartaraf etishdagi harakatlarning mazmuni va ketma-ketligi to'g'risida ishonchli ilmiy bilimlar tizimi. zararli va xavfli omillarning salbiy oqibatlarini kamaytirish yo'llari to'g'risida. Xavfsizlik haqidagi o'zlarining va boshqalarning amaliy tajribasidan kelib chiqadigan kundalik bilimlar va g'oyalar to'plami. Hayotning xavfli va zararli omillarini oldini olish va bartaraf etish usullariga yo'naltirilgan badiiy va estetik tasvirlar, tasvirlar, his-tuyg'ular, insonning xavfli vaziyatlarda muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz harakatlari tajribasini aks ettiradi. Falsafiy, axloqiy, psixologik, huquqiy, tabiatshunoslik, politexnika, estetik, ekologik, valeologik, tibbiy, iqtisodiy, siyosiy, harbiy, kasbga yo'naltirish, xavfsizlikning jismoniy, axborot jihatlari haqida bilimlar.
ko'nikmalar, ko'nikmalar, amaliy tajriba	Xavfsiz hayotga tayyorlikni o'z-o'zini takomillashtirish uchun maqsadlarni belgilash qobiliyati: xavf va xavfsizlik to'g'risida bilimlarni to'ldirish qobiliyati: zararli va xavfli omillarning ta'sirini oldindan bilish va oldini olish qobiliyati: xavfni va zararni sezish qobiliyati: ovqat pishirish, vositalarni tanlash va ishlatish qobiliyati. xavfning tabiati: zararli va xavfli omillarning salbiy oqibatlarini kamaytirish qobiliyati: xavfli va ekstremal vaziyatlarda to'g'ri harakat qilish qobiliyati: xavfsizlikni ta'minlashda atrofdagi odamlardan yordam olish qobiliyati: xavfli vaziyatlarda boshqa odamlarga yordam berish qobiliyati: xavfsizlikni ta'minlashda atrofdagi odamlardan yordam olish qobiliyati: xavfli vaziyatlarda boshqa odamlarga yordam berish qobiliyati: xavfsizlikni ta'minlashda boshqalarning tajribasidan o'rganish qobiliyati: xavfsiz xulq-atvor tajribasi bilan bo'lishish qobiliyati. Falsafiy, axloqiy, psixologik, yuridik, tabiiy fanlar, politexnika, estetik, ekologik, valeologik, tibbiy, iqtisodiy, siyosiy, harbiy, kasbga yo'naltirish, xavfsizlikning jismoniy, axborot jihatlari to'g'risidagi bilimlarni oddiy, qiyin, xavfli va xavfsiz sharoitlarda qo'llash tajribasi. ekstremal holatlar.
yaratish	Xavfli vaziyatlarning nomuvofiqligini mustaqil tahlil qilish tajribasi, ma'lum sharoitlardan kelib chiqqan holda yangi xavfsizlik vositalarini birlashtirish, xavfsiz sharoitlarni tubdan yangi yondashuvlar, strategiyalar va vositalarni ishlab chiqish. Kognitiv va

	amaliy xavfsizlik muammolarini bevosita xavfli va ekstremal vaziyatlarda va halokat bilan kurashish bilan o'zaro aloqada ijodiy ravishda hal etishga tayyorlik.
o'zligini boshqara olish, nazorat qilish	Zararli va xavfli omillarni oldini olish va bartaraf etishda etarlicha bosqichma-bosqich va prognostik o'zini o'zi boshqarish, xatolaridan saboq olish, xavfli vaziyatlarda o'zini tutish tajribasidan o'rganish.

Faoliyat jarayonida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining turli elementlarini o'zlashtirish asosida shaxsning xavfsiz hayotga tayyorligini takomillashtirish jarayoni sodir bo'ladi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati timsolning shaxsiy shaklini oladi. Bunday holda, alohida tarbiya mazmunini amalga oshirishning oxirgi bosqichi (uch bosqichdan: loyiha, jarayon, natija) haqida gapirish mumkin. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash talabalar shaxsiyatida shakllangan bo'lib, ularning tarkibiga qadriyatlar, shaxsiy ma'no, qobiliyat, qarashlar va e'tiqodlar, shaxsiy fazilatlar kiradi.

Parametr nuqtai nazaridan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati - shaxsiy fazilatlar - 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Parametr nuqtai nazaridan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati

Texnik xususiyatlari shaxsiy fazilatlar	Talabalarning xavfsizlik madaniyati mazmuni
qiymatli yo'naltirish	Maqsad shaxsiy xavfsizlik, boshqa odamlar, jamiyat, tabiatning xavfsizligini ta'minlash. Xavfsiz hayot uchun tayyorlangan mukammal insonning idealidir. Inson hayoti va sog'lig'ining boshqa qadriyatlardan ustunligi (iqtisodiy, siyosiy va boshqalar).
shaxs ma'nolari	Inson o'zining tabiiy mohiyatiga ko'ra mustaqil, mustaqil, erkin degan fikr. Hayotning ma'nosi o'zini o'zi anglashda, shu bilan birga xavfsiz hayotga, jamiyat va tabiatning xavfsizligini oshirishga tayyorlikni rivojlantirishdan iborat.
qobiliyatlar	Xavfsizlik sohasida maqsadlarni belgilash qobiliyati, hayotning zararli va xavfli omillariga tayyorligini o'zini takomillashtirish. xavfli va ekstremal vaziyatlarda o'zini tuta bilish. Stressga qarshilik. xavfli va ekstremal holatlarda kuch va ish faoliyatini saqlab qolish va tiklash qobiliyati.
munosabat va e'tiqod	O'zini anglash va inson baxtining shartlaridan biri bu xavfsizlik madaniyatini o'zlashtirish. Shaxs va jamiyat xavfsizligi. tabiatlar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Xavfsizlikning dastlabki sharti bu shaxsning shaxsiy fazilatlar: jasorat, mas'uliyat va boshqalar. Xavfsizlikni bilish va asbob-uskuna, jihozlar va do'g'arlama vositalarini tayyorlashga asoslangan insonning ijodiy faoliyati xavfsizlikning asosiy omillaridan biridir. Zararli va xavfli omillarning asosiy qismini oldini olish yoki yo'qotishsiz yoki eng kam yo'qotish bilan bartaraf etish mumkin. Oldini olish va oldini olish mumkin bo'lmagan shikastlanishlar, shikastlanishlar, yo'qotishlarga inson hayotining muqarrar lahzalaridan biri sifatida qarash kerak. Har bir insonning xavfsiz yashashga tayyorligi shaxsiy baxt va ijtimoiy taraqqiyot uchun zarur shartdir.
shaxsiyat fazilatlar	Mas'uliyat, ishonch, nekbinlik, bashorat, jasorat, ehtiyotkorlik, oqilona xatarlarni olishga tayyorlik, mehribonlik, kollektivizm, mehnatsevarlik, kamtarlik, rahmdillik, sezgirlik, halollik.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibiy qismlarini tahminiy tahlilini yakunlab, uning tarkibiy bo'linmalari o'rtasidagi mavjud aloqalarni grafik ravishda namoyish qilinadi. (42-rasm).

Rasm. 42. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining tarkibiy aloqalari

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining tarkibiy qismlarini va ularning o'zaro bog'liqligini tushunish talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini yaratishning eng samarali usullarini ishlab chiqishga imkon beradi. Shuni esda tutish kerakki, xavfsizlikni ta'minlash madaniyatining tarkibiy qismlari ilmiy-tadqiqot ishining keyingi xatboshida ko'rib chiqiladigan bir qator shartlarga qarab ijobiy yoki salbiy yo'nalishda o'zgarishi mumkin.

Nazorat uchun savollar:

1. Zamonaviy hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga asosiy hissa "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" faniga tegishligi nega deb o'ylaysiz ?
2. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati dunyoqarashga qaysi jihatlarni o'z ichiga oladi?
3. Qanday fazilatlar tufayli odam xavfli va favqulodda vaziyatlarning rivojlanishiga yo'l qo'ymaydi?
4. Fazilatlar ostida samarali faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun shart bo'lgan shaxsning psixologik xususiyatlariga nimalar kiradi?
5. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibi qanday jihatlarni o'z ichiga oladi?
6. Parametr nuqtai nazaridan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati - shaxsiy fazilatlari va faoliyatning tarkibiy qismlari nimalardan iborat.

3- mashg'ulot. Talabalarda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun pedagogik sharoitlar

O'quv jarayonida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning pedagogik shartlari talabalarni xavfsiz hayotga tayyorlashga to'sqinlik qiladigan yoki qo'shadigan vaziyatlarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, pedagogik shartlarni talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishdagi ijobiy va salbiy omillarga bo'lish mumkin.

Talabalarni xavfsiz hayotga tayyorlashda salbiy omillar bir xil yoki aksincha, o'ta xilma-xil vazifalarni hal qilishni o'z ichiga oladi. Bir xil turdagi muammolarni hal qilishda yangi vaziyatda bo'lgan talabalar moslashuvchanlikka ega emaslar va juda ko'p turli xil vazifalarni bajarishda harakatlarning ravshanligi va qat'iy ketma-ketligi yo'q.

Ijobyi omillar takrorlash va turli xil vazifalarning kombinatsiyasini, shuningdek, ularni bajarish shartlarini o'z ichiga oladi. Bunday holda, talabalar umumlashtirilgan harakat usullarini egallaydilar, psixofiziologik tayyorgarlikni yanada samarali rivojlantiradilar

Shu bilan birga, talabalarning xavfsiz hayotiga tayyorgarlik samaradorligi uchun ushbu shartlar hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirmaydi, chunki ular ta'lim samaradorligining umumiy pedagogik shartlari hisoblanadi. O'quv jarayonida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda salbiy va ijobyi tendentsiyalar amalga oshiriladi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning maqsadlari, mazmuni va usullariga, o'quv jarayoni elementlarining o'zaro bog'liqligiga qarab, talabalar xavfsiz hayotiy faoliyatga tayyorlikni va jabrlangan, buzg'unchi xatti-harakatlarga moyillikni shakllantiradilar. Ilmiy-uslubiy ishlanmalar asosida hayotning halokatli, zarar etkazuvchi varianti belgilarining shakllanishi o'quv jarayonida tasodifiy va maqsadli ravishda yuzaga kelishi mumkin.

Shunday qilib, aksil-madaniy elementlarining ta'siri natijasida talabalar salbiy xatti-harakatlarga moyillikni rivojlantiradilar: giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish, jinsiy aloqada bo'lish, fohishalik va boshqalar. Bunday ta'sir faqat buzg'unchilikka qarshi kurash madaniyatining ma'lum xususiyatlari, uning elementlarini nisbati va talabalar tarkibining o'zgarishi bilan yuz berishi mumkin. Muayyan omillarga, shu jumladan sotsializatsiya jarayonida yuzaga keladigan omillarning ta'sir qilish faktorlarning ba'zilarini ko'rib chiqaylik:

- Ushbu xatti-harakatni amalga oshiradigan odamlarning ijobyi xislatlari to'g'risida ma'lumot mavjud bo'lgan, buzuvchi xatti-harakatlarning tavsifi (o'z do'stlariga sodiq o'g'ri, giyohvand, go'zal fohisha) o'zlari uchun tahsil olayotganlar nufuzli odamlar (rassomlar, sportchilar) bilan ishbilarmonlik munosabatlari yoki do'stlik aloqalari bo'lgan odamlarning (alkogolizm, giyohvandlar) buzg'unchi xatti-harakatlari haqida ma'lumot natijasida talabalar xavfsizlik vositalarini ishlatishga chaqiradilar, bu aslida buzg'unchi xatti-harakatlarning vositasidir ("Agar siz giyohvand moddalarni iste'mol qilsangiz, unda siz hech kimga berilmaydigan, faqat o'zingizning shaxsiy shprintsingizdan foydalaning!").

Ko'rib chiqilayotgan pedagogik sharoitlar talabalarning ijtimoiylashuvi jarayoniga ham, o'quv jarayonining yo'nalishiga ham ta'sir qiladi. O'quv jarayonining talabalarga salbiy ta'sirining ushbu pedagogik shartlari talabalarga ijobyi va salbiy ta'sir ko'rsatishda ishlatilishi mumkin bo'lgan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish qonuniyatlarini aks ettiradi:

- ishbilarmonlik munosabatlari yoki hurmatli odamlar (rassomlar, ishbilarmonlar, musiqachilar) bilan do'stona munosabatda bo'lgan odamlarning (olimlar, ishbilarmonlar) xavfsiz harakati to'g'risida ma'lumot.

Yuqorida muhokama qilingan talabalarga salbiy ta'sir ko'rsatadigan pedagogik sharoitlarni o'quv jarayonining talabalar xavfsizligi madaniyatiga ijobyi ta'sir ko'rsatadigan sharoitda isloh qilish mumkin.

Ushbu xatti-harakatni amalga oshiradigan odamlarning ijobyi belgilari (do'stlariga sodiq bo'lgan askar, yaxshi bola) to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan xavfsiz xulq-atvor tavsifi, xavotir va qo'rquvni, salbiy munosabatni engishga yordam beradigan xavfsizlik masalalarini kulgili tarzda yoritishni o'rgatish, xavfsizlikni ta'minlashning aniq vositalari bilan bog'liq xavfsiz harakatlarga ijobyi munosabatni shakllantirish.

O'quv jarayonining talabalarga ijobyi va salbiy ta'sir ko'rsatishi uchun har xil o'ziga xos shartlar o'quv vazifalarining uslubiy (shakli, mazmuni) tarkibini tavsiflaydi. Salbiy omillar ta'sirini oldini olish va zararsizlantirish uchun o'qituvchi ularning talabalarga ta'sir mexanizmlari va talabalar buzg'unchilikni qarshi madaniyatining elementlari bilan o'zaro munosabatlari to'g'risida bilishi kerak.

O'quv jarayonidagi buzg'unchilikning qarama-qarshi madaniyatining qismlari, ma'lum ijtimoiy guruhlarning (jinoiy tuzilmalar, giyohvandlik biznesi) qiziqishlari ijtimoiylashuv jarayonida o'smirlarga tarqalishi va ta'siri.

Quyidagi pedagogik sharoitlar o'quv jarayonining talabalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi va o'quv jarayoniga jalb qilingan buzg'unchilikni aksil-madaniyatining salbiy ta'sirini oldini olishda yordam beradi:

- Ta'limotning buzilgan shakllarining odamga real ta'sirini va buzg'unchilikka qarshi madaniyatning parchalaridagi faktlarni ilmiy ma'lumotlar bilan taqqoslash.

- Ta'lim jarayonida vayronagarchilikka qarshi madaniyat elementlarini mazmunli tanqidiy tahlil qilish va ularning ta'siriga asoslangan mantiqiy hiylalarni ochish bo'yicha o'qituvchi va talabalarining birgalikdagi faoliyati.

- Talabalarining haqiqiy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish (o'zini -o'zi tasdiqlash, tengdoshlar bilan muloqotda) buzg'unchilikning targ'ib qilingan shakllarining salbiy ta'sirining mexanizmlari va oqibatlarini aniqlash.

- Har xil xatti-harakatlarning haqiqiy ta'sirini (ijobiy yoki halokatli) aniqlash (televizion dasturlarni tasodifiy ko'rish, kam harakatlanuvchi hayot tarzi).

- Tarq'ibot mahsulotlarining salbiy oqibatlari (balog'at yoshida, keyingi avlodlarning salomatligiga ta'siri).

- Talabalarga o'quv materialining tarkibiy qismida, kompyuter o'yinlarida va hokazolarda bilvosita yoki bevosita mavjud bo'lgan salbiy qarama-qarshi madaniyatini mustaqil tanqidiy tahlil qilishni o'rgatish.

- Talabalar tomonidan tanazzulga qarshi kurash madaniyatining elementlarini tanqidiy tahlil qilish va tushunish uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati qismlarini (qadriyatlar, faoliyat usullari, tushunchalar) ishlatiladi. Shaxsiy xususiyatlarda, o'qituvchi va sinfdoshlar faoliyatida namoyon bo'ladigan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati elementlari o'qituvchi va kursdoshlarning talaba uchun yuqori obro'si bilan uyg'unlashadi

O'qituvchi va kursdoshlarning vayronagarchiliklariga qarshi madaniyat elementlari talabaning o'ziga xos xususiyatlariga, faoliyati, (alkogol ichimliklar, psixotrop moddalar ichadigan) o'qituvchi va kuradoshlarining fikrlariga salbiy munosabati bilan birlashtiriladi. Faoliyati va shaxsiyati buzg'unchilik xususiyatlariga ega bo'lmagan va hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining yaqqol elementlariga ega bo'lmagan kursdoshlarning fikri (xatti-harakatlar, munosabatlar) ga nisbatan talaba uchun kam ahamiyatli bo'lgan sinfdoshlarning faoliyati va shaxsiyatiga xos bo'lgan buzg'unchilik elementlari.

Talabalar uchun o'quv materialida (hikoyalar, romanlar) aksimadaniyatga qarshi kurash elementlari kursdoshlar va o'qituvchilarning fikriga qaraganda kamroq qiziqish uyg'otadi. Talabalar tomonidan jabrlangan, halokatli odamlarning shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari to'g'risida tanqidiy munozarani tashkil etish.

Talabalarining obro'-e'tiborini va o'qituvchining obro'sini oshirish (muvaffaqiyatga erishish, obro'li o'qituvchining ijobiy bahosi) vayronagarchilik belgilaridan xalos bo'lib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi.

O'qituvchi asosan talabalarga o'quv materialiga kiritilgan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibidagi turli elementlarni o'zlashtirishga ta'sir qiladi. Shu bilan bir qatorda, ma'ruzachi o'qituvchi o'quv jarayonida talabalar bilan o'zaro munosabatda bo'lganda, ta'lim mazmuniga qarshi kurash elementlarini olib keladi.

O'qituvchilarning xavfsiz hayotga yuqori darajada tayyorligi, aksincha, talabalar hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini egallashiga, talabalarining madaniyatga zid kurashni namoyon bo'lishi va hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati elementlari bilan o'zaro ta'sirlashuviga olib keladi.

Shunday qilib, xavfsiz hayotga tayyor bo'lishning sharti sifatida talabalarining shaxsiy fazilatlari va qobiliyatlari bir qator pedagogik sharoitlarga va birinchi navbatda o'qituvchining o'zi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati darajasiga qarab salbiy yoki ijobiy yo'nalishda o'zgarishi mumkin. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning samaradorligi

o'quv topshirig'ining o'ziga xos xususiyatlariga, o'ziga xos tarkibiga va bir qator boshqa jihatlariga (madaniy parchalarni taqdim etish shakli, ta'sir qilish usullari va boshqalar) bog'liq bo'lib, ular belgilangan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mazmuni va hajmiga yoki talabalar o'rtasida madaniyatga zid va mag'lubiyatning shakllangan fazilatlariga ta'sir qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ijobiy omillar qanday shartlarini o'z ichiga oladi?
2. Hayotning halokatli, zarar etkazuvchi varianti belgilarining shakllanishi o'quv jarayonida qanday ravishda yuzaga kelishi mumkin?
3. Ma'lum omillarga ta'sir qilish faktorlarini sanab bering.
4. Qanday talabalarga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishda pedagogik shartlar o'quv jarayonining hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish qonuniyatlarini aks ettiradi?
5. O'quv materialiga kiritilgan qaysi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibidagi turli elementlarni o'zlashtirishga o'qituvchi asosan talabalarga ta'sir qiladi?
6. xavfsiz hayotga tayyor bo'lishning sharti sifatida nimalarga qarab salbiy yoki ijobiy yo'nalishda o'zgarishi mumkin

4-mashg'ulot. Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish usullari

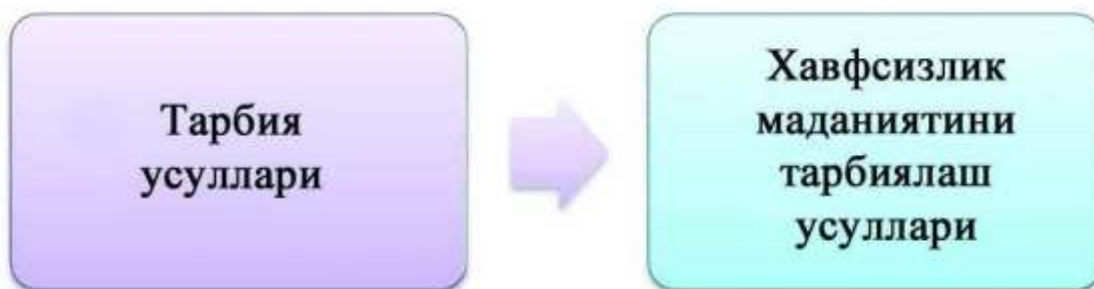
Talabalar orasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash ta'lim tashkilotining asosiy vazifasidir, uni muvaffaqiyatli hal etish ko'p jihatdan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning asosiy jihatlarini belgilaydi. O'qituvchi talabalarni barkamol rivojlanishiga qaratilgan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish bo'yicha juda ko'p sonli va odatiy vazifalarni hal qilishi kerak. Qoida tariqasida, bu ko'plab noma'lum muammolar, dastlabki ma'lumotlarning murakkab va o'zgaruvchan tarkibi va mumkin bo'lgan echimlar (*rasm43*)

i

Rasm43. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining usul va uslublarning o'zaro aloqasi

O'qituvchi belgilangan maqsadlarga asoslanib hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish usullarini tanlaydi va qo'llaydi. Usullarni tanlashda u talabalarning barcha nozikliklari va xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Ta'lim muammolarini hal qilishning samaradorligi ko'pgina sharoitlar va omillarga, shuningdek, usullarning butunligini qo'llash mantiqiyli va ketma-ketligiga bog'liq. Pedagogikada ishlab chiqilgan ta'lim usullari hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash usullarini ishlab chiqishning boshlang'ich nuqtasidir (44-rasmga qarang). ularning o'ziga xos xususiyatlariga aniqlik kiritamiz.

Rasm.44. Xavfsizlik madaniyatini oshirish usullarini ishlab chiqishning boshlang'ich nuqtasi

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishning ba'zi usullarini ko'rib chiqiladi va ularning o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish usuli sifatida *pedagogik talab* talaba oldida u bajarishi kerak bo'lgan o'ziga xos vazifa sifatida paydo bo'lishi mumkin; xavfsiz xulq-atvor me'yorlari va qoidalarini ifoda etiladi; talabaga harakatning ma'nosi, zaruriyati yoki foydaliligini tushunishga yordam beriladi; aloqa, qurbonlarning kamchiliklari tuzatiladi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini o'qitish usullari talabani tafakkuri va shu orqali uni fazilatlarini rivojlantirishga undaydi. Talabalar o'qituvchiga tartib o'rnatishga yordam beradi, talabalarning uyushgan xatti-harakati va faoliyatini shakllantirishga yordam beradi, bu hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashning ajralmas shartidir.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish usuli sifatida o'rganish axloq asoslari va xavfsiz xulq-atvorning barqaror shakllarini yaratish sharti sifatida talabani oqilona xatti-harakatlarni tashkil etish qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'qitish o'qituvchiga harakatlarning to'g'ri bajarilish jarayoni yoki shaklini namoyish etish va ularga nisbatan talabalarda ijobiy munosabatni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Talaba xavfsiz hayotni ta'minlash uchun o'rganilgan bilimlarni tizimli ravishda qo'llab-quvvatlashi kerak.

O'qituvchi talabalarga yuqori malakali o'qituvchilik mashg'ulotlarini olib borishi yoki ularni o'qishga jalb qilish munosabatini yaxshilaydi. Talabalarga hayotiy yordam berish uchun o'rganiladigan bilimlarni va tizimlarni boshqa yordam yo'llari bilan ham ta'minlashi kerak.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish usuli sifatida namuna talabalar uchun amalda aniq misol bo'lishi mumkin. Qoida tariqasida - bu mustaqil hayot tarzi, xavfsiz harakati boshqalarga rioya qilishga intiladigan shaxsdir. Bunga misol sifatida talabani ijobiy imidj (qahramon, sportchi, olim) kabi bo'lish yoki salbiy imidjga (giyohvand, kashanda, alkogol) bog'liq bo'lgan salbiy xususiyatlarni engishga intilishlarining uzoq muddatli istiqbollari misol bo'la oladi. Talabani hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish jarayonida ijobiy va salbiy misollarning kuchi teng darajada samarali bo'ladi.

Misollar talabani xavfsiz xulq-atvorini shakllantirish vositasi sifatida uni ijobiy idealga yo'naltirish va ijtimoiy xatti-harakatlardan hissiy rad etishni rivojlantirish uchun ishlatiladi. Talaba taqlid qilish orqali shaxsiy xulq va faoliyatning ijtimoiy, axloqiy maqsadlarini shakllantiradi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishning qisman izlash usuli inson xavfsizligi darajasiga ta'sir etadigan kognitiv, amaliy, kommunikativ, badiiy va boshqa muammolarni birgalikda hal qilishga asoslangan.

Masalan: o'qituvchi bilan birgalikda qishloq bolalari o'z uylarini xavfsizligi uchun shahar kvartiralarida maxsus ishlab chiqarilgan xavfsizlik uskunalarini ishlatish muammosini muhokama qiladilar. O'qituvchi muammoni shakllantirishga yordam beradi, taklif qilingan echimlarni baholaydi, savollarga javob beradi va hokazo. *Qisman izlash usuli* talabalarni noodatiy sharoitlarda xavfsiz harakatlarning ma'lum usullaridan mustaqil foydalanish uchun tayyorlashga yordam beradi.

Musobaqa pedagogik hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish usuli sifatida jarayonda bolalar, o'smirlar sog'lom raqobat, o'zini- o'zi tasdiqlash, ibtidoiylilik, ustuvorlikka intilishlarini hisobga olib, o'qituvchi tomonidan quriladi.

O'qituvchi omon qolish musobaqalarini, talabalardan faollikni, tashkilotchilikni, jasoratli va mustaqil harakatlarni talab qiladigan vaziyatlarni yaratishi mumkin. Talabalarni eng yaxshi natijalarga erishish uchun kurashga jalb qilish, ortda qolganlarni ko'taradi, ijodiy faollik, tashabbuskorlik, mas'uliyat va jamoa bo'lib rivojlanishini rag'batlantiradi, bu esa kundalik hayotda va xavfli vaziyatlarda xavfsiz xatti-harakatlarga tayyorgarlikni kuchaytiradi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishning *evristik usuli* hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini o'zlashtirish va rivojlantirish jarayonida talabalarning mustaqilligi va ijodining yuqori darajasini ta'minlaydi. Bunday holda, tarbiya o'z-o'zini tarbiyalashga o'tadi, chunki asosiy bosqichlar faol o'quvchilar o'z faoliyatlarini mustaqil ravishda amalga oshiradilar: maqsadlar qo'yadilar, vositalarni tanlaydilar, o'z faoliyatini tashkil qiladilar, o'zini -o'zi nazorat qiladilar va hokazo. O'qituvchi inson xavfsizligi nazariy yoki amaliy muammolariga ijodiy echimning boshlang'ich yoki yakuniy bosqichida talaba ko'pincha murojaat qiladigan maslahatchi vazifasini bajaradi. Masalan, ma'lum bir shaharda insonning ekologik xavfsizligi to'g'risida xabar tayyorlayotganda, talaba shaharning turli qismlarida, haftaning turli kunlarida, turli ob-havo sharoitida ovqatlanishni ratsionalizatsiya qilish, yilning turli vaqtlarida bo'sh vaqtni o'tkazish, sport, dam olish va hk. haqida xulosalar chiqaradi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning *ijodiy usuli* talabalarning inson xavfsizligini ta'minlashning turli muammolarini mustaqil hal etishlarini tashkil etishga asoslangan. Bahslar, munozaralar, ong hujumlari, biznes o'yinlar davomida talabalar ijodiy harakat qiladilar, g'ayrioddiy, favqulodda, keskin, xavfli vaziyatlardan chiqish yo'llarini mustaqil topadilar. Biror kishining tashqi ko'rinishi va hurmatga sazovarliligi ortida ular firibgarning asl qiyofasini ko'rishlari kerak, oqilona bahona bilan o'g'rining uyga kirishga qaratilgan hiyla-nayrangini ko'rib chiqishlari kerak. Ijodiy usuldan foydalanganda o'qituvchi tashkiliy funktsiyani saqlab qoladi: u maqsadlarni qo'yadi, talabalar ishini tartibga soladi, natijalarni sarhisob qiladi

Hayot faoliyati xavfsizligi *madaniyatini rivojlantirish usuli* sifatida rag'batlantirish, talabaning yoki jamoaning xatti-harakati va faoliyatini jamoatchilik tomonidan ijobiy baholanishi orqali ifodalanadi, bu insonning xavfsizligi va axloqiy xatti-harakatlarini ta'minlash va yangilarini rag'batlantirish bo'yicha muvaffaqiyatli harakatlarni hissiy jihatdan tasdiqlashga qaratilgan. Talaba qoniqish hissini boshdan kechirar ekan, kuch va g'ayratni, o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchni va oldinga siljishni boshdan kechiradi, bu esa uning o'sishi va hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlaydigan fazilatlarini rivojlanishiga hissa qo'shadi. Rag'batlantirish, ayniqsa tortinchoq bo'lmagan bolalar uchun zarur.

O'qituvchi talabalarning yaqqol nazarga tushuvchilari bilan birga e'tiborini jalb qilmaydigan va jamoatchilik e'tiboridan mahrum bo'lganlariga teng darajada e'tiborli bo'lishi kerak. Rag'batlantirish quyidagilarni o'z ichiga oladi: maqtash, ma'qullash, mukofotlash, minnatdorchilik, qiyin vaziyatda axloqiy qo'llab-quvvatlash, mas'uliyatli bo'lish, hayratlanish, ishonch va g'amxo'rlik, qonunbuzarlik uchun kechirimlilik va boshqalar.

Hayot faoliyati xavfsizligi *madaniyatini oshirish usuli sifatida* jazo talabalarning salbiy xatti-harakatlarining oldini olishga, keskin, ziddiyatli va xavfli vaziyatlarni keltirib chiqarishga va bunday holatlarda "bo'g'uvchi" (tormozlovchi) ta'sirga yo'naltirilgan.

Jazo turlariga talabaning mulohazalari, o'qituvchining g'azablangan ko'rinishi, norozilik, qoralash, ishora yoki tanbeh, jamoatchilikning tanqid qilinishi va boshqalar kiradi.

Jazo talabaning xatti-harakatlarini to'g'rilaydi, unga qaerda va nima xato qilganligini tushunishga majbur qiladi, norozilik, noqulaylik, uyat tuyg'usini keltirib chiqaradi. Bu holat talabaning xatti-harakatlarini o'zgartirishga majbur qiladi, irodasini tarbiyalaydi va javobgarlik hissini shakllantiradi. Ammo jazo talabaning ma'naviy va jismoniy azoblanishiga olib kelmasligi kerak.

Hikoya hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish usuli sifatida. qiymatga yo'naltirilgan tadbirlarni tashkil qilishda katta ahamiyatga ega. Haqiqiy hayotdagi yoki san'at asarlaridan olingan voqealar, ular echim topishni va qiyin vaziyatdan chiqib ketishni

talab qiladigan, an'anaviy xulq-atvor normalaridan uzoqlashadigan va bolalarning his-tuyg'ulariga ta'sir etuvchi innovatsion va ijodiy qarorlar qabul qiladigan, ularga axloqiy baholarning ma'nosini tushunish va o'zlashtirishga yordam beradigan voqealar haqidagi hikoyalar, xavfsiz xulq-atvor me'yorlari va usullari. Tarbiyaviy ishda qo'llanilganda ushbu usulning uchta asosiy maqsadini ajratish mumkin: ijobiy axloqiy tuyg'ularni (xushyoqish, hamdardlik, mag'rurlik, quvonch) yoki hikoya qahramonlarining salbiy xatti-harakatlari va g'azablarini uyg'otish; xavfsiz xulq-atvorga intilish; axloqiy xatti-harakatlarning tasvirini taqdim eting va ijobiy misolga taqlid qilish istagini uyg'otadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishning *tushuntirish usuli* talabalarni xavf manbalari va xavfsiz harakatlar qoidalari haqida xabardor qilishga asoslangan. O'qituvchi nafaqat xavf nimani anglatishini aytibgina qolmay, balki talabalarga xavfning sabablarini, tashqi xavf manbalari bilan bog'lanishni, o'z xatti-harakatlarining uning xavfsizligi darajasiga ta'sirini va hokazolarni tushunishga yordam beradi. Tushuntirish o'qituvchining talabalarga va aksincha savollariga qo'shilishi, suhbatga aylanishi mumkin. Suhbat hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish usuli sifatida undagi asosiy narsa talabalarni asta-sekin yangi bilimlarni olishga olib keladigan puxta o'ylangan savollar tizimi, ularning bilimlari va tushunishlari dunyoqarashni rivojlantirishga yordam beradigan har xil kundalik va xavfli vaziyatlarda yordam beradi. Tarkibning barcha xilma-xilligi va boyligi bilan ushbu usulning asosiy maqsadi talabalarni jamoat hayotidagi xatti-harakatlar, voqealar va hodisalarni baholashga jalb qilish va shu asosda haqiqatga, ularning axloqiy, fuqarolik, siyosiy huquq va majburiyatlariga mos munosabatni shakllantirish.

Muhokama hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish usuli sifatida munozarali vaziyatlar, ularning mahoratli tashkil etilishi bilan talabalarni xavfsizlikning muayyan muammosi bo'yicha turli xil ilmiy nuqtai nazarlarga jalb qiladi, ularni har xil kundalik va xavfli vaziyatlarda talabalarga yordam beradigan turli yondoshuvlarni tushunishga undaydi. Shu bilan birga, ular oddiy, munozarali bo'lmagan savollarni o'rganish paytida ham yaratilishi mumkin, agar talabalar xavfsiz yoki xavfli hodisaning sabablari to'g'risida o'z fikrlarini bildirishga, o'rnatilgan g'oyalarga o'z nuqtai nazarlarini asoslashga taklif etilsa, kognitiv va qiymatga yo'naltirilgan faoliyat jarayonida fikrlar, baholashlar va e'tiqodlarni shakllantirish usuli sifatida nizo talab qilinmaydi. Munozaralar hayot faoliyati xavfsizligi haqidagi tushuncha va dalillarni tahlil qilish, o'z qarashlarini himoya qilish va boshqa odamlarni ishonitirishga imkon beradi. Munozarada ishtirok etish uchun o'z nuqtai nazarini bayon etishning o'zi etarli emas, qarama-qarshi fikrning kuchli va zaif tomonlarini kashf etish, xatolarni rad etadigan dalillarni tanlash va boshqa nuqtai nazarning ishonchliligini tasdiqlash kerak. Bahs, haqiqat uchun noto'g'ri nuqtai nazardan voz kechishga jasoratni o'rgatadi

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning *reproduktiv usuli* hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tayinlash jarayonida talabalarning reproduktiv faoliyatini tashkil etishga asoslangan. O'qituvchi talabalarning xavfsiz xulq-atvori to'g'risida olingan bilimlarni qayta ishlab chiqish va shakllangan xavfsizlik ko'nikmalarini tanish vaziyatlarda qo'llash bo'yicha tadbirlarni tashkil qiladi. Ushbu uslubning usullari reproduktiv suhbat, mashqlar va mashg'ulotlar bo'lib, ular davomida tanish vaziyatlarda xavfsiz hayotning ma'lum usullaridan foydalanish ko'nikmalari shakllanadi.

Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash usullarini qo'llash o'qituvchiga ma'lum fazilatlar, qadriyatlar, motivatsiyalarni shakllantirish uchun talabalarga bevosita ta'sir ko'rsatishi, shuningdek, xatti-harakatlar va harakatlarning kuchayishi yoki to'g'rilanishiga imkon beradi. Bizning fikrimizcha, bir xil o'quv vazifalarini turli yo'llar bilan hal qilish mumkin.

Bundan tashqari, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash vazifalarini hal qilishning samaradorligi ko'pgina omillarga bog'liq, lekin birinchi navbatda maqsad va vazifalarga; usullarni kumulatif qo'llash mantig'i; talabalar va o'qituvchilarning yoshi, individual va shaxsiy xususiyatlari; o'quv aktini amalga oshirish shartlari va holatlari.

Nazorat uchun savollar:

1. Talabalarni barkamol rivojlanishiga qaratilgan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish bo'yicha qanday vazifalarni hal qilishi kerak.?
2. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishning usullari qanday?
3. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish usuli sifatida o'rganish nimalarni o'z ichiga oladi?
4. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishning evristik usulini tushuntiring.
5. Rag'batlantirish nimalarni o'z ichiga oladi?
6. hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash usullarini qo'llash o'qituvchiga nimalarni imkonini beradi?

VIII- bob, 1- qism xulosasi

"Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasining asosiy mazmunini aniqlash uchun biz hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining yigirma ikkita ta'rifini semantik tahlil qildik, shunda biz asosiy semantik birliklarni aniqladik, ular o'z navbatida biz o'rgangan ta'riflarning semantik yadrosini tashkil etdi.

Ta'riflarni tahlil qilgandan so'ng, biz ularning tarkibiga asosiy semantik birliklarni kiritish asosida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining eng umumiy ta'rifini aniqladik. Biz hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining asosiy tarkibiy qismlarini ko'rib chiqdik. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibi quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi: hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tuzilishining asosi sifatida faoliyat (motivatsiya, bilim, ko'nikma va boshqalar), hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibidagi shaxsning shaxsiy fazilatlarini (qadriyat yo'nalishlari, shaxsiy ma'nolar va boshqalar), madaniyat tarkibiy qismlari, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining asosiy mazmuni sifatida (axloqiy, estetik, ekologik va b. madaniyati).

Xavfsiz hayotga tayyorgarlikning zarur sharti sifatida biz aniqlagan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining tarkibiy qismlari bir qator pedagogik sharoitlarga va, birinchi navbatda, o'qituvchilarning xavfsizligi madaniyatiga qarab, salbiy yoki ijobiy yo'nalishda o'zgarishi mumkinligi aniqlandi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning samaradorligi o'quv topshirig'ining o'ziga xos xususiyatlariga, o'ziga xos tarkibiga va bir qator boshqa jihatlarga (madaniy parchalarni taqdim etish shakli, ta'sir qilish usullari va boshqalar) bog'liq bo'lib, ular belgilangan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mazmuni va hajmiga yoki talabalar o'rtasida vayronagarchilik va mag'lubiyatning shakllangan fazilatlariga ta'sir qiladi..

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashda usullardan foydalanish o'qituvchiga ma'lum fazilatlar, qadriyatlar, motivlarni shakllantirish, shuningdek xatti-harakatlar va faoliyatni mustahkamlash yoki to'g'rilash uchun talabalarga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkinligi aniqlandi.

VIII -BOB. 2-qism. HFXM darslarida talabalar uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uslubiyati

5-mashg'lot. Talabalar o'rtasida o'qituvchining hayot faoliyati xavfsizligi darslarida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishdagi faoliyati

Ta'lim tashkilotida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish vazifalari hayot faoliyati xavfsizligi asoslari o'qituvchilari tomonidan olib boriladigan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mavzusida amaliy mashg'ulotlar va ta'lim jarayoni bilan ifodalanadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi o'qituvchisi tomonidan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini samarali shakllantirish talabalar hayotni zararli va xavfli omillari ta'sirining oldini olish va bartaraf etish bo'yicha maqsadli o'qitishni o'z ichiga oladigan tegishli o'quv jarayoni tashkil qilingan taqdirdagina mumkin. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun o'quv jarayonini tashkil etishda

o'qituvchi taxminiy ish dasturlari asosida Respublika davlat ta'lim standartining talablariga javob beradigan ish dasturini ishlab chiqishi kerak.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim o'quv yurtlarida hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini yaratish jarayonini mualliflar tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan ishchi dasturlari misolida ko'rib chiqiladi va hayot faoliyati xavfsizligi talabalari o'rtasida zamonaviy hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga qaratilgan.

Ushbu dasturda talabalar o'rtasida zamonaviy hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga qaratilgan o'quv jarayoniga asosiy e'tibor quyidagilarga qaratiladi: talabalar o'rtasida individual sog'lom turmush tarzini shakllantirish, chekish va alkogol, giyohvand moddalar va boshqa psixofaol moddalarni iste'mol qilishga salbiy munosabatni shakllantirish, noqonuniy xatti-harakatlarga, ekstremizm va terrorizmning har qanday ko'rinishlariga munosabat; talabalar o'rtasida Vatan himoyachisining ma'naviy va jismoniy fazilatlarini shakllantirish va zamonaviy sharoitlarda harbiy xizmatga tayyorlashdir.

Shunday qilib, taklif qilingan oliy va o'rta maxsus ta'lim mazmunini modulli qurishda hayot faoliyati xavfsizligi ta'limi fanining tuzilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. O'quv yillari davomida (boshlang'ichdan to katta yoshgacha) hayot faoliyati xavfsizligi darslarida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish dinamikasi asosan talabalar tomonidan o'rganilayotgan bilim va ko'nikmalar tarkibidagi o'zgarishlarda namoyon bo'ladi. Olingan bilimlar miqdori ortib bormoqda, ularning murakkabligi oshmoqda, talabalar o'rganadigan xavf omillari va xavfsizlik vositalari ro'yxati ko'payib bormoqda.

Oliy ta'lim muassasasi uchun ish dasturini ishlab chiqishda, hayot faoliyati xavfsizligi o'qituvchisi ushbu dasturning tuzilishi va mazmuniga ba'zi o'zgartirishlar kiritishi mumkin, bu muayyan mavzularni o'rganish bilan bog'liq bo'lib, mintaqaviy sharoitlar va ushbu fan bo'yicha darslarni olib boradigan o'qituvchining shaxsiy tajribasi hayot faoliyati xavfsizligi o'qituvchisi va talabalar faoliyati davomida pedagogik jarayon boshqariladi: diagnostika, rejalashtirish, rag'batlantirish, tashkil etish, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tuzatish.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashda menejmentning boshlang'ich nuqtasi - bu tashxis va talabalarni xavfsiz hayotga tayyorlash natijalari bo'lib, tashxis natijalariga ko'ra (va tarbiya maqsadlarini hisobga olgan holda) o'qituvchi pedagogik jarayonni (uning mazmuni va usullarini) rejalashtirish, tashkil etish va tuzatishni amalga oshiradi. O'qituvchi tomonidan talabalarni hayot faoliyati xavfsizligi asoslariga o'qitish va o'qitish jarayonida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish darajasini dastlabki diagnostikasi asosida tematik reja ishlab chiqilgan, darslarni rejalashtirish, darslarda bilimlar nazorat qilinadi, talabalar faoliyatini rag'batlantirish, aniqlangan bo'shliqlarni tuzatish va boshqalar. Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda yuqori natijalarga erishish uchun hayot faoliyati xavfsizligi o'qituvchisi gurux tadbirlarini tashkil etishga ehtiyotkorlik bilan yondashishi kerak.

Dars mashg'ulotlari talabalarning xilma-xil faoliyatlarini, muammoli o'qishni, o'qitishning amaliyot bilan aloqasini, hozirgi voqealarni talabalar bilan muhokama qilishni va boshqalarni o'z ichiga olishi kerak. Shu munosabat bilan darslarni tashkil etish va o'tkazish hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishning turli usullaridan foydalanish asosida qurilishi kerak.

Shunday qilib, guruxdagi mashg'ulotlar jarayonida hayot faoliyati xavfsizligi o'qituvchisi talabalar o'rtasida umumiy madaniyatni shakllantirishga, hayot faoliyati xavfsizligi haqidagi bilimlar va g'oyalar tizimini, xavfsiz hayotga oid ko'nikmalar tizimini, xavfsizlik muammolarini ijodiy ravishda hal qilish tajribasini, xavfsizlik darajasini o'z-o'zini nazorat qilishga tayyorligini, xavfsizlik va shaxsiy hayotga bo'lgan qiziqishni rivojlantirishga hissa qo'shishi kerak.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni tavsiflovchi fazilatlar yuqorida aytib o'tilganidek, o'quv jarayonida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashda menejmentning boshlang'ich nuqtasi - hayot faoliyati xavfsizligi darslarida

talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish diagnostikasini tadqiqot ishining batafsil ko'rib chiqishiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Qachon hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini samarali shakllantirish talabalar hayotni zararli va xavfli omillari ta'sirining oldini olish o'quv jarayonini tashkil bo'yicha maqsadli o'qitishni o'z ichiga oladi?

2. Mualliflar tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan ishchi dasturlari misolida ko'rib chiqish nimani beradi?

3. Ta'lim mazmunini modulli qurishda hayot faoliyati xavfsizligi ta'limi fanining tuzilishi o'ziga xos qanday xususiyatlarga ega ?

4. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashda menejmentning boshlang'ich nuqtasi nima?

5. Dars mashg'ulotlari talabalarning xilma-xil faoliyatlarini nimalarni o'z ichiga olishi kerak

6. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni tavsiflovchi fazilatlar menejmentning boshlang'ich nuqtasi aytib bering.

6- mashg'ulot. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish diagnostikasi

Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalarda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish jarayonida ularning xavfsiz hayotga tayyor ekanliklari aniqlanadi. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni tashxislashda o'quv jarayonining tarkibiy qismini tushunish kerak, uning asosiy vazifasi talabalarning xavfsiz hayotga tayyorligini rivojlantirish natijalari to'g'risida ma'lumot olishdir. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun hayot faoliyati xavfsizligi diagnostikasini o'qituvchisi doimiy ravishda olib borilishi kerak.

Talabalar xavfsizligi madaniyatini diagnostikasi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning asosiy talablaridan biri bo'lib, o'qituvchilar va talabalarni tizimli ravishda va vaqtdan oldin talabalarning xavfsiz hayotga tayyorligi darajasi to'g'risida ma'lumot olishlariga yo'naltirishdir. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni tashxislash tizimida uchta tarkibiy qism mavjud. Aniqlik uchun biz ushbu tuzilmani quyidagi rasm shaklida taqdim etdik.

Tahlil talabalar xavfsizligi madaniyatining ob'ektiv xususiyatlarini aniqlashni nazarda tutadi, masalan: shaxsning qanday fazilatlari tarbiyalanadi, qaysi elementlari beriladi va hokazo. Baholash talabalar xavfsizligi madaniyatini olingan xususiyatlarining o'quv jarayonida qo'llaniladigan turli mezonlarga muvofiqlik darajasini aniqlaydi.

O'zaro diagnostika hisobi tahlil va baholash natijalarini umumlashtirish va tizimlashtirishni, shuningdek ularni o'quv jarayonini boshqarishning turli bosqichlari (rejalashtirish, rag'batlantirish, tashkil etish, tuzatish)da foydalanishga tayyorlashni anglatadi. (rasm- 45)

Rasm 45. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish diagnostikasini tuzilishi

Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning diagnostikasida uchta komponent mavjud. Aniqlik uchun biz uni quyidagi rasm shaklida taqdim etdik:

Diagnostika HFXM o'qituvchisi tomonidan talabalarni kuzatish, so'rovnomalar, diagnostik suhbatlar, testlar va boshqalar paytida amalga oshiriladi. O'zaro diagnostika to'g'ridan-to'g'ri talabalar tomonidan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini oshirish maqsadida o'quv jarayonida juft yoki guruhli faoliyat davomida amalga oshiriladi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati darajasini o'z-o'zini tashxislash talabalar tomonidan o'zini-o'zi kuzatish, o'zini-o'zi tashhizlash, o'zini -o'zi boshqarish va o'zini baholash jarayonida amalga oshiriladi.

O'quv jarayonida o'qituvchi doimiy ravishda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning natijalari va samaradorligini diagnostika qiladi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati diagnostikasi talabalar faoliyatini monitoring qilish, ularning ishini tekshirish, munozaralar, bahslar, suhbatlar, so'rovlar, amaliy ishlar paytida, so'rovnomalar paytida, talabalar va ularning ota-onalari bilan individual suhbatlar paytida talabalarning shaxsiy fazilatlarini, bilimlari, ko'nikmalari, qobiliyatlari, motivlar, qadriyatlar va boshqalar to'g'risida ma'lumotlar to'planadi. Ammo tashxis o'qituvchiga faqat cheklangan ma'lumot beradi.

Buning sababi, o'quv jarayonining natijalari reproduktiv darajada, bilimlarni egallash darajasida va uni takror ishlab chiqarish darajasida, kam hollarda amaliy qo'llash darajasida tekshiriladi. Xavfsizlik sohasidagi aniq bilim va ko'nikmalarni egallash va o'zlashtirishga nisbatan talabalarga bo'lgan munosabat, shaxsiy fazilatlar hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati darajasiga kam ta'sir ko'rsatmaydi.

Shunday qilib, hayot faoliyati xavfsizligi darslarida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning diagnostikasi talabalarning har xil xavfli va favqulodda vaziyatlarga tayyorligi darajasini, talabalarning bunday holatlarga tayyorligi dinamikasini, o'qitishning zaif va kuchli tomonlarini, yutuqlarni o'z ichiga olishi kerak.

Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga tashxis qo'yish samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan diagnostika vositalariga bog'liq.

Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning diagnostik vositalarini quyidagi to'rt guruhga bo'lish mumkin:

1) talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish to'g'risida boshlang'ich ma'lumot olish uchun vositalar (talabalar faoliyatini kuzatish, anketalar natijalarini o'rganish, testlar, savollar, topshiriqlar va boshqalar);

2) talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish natijalari to'g'risida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish vositalari (hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining ob'ektiv xususiyatlarini aniqlash uchun ishlatiladigan asosiy tushunchalar);

3) talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalashning shakllanishi va samaradorligini baholash vositalari (vaqt darajasini baholash mezonlari,

talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash jarayonining optimalligi, intensivligi va samaradorligini rivojlantirish);

4) talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish natijalari bo'yicha olingan ma'lumotlarni saqlash va tizimlashtirish vositasi (jurnallar, kompyuter dasturlari, protokollar va boshqalar). Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun yuqorida keltirilgan diagnostika vositalarining ikkinchi va uchinchi guruhlarini asosiy deb hisoblanadi, hayot faoliyati xavfsizligi o'qituvchisi birinchi va to'rtinchi guruh vositalaridan foydalanuvchi talabalar faoliyatining mazmuni ularga bog'liq. Ikkinchi va uchinchi guruh vositalari, hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun diagnostika mazmunining o'ziga xos xususiyatlarini amalga oshirish shakli hisoblanadi.

Bular hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tahlil qilish uchun ishlatiladigan tushunchalar (ikkinchi guruh) va talabalar (uchinchi guruh) o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish darajasini baholash mezonlaridir. Tahlil talabalarning xavfsiz hayotga tayyorligining asosiy xususiyatlarini aks ettiruvchi tushunchalarni umumlashtirishga asoslangan. Talabalarda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni tahlil qilish uchun tushunchalarni tizimlashtirishda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shaxsiy shaklining tuzilishiga asoslanish kerak.

Ushbu tadqiqotning ikkinchi xatboshisida ko'rib chiqqan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining asosiy tarkibiy qismlariga asoslanib, diagnostika jarayonida talabalarning hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tahlil qilish uchun asosiy parametrlarni aniqlaymiz.

Xavfsiz hayot tarkibini aks ettiruvchi birinchi parametrlar guruhiga quyidagilar kiradi:

xavfsiz hayotga bo'lgan qiziqish motivi,

hayot faoliyati xavfsizligi haqidagi bilimlar va g'oyalarni tizimi;

xavfsiz hayot sohasidagi ko'nikmalar tizimi;

- xavfsizlik muammolarini ijodiy hal etish tajribasi,

- xavfsizlik holatini mustaqil kuzatishga tayyor bo'lishi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tahlil qilish parametrlarining ikkinchi guruhi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

xavfsizlik sohasidagi qadriyatlar yo'nalishi,

xavfsizlik masalalariga bo'lgan ishonch va nuqtai nazar,

xavfsizlik masalalarida shaxsiy ma'nolar,

xavfsizlikning asosi sifatida qobiliyat, xavfsizlikning sharti sifatida shaxsiy fazilatlar.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tahlil qilish parametrlarining uchinchi guruhi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

dunyoqarashga tayyorlik, psixologik, axloqiy kommunikativ, intellektual, politexnik, jismoniy, estetik, huquqiy, valeologik, tibbiy, harbiy-texnik, jinsiy, martaba yo'naltirilgan, xavfsiz hayotga axborot va iqtisodiy tayyorlik.

Talabalarning hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tahlil qilish uchun parametrlar va ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tahlil qilish xususiyatlari umumlashtirilgan tushunchalar (dunyoqarash, motivatsiya va boshqalar) bilan belgilanadigan faoliyat va shaxsiyatning xususiyatlarini anglatadi va tahlil ko'rsatkichlari ushbu xususiyatlarning yanada aniq namoyon bo'lishi sifatida parametrlarga murojaat qiladi (xavfsiz hayotni ta'minlash istagi, xohish, xavfli vaziyatlarning oldini olish va boshqalar). Baholash, shuningdek, talabalar xavfsizligi madaniyatining aniqlangan xususiyatlarining standartlar, ideallar, ekvivalentlar, va boshqalar bilan muvofiqlik darajasini aniqlash vositasi sifatida ishlaydigan parametrlar va ko'rsatkichlarni qo'llaydi.

Baholashning dastlabki parametrlari sifatida yuqorida ko'rib chiqilgan xavfsiz hayotga tayyorlikni tahlil qilish parametrlari qo'llaniladi. Baholash ko'rsatkichlari - bu empirik ravishda kuzatilayotgan xavfsizlik tahlilini o'rganayotgan talabalar xususiyatlarining baho

paytida taqqoslanadigan standart (me'yor, ekvivalent yoki boshqa mezonlar) bilan muvofiqligi belgilari.

Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati darajasini diagnostika qilish jarayonida talabalar xavfsiz hayot standartlariga javob berishga tayyorlik darajasini aniqlash uchun baholash shkalasi qo'llaniladi.

Baholash koeffitsientining asosi talabalarning xavfsiz hayotga tayyorligini turli xil darajalarini tavsiflashdir: standartga to'liq rioya qilishdan tortib, qurbonlar va halokatlarning maksimal namoyon bo'lishigacha. Ushbu darajalarga odatda nom beriladi: daraja, ball, reyting va boshqalar.

Diagnostika jarayonida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishda baholash standarti katta ahamiyatga ega. Tarbiyalash va o'qitish natijalarini baholash me'yorlarining manbai davlat ta'lim standartlari, hayot faoliyati xavfsizligi bo'yicha maktab o'quv dasturlari va boshqalar.

Oldingi tashxis natijalari talabalarning hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini baholash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, yuqorida aytilganlarga asoslanib, biz parametrlar bo'yicha - talabalarning hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini diagnostika mezonlari - faoliyatning tarkibiy qismlari deb hisoblaymiz. Ushbu mezonlar 5-jadvalda keltirilgan.

5-jadval.

Parametr - faollik komponentlari bo'yicha talabalarda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini aniqlash mezonlari

Baholash parametrlari	D a r a pastki	j a l a o'rtacha	ri yuqori
turtki	O'z-o'zini yo'q qilishga intilish.	Hayotning zararli va xavfli omillarini engishga intilish.	Hayotning zararli va xavfli omillarini oldini olish va minimallashtirishga intilish
bilimlar	Xavfsizlik to'g'risida tarqoq ma'lumot	Hayotning asosiy zararli va xavfli omillari va ularni qanday engish haqida bilim.	Hayotning zararli va xavfli omillari va ularni oldini olish va bartaraf etish usullari to'g'risida bilimlar tizimi.
ko'nikmalar	Tanish muhitda xavfsiz harakat qilish ko'nikmalariga ega bo'lish.	G'ayrioddiy, qiyin sharoitlarda xavfsiz harakatlar ko'nikmalariga ega bo'lish	G'ayrioddiy, xavfli, ekstremal holatlarda xavfsiz xatti-harakatlar ko'nikmalariga ega bo'lish.
yaratish	Tanish sharoitlarda xavfsiz xatti-harakatlar usullaridan reproduktiv foydalanish tajribasi.	Muayyan sharoitlarni hisobga olgan holda ma'lum bo'lgan xavfsizlik usullarini tiklash tajribasi.	Xavfsizlikning yangi usullarini ijodiy rivojlantirish tajribasi
o'z-o'zini nazorat qilish	Faoliyat natijalari bo'yicha xavfsizlik standartlariga rioya qilish ustidan o'zini o'zi boshqarish.	Xavfsizlik standartlariga rioya etilishini bosqichma-bosqich o'z-o'zini boshqarish.	Xavfsizlik choralarga rioya qilishni oldindan bashorat qilish.

Ko'rsatkichlardan foydalangan holda talabalarning xavfsizlik madaniyatini shakllantirish darajasi (xavfsiz hayot uchun motivatsiyani shakllantirish, xavfsizlik, bilim, ko'nikma,

dunyoqarashga tayyorlik, axloqiy tayyorgarlik va boshqalar) quyidagi ko'rsatkichlar bo'yicha ajratilgan:

- xavfli vaziyatlarga tayyorlik: qiyin, xavfli, ekstremal, favqulodda vaziyatlar, tanqidiy holatlar;

- xavfsizlik muammolarini hal qilishda ijodkorlikka tayyorlik (reproduktiv, samarali va ijodiy darajalar);

- yuqoridagi parametrlarga muvofiq talabalar uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish darajasi (xavfsiz hayotga bo'lgan motivatsiyani shakllantirish, xavfsizlikni bilish, ko'nikma, mafkuraviy tayyorlik, axloqiy tayyorgarlik va boshqalar) ko'rsatkichlardan foydalangan holda ajratilgan:

- hayotning zararli va xavfli omillarini oldini olish, minimallashtirish va bartaraf etishga tayyorlik;

- xavfsizlik bo'yicha bilimlarni shakllantirish: empirik, nazariy bilimlar;

- tanish va odatiy bo'lmagan vaziyatda xavf-xatarga tayyorlik.

- shovqinlar va to'siqlar, kutilmagan to'siqlar bo'lganda xavfsizlikni ta'minlashga tayyorlik;

- etarli ma'lumot mavjud bo'lganda va yaqinlashib kelayotgan xavf va o'zini himoya qilish choralari to'g'risida ma'lumot etishmasligi sharoitida harakatga tayyor bo'lish;

- xavfsizlik muammolarini o'z-o'zidan hal qilishga tayyor bo'lish va omon qolish uchun birgalikda harakat qilish;

- talaba xavfsizlik sohasidagi bilimlarni (hayot, bo'sh vaqt, sport, iste'mol va hokazo) qo'llashga tayyor bo'lgan hayot yo'nalishlari;

- hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini takomillashtirishga tayyorlik: u hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini o'zini takomillashtirish maqsadlarini belgilaydi, o'zini takomillashtirish vositalarini tanlaydi va hokazo;

Talabalarda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun natijalarni doimiy ravishda diagnostika qilish kerak. Ammo hayot faoliyati xavfsizligi o'qituvchisi uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish darajasini batafsil va chuqur tashxislash uchun imkoniyatlar kamdir.

Masalan, o'qituvchi talabarning tayyorgarligini aniqlash va hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini yaratish uchun real xavfli vaziyatlarni yarata olmaydi.

Shunday qilib, biz hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish darajasini tashxislashning asosiy xususiyatlarini ajrata olamiz:

- talabalarining xavfsiz hayotga tayyorligi to'g'risidagi ma'lumotlarni aniqlash uchun usullardan foydalanish;

- aniqlangan ma'lumotlarning o'zaro nisbati; shakllangan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tahlil qilish va baholash uchun mezonlar to'plamidan foydalanish.

- hayot faoliyati xavfsizligi o'qituvchisi diagnostikasi va talabalarining hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashga tayyorligini o'z-o'zini tashxislash.

Talabalar tomonidan o'z-o'zini tashxislash ularning hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini oshirishga yordam beradi. Bunday holda, talabaning o'zi uchun uning xatti-harakatlarini ob'ektiv baholash, xavfsiz hayot sohasidagi bilim va ko'nikmalar yo'qligini tan olish osonroq. Talabalar o'z-o'zini tashxislash natijalarini o'qituvchi bilan baham ko'rishlari odatiy hol emas. Bunday holda, o'qituvchi bilan munosabatlarda ishonch, hurmat, maxfiylik darajasi katta ahamiyatga ega.

Talabalar o'z-o'zini tashxislash natijalari o'quv jarayoniga, talabalarni qo'shma faoliyat uchun maqsadlarni belgilashga, o'quv jarayonini tashkil etishga jalb qilish jarayonida ta'sir qiladi.

Shunday qilib, talabalarining o'z-o'zini diagnostikasi hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish diagnostikasining ajralmas qismidir. Bu ma'lum darajada talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish mazmuni va metodologiyasiga ta'sir qilishi mumkin.

Nazorat uchun savollar:

1. Hayot faoliyati xavfsizligi diagnostikasini o'qituvchi olib borishi nimani tushuntiradi?
2. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni tashxislash tizimining tarkibiy qismlarini aytib bering?
3. O'zaro diagnostika hisobi tahlil va baholash natijalari nimani anglatadi?
4. Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning diagnostik vositalarining guruhlarini bo'linishi?
5. Xavfsiz hayot tarkibini aks ettiruvchi parametrlar guruhiga nimalar kiradi?
6. Baholash ko'rsatkichlari nima?

7- mashg'ulot. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalar

Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar talabalarning yoshi xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, ularda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish usullaridan foydalanishga, talabalarning amaliy faoliyatiga yo'naltirilgan.

5 dan 11 sinfgacha 42 soat davomida o'rganiladigan "Sog'lom turmush tarzi" bo'limi misolidan foydalanib, talabalarda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha uslubiy tavsiyalarni taklif etamiz. Ushbu maqsadga erishishda biz ishlab chiqqan uslubiy tavsiyalarning samaradorligini, ya'ni hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni metodologik tavsiyalarni amalga oshirishdan oldin va keyin diagnostika qilish orqali baholash mumkin. Ushbu ko'rsatmalar quyidagi 6-jadvalda keltirilgan.

6-jadval.

Bo'lim nomlari	Uslubiy ko'rsatmalari
	Sog'lom turmush tarsi asoslari
Sog'lom turmush tarsi haqida	<p>Inson rivojlanishi va sog'lom turmush tarzining yosh xususiyatlari</p> <p>1. Ushbu darsda suhbatlar usulidan foydalanish tavsiya etiladi, uning davomida siz talabalarga sog'lom turmush tarzi (STT) haqidagi bilim va g'oyalarni aniqlash uchun savollar beriladi. Masalan: sog'lom turmush tarzi nima deb o'ylaysiz? Sog'lom turmush tarzini olib borishim kerakmi? sog'lom turmush tarzini olib boruvchi kishi qanday qoidalarga amal qilishi kerak? sog'lom turmush tarzi haqida qanday fikrdasiz? sog'lom turmush tarzini olib borasizmi? Suhbat davomida o'qituvchiga talabalar bilan birgalikda sog'lom turmush tarzining odamga ijobiy ta'sirini aniqlash va unga rioya qilmaslik nimaga olib kelishi mumkinligini aniqlash tavsiya etiladi.</p> <p>2. Mamlakatimiz, mintaqa, universitet talabalarining salomatlik holati to'g'risidagi statistik ma'lumotlardan foydalanish tavsiya etiladi, bu talabalarga ularning sog'lig'i va turmush tarzi haqida tahlil qilish va fikrlashga imkon beradi.</p> <p>3. Talabalarga quyidagi uy vazifalarini topshirish tavsiya etiladi: kundalik ishlaringizni ko'rib chiqing va uni qanday yaxshilash mumkinligini va qanday qilib amalga oshirilishini aniqlang.</p>
Jismoniy faollik va tananing chiniqtirishi sog'lom turmush tarzining tarkibiy qismidir	<p>Ushbu darsda o'qituvchiga evristik uslubni qo'llash tavsiya etiladi, bu vaqt davomida talabalar o'zlari uchun eng mos keladigan sog'liqni saqlash mashg'ulotlarini aniqlashlari kerak. Buning uchun talabalar o'qituvchi bilan birgalikda jismoniy faoliyat va chiniqtirish protseduralarining inson organizmiga ta'sirini o'rganadilar, qaysi jismoniy mashqlar sog'liqqa bog'liqligini va qaysi birini mustaqil ravishda bajarish mumkinligini aniqlaydilar. Uy vazifasi sifatida</p>

	<p>o'qituvchi talabaga (ota-onalar, jismoniy tarbiya o'qituvchisi va shifokor bilan maslahatlashgandan so'ng) jismoniy tayyorgarligini hisobga olgan holda bir necha hafta davomida turli xil jismoniy mashqlar va chiniqtirish tartiblarini bajarishni buyuradi. Shu vaqt ichida sizning sog'lig'ingiz va ishingizni yozadigan kundalik jurnalni to'ldiring. Shundan so'ng, talabalar sog'lig'i va yuqori ishlash samaradorligini ta'minlaydigan jismoniy faollik va chiniqtirish muolajalarining eng samarali kombinatsiyasini tanlashlari kerak.</p>
<p>Muvozanatli ovqatlanish. Oziq-ovqat gigienasi</p>	<p>1. Talabalarning metabolizm va energiya to'g'risidagi bilimlarini inson tanasining asosiy vazifasi sifatida shakllantirish uchun quyidagi savollarga javob berish tavsiya etiladi: agar oziq-ovqat mahsulotlaridan olingan energiya to'liq yoqilmasa, o'spirinning tanasida nima bo'ladi? Agar o'smirning tanasi uchun uning kunlik energiya sarfi ovqatdan olinadigan energiyadan sezilarli darajada oshsa nima bo'ladi? qanday xulosa chiqarish mumkin? Talabalar ushbu savollarga javob berib, o'z sog'lig'ini saqlash uchun har kim qancha sarf qilsa shuncha kaloriya iste'mol qilishi kerak degan xulosaga kelishadi.</p> <p>2. Oziq-ovqat va taomlarni eyishda ehtiyot bo'lish, eskirgan ovqatning belgilarini farqlash qobiliyatini shakllantirish uchun talabalar bilan muhokama qilish mumkin: "Sizningcha, ovqat xavfli bo'lishi mumkinmi?", "Eskirgan ovqatning qaysi belgilarini bilasiz?". Ovqatdan zaharlanishni qanday oldini olish mumkin? Sizningcha, yangi turdagi ovqat va idishlardan foydalanganda ehtiyot bo'lish kerakmi?"</p> <p>3. Ratsional ovqatlanish ko'nikmalarini shakllantirish uchun talabalar bilan amaliy topshiriqlarni bajarish tavsiya etiladi. Masalan, ovqatlanish tartibini uning turmush tarzi bilan muvofiqligi va mustaqil ravishda baholab, nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish uchun talabalarga kelayotgan kunning menyusini tuzish taklif etiladi va o'qituvchi bilan birgalikda nonushta, tushlik va kechki ovqat uchun qancha kaloriya iste'mol qilinganligini hisoblash tavsiya etiladi; kuniga iste'mol qilingan kaloriya miqdorini hisoblang; tavsiya etilgan me'yorlar bilan taqqoslang va xulosa qiling.</p>
	<p>Sog'likni buzadigan omillar</p>
<p>Yomon odatlar va ularning salomatlikka ta'siri.</p>	<p>Suhbat davomida talabalarga bilimlarni dolzarblashtirish uchun savollar berish tavsiya etiladi: "Qanday odatlar bor?", "Sizda odatlar bormi?", "Sizda qanday odatlar bor?", "Yana qanday odatlar bo'lishi mumkinligini bilasizmi?" ...</p> <p>2. Talabalarda chekishga salbiy munosabatni rivojlantirish uchun darsda "Sevishganlar" videofilmini tomosha qilish va muhokama qilish tavsiya etiladi.</p> <p>3. Darsda o'qituvchi talabalar bilan birgalikda chekish va alkogolning inson organizmiga ta'siri haqida jadval to'ldirishi tavsiya etiladi. Jadvalda ular qaysi tizimlar va organlarga ta'sir qilishi va qanday kasalliklar yuzaga kelishi mumkinligini yozing.</p> <p>4. Talabalarga quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: yaxshi va yomon odatlaringizni tahlil qiling va ularning foydali yoki zararli ta'sirini aniqlang.</p>
<p>Sog'lom turmush tarzi va yomon odatlarning oldini</p>	<p>1. Darsda talabalarga chekish va spirtli ichimliklarni iste'mol qilish og'riqli qaramlik (davolab bo'lmaydigan) ekanligini, ko'pincha birinchi urinishdan boshlab rivojlana boshlashini tushuntirish tavsiya etiladi.</p>

<p>olish (amaliy mashg'ulotlar)</p>	<p>2. "Yo'q!" deb aytishni o'rganish mashqini talabalar bilan chekish va ichishning oldini olish uchun darsda bo'lish tavsiya etiladi. Ba'zi talabalar, agar ular biror narsani yoqtirmasalar, "Yo'q" deb aytishsa-da, uyatchan, sekin va jimgina gaplashishadi, shuning uchun ular jiddiy qabul qilinmaydi. Bolalarni baland ovozda, aniq va ishonchli tarzda "Yo'q" deb aytishga o'rgatish kerak. Buning uchun o'qituvchi talabalarga: "Endi men sizlarga boshqacha qilib" Yo'q "deb aytishingizni ko'rsataman. Menga quloq soling va qaysi "yo'q" ovozi yaxshiroq ekanligini ayting.</p> <p>Qaysi "Yo'q" bilan kerakli natijani olasiz. " Birinchi marta o'qituvchi "Yo'q" deb jimgina va vazminlik bilan, yon tomonga qarab va bir oz egilib turibdi. Ikkinchi marta, o'qituvchi boshini ko'tarib va ko'tarayotganda baland va aniq ovoz bilan "Yo'q" deb qichqiradi. Talabalar variantlarni muhokama qilishadi va ikkinchi holatda "Yo'q" samaraliroq degan xulosaga kelishadi. Ishtirokchilar juftlarga bo'lingan va har biri jim va baland ovoz bilan "Yo'q" deb aytishga harakat qilmoqda.</p> <p>3. Darsda talabalar bilan situatsion topshiriqlarni taqsimlash tavsiya etiladi, ular davomida "Yo'q!" chekishni yoki spirtli ichimliklarni sinashni taklif qiladigan har bir kishi uchun vaziyatli vazifalarga misollar:</p> <p>"Agar sizga tengdoshlar orasida chekish taklif qilinsa, nima qilasiz?", "Agar sizning uyingizdagi mehmonlar sizni dasturxonga taklif qilishsa va spirtli ichimlik ichishni taklif qilishsa, nima qilasiz?". "Yo'q!" deb aytishga ham o'rgatish kerak. quyidagi mulohazalar va ishontirishlar bo'yicha: "Siz qo'lingizda sigaretga jasorat bilan qarab turasiz!", "Chekish juda zo'r!", "Jamoadan uzoqlashmang - hamma chekayotganini ko'ring, kompaniya uchun harakat qiling."</p>
	<p>Inson salomatligi va unga ta'sir etuvchi omillar</p>
<p>Sog'lom turmush tarzi va charchoqning oldini olish.</p>	<p>1. O'qituvchiga ushbu darsda qisman izlash usulini qo'llash tavsiya etiladi, bu esa sog'lom turmush tarzini olib borishda kognitiv va amaliy muammolarni birgalikda hal etishda, talabalarni o'z hayot tarzini va sog'lom turmush tarzining umume'tirof etilgan printsiplari asosida individual hayot tizimini yaratishdan iborat. Ushbu usuldan foydalanish talabalarni kundalik hayotida sog'lom turmush tarzini saqlashning taniqli usullaridan mustaqil foydalanishga tayyorlashga yordam beradi.</p> <p>2. O'qituvchi talabalarlarga charchoqni oldini olish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan mashqlarni (barmoqlarni o'z-o'zidan massaj qilish, ko'z mashqlari, nafas olish mashqlari) aytib berish tavsiya etiladi. Muayyan mashqning inson organizmiga ta'sirini tushuntiring.</p> <p>3. O'qituvchiga talabalar bilan birgalikda charchoqni oldini olish uchun mashqlarni bajarish tavsiya etiladi (barmoqlarni o'z-o'zidan massaj qilish, ko'zlar uchun gimnastika, nafas olish mashqlari).</p> <p>4. Talabalarga quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: kun va hafta davomida qaysi turdagi yuklarni va qaysi kombinatsiyani sizning farovonligingizga ijobiy ta'sir ko'rsatishini va qaysi biri salbiy ekanligini aniqlang. O'z kuzatishlaringizni yozing. Salbiy omillarni kamaytirish uchun rejimingizni to'g'rilashga harakat qiling, charchoqni oldini olish uchun turli xil mashqlardan foydalaning.</p>
<p>Kompyuter va uning</p>	<p>1. O'qituvchiga ushbu darsda munozara usulini qo'llash tavsiya etiladi. Talabalar ikki guruhga bo'lingan, birinchi guruh kompyuterning</p>

salomatlikka ta'siri	<p>foydalari haqida, ikkinchi guruh esa zarar haqida bahslashmoqda. Kognitiv munozarali vaziyatlar talabalarning e'tiborini turli xil ilmiy nuqtai nazardan jalb qiladi, ularni turli yondashuvlar haqida o'ylashga undaydi.</p> <p>2. Quyidagi savollar bo'yicha suhbat o'tkazish uchun talabalarda kompyuterda ishlash qoidalari haqida bilimlarini shakllantirish tavsiya etiladi: siz qancha vaqt kompyuterda ishlashingiz mumkin? kompyuterda ishlaganda xonada yorug'lik nima bo'lishi kerak? Kompyuter monitori ish paytida qanday joylashishi kerak? kompyuterda qanday qilib to'g'ri o'tirish kerak? Kompyuterda ishlaganda charchoqni oldini olish uchun qanday choralar ma'lum?</p> <p>3. Ta'lim usulidan foydalanish tavsiya etiladi. O'qituvchi bilan birgalikda talabalar ish paytida kompyuter monitorini qanday joylashtirish kerakligini, kompyuterda ishlayotganda qanday qilib to'g'ri o'tirish kerakligini o'rganadilar va ko'rsatadilar. Shuningdek, o'qituvchi bilan birgalikda talabalar kompyuterda ishlaganda charchashni oldini olish uchun mashq qiladilar va mashq qiladilar. Talabalarga quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: hafta davomida har kuni kompyuterda qancha daqiqa sarflayotganingizni va nima qilayotganingizni (uy vazifasi, o'yinlar, ijtimoiy tarmoqlar va hk) belgilang. Keyin natijalarni tahlil qiling (kompyuterda ko'p vaqtni nimaga sarflaysiz, shuncha ko'p vaqt sarflash kerakmi?)</p>
Noqulay muhitning inson salomatligiga ta'siri.	<p>1. O'qituvchiga ushbu darsni sud majlisi shaklida o'tkazish tavsiya etiladi. Buning uchun o'qituvchi o'quv materialini tanlaydi. Tinglovchilar rollarni (sudya; kotib; advokat; prokuror; jabrlanuvchilar - havo, suv, tuproq; ayblanuvchi - shaxs) tayinlashadi va o'qituvchi bilan birgalikda sud muhokamasining stsenariysini tayyorlaydilar. Rolga ega bo'lmaganlar "atrof-muhit" yoki "atrof-muhitning ifloslanishi" mavzusida reportajlar yoki gazetalar tayyorlaydilar va sud majlisida guvohlar sifatida ishtirok etadilar. O'qituvchi "Atrof muhitning ifloslanishi va uning inson salomatligiga ta'siri" mavzusida taqdimot tayyorlamoqda.</p> <p>Darsning ushbu shakli talabalarni inson hayotining atrof-muhitga ta'siri bilan tanishtiradi, noqulay muhitning inson salomatligiga ta'sirini ko'rsatadi, hozirgi sharoitda talabalarning mavqeini ochib beradi, talabalarda jamiyat va tabiat oldida javobgarlik hissini uyg'otadi.</p> <p>2. Talabalarga quyidagi uy vazifalarini topshirish tavsiya etiladi: tanangizning atrofingizdagi tashqi muhitning salbiy ta'siriga qanday chidamliligini oshirishingiz mumkinligini aniqlang.</p>
Ijtimoiy muhitning inson rivojlanishi va salomatligiga ta'siri.	<p>Ijtimoiy muhitning shaxsga ta'sirini ko'rsatish uchun o'qituvchiga Kiplingning "Maugli" asaridan misol keltirishi tavsiya etiladi. Jungli ichida hayvonlar orasida ko'tarilgan inson go'dak, genetika emas, balki jamiyat insonni inson qilishini isbotlaydi. Bundan tashqari siz D. Defoning "Robinson Cruso" asaridan misol sifatida foydalanishingiz mumkin. Jamiyatdan tashqarida shaxsning sotsializatsiyasi muammosini ko'rib chiqadi. Robinson 28 yil davomida tabiat bilan yolg'iz yashagan, ammo inson bo'lib qolishga qodir edi. Robinson to'tiqush bilan gaplashar, yovvoyi echkilarni boqar, yolg'izlikda kunlar, haftalar va yillarni o'tkazar edi. O'z-o'zini rivojlantirish va qat'iyatlilik tufayli shaxsiyatning buzulishi sodir bo'lmadi.</p> <p>2. Dars davomida o'qituvchidan talabalardan ijtimoiy muhit (oila,</p>

	<p>tengdoshlar, o'qituvchilar, institut talabalari, ommaviy axborot vositalari, jamoat tashkilotlari) rivojlanishi va salomatligiga ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatadigan misollar keltirishlarini tavsiya qilish va ushbu misollarni birgalikda muhokama qilish tavsiya etiladi.</p> <p>3. Talabalarga quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: ijtimoiy muhitingizni tahlil qiling va uning sizga qanday ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishini bilib oling. Daftaringizga salbiy ta'sirlarni kamaytirish uchun qanday choralar ko'rishingiz mumkinligini aytib bering.</p>
Giyohvand moddalar va boshqa psixofaol moddalarning inson salomatligiga ta'siri.	<p>1. O'qituvchiga ushbu darsda tushuntirish usulini qo'llash tavsiya etiladi. O'qituvchi nafaqat giyohvand moddalar va boshqa psixofaol moddalar xavfli ekanligi haqida ma'lumot beribgina qolmay, balki talabalarga ushbu moddalarning zararli sabablarini tushunishga yordam beradi, giyohvandlik kasalliklarining rivojlanish bosqichlarini ochib beradi, giyohvand moddalar inson tanasiga aniq qanday ta'sir qilishini aytib beradi.</p> <p>2. O'qituvchiga giyohvandlik va giyohvand moddalar haqida to'liq ma'lumot berish uchun ma'lumot berish tavsiya etiladi. Masalan: O'zbekiston Respublikasida o'smir giyohvandligi, uning natijasida o'limining statistikasi.</p>
Giyohvand moddalar va boshqa psixofaol moddalarni iste'mol qilishni oldini olish	<p>Darsda vaziyatni tahlil qilish tavsiya etiladi. Misol: Do'stingiz sizga "yumshoq" dorilarni sinab ko'rishni taklif qildi, bu sizni ruhlantiradi va birdaniga hech narsa bo'lmaydi deb aytdi. Ushbu vaziyatda sizning harakatlaringiz qanday? Bunday muammolarni hal qilishda o'qituvchi talabalarni giyohvand moddalarni iste'mol qilish yoki qilmaslikni o'zi belgilaydigan o'ziga xos e'tiqod, munosabat va xulq-atvor ekanligi to'g'risida xulosa chiqarishi kerak.</p> <p>2. Giyohvand moddalar va boshqa psixofaol moddalarni iste'mol qilishning oldini olish to'g'risida suhbat o'tkazish tavsiya etiladi. Ushbu suhbatning bir qismi sifatida talabalarga ikkita videoni ko'rsating. Giyohvandning hayot tarzi, giyohvand moddalarni qanday iste'mol qilgani, uning oilasiga qanday zarar etkazishi, bunday turmush tarzi nimalarga olib kelishi va kelajakda uni qanday istiqbollari kutayotgani haqida birinchi videofilm. Ikkinchi film - sog'lom turmush tarzini olib boradigan kishi, bo'sh vaqtlarida nima bilan shug'ullanishi, sevimli mashg'ulotlari nima, u nimani yoqtirishi, boshqalarga qanday ta'siri va kelajakda uni qanday istiqbollari haqida bo'lishi tavsiya etiladi.</p>
	Sog'lom turmush tarzi va uning barkamol rivojlanishi uchun ahamiyati
Psixologik muvozanat	Dars paytida o'qituvchi talabalar bilan birgalikda suhbat davomida boshlang'ich kurs talabasiga uning psixologik muvozanat darajasini tavsiflovchi fazilatlarini aniqlash tavsiya etiladi. Ularning fazilatlarini tahlil qilgandan so'ng, har bir talabadan qaysi birini yaxshilash kerakligini va qanday qilib kerakli natijalarga erishish uchun harakat rejasini tuzishini so'rang
Stress va uning odamga ta'siri.	<p>Ushbu darsda suhbat uslubidan foydalanish tavsiya etiladi, uning davomida talabalarning stress va uning odamga ta'siri haqidagi g'oyalarini aniqlash uchun savollar berasiz, masalan: "Stress ostida nimani tushunasiz?", "O'zingizni qanday deb o'ylaysiz? stressni boshdan kechirdingizmi? ", " Qanday stressli vaziyatlarni boshdan kechirdingiz? "</p> <p>" Stress holatida bo'lish inson salomatligiga ta'sir qiladimi? "</p> <p>2. Dars paytida o'qituvchi talabalar bilan to'g'ridan-to'g'ri yoki</p>

	<p>tengdoshlari bilan yuz berishi mumkin bo'lgan stressli vaziyatlar misollarini muhokama qilish, ularni tahlil qilish va birgalikda echimlarni topish tavsiya etiladi.</p> <p>3. Stress va asabiy taranglikni engillashtirish uchun talabalar bilan birgalikda mashqlar o'tkazish tavsiya etiladi.</p> <p>4. Talabalarga quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: "Men tashvishlarni qanday engaman" mavzusida insho yozing, unda hayotda sodir bo'layotgan voqealarga munosabatingiz va qo'rquvingiz yoki xavotiringizni qanday engishga harakat qilasiz (siz qanday usullardan foydalanasiz). Insho kamida 10 ta jumlani o'z ichiga olishi kerak.</p>
O'smirlik davridagi odamning anatomik va fiziologik xususiyatlari	<p>Darsni ko'proq suhbat shaklida tashkil etish tavsiya etiladi, uning davomida talabalar bilan aqliy, jismoniy, ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari ularning yoshiga xos xususiyatlarni muhokama qilishadi. Shuningdek, talabalar bilan o'smirlik davrida tanadagi funktsional og'ishlar qanday paydo bo'lishi mumkinligini muhokama qilish, ularning paydo bo'lish sabablarini aniqlash, qanday yo'llar bilan ularni oldini olish mumkinligi va ular bilan qanday kurashish usullari mavjudligini aniqlash tavsiya etiladi.</p> <p>2. Har bir talabadan uning turmush tarzini tahlil qilishni va uning tanasida qanday funktsional simptomlar mavjudligini va sog'lig'iga noto'g'ri munosabatda bo'lganida paydo bo'lishi mumkinligini aniqlashni so'rash tavsiya etiladi. Tanangizning holatini yaxshilash va sog'lom turmush tarzi uchun individual tizimni rivojlantirish bo'yicha harakatlar rejasini tuzing.</p>
	Sog'lom turmush tarzi va uning tarkibiy qismlari
Salomatlik insonning asosiy qadriyati sifatida.	<p>1. Darsda talabalarga sog'liq to'g'risida maqollarni aytib berish tavsiya etiladi, masalan: "Sog'lom bo'lish - qayg'uni unutish ", "Kasal yotmaslik uchun sportni qadrlash kerak", "Bizning sog'ligimizdan boshqa boylik yo'q!", "Sport bilan do'st bo'lish. - kuchli bo'lish ", "Salomatlik oltindan ko'ra qadrliroq ”.</p> <p>2. Darsda inson salomatligini tavsiflovchi subyektiv, ob'ektiv va miqdoriy ko'rsatkich me'yorlarini talabalar bilan ko'rib chiqish va tahlil qilish va sport yuklamasi bilan mashq qilgandan so'ng ularning ko'rsatkichlarini hisobga olish uchun jadval tuzish tavsiya etiladi.</p> <p>3. Quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: organizmning xususiyatlarini hisobga olgan holda individual o'quv mashg'ulotlarini (ota-onalar, jismoniy tarbiya o'qituvchisi va shifokor bilan maslahatlashganda) ishlab chiqish va o'tkazish; mashg'ulotdan oldin va keyin darsda ishlab chiqilgan jadvalni to'ldiring.</p>
Shaxsning individual salomatligi, uning jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy farovonligi	<p>1. Darsda o'qituvchiga suhbatlar usulidan foydalanish tavsiya etiladi, uning davomida talabalar bilan jismoniy, ijtimoiy, ma'naviy omillarning o'rni talabalarining o'zlari yoki ularning tengdoshlarining sog'lig'i bilan bog'liq rolini muhokama qilishadi.</p> <p>2. O'qituvchiga quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: shaxsning sog'lig'i to'g'risida qisqacha tushunchasini shakllantirish, uning turmush tarzini tahlil qilish va uning ma'naviy, jismoniy va ijtimoiy farovonligini shakllantirishga ta'sirini baholash.</p>
Reproduktiv salomatlik inson va ijtimoiy salomatlikning tarkibiy qismidir.	<p>1. Ushbu darsda o'qituvchiga tushuntirish usulini qo'llash tavsiya etiladi, uning davomida talabalarga insonning reproduktiv salomatligini shakllantirishda oilaning o'rni va jamiyatning reproduktiv salomatligini shakllantirishda inson salomatligini o'rni tushuntiriladi.</p>

	<p>2. O'qituvchiga O'zbekiston jamiyatining reproduktiv salomatligini tavsiflash uchun talabalar bilan O'zbekistonda tug'ish, bepusht nikohlar, ayollar va erkaklarda bepushtlik sabablari to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni tahlil qilish tavsiya etiladi.</p> <p>3. O'qituvchiga talabalar bilan suhbat davomida ular bilan oilada uyg'un munosabatlar va xavfsiz oilaviy hayotni yaratishga yordam beradigan kishining fazilatlarini aniqlash tavsiya etiladi.</p>
Sog'lom turmush tarzi inson salomatligi va jamiyatni saqlash va mustah kamlashning zaruriy sharti sifatida	<p>O'qituvchiga o'zbek jamiyatining sog'lig'ini tavsiflash uchun talabalar bilan O'zbekistondagi demografik vaziyat to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni tahlil qilish tavsiya etiladi.</p> <p>2. Darsda ijodiy usulni qo'llash tavsiya etiladi, shunda o'qituvchi talabalarni uchta guruhga ajratadi va har biriga topshiriq beradi. Bunday holda, talabalar O'zbekistonda umr ko'rish davomiyligini oshirish muammosiga duch keladigan Oliy Majlis deputatlari ko'rinishida paydo bo'ladi.</p>
Sog'lom turmush tarzi va asosiy yuqumli bo'lmagan kasalliklarning oldini olish.	<p>1. Darsda tushuntirish usulidan foydalanish tavsiya etiladi, uning davomida talabalarga asosiy yuqumli bo'lmagan kasalliklar tanasining holatini, ularning paydo bo'lish sabablarini tushuntirish va ular bilan birgalikda umr ko'rish davomiyligi, asosiy yuqumsiz kasalliklar bo'yicha statistik ma'lumotlarni tahlil qilish tavsiya etiladi.</p> <p>2. O'qituvchi dars davomida suhbat davomida talabalar bilan o'spirinlarning turmush tarzining asosiy yuqumli bo'lmagan kasalliklarning oldini olishdagi ahamiyatini muhokama qilish tavsiya etiladi.</p> <p>Ular bilan yuqumli bo'lmagan kasalliklar va yomon odatlarning oldini olish uchun sog'lom turmush tarzi normalariga rioya qilish qoidalarini shakllantirish.</p> <p>3. Ushbu darsda o'qituvchiga talabalar bilan jismoniy tarbiya o'tkazish tavsiya etiladi</p>
Yomon odatlar va ularning salomatlikka ta'siri	<p>. Ushbu darsda o'qituvchiga suhbat uslubini qo'llash uchun talabalarning bilimlarini yangilash tavsiya etiladi, ular davomida ularga: "Yomon odatlar nima?", "Qanday yomon odatlarni bilasiz?" "alkogol, giyohvand moddalar va boshqa psixofaol moddalarmi?"</p> <p>2. O'qituvchiga yomon odatlarning inson organizmiga ta'siri to'g'risidagi bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish uchun ular bilan alkogol, giyohvand moddalar va tamaki mahsulotlarini iste'mol qilishdan o'lim holatlari to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni tahlil qilish tavsiya etiladi.</p> <p>3. O'qituvchiga talabalarda yomon odatlarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirish uchun darsdagi videolarni tomosha qilish va muhokama qilish tavsiya etiladi, masalan: "Chekishning zarari haqidagi butun haqiqat", "Homilador ayol va sigaret!"</p>
Yomon odatlarning oldini olish	<p>1 O'qituvchiga talabalar bilan odatlar haqida xalq donoligini tahlil qilish tavsiya etiladi, masalan: "Siz bironing sog'lig'i uchun ichasiz, lekin o'zingizning ichimligingizni yoqotasiz", "Kasallik chaqqon va aqlli odamga etib bormaydi", "Mastlik beparvolikdan boshlanadi", "U aqlsizlikdan ichadi – uy-joysiz hayot", " Sog'lom tanada - sog'lom aql",</p> <p>2 " Giyohvandlik - qisqa umrning uzoq yo'li", " Chekish - sog'liqqa zarar ", " Sharob ichmaydigan kishi baxtlidir ", "Sharob yurakni quvontiradi, lekin odamni halok qiladi", "Ivan bor edi, u ahmoq bo'lib qoldi, hammasiga sharob aybdor", "Poklik - bu sog'liqning garovi",</p>

	<p>"Ishsizlik dangasalikka olib keladi", "Qo'llar ishda titraydi va ular stakanni yaxshi ushlab turishadi", " Non bor joyda hayot bor, qferda sharob bo'lsa, bema'nilik bor ", " Odatni eksang - xarakterni o'stirasan", " Yomon odat - yaxshi narsaning yo'qligi ".</p> <p>3. Darsda o'qituvchiga talabalarga quyidagi vazifani berish tavsiya etiladi: universitet talabalari orasida giyohvandlikning (Internet, kompyuter o'yinlariga qaramlik, chekish va boshqalar) oldini olish choralari taklif qilish.</p> <p>Darsda talabalar bilan vaziyatni hal qilish tavsiya etiladi. 1) Bir marta yozgi lagerda bir do'stim sigaret chekishni taklif qilgandim. Shu bilan birga, uning o'zi ham sigaret chekishni boshladi va sigaretadan yoqimli holatni boshdan kechirayotganini aytdi, u hech kim buni bilmasligini aytdi, chunki o'qituvchilar boshqalar bilan band edi</p>
Sog'lom turmush tarzi va hayot xavfsizligi	<p>Ushbu dars uchun evristik metodni qo'llash tavsiya etiladi, uning davomida sinf guruhlariga bo'linadi. Har bir guruhga sog'lom turmush tarzining muayyan tarkibiy qismining inson hayoti xavfsizligi tizimidagi rolini aniqlash va ushbu sohada inson ega bo'lishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni aniqlash vazifasi berilishi kerak. Sog'lom turmush tarzining quyidagi tarkibiy qismlarini ko'rib chiqishni taklif qilamiz: sog'liq uchun yuqori motivatsiya, oqilona kunlik tartib, ratsional ovqatlanish, jismoniy faoliyat, tananing qattiqlashishi, gigienik madaniyat, zararli odatlardan voz kechish, psixofiziologik tartibga solish.</p>
	Salomatlik - bu inson farovonligining shartidir
Inson salomatligi ham shaxs, ham ijtimoiy ahamiyatga ega.	<p>1. O'qituvchiga inson salomatligi, individual va ijtimoiy ahamiyati to'g'risida talabalar o'rtasida bilim darajasini aniqlash uchun suhbat davomida quyidagi savollarni muhokama qilish usulidan foydalanish tavsiya etiladi: "Inson salomatligi nima?", "Bu nimani o'z ichiga oladi?", "Inson sog'lig'ining ma'naviy, jismoniy va ijtimoiy tarkibiy qismlari o'rtasida bog'liqlik bormi? ", " Inson salomatligiga qanday omillar ta'sir qiladi? ", " Nima uchun har bir insonning sog'lig'i nafaqat shaxs, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega? "</p> <p>2. Ushbu darsda qisman qidirish usulidan foydalanish tavsiya etiladi. Talabalar o'zlarining sog'lig'ini tahlil qiladilar, unga ta'sir etuvchi omillarni (atrof-muhit, irsiyat, tibbiy yordam, sog'lom turmush tarzini saqlash) aniqlaydilar. Qaysi omil insonning o'ziga bog'liqligini aniqlang, asosiy hisoblanadi. Talabalar sog'lom turmush tarziga rioya qilish salomatlikni mustahkamlash va saqlashning ishonchli kafolati degan xulosaga kelishdi.</p>
Sog'lom turmush tarzi va uning tarkibiy qismlari	<p>Darsda o'yin o'tkazish tavsiya etiladi. Auditoriya 7 guruhga bo'lingan. Har bir guruh 7 stantsiyadan o'tishi kerak: sog'liq uchun yuqori motivatsiya, ratsional kunlik rejim, ratsional ovqatlanish, jismoniy faollik, tananing chiniqishi, gigienik madaniyat, yomon odatlardan voz kechish. Har bir stantsiyani tugatish uchun 3 daqiqa vaqt ketadi Stansiyalarda talabalar kognitiv, ijodiy, qisman qidiruv xarakteridagi turli vazifalarni bajaradilar, vaziyatlarni hal qiladilar va hokazo.</p>
O'zbekiston aholisining reproduktiv salomatligi va milliy xavfsizligi	<p>O'qituvchiga O'zbekiston aholisining reproduktiv salomatligi va milliy xavfsizligi to'g'risida to'liq ma'lumot berish uchun statistik ma'lumotlarni taqdim etish tavsiya etiladi. Masalan: O'zbekiston aholisining statistikasi, O'zbekistonda nikoh va ajralish statistikasi. O'qituvchiga ushbu darsda muammoli usulni qo'llash tavsiya etiladi.</p>

	<p>O'qituvchi muammoni ilgari suradi: "Insonning reproduktiv salomatligi O'zbekistonning milliy xavfsizligiga ta'sir qiladimi?" Ushbu muammoni hal qilish uchun talabalar munozara, qidiruv ishlarini (darsliklarda, ma'lumotnomalarda, Internetda) tashkil qiladilar.</p> <p>O'qituvchi talabalarga etakchi savollarni beradi: "Reproduktiv salomatlik nima?", "Reproduktiv jarayonda oilaning o'rnini qanday?" Aholining soni mamlakatdagi demografik vaziyatga ta'sir qiladimi?", "Mamlakatda demografik vaziyat davlat va milliy xavfsizlik rivojiga qanday ta'sir qiladi?"</p>
	Reproduktiv salomatlikka ta'sir etuvchi omillar
Erta jinsiy aloqalar va ularning oqibatlari.	<p>Ushbu darsda o'qituvchiga talabalar bilan O'zbekiston va ularning mintaqasi bo'yicha o'spirin homiladorligi, erta jinsiy aloqada bo'lish sabablari va mumkin bo'lgan oqibatlari to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni tahlil qilish tavsiya etiladi.</p> <p>2. O'qituvchiga quyidagi savollarni muhokama qilish tavsiya etiladi: "Bir-birini sevadigan o'spirinlar voyaga etgunga qadar jinsiy aloqada bo'lishlari mumkinmi?" "O'smirlar har doim erta jinsiy aloqada bo'lib, oqibatlari uchun javob berishga tayyormi?" Keling, so'zni eslaylik - taqiqlangan mevalar shirin ».</p>
Jinsiy yo'l bilan yuqadigan infeksiyalar	<p>1. O'qituvchiga O'zbekistonda jinsiy yo'l bilan yuqadigan infeksiyalar tarqalishini yanada to'liq tavsiflash uchun statistik ma'lumotlarni taqdim etish tavsiya etiladi. Masalan: O'zbekistonda YTHlarning tarqalishi to'g'risidagi statistika, O'zbekistonda yoshlar orasida YTHlarning tarqalishi statistikasi.</p> <p>2. Trening qatnashchilari bilan quyidagi savollar bo'yicha suhbat o'tkazish tavsiya etiladi: "Siz qanday jinsiy yo'l bilan yuqadigan infeksiyalarni bilasiz?" "Qaysi turmush tarzi jinsiy yo'l bilan yuqadigan infeksiyani yuqtirish xavfini oshiradi?", "Nega giyohvandlar va alkogoliklar jinsiy yo'l bilan yuqadigan infeksiyani yuqtirish xavfiga ko'proq duch kelishadi?"</p> <p>3. Talabalarga quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: Jinsiy yo'l bilan yuqadigan infeksiyani yuqtirish xavfini oldini olishga yordam beradigan kundalik hayotda o'zini tutish qoidalarini tuzing.</p>
OIV va OITS haqida tushunchalar	<p>1. Ushbu darsda o'qituvchiga OIV va OITS haqidagi noto'g'ri tushunchalarni talabalar bilan muhokama qilish tavsiya etiladi. Noto'g'ri tushunchalarga misollar: "OIV infeksiyasi faqat giyohvandlar, fohishalar va gomoseksuallar orasida yuqadi", "Ular uzoq vaqt OIV infeksiyasi bilan yashamaydilar", "Men o'zimni yaxshi his qilyapman, men OIV infeksiyasini yuqtirolmayman", "Ular OIV infeksiyasidan o'lmaydi.", ammo OITS yoki boshqa infeksiyalardan va OIV infeksiyasining bunga hech qanday aloqasi yo'q", "Men xavf guruhidan chiqdim. "</p> <p>2. O'qituvchiga O'zbekistonda OIV va OITS tarqalish ko'lamini to'liq tavsiflash uchun statistik ma'lumotlardan foydalanish tavsiya etiladi. Masalan: "O'zbekistonda so'nggi 10-15 yil ichida OIV infeksiyasining tarqalishi statistikasi", "OIV infeksiyasining yosh bo'yicha statistikasi", "OIV infeksiyasi va OITSDan o'lim holatlari statistikasi".</p> <p>Darsda vaziyatni tahlil qilish tavsiya etiladi. Vaziyatga oid misollar:</p>

	<p>“Bir kishi testlarni o'tkazish uchun qon topshirdi va endilikda unga OIV tashxisi qo'yilganligini bildi. U o'zini qanday his qiladi? U qanday chora ko'radi? ”deb so'radi. "Go'zallik salonida manikyur, pedikyur, pirsing bilan shug'ullanayotganda, asboblarning bepushtligiga shubha qilyapsizmi? Keyingi qadamlaringiz qanday? "</p>
	<p>Reproduktiv salomatlikni saqlash va mustahkamlashning huquqiy asoslari</p>
Nikoh va oila	<p>O'qituvchi talabalar bilan quyidagi savollarni muhokama qiladi: " Oila, nikoh o'zi nima?", "Nikoh har doim odamlarni birlashtiradimi? O'qituvchiga ushbu darsda nikoh va oilani tavsiflash uchun suhbat o'tkazish tavsiya etiladi. Ushbu suhbat doirasida talabalarga "Teng bo'lmagan nikoh", "Qo'mondonlar oilasi", "Baxtli oila", "Toqdan oldin?", "Qanday oilalar mavjud?" , "Oilaga qanday vazifalar qo'yilgan?", "Baxtli oilaviy hayotning siri nimada?", "Nikohni saqlab qolish va oilaviy muhitni yaxshilash uchun er va xotin qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerak?".</p> <p>2. O'qituvchiga talabalarga quyidagi uy vazifalarini topshirish tavsiya etiladi: rasmga asoslanib mini-insho yozing (ixtiyoriy);</p>
Oila va insonning sog'lom turmush tarzi	<p>1. Ushbu darsda o'qituvchiga talabalar bilan "Sog'lom turmush tarzi tizimidagi oilaning o'rni" mavzusida suhbat o'tkazish tavsiya etiladi. Quyidagi savollarni muhokama qiling: "Er-xotinning individual salomatligi bolalarning sog'lig'iga qanday ta'sir qiladi?", "Oila qanday vazifalarni bajaradi?" Oilaning turmush tarzi qanday bo'lishi kerak? ", " Oilaning turmush tarzini yaxshilash uchun qanday choralar ko'rish kerak?". Suhbat doirasida siz talabalarga oilaning sog'lom turmush tarzi haqida videofilm namoyish qilish mumkin.</p> <p>2. O'qituvchiga talabalarga quyidagi uy vazifasini berish tavsiya etiladi: mavzu bo'yicha qisqacha insho yozing (ixtiyoriy): "Oilaviy turmush tarzi qanday bo'lishi kerak?", "Sog'lom turmush tarzi va mening oilam".</p>
O'zbekistonda oila huquqining asoslari	<p>Ushbu darsda o'qituvchiga suhbat uslubini qo'llash uchun talabalarining bilimlarini yangilash tavsiya etiladi, shunda savol: "Oila nima?", "O'zbekistonning qaysi me'yoriy-huquqiy hujjati oilaviy munosabatlarni tartibga soladi?".</p> <p>2. O'qituvchiga tushuntirish usulini qo'llash tavsiya etiladi. O'qituvchi nafaqat O'zbekistonning Oila kodeksining qoidalarini beradi, balki talabalarga ushbu me'yoriy aktning mohiyatini tushunishga yordam beradi, turmush qurish tartibini va shartlarini, oila a'zolari o'rtasida shaxsiy va mulkiy munosabatlarning paydo bo'lishini tushuntiradi.</p> <p>3. O'qituvchi talabalar bilan birgalikda quyidagi savollarni muhokama qilishlari tavsiya etiladi: "Erta turmushga munosabatingiz qanday?", "Erta turmush qurishning qanday sabablarini bilasiz?", "Sizingcha, odamlar 15-17 yoshda turmush qurishga tayyormi?", " Uylanish uchun eng yaxshi yosh qaysi? "</p>
	<p>Tibbiy bilim asoslari va yuqumli kasbiy natijalarni olish</p>
Sog'liqni saqlash va targ'ib qilish tayyorgarlikning ajralmas qismidir	<p>Ushbu darsda munozarani o'tkazish tavsiya etiladi, uning davomida talabalar bilan quyidagi savollar muhokama qilinadi: "Mehnat faoliyati nima?", "Mehnat faoliyati odamning turmush darajasiga qanday ta'sir qiladi?", "Harbiy xizmat nima va u nima uchun?" O'smirlarning turmush tarzi ularning kelajakdagi ishlariga va harbiy xizmatga qanday ta'sir qilishi mumkin?", Sog'lig'ini saqlash va</p>

	<p>yaxshilash uchun qanday choralar ko'rish kerak? O'qituvchiga talabalarga quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: mavzu bo'yicha insho yozish (ixtiyoriy): "Men qanday hayot kechiraman va bu mening harbiy xizmatimga qanday ta'sir qiladi", "Men qanday hayot kechiraman va bu mening kasbinga qanday ta'sir qiladi" faoliyati? "</p>
Asosiy yuqumli kasalliklar, ularning tasnifi va oldini olish	<p>O'qituvchiga ushbu darsda tushuntirish usulidan foydalanish tavsiya etiladi. Ushbu dars davomida o'qituvchi nafaqat mavjud yuqumli kasalliklar haqida gapiribgina qolmay, balki talabalarga yuqumli kasalliklar nima ekanligini, yuqumli kasalliklar talabalarning yashash joyiga xos xususiyatlarni, ularning paydo bo'lish sabablari nima ekanligini, ularning oldini olish uchun qanday choralar ko'rish kerakligini tushunishga yordam beradi. bunday immunitet, uni qanday qilib to'g'ri saqlash kerak.</p> <p>2. O'qituvchiga yuqumli kasalliklarning tarqalishi va og'irligini tavsiflash uchun statistik ma'lumotlardan foydalanish tavsiya etiladi. Masalan: "O'zbekistonda yuqumli kasalliklardan o'lim", "O'zbekistonda yuqumli kasalliklar statistikasi", "O'zbekistonda gripp va o'tkir respiratorli infeksiyalarning tarqalishi statistikasi".</p> <p>3. O'qituvchiga talabalarga asosiy yuqumli kasalliklar va yuqumli kasalliklarning pandemiyasi haqida gapirib berish tavsiya etiladi Masalan: "Yustinian vabosi" - 551-580, "Ispaniya grippi" ("Ispan grippi") - 1918-1920. 2019 yilgi Koronavirus pandemiyasi</p>
	Sog'lom turmush tarzi va uning tarkibiy qismlari
Sog'lom turmush tarzi	<p>Ushbu darsda o'qituvchiga raqobat usulini qo'llash tavsiya etiladi. O'qituvchi "Biz sog'lom turmush tarzi uchun!" deb nomlangan o'yinni tashkil qiladi, guruhni jamoalarga ajratadi. O'yin 4 bosqichdan iborat bo'lib, unda vazifalar:</p> <p>1. "Sog'lom turmush tarzi" mavzusida guruh nomi va shiori bilan chiqing va uni taqdim eting.</p> <p>2. Jamoalar sog'lik va sog'lom turmush tarzi haqida iloji boricha ko'p maqollarni eslab qolishlari va yozishlari kerak.</p> <p>3. Ular "Salomatlik o'zidan boshlanadi" mavzusida plakat chizishadi va uni jamoalarga taqdim etishadi.</p> <p>3. Jamoa sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi ijodiy spektakl tayyorlaydi;</p> <p>4. Sog'lom turmush tarzi va salomatlik to'g'risida she'r, qo'shiq, odob, masal aytib bering (tanlov bo'yicha).</p> <p>Shuningdek, rag'batlantirish usulini qo'llash tavsiya etiladi. Bosqichdan o'tish natijalariga ko'ra jamoalar ma'lum miqdordagi ochkolarni olishadi. Eng ko'p ochko to'plagan jamoa g'alaba qozonadi. O'yin natijalariga ko'ra, o'qituvchi hammaga ishtirok etganlari uchun minnatdorchilik bildiradi va g'oliblarni "a'lo" baholar bilan taqdirlaydi (ehtimol boshqa mukofot).</p>
Biologik ritmlar va ularning mehnat qobiliyatiga ta'siri insoniyat	<p>1 Ushbu darsda o'qituvchiga talabalar bilan quyidagi savollarni muhokama qilish tavsiya etiladi: "Inson salomatligi" tushunchasiga nimalar kiradi?, "Qaysi omillar inson salomatligiga ijobiy va noqulay ta'sir ko'rsatadi?", "Nima uchun sog'lom turmush tarzi inson xatti-harakatlarining individual tizimi sifatida ko'rib chiqilishi kerak.?", "Samaradorlik nima?", "Individual ritm nima?", "boyqushlar" kimlar, Moslashuv nima?", "Charchoq va ortiqcha ish nima?", "O'zini-o'zi boshqarish ishlashga qanday ta'sir qiladi?".</p>

	<p>2. Darsda o'qituvchiga inson hayoti bioritmlar deb ataladigan uchta tsiklik jarayonlarga bog'liq degan gipotezani ko'rib chiqish tavsiya etiladi. Ushbu tsikllar inson farovonligining uch tomonini tavsiflaydi: jismoniy, hissiy va intellektual. O'qituvchi talabalarni o'zlarining bioritmlarini hisoblashlarini taklif qiladi. Qaysi davrda jismoniy, hissiy va intellektual bioritmning maksimal va minimal bo'lishini yozing. Keyingi vaqtda salomatlik holatini kuzatib boring.</p> <p>3. O'qituvchiga talabalar bilan birgalikda charchoqni oldini olish uchun mashqlarni bajarish tavsiya etiladi (barmoqlarni o'z-o'zidan massaj qilish, ko'zlar uchun gimnastika, nafas olish mashqlari).</p> <p>4. O'qituvchiga talabalarga quyidagi uy vazifalarini topshirish tavsiya etiladi: biologik ritmlarni, ishlashni hisobga olgan holda kundalik tartibingizni sozlang, charchoqni va kuchlanishni yo'qotish uchun mashqlarni o'z ichiga oladi.</p>
Inson salomatligi uchun vosita faoliyati va jismoniy madaniyatning ahamiyati	<p>Guruhga quyidagi vazifani berish tavsiya etiladi: "Harakat bu hayot!" mavzusida institute uchun ijtimoiy reklama berish. Ushbu reklama maqsadi talabalarining e'tiborini tinchgina yashash tarzi muammosiga jalb qilish, talabalarining xulq-atvor modelini o'zgartirish va foydali faoliyatni targ'ib qiladi. O'qituvchi ish jarayonida talabalarga maslahat beradi, ularga yordam beradi.</p> <p>Talabalar taklif etiladi (ixtiyoriy):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Jismoniy mashqlar haqida maktab burchagini loyihalash. 2. Plakatlar, plakatlari, plakatlari, bannerlar va boshqalarni ishlab chiqing (ular binolar va binolar ichida, ko'cha reklama tuzilmalarida, Internetda, mobil qurilmalarda, kompyuterlarda va boshqalarda joylashtirilishi mumkin). 3. Jismoniy mashqlar haqida video suratga olish va tahrirlash. 4. Ob'ekt reklamasi. <p>Kelgusida o'qituvchiga talaba bilan birgalikda maktabda ushbu ijtimoiy reklamani tashkil qilish va o'tkazish tavsiya etiladi.</p>
Yomon odatlar, ularning salomatlikka ta'siri. Yomon odatlarning oldini olish	<ol style="list-style-type: none"> 1. Darsni "Yomon odatlarning oldini olish" mavzusida davra suhbat shaklida o'tkazish tavsiya etiladi. Davra suhbatining barcha ishtirokchilari o'zlarini qiziqtirgan savollarni berishlari, to'ldirishlari, muammoli masalalar bo'yicha o'z fikrlarini bildirishlari mumkin. Davra suhbat dasturi: Dumaloq stolning ochilishi. HFXM o'qituvchisining yomon odatlar haqida kirish nutqi. 2. Davra suhbatining muammoli masalalari <ol style="list-style-type: none"> a) "Yomon odatlarning zamonaviy yoshlar organizmiga ta'siri". Hamshira nutqi (4 min) v) "Yomon odatlar va javobgarlik" PPX inspektorining nutqi (4 min) d) "Sog'lom turmush tarzi va uning tarkibiy qismlari." HFX o'qituvchisining nutqi (4 min) e) "Yoshlarning bo'sh vaqtlari" (12 min) <p>Talabalar gapirishmoqda. Ular o'z mintaqalarida foydali bo'sh vaqtni qanday o'tkazish mumkinligi haqida suhbatlashadilar.</p> <p>3. "Salomatligimiz o'z qo'limizda" mavzusida munozara (10 min)</p> 4. Dumaloq stolni yopish.
	Axloq va salomatlik
Shaxsiy gigiena qoidalari.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ushbu darsni suhbat, videolarni tomosha qilish va muhokama qilish, muammolarni hal etish shaklida qurish tavsiya etiladi. Bunday holda, talabalarining hayotiy tajribalariga tayanish kerak. Suhbat

	<p>davomida talabalarga bilim va g'oyalarni yangilash uchun quyidagi savollarni berish tavsiya etiladi: "Shaxsiy gigiena nima?", "Shaxsiy gigiena qoidalari qanday?", "Shaxsiy gigiena qoidalari qanday?" "Odamning shaxsiy gigienasi uning sog'lig'iga qanday ta'sir qiladi?", "Shaxsiy gigiena qoidalari rioya qilmaslik oqibatlarini qanday?" Tishlaringizni qanday qilib to'g'ri yuvish, teringizni, sochingizni va kiyimingizni qanday parvarish qilish bo'yicha videolarni tomosha qilish va muhokama qilishni tavsiya etamiz.</p>
Axloq va sog'lom turmush tarzi.	<p>1. Ushbu darsda suhbatlar usulidan foydalanish uchun axloqiy va sog'lom turmush tarzi to'g'risidagi bilimlarni tizimlashtirish tavsiya etiladi, bu davomida talabalar bilan savollarni muhokama qilishadi: "Inson axloqi nimani anglatadi?", "Odamning axloqi uning turmush tarziga qanday ta'sir qiladi?", "Oila nima?" ? ", " Axloq oilaning farovonligiga qanday ta'sir qiladi? ", " Yosh oilaning buzilishiga nima sabab bo'ldi? ", Qo'shma hayot uyg'unligiga qanday omillar ta'sir qiladi?"</p> <p>2. Talabalarga quyidagi uy vazifalarini berish tavsiya etiladi: "Axloq - sog'lom turmush tarzining sharti" mavzusida insho yozish.</p>
Jinsiy yo'l bilan yuqadigan infeksiyalar. Ularning oldini olish choralari.	<p>1. O'zbekiston Federatsiyasida STI tarqalishini yanada to'liqroq tavsiflash uchun statistik ma'lumotlarni tahlil qilish tavsiya etiladi. Masalan: O'zbekiston Federatsiyasida YTHlarning tarqalishi to'g'risidagi statistika, O'zbekiston Federatsiyasida yoshlar orasida YTHlarning tarqalish holatlari, ularning hududlarida YTHlarning tarqalishi to'g'risidagi statistika.</p> <p>2. O'quv materialini yaxshiroq o'zlashtirish uchun darsda ISH alomatlari, yuqish yo'llari, oqibatlarini, oldini olish va davolash haqidagi videolarni ko'rish va muhokama qilish tavsiya etiladi. 3. Talabalar bilan ISH bo'yicha vaziyatni tahlil qilish tavsiya etiladi. Namuna vazifasi: "Tekshirilmagan sheriklar bilan aloqa qilish paytida (shuningdek, tasodifiy munosabatlarni ko'rib chiqing) prezervativ buzildi. 1. Ular qanday harakatlar qilishlari kerak? 2. Ushbu holat ularning sog'lig'iga qanday tahdid soladi? 3. Qaysi mutaxassislar murojaat qilishim kerak? 4. Ikkala hamkor ham tekshirilishi kerakmi? 5. Kelajak haqida bashorat qiling. "</p>
OIV infeksiyasi va OITS haqida tushuncha. OIVning oldini olish choralari	<p>Darsning motivatsion bosqichida o'qituvchiga OIV infeksiyasi va OITS haqida xabardorlik darajasini aniqlashga imkon beradigan "Jonli diagramma" o'yinini o'tkazish tavsiya etiladi. O'yin davomida barcha talabalar bir-biriga tegmasliklari uchun bir qator tizilib, ko'zlarini yumadilar. O'qituvchi bir qator gaplarni aytadi va agar talaba u bilan rozi bo'lsa, u oldinga qadam qo'yadi, agar u rozi bo'lmasa - orqaga bir qadam, agar javobni bilmasa, u joyida qoladi.</p> <p>Bayonotlarga misollar: OIV va OITS bitta va bir xil; in'eksion giyohvand moddalarni iste'mol qilish OIV yuqishining asosiy yo'nalishlaridan biridir; agar siz OIV infeksiyasini yuqtirgan odam bilan idish-tovoqni baham ko'rsangiz, siz OIV bilan kasallanishingiz mumkin; tashqi tomondan, OIV bilan kasallangan odamni "aniqlash" mumkin; o'zingizni himoya qilish uchun OIV infeksiyasiga qarshi emlashingiz mumkin; OIV infeksiyasi qon so'ruvchi hasharotlar orqali yuqadi; agar odam OIV bilan kasallangan bo'lsa, unda test darhol uning tanasida virus borligini ko'rsatadi; OIV infeksiyasini to'liq davolab bo'lmaydi.</p> <p>Agar barcha talabalar to'g'ri gaplarni bilishgan bo'lsa, unda ularning</p>

	<p>hammasi to'g'ri chiziqda qolishgan. Ammo, ko'pincha, ko'zlarini ochib, talabalar hamma turli joylarda bo'lishlarini ko'rishadi.</p> <p>2. Qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi munosabatlarni shakllantirish ko'nikmalarini, "Yo'q" deb aytish qobiliyatini rivojlantirish uchun "Ruxsat berilgan narsalarning chegaralari" mashqidan foydalanish tavsiya etiladi. Vaziyat qizlar va o'g'il bolalar vakillaridan iborat. Yigitlar mehribon er-xotinning rolini tasavvur qilishlari kerak, bunda yigit yaqinroq munosabatda bo'lishni talab qila boshladi va qiz bu holatda abstinatsiya (jinsiy aloqadan bosh tortish) eng yaxshi tanlov ekaniga amin.</p> <p>Sahnaning sahnalashtirilgandan so'ng munozaralar bo'ladi. O'qituvchi talabalarga "Yo'q" deyishning ko'p usullari borligini, "Yo'q" deganida qizning xatti-harakati noaniq bo'lmasligi kerakligini, qat'iy va qat'iy ravishda "Yo'q" deyish kerakligini ta'kidlaydi. "Ehtimol", "bilmayman" va boshqa noaniq javoblar noaniq</p>
<p>Zamonaviy jamiyatda oila. Qonun va oila</p>	<p>O'qituvchiga oilaviy huquq muammolarini talabalar bilan kelishib olish tavsiya etiladi. Vazifalarga misollar: 1) Popov Sergey (17 yosh) va Suvorova Anna (18 yosh) turmush qurishga qaror qilishdi. Nikohni ro'yxatdan o'tkazishga qaror qilgan FHDYO xodimlari, voyaga etmagan Popovning yashash joyidagi mahalliy davlat hokimiyati organining nikohiga rozilik olishlari zarurligini ta'kidladilar. Biroq, Popov unga bunday ruxsat kerak emas deb hisoblagan, chunki sud qarori bilan u to'liq qodir deb tan olingan. FHDYO xodimlarining harakatlari qonuniymi? 2) Aleksey Pavlov (45 yoshda) 2010 yil 25 avgustda Orlova Marina (38 yosh) bilan nikohni qayd etdi. Biroz vaqt o'tgach, Pavlovga OITS tashxisi qo'yildi. Tekshiruv natijasida ma'lum bo'lishicha, uning rafiqasi Orlova ham OIV bilan kasallangan, va ehtimol Pavlov uni yuqtirgan. 2016 yil 27 iyunda Pavlov vafot etdi. Pavlovning birinchi nikohidan bo'lgan qizi Alina, RF RFning 15-moddasi 3-bandi asosida otasi va Orlovaning nikohini bekor deb e'lon qilish uchun sudga murojaat qildi. Sud Alina Pavlovaning da'vosini qondira oladimi?</p>

Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalar

VIII-bob. 2- qismning xulosasi:

Tadqiqot ishining ikkinchi qismida biz mualliflar tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan ish dasturlari misolida oily va o'rta maxsus ta'lim o'quv yurtlarida hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini yaratish bo'yicha o'qituvchining faoliyatini ko'rib chiqdik. Ta'lim jarayonida o'qituvchi hayot faoliyati xavfsizligi darslarida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish diagnostikasini o'tkazishi kerakligi aniqlandi. Bu o'quv jarayonining bosqichidir, uning asosiy vazifasi talabalarning xavfsiz hayotiy faoliyatga tayyorligini rivojlantirish natijalari to'g'risida ma'lumot olish (talabalarni kuzatish, talabalar natijalarini o'rganish, anketalar, testlar, savollar, topshiriqlar va hk). Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini aniqlashda turli xil mezonlar qo'llaniladi: standartlar, parametrlar, ko'rsatkichlar, o'lchovlar, me'yorlar va ekvivalentlar. Xavfsiz hayotga tayyorlikni tashxislashning asosiy parametrlari baholashning aspektlarini belgilaydi: xavfsiz hayotning tarkibiy qismlarini shakllantirish, xavfsizlikning asosi sifatida shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish.

O'qish davomida o'rganiladigan "Sog'lom turmush tarzi" bo'limidan foydalanib, hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqdik. Ushbu ko'rsatmalar talabalarning yoshi xususiyatlarini hisobga olgan holda, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash

usullaridan foydalanishga asoslangan bo'lib, talabalarning amaliy faoliyatiga yo'naltirilgan. Bizning uslubiy tavsiyalarimiz ikkinchi avlodning respublika davlat ta'lim standartlari talablariga javob beradi va ish dasturlari asosida ishlab chiqiladi

Umumiy xulosa

Talabalar o'rtasida zamonaviy hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish zamonaviy oliy ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish barcha oily va o'rta maxsus ta'lim o'quv yurtlari fanlarida amalga oshiriladi, ammo zamonaviy hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga asosiy hissa "Hayot faoliyati xavfsizligi asoslari" faniga tegishli. Tadqiqot maqsadi: hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalarni ishlab chiqildi. Maqsadga erishish uchun quyidagi ishlar bajarildi:

1. Tadqiqot vazifasini hal qilish uchun istiqbolli yo'nalishlarni qidirish uchun qonunchilik bazasi, adabiy manbalar o'rganildi va tahlil qilindi.

2. «Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati» atamasining ta'riflari tahlil qilindi. "Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasining asosiy mazmunini aniqlash uchun biz hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining yigirma ikkita ta'riflarini semantik tahlil qildik, ular davomida biz ularning asosiy semantik birliklarini: faoliyat, me'yorlar, qadriyatlar, munosabat, xulq-atvor, rivojlanishni aniqladik.

Ushbu tahlilni o'tkazgandan so'ng, biz aniqlagan eng asosiy umumiy semantik birliklarni, ya'ni faoliyat, rivojlanish, munosabat va xulq-atvorni aniqladik. Biz bu ta'rifni beramiz.

"Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati - bu nafaqat jamiyatning o'zini -o'zi saqlab qolishini, balki rivojlanishini ta'minlaydigan kasbiy va maishiy faoliyatda xavfsizlikka bo'lgan hayotiy qadriyatlar, bilimlar, ko'nikmalar va munosabatlarni sintez qilishda namoyon bo'ladigan umumiy madaniyatning ajralmas qismidir".

3. Madaniyatning asosiy tarkibiy qismlarini o'rganib chiqildi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tarkibiga qo'shiladigan qo'shimchalarning jihatlari: foydali madaniy asoslarning tarkibiy qismlari, estetik, ekologik va boshqalar.).

4. Talabalar malakasini oshirish va madaniy rivojlantirish.

Xavfsiz hayotga tayyorgarlikning zarur sharti sifatida biz aniqlagan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining tarkibiy qismlari bir qator pedagogik sharoitlarga va, birinchi navbatda, o'qituvchilarning xavfsizligi madaniyatiga qarab, salbiy yoki ijobiy yo'nalishda o'zgarishi mumkinligi aniqlandi. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning samaradorligi o'quv topshirig'ining o'ziga xos xususiyatlariga, o'ziga xos tarkibiga va bir qator boshqa jihatlarga (madaniy bo'lakchalarni taqdim etish shakli, ta'sir qilish usullari va boshqalar) bog'liq bo'lib, ular belgilangan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati mazmuni va hajmiga yoki talabalar o'rtasida vayronagarchilik va mag'lubiyatning shakllangan fazilatlariga ta'sir qiladi.

5. Biz talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish usullarini ko'rib chiqdik. Oily va o'rta maxsus ta'lim o'quv yurtlari amaliyotiga nisbatan hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish usullari hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tayinlash jarayonida o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq usullari sifatida tushunilishi kerak. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash usullarini qo'llash o'qituvchiga ma'lum fazilatlar, qadriyatlar, motivlarni shakllantirish, shuningdek xatti-harakatlarini mustahkamlash yoki to'g'rilash uchun talabalarga bevosita ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

6. Biz ishchi dasturlari misolida oily va o'rta maxsus ta'limning hayot faoliyati xavfsizligi darslarida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish bo'yicha o'qituvchining faoliyatini ko'rib chiqdik. Dars faoliyati davomida hayot faoliyati xavfsizligi o'qituvchisi talabalar o'rtasida umumiy madaniyatni shakllantirishga, bilim tizimi va mahoratini oshirishga yordam berishi kerak, hayot faoliyati xavfsizligi to'g'risida bilimlar, xavfsiz hayot uchun ko'nikmalar tizimi, xavfsizlik muammolarini ijodiy hal qilish tajribasi, xavfsizlik darajasini o'z-o'zini boshqarish istagi, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishni

tavsiflovchi shaxsiy hayotiy fazilatlarni rivojlantirish, shakllantirishni tavsiflovchi shaxsiy hayotiy fazilatlarni rivojlantirish.

7. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish diagnostikasini o'rganib chiqdik. Buni o'quv jarayonining tarkibiy qismi sifatida tushunish kerak, uning asosiy vazifasi talabalarning xavfsiz hayotga tayyorligini rivojlantirish natijalari to'g'risida ma'lumot olishdir. Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini aniqlashda turli xil mezonlar qo'llaniladi: standartlar, parametrlar, ko'rsatkichlar, o'lchovlar, me'yorlar va ekvivalentlar. Xavfsiz hayotga tayyorlikni tashxislashning asosiy parametrlari baholashning aspektlarini belgilaydi: xavfsiz hayotning tarkibiy qismlarini shakllantirish, xavfsizlikning asosi sifatida shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish.

7. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish diagnostikasini o'rganib chiqdik. Buni o'quv jarayonining tarkibiy qismi sifatida tushunish kerak, uning asosiy vazifasi talabalarning xavfsiz hayotga tayyorligini rivojlantirish natijalari to'g'risida ma'lumot olishdir. Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini aniqlashda turli xil mezonlar qo'llaniladi: standartlar, parametrlar, ko'rsatkichlar, o'lchovlar, me'yorlar va ekvivalentlar. Xavfsiz hayotga tayyorlikni tashxislashning asosiy parametrlari baholashning aspektlarini belgilaydi: xavfsiz hayotning tarkibiy qismlarini shakllantirish, xavfsizlikning asosi sifatida shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish.

8. "Sog'lom turmush tarzi" bo'limi misolidan foydalanib, hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqildi. Ushbu ko'rsatmalar talabalarning yoshi xususiyatlarini hisobga olgan holda, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini tarbiyalash usullaridan foydalanishga asoslangan bo'lib, talabalarning amaliy faoliyatiga yo'naltirilgan. Bizning uslubiy tavsiyalarimiz ikkinchi avlodning respublika davlat ta'lim standartlari talablariga javob beradi va ish dasturlari asosida ishlab chiqiladi

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati bo'yicha trening mashg'ulotlari.

1. Hayot faoliyati xavfsizligining tarkibiy qismlari.

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish inson hayoti davomida olib borilishi kerak va uning oilasi, maktablari, mahalliy hokimiyat organlari, barcha darajadagi davlat organlari, shuningdek jamoat tashkilotlari faol ishtirok etishlari kerak.

Boshqa xavf-xatarlar, shu jumladan sog'lom turmush tarzi me'yorlariga rioya qilmaslik natijasida hayotni yo'qotish va moddiy zarar ko'p jihatdan favqulodda vaziyatlardan kelib chiqadigan yo'qotishlardan ko'proqdir.

Shunday qilib, har yili Rossiyada ular baxtsiz hodisalar natijasida halok bo'ladilar: baxtsiz hodisalar - 26 mingdan ortiq kishi, ishlab chiqarishdagi shikastlanishlar - 25 ming kishi, alkogol bilan zaharlanish va giyohvand moddalarni haddan tashqari oshirib yuborish - 300 minggacha odam, o'z joniga qasd qilish - 49 mingdan ortiq odam, chekish natijasida kelib chiqadigan kasalliklar. , - 70 mingdan ortiq odam, salbiy ekologik sharoitlarning ta'siri - 28 mingdan ortiq odamlar. Ushbu yo'qotishlarning aksariyati ish paytida va kundalik faoliyatda o'zini tutish madaniyatining pastligi bilan bog'liq.

2. Madaniyat axloqiy va moddiy qadriyatlar, ko'nikmalar, bilimlar, urf-odatlar.

3. Xavfsizlik jamiyat , davlat va umuman tsivilizatsiyaning yanada rivojlanishi uchun zarur shartlar.

4. "Madaniyat" va "xavfsizlik" tushunchalarining uyg'unligi

Birinchi marta 1986 yilda Xalqaro atom energiyasi agentligi tomonidan Chernobil avariya-sining sabablari va oqibatlarini tahlil qilish jarayonida amalga oshirilgan. Xavfsizlik

madaniyati yo'qligi ushbu avariyaning asosiy sabablaridan biri bo'lganligi tan olingan.

5. "Hayotiy faoliyat" da odamlar, ijtimoiy guruhlar, jamiyat ning "mavjudligi va faoliyati"

6. Hayot faoliyati xavfsizligini aniqlashning eng muhim tarkibiy qismlari
Quyidagilarni ajratishimiz mumkin: dunyoqarash, qiymat tizimi; jamiyat a'zolari uchun an'analar, barqaror axloq qoidalari; ma'naviy, intellektual va moddiy natijalar sohadagi odamlarning faoliyati xavfsizlik.

7. Hayot xavfsizligi madaniyati - bu insonning, ijtimoiy guruhning, jamiyatning rivojlanish holatidir. U xavfsiz hayot va mehnatni ta'minlashga, eng muhimi, xavf darajasini pasaytirish bo'yicha faol amaliy ishlar bilan tavsiflanadi. Ko'rinib turibdiki, insonni boshlang'ich darajada xavfsizlik madaniyatini shakllantirish ob'ekti sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

11. Davlat darajasida - davlat siyosatini amalga oshirish, milliy xavfsizlik mafkurasini ishlab chiqish,

normativ-huquqiy baza, xavflarni boshqarish sohasidagi ilmiy va texnik faoliyat, xavfsizlik uchun ijtimoiy reklama.

12. Hayot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish global xarakteriga ega bo'lib, ko'p qirrali ahamiyatga ega. Shunday qilib, xavfsizlik madaniyatini shakllantirish bo'yicha ishlar tizimli, fanlararo va idoralararo bo'lishi kerak. Tegishli sohalarda HFXMning shakllanishini tashkil qilishda etakchi rolni viloyat ijroiya organlari olishi kerak.

13. Hayot xavfsizligi asoslarini (hayot xavfsizligi) o'rgatish jarayonida, xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning ko'rsatilgan bosqichlari mavjud: xavfsizlik madaniyatini shakllantirish darajasini dastlabki diagnostikasi asosida (odatda o'qituvchi bilim shakllanishining diagnostikasi bilan cheklangan), tematik reja ishlab chiqilgan, darslarni rejalashtirish, bilimlarni auditoriyalarda nazorat qilish, talabalarni ishlashga chorlash, aniqlangan bo'shliqlarni tuzatish va boshqalar.

14. Ushbu tarkibiy qismlar ta'limning boshqa bosqichlarida amalga oshirilsa, ta'lim funksiyalari hisoblanadi. Masalan, fizika darslarida talabalar tamaki tutunining inson organizmiga halokatli ta'siri to'g'risida bilishadi va shu bilan zararli va xavfli omillarni oldini olishga o'quvchilarning motivatsion tayyorgarligini shakllantirishga hissa qo'shadigan stimulyator vazifasini bajaradilar.

15. HFXM sohasidagi aloqa texnologiyalari va siyosati. Kuchli axborot ta'sirining hozirgi sharoitida zamonaviy axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari odamlarning temir yo'l transportini ta'minlashga ijobiy munosabatini shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu muammoni hal qilishda odamlarning ommaviy yashaydigan joylarida aholini xabardor qilish va ogohlantirishning butun ruscha integratsiyalashgan tizimi muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston temir yo'llari sohasida aholini o'qitish, favqulodda vaziyatlar va terrorchilik aktlari tahdidi to'g'risida fuqarolarni tezkor ravishda xabardor qilish va zamonaviy texnik vositalar va texnologiyalardan foydalangan holda odamlar ko'p bo'lgan joylarda vaziyat va qonun ustuvorligini kuzatib borish uchun mo'ljallangan.

Tizimning tatbiq etilishi samaradorlikni oshiradi va yuqorida ko'rsatilgan vazifalarni qisqa muddatda bajarilishini ta'minlaydi, eng muhimi - hayot xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

16. Talabalar o'rtasida favqulodda vaziyatlarda hayot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish. Favqulodda vaziyatlarda o'quvchilar uchun xavfsizlik madaniyatini shakllantirish uchun quyidagi tamoyillar asos bo'ladi: - talabaning o'zi rivojlanishining predmeti bo'lishini nazarda tutadigan insonparvarlik tamoyili. Unga hayotning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi, ta'lim yo'nalishini tanlash, shaxsga yo'naltirilgan o'zaro munosabatlar shakllari, bilimlarni o'zlashtirish va qo'llash usullari, o'zini va dunyoni bilish usullari kiradi.

17. Insonni o'zi tomonidan qabul qilingan jismoniy va axloqiy kamolotning individual va jamoaviy dasturlarini faol amalga oshirishga yo'naltiradigan faoliyatga asoslangan yondashuv printsipi. - talabalar tayyorlash va uning kasbiy faoliyatiga innovatsion yo'naltirilganlik printsipi. - Xavfsiz madaniyatda talaba shaxsini o'zi belgilash printsipi shundan dalolat beradiki, ushbu madaniyatning shakllanish dinamikasi birinchi navbatda talabaning shaxs sifatida rivojlanishi bilan ta'minlanadi.

18. Favqulodda vaziyatlarda talabalarni harakatlarga tayyorlashning nazariy modeli maqsadlar, vazifalar, etakchi tendentsiyalar va tamoyillar, psixologik-tarbiyachiik sharoitlar, tarkibiy qismlar, texnologiyalar va talabalarning yaxlitlik, izchillik va barqarorlik tamoyillariga asoslangan xavfsiz va himoya faoliyatiga tayyorligini baholash mezonlarining yaxlit birligi, shaxsiy-faoliyat yondashuvi.

VIII.3. "Havfli vaziyatlarga talabalar uchun xavf va sabablar" tezaurusi

Xavflar - hodisalar, jarayonlar yoki ob'ektlar muayyan sharoitlarda inson sog'lig'iga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita zarar etkazadi.

Xavfni belgilaydigan belgilar- hayot uchun tahdid, sog'likka zarar etkazish ehtimoli, huquqbuzarlik - kishilarga.organlar va tizimlarning normal ishlashi uchun sharoitlar.

Xavfli vaziyat - bu vaziyat inson shikastlanishi yoki baxtsiz hodisaga yoliqish tahdidi.

Potentsial xavf - insonning atrof-muhit va uning tarkibiy qismlari bilan o'zaro munosabati universal xususiyatdir. Shaxsiy xavf har doim mavjud - baxtsiz hodisadan vafot ehtimolligi. Potentsial xavf "tavakkal" tushunchasidan foydalangan holda baholandi.

Tavakkal - xavf paydo bo'lishi ehtimoli. Xavfsizlik holati hech qanday tavakkalni o'z ichiga olmaydi, ya'ni yo'q xavfni amalga oshirish imkoniyati bo'lmaydi. Amaliyotda to'liq xavfsizlikka agar xavf manbai mavjud bo'lsa, unga erishib bo'lmaydi. Xavfsizlik ba'zi bir shartli maqbul darajaga tavakkal bilan kamayishi ta'minlanadi. Tavakkal uzoq vaqt davomida amalga oshmagan bo'lishi mumkin, yoki avariya shaklida paydo bo'ladi.

Vazifalar:

1. Yig'ilish ishtirokchilariga xavflar va ularning manbalari haqida taqdimot dasturni yangilash, tizimlashtirish va to'ldirish va bolalarning xavfli vaziyatlarga tushish sabablarini tasavvur qilish.
2. Ushbu masala bo'yicha ota-onalarni tezaurus, zamonaviy dunyoning turli xil xavfli toifalari bilan tanishtirish.
3. Bolaga tahdid soluvchi potentsial xavflar va ularning manbalarini aniqlash qobiliyatini shakllantirish.
4. Ota-onalarning bilish motivlarini faollashtirish.

Uskunalar: markerlar, doska (flipchart, whatman varag'i), tabiiy vaziyatlarni tavsiflovchi topshiriqlar berilgan kartalar.

Uchrashuv jarayoni

Motivatsiya va yo'naltirish bosqichi

Yig'ilish qatnashchilarining diqqatiga xavfli vaziyatlarda bo'lgan bolalar haqida statistik ma'lumotlar taqdim etiladi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab har kuni 2300 ga yaqin bolalar tasodifan shikastlanish yoki baxtsiz hodisalardan nobud bo'ladi, bular:

- yo'l-transport hodisalarida - 720 bola;
- cho'kib ketishidan - 480 bola;
- kuyishdan - 260 bola;
- tushib ketish natijasida - 130 bola;
- zaharlanishdan - 125 bola.

Yo'l-transport hodisalari 10 yoshdan 19 yoshgacha bo'lgan bolalar orasida o'lim etakchi sababdir.

Rossiya bolalar shikastlanishi bo'yicha dunyoda birinchi o'rinda turadi.

Bolalardagi jarohatlarning qariyb 90% tasodifiy voqealar yoki bexosdan kelib chiqadi.

Har yili bunday jarohatlardan qariyb 830 ming bola vafot etadi.

So'nggi 30 yil ichida ularning soni ko'plab rivojlangan mamlakatlarda bolalarning jarohatlari tufayli o'lim quyidagi sabablarga ko'ra 50% ga kamaydi.

Har xil xavfsizlik qonunlariga rioya qilish, yangiliklar (masalan, insonning majburiyligi to'g'risida qonun, giyohvand uchun yoki zahar moddalar bo'lgan konteynerlarda bolalarning qopqog'ini ochishlari).

Turli xil ob'ektlarni o'zgartirish (masalan, zinapoyalar), bolalar chiqishga harakat qilmasliklari yoki ular ustida harakatlanmasligi).

Atrof-muhitdagi o'zgarishlar (masalan basseynlar atrofida qilichbozlik.)

Bolalar uchun mo'ljallangan va yonaltirilgan birlamchi tibbiy yordamni ta'minlash. Shikastlanishning oldini olishga bag'ishlangan ommaviy-oqartuv tadbirlar o'tkazish.

Kutilayotgan raqamlar har xil turdagi baxtsiz hodisalar sonining nisbatiga mosmi qabilida munozara tashkil qilinmoqda.

Muammoli savol. So'nggi yillarda bolalar uchun atrof-muhit uchun xavf manbalari ko'lamini kengaytdi, dunyoda ular bilan sodir bo'lgan baxtsiz hodisalar sonining ko'payishi,

bolalar ishtirokida baxtsiz hodisalarni o‘shishi, bolalikdagi shikastlanishlarning ko‘payishi kuzatilmoqda.

Bolalarni xavf-xatarlardan to‘liq himoya qilish mumkinmi?

Etakchi uchrashuv qatnashchilarining javoblarini tizimlashtirish orqali uchrashuv mavzusini “xavf” tushunchasini ko‘rib chiqishdan boshlashni taklif qiladi.

Qidiruv bosqichi

"Uyushma" uslubiyati

Vazifalar. Ota-onalarda bolalar xavfsizligi muammosi mavjud birlashtirilgan tushunchmalar qatorini aniqlang.

Hissiy reaksiyalar munozarani keltirib chiqaradigan muammolarni ochish

Doskaga "xavf" va "bola" so‘zlari joylashtirilgan. Boshlovchi ishtirokchilardan ular ushbu biriktirgan iborani his-tuyg‘ular orqali ularning ostiga yozishni taklif qiladi. Ko‘pincha xavf qo‘rquv, xavotlar, hayajon, bolalar uchun tashvish bilan asosiylashtiriladi. Boshlovchi "xavf" tushunchasiga nimalar kiritilish muhokamasini taklif qiladi.

"Xavf" tushunchasi "ni amaliy vazifasi

Vazifalar. Ota-onalarning xavfli vaziyatlarning sabablari haqida xabardorligini aniqlang.

Ularning narsalar, hodisalar, vaziyatlar potentsial xavfli ekanligi haqidagi tasavvurlarini tizimlashtirish va yangilash.

Uchrashuv qatnashchilariga mavzular haqida tushuncha kalitni aniqlash, dars davomida fanda qabul qilingan xususiyatlarni ma‘ruza muhokamasi shakllangan taqqoslash taklif etiladi

Taqqoslash uchun ijodiy guruhlar ishini tashkil qiladi, havflardan biri bo‘yicha topshiriq beriladi. Ehtimoliy xavfli vaziyatlarni ko‘rsatib, ularni to‘ldirish taklif etiladi. Ish natijalariga ko‘ra har bir guruh turli vaziyatlarda bolalarni kutayotgan xavflar va ularning ni manbalari mumkin bo‘lgan narsalar haqida gaplashadilar. Nutqlar boshqa guruh a‘zolarining fikrlari bilan to‘ldiriladi.

Ota-onalarga bolaga xos va bolasining individual xususiyatlari, ular haqidagi g‘oyalar asosida uning shunga o‘xshash vaziyatlarga tushib qolish ehtimolini aniqlash taklif qilinadi.

Taqdimotchi ishtirokchilarining e‘tiborini xavfli vaziyatda bo‘lgan bolalarning sabablarini tasniflash taklif etadi:

1. Bolalarga bog‘liq bo‘lgan sabablar (yosh, shaxsiy xususiyatlar va individual xususiyatlar, xavfsizlik madaniyati darajasi, maktabgacha yoshdagi bolalar).

2. Bolalar tarbiyasi uchun javobgar bo‘lgan kattalarning xatti-harakati (ota-onalar xavfsizligi darajasi past, oila muammo, ota-onalarning shaxsiy xususiyatlari, samarasiz faol ta‘lim taktikasi va boshqalar) xususiyatlari bilan bog‘liq sabablar.

3. Tabiiy, ijtimoiy va texnikaviy sabablar oyid xavflari (tabiiy ofatlar, texnik baxtsiz hodisalar, terrorchilik xurujlari, harbiy harakatlar va hk).

Shunday qilib, xavflarni aniqlash jarayonida bola duch kelishi mumkin bo‘lgan narsalar va ularning manbalari . muammoli vaziyatlarning ob‘ektiv sabablari haqida uchrashuv qatnashchilarining vakolatlari tizimlashtiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bunday holatga tushishining sub‘ektiv sabablari ularning yosh xususiyatlari bilan bog‘liq vaziyatlar orqali yuzaga keladi.

Taqdimotchi buni kattalar xatti-harakati bilan bog‘liq qanday xavflar bo‘lishi mumkinligini bilib olishni taklif qiladi.

Tabiiy vaziyatni tahlil qilish "Sabablari va oqibatlari"

Ijodiy guruhlarining ishi davom etmoqda, tabiiy xavfli vaziyatlarni baholash, vaziyatlarni tahlil qilish algoritmgiga muvofiq ularni ishlatish, to‘plash taklif qilinadi. Bolalarning ularga tushish sabablarini ayting.

Vaziyatni tahlil qilish algoritmi

1. Bolaga nima bo‘lganligini aniqlang.

2. Uning xavfli vaziyatga tushib qolish sabablarini aniqlang. (xavfsizlik madaniyati darajasi bilan bog‘liq sabablar, bilan) past darajadagi engil va (yoki) shaxsiy xususiyatlar

xavfsiz ota-onalar harakati madaniyati).

3. Ushbu vaziyatda bolaning (ota-onaning) xatti-harakatlarini tavsiflang;

Shu sababli, bunday xatti-harakatlarning sabablarini aniqlashga harakat qiling vaziyat nega qoniqarsiz holatlarga olib kelganini natijalarini aniqlashtirish

4. Vaziyatning haqiqiy natijasi bola uchun harakatlar nima ekanligini shakllantirish

5. Ushbu vaziyatni rivojlantirish uchun kerakli variantni aytib bering.

6. Asl modelda bolani (ota-onani) nimani o'zgartirish kerakligini aniqlang.

7. Bola xulqining ijobiy modelini taklif qilish, kerakli natijani olishga imkon beradi.

1-Vaziyat. Onasi olti yoshli o'g'li Aziz bilan shoshilich noto'g'ri joyda yo'lni kesib o'tdi, Aziz bolalar bog'chasi tarbiyachisi piyodalar o'tish joyida yoki svetofordan borishni o'rgatganini onasga aytdi. Onasi bog'cha tarbiyachisi umuman olganda haq, lekin ular juda shoshishaoganligini va o'tish joyi uzoq deb javob berdi.

2-Vaziyat. Yosh ona besh yoshli qizi Malika bilan birga ketmoqda, ko'chada, kioskda moda jurnalining yangi sonini ko'rib, jurnalni astoydil sotib olish uchun tikiladi. Malika esa kichkina kuchukchali ayol ketidan chopib ketadi.

3-Vaziyat. Etti yoshli Murod do'stlari bilan ko'p qavatli uyning hovlisida zavq bilan to'p o'ynaydi. To'p transport qatnovi qismiga yetganda, uning ortidan yuguradi va burilishdan chiqqan mashinani bola sezmay qoladi

Глюссарий

1. Xavfsizlik madaniyati - madaniyatning tarkibiy qismi bo'lib, u mehnat mahsulotlarining tarkibida, vositalarida aks etadi, insonlarning o'zaro munosabatlarining rivojlanishi va moddiy dunyoni o'zgarishiga yo'naltirilgan bo'ladi

2. Madaniyat odamlarning hayoti va faoliyatini turi va shaklida, ularning o'zaro munosabatlarida ifodalanadi.

3. Hayot faoliyatining xavfsizligi – bu hayot faoliyatini xavfsizlik qonunlari (profilaktika, minimizatsiya, xavfli va zararli faktorlarni yengib o'tish va bartaraf etish) orqali olib borishdir.

4. Insonning hayot faoliyatini xavfsizligi - xavfsizlik madaniyatining shaxsda gavdalanishini asosiy tarkibi hisoblanadi.

5. Xavfsizlik madaniyati - madaniyatning tarkibiy qismi bo'lib, u mehnat mahsulotlarining tarkibida, vositalarida aks etadi, insonlarning o'zaro munosabatlarining rivojlanishi va moddiy dunyoni o'zgarishiga yo'naltirilgan bo'ladi.

6. Madaniyat- insonning ma'lum ijodiy kuch va qobiliyatning rivojlanish darajasidir

7. (UAXBKT)—tashkiliy-texnikaviy tizim bo'lib, o'z ichiga aholini fuqaro muxofazasi borasida tayyorlashni, favqulotda vaziyatlarda muhofazalanishni, yong'in xavfsizligini ta'minlashni, jamoa tartibini ta'minlashni, o'z vaqtida aholini terroristik aktlarning taz'iqidan xabardor qilishni, joylardagi tartib-qoidalar ahvolini va zamonaviy texnik vositalar va texnologiyalar asosida monitoringini qamrab oladi.

8. hayot faoliyati xavfsizligining madaniyati – bu shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar tizimidagi hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlovchi masalalarning ahamiyatliligini, har kungi hayotda va xavfli hamda favqulodda vaziyatlarda xavfsiz ahloq stereotiplarini tarqalganligini, muxofazalanganlikni darajasini tavsiflovchi inson va jamiyatning rivojlanish darajasidir.

9. Eng yuksak maqsad deb, yanada umumiyroq, faol ongini tashkil etuvchi kuch sifatida insonlarni konkret, tarixan yetilgan masalalarni xal etish uchun birlashgan universal va absolyut qadriyatli ezgulik va zarurat haqida tasavvuridir.

10. Qadriyat – shaxsiy va jamoat ezguligi nuqtai nazaridan inson tomonidan musbat baholanuvchi ma'lum hodisalar voqeligining yig'indisidir.

11. Ezgulik - ijtimoiy rivojlanishga ko'maklashuvchi insonning pozitiv ehtiyojlarini qoniqtirish nuqtai nazaridan predmet va hodisalarning ijobiy qadriyatlarini belgilovchi umumiy tushunchadir.

12. Xarakter deb, faoliyat va muloqat chogʻida, oʻziga va odamlarga, atrof-muhitga nisbatan turgʻun namoyon boʻladigan va shunga oʻxshash xolatlarida shaxsga xos axloq shakllarini sabab boʻladigan shaxsning individual xossalari jamlanmasi tushuniladi

13. Iroda deb, inson ichki va tashqi toʻsiqlarni yengib oʻtishida oʻzining ahloqini va faoliyatini ongli ravishda tartibga solishi tushuniladi.

14. Hissiyot deb, insonning boshqa odamlarga, obektlarga, borliq jarayonlarga nisbatan turgʻun sezgilar tushuniladi.

15. Asoslash dalillari deb, shaxs faolligini va uning faoliyatining yoʻnalganligini ragʻbatlantiruvchi faktorlar orqali chaqirish tushuniladi.

16. Sugʻurtalash jamiyatning ijtimoiy iqtisodiy tizimining zaruriy elementi hisoblanib, kutilmagan tabiiy, texnogen va boshqa xolatlarda moddiy ragʻbatlantirishning buzulishlarini tiklash kafolatini vakili boʻladi.

17. Xabar berish – 2 ta oddiy gapdan oshmaydigan hajmda xabar berish yoki qisqa audiovizual axborot yetkazish jarayoni

18. Axborotlash –yanada detallashtirilgan audiovizual axborot yoki 10 soniya davomidagi videoqator shaklida yetkazish jarayoni

19. Tayyorlanish –bilimlarni FV va terroristik aktlar sharoitida harakatlanishning boshlangʻich koʻnikmalarni shakllantirish boʻyicha axborotlarni (10- 12 soniya davomidagi roliklar, elektron plakatlar, diktorlik xabari tarzida) yetkazish jarayoni.

20. “Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati” (HFXM)- insonni ijtimoiy uyushmasining xolati boʻlib, hayot faoliyati jarayonida maʼlum darajada uning xavfsizligini taʼminlovchisidir.

21. Kuzatish – odamlarni ommaviy yigʻilish joylarida huquqiy tartib-qoidalarning xolatini baholash va ijtimoiy havfli harakatlarning oldini olish maqsadida videonazorat qilish jarayoni

21. Birdamlik- bu insonlarning oʻzini odatlari, qiziqishlari, hayajonlari, qarashlari bilan birligidir.

22. Postulat - haqiqatligi ayon boʻlmasa ham, isbotsiz qabul qilinadigan qoida.

23. Madaniyat xalqning yoki bir gurux xalqlarning hayotni, yutuqlarni, ijodiyotini namoyon qilishni jamlanmasidan iborat boʻlib, (lotincha cultura- haydamoq, ishlamoq, tarbiyalamoq, rivojlantirmoq, qadriga yetmoq) –tarixan maʼlum darajada jamiyatning, insonning ijod kuchlari va layoqatini rivojlanishi boʻlib, u odamlar hayotini va faoliyatini tashkil etish shakllari va turlarida, oʻzaro munosabatlarida, hamda ular tomonidan yaratilgan moddiy va maʼnaviy qadriyatlarida gavdalanadi.

24. Madaniyatni shakllantirish deganda shunday jarayon tushuniladiki, uning tashkil etuvchilari boʻlib, maqsad va vazifalarni oʻrnatish va toʻgʻrilash, HFXMning asosiy usul va yoʻnalishlarini shakllantirish, HFXMning meyoriy huquqiy va oʻquv-uslubiy asoslarini ishlab chiqish, madaniy- informatsion taʼsirning samarali uslublarini uchratish va takomillashtirish va b. tushuniladi.

25. Klassifikatsiya kriteriyalari deb obektlarni oʻzaro taqqoslash uchun ajratib turadigan alomatlar tushuniladi.

26. Ijtimoiy sinf deb iyerarxik tartibda, bir jamiyat doirasida uning aʼzolaridagi oʻxshash qadriyatlar, qiziqish va ahloqqa ega boʻlgan, nisbatan turgʻun jamlanma tushuniladi.

27. Eng yuksak maqsad deb, insonlarni konkret, tarixan yetilgan masalalarni xalq etishi uchun birlashgan universal va absolyut qadriyatli yanada umumiyroq, faol ongini tashkil etuvchi kuch sifatida ezgulik va zarurat haqida tasavvuridir.

28. Qadriyat – shaxsiy va jamoat ezguligi nuqtai nazaridan inson tomonidan musbat baholanuvchi maʼlum hodisalar voqeligining yigʻindisidir.

29. Ezgulik - insonni pozitiv ehtiyojlarini qoniqtirish nuqtai nazaridan ijtimoiy rivojlanishga koʻmaklashuvchi predmet va hodisalarning ijobiy qadriyatlarini belgilovchi umumiy tushunchadir.

30. *Temperament* deb, insonning ruhiy faoliyatini dinamik xususiyatlari (tezlik darajasi, ritm, asabiy jarayon va xolatlarni intensivligi, o'zini tutish xolatlari, faoliyatning individual uslubi) tushuniladi.

31. Xarakter deb, faoliyat va muloqat chog'ida, o'ziga va odamlarga, atrof-muhitga nisbatan turg'un namoyon bo'ladigan va shunga o'xshash xolatlarida shaxsga xos axloq shakllarining individual xossalarni jamlanmasi tushuniladi.

32. *Dalillashltirish deb*, shaxsning faolligini va faoliyatining yo'nalganligini rag'batlantirishini chaqirish faktorlarining jamlanmasi tushuniladi.

33. Mahorat - bu har qanday bosqichda inson ongi tomonidan boshqariladigan harakatni bajarish qobiliyatidir.

34. Amaliy ish - bu o'qituvchilarning rahbarligi ostida talabalar oldindan belgilangan rejaga muvofiq amaliy topshiriqlarni bajaradigan mashg'ulot shakli

ADABIYOTLAR

1. Дурнев Р.А. Культура безопасности жизнедеятельности как ключевой фактор снижения рисков. Доклад на ВИ Всероссийской конференции «Современное состояние и перспективы развития курса ОБЖ». Москва, АП Ки ПРО Минобрнауки России, 2006 год.

2. Баева И.А. Психологическая безопасность в образовании: монография. – СПб.: Союз, 2002. – 271 с.

3. Безопасность гидротехнических сооружений. Основные понятия. Термины и определения. СО 34.21.307-2005. [Электронный ресурс].

4. Бордовская, Н.В. Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 304 с. – (Серия «Учебник нового века»)

5. Власова Л.М. Безопасность жизнедеятельности. Современный комплекс проблем безопасности: учеб.-метод. пособ. для образовательных учреждений / Л.М. Власова, В.В. Сапронов, Е.С. Фрумкина, Л.И. Шершнева; под ред. В.В. Сапронова. – М.: 2009. – 110 с.

6. Вязьмитинов С. Н. Формы и методы формирования культуры безопасности жизнедеятельности в Оренбургском ПКУ // Молодой ученый. – 2015. – №11.1. – С. 135-137. [Электронный ресурс]. URL <https://moluch.ru/archive/91/19331/> (дата обращения: 23.04.2018).
7. Гафнер В.В. Основы безопасности : понятийно-терминологический словарь / В.В. Гафнер. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2016. – 280 с. – (Серия «Педагогика безопасности»).
8. Гордиенко О.В. Формирование мотивации безопасности в профессиообразовании оперативного персонала атомной станции: авто-реф. дис. ... псих. наук. – Обнинск, 2001.
9. ГОСТ Р БЧС Формирование культуры безопасности жизнедеятельности. Общие положения [Электронный ресурс]. URL: <http://docs.cntd.ru/document/1200109440> (дата обращения: 25.02.2018).
10. Перегудов Ф.И., Тарасенко Ф.П. Введение в системный анализ. – М.: Высшая школа, 2007. – 207 с.
11. Вензел Е.С. Исследование операций. Задачи, принципы, методологии. М.: Наука, 2008. – 208 с.
12. Дурнев Р.А. Культура безопасности – культура разума и просвещения. Журнал «Основы безопасности жизни», вып. 5, 2006.
9. Мошкин В.Н. Воспитание культуры безопасности школьников. — Барнаул: Издательство БГПУ, 2002. — 318 с.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

10. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11.
11. Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruza. 2016 yil 7 dekabr – T.:“O‘zbekiston” NMIU, 2016.– 48 b.
12. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida. -T.:2017 yil 7 fevral, PF-4947-son farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.–T.: O‘zbekiston, 2014.– 46 b.

Internet saytlari

15. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi xukumat portali.
16. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.
17. www.mintrud.uz Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi sayti.
18. www.standart.uz Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi sayti
19. www.bilim.uz OUMTV sayti
20. www.mchs.gov.uz Favqulodda vaziyatlar vazirligi sayti.

Mundarija

Mavzular	bet
KIRISH	3
I. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini hozirgi paytdagi xolati	12
1 bob bo‘yicha xulosalar	20
II bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)ning umumiy tavsifi	21
II.1. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)ning tarixiy, falsafiy, ijtimoiy, diniy manbai	21
II.2. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati tushunchasining mazmuni	33

II -bob bo'yicha xulosalar	42
III- bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish obektlari	47
III-1. HFXMning obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasini kriteriyalari	47
III-2. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati obektlarini shakllantirish klassifikatsiyasi	51
III- bob bo'yicha xulosalar	57
IV. bob. Hayot faoliyati madaniyatini shakllantirishning uslubiy asoslari	58
IV.1. Hayot faoliyati madaniyatini shakllantirishning uslubiy asoslarining individual bosqichi.	58
IV.2. Hayot faoliyatning xavfsizligi sohasida eng yuksak maqsad va qadriyatlarni shakllantirish	59
IV.3. Shaxsning hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashga ta'sir etuvchi sifatlarini rivojlanishi	63
IV.4. Xavfsiz hayot faoliyatining asoslash dalillari	83
IV.5. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishning korporativ bosqichi	87
IV.6. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini jamiyat -davlat darajasida shakllantirishning uslubiy asoslari	95
IV.7. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish yo'nalishlari	117
IV.8. Hayot faoliyati xavfsizligimadaniyatini shakllantirish prinsiplari	120
IV bob bo'yicha xulosalar.	124
V. bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining rivojlantirish darajasini baholashga uslubiy yondashish	127
V.1. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanishni individual darajasini baholashga uslubiy yondashish	130
V.2. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanishni korporativ darajasini baholashga uslubiy yondashish	134
V.3. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining rivojlanishini jamiyat davlat darajasini baholashga uslubiy yondashish	139
V bob xulosalari	147
VI - bob. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlanish perspektivalari	149
VI.1. Umumiy chora-tadbirlar	149
VI.2. Individual darajada hayot faoliyati xavfsizligining madaniyatini shakllantirish chora-tadbirlari	150
VI.3. Korporativ darajada hayot faoliyati xavfsizligining madaniyatini shakllantirish chora-tadbirlari	154
VI.4. Jamiyat -davlat darajasida hayot faoliyati xavfsizligining madaniyatini shakllantirish chora-tadbirlari	156
VI bob bo'yicha xulosalar	159
VII. bob. Hayot faoliyatining xavfsizligini rivojlantirishni ijtimoiy iqtisodiy samarasi	160
VII.1. Hayot faoliyatining xavfsizligi madaniyatini rivojlanishidan bo'ladigan ijtimoiy iqtisodiy samarani taxminiy baholanishi	161
VII.2. Zamonaviy ommaviy kommunikatsiya vositalarining ta'sirida (Umumrespublikaviy aholiga xabar berish va ma'lumotlashning kompleks tizimi (UAXBKT) misolida) ijtimoiy iqtisodiy samarani baholash	163
VII.3 Axborotlashtirish funksiyasi uchun UAXBKT samaradorligini baholash hususiyatlari	165
VII.4. Tayyorlash funksiyasi uchun UAXBKTning samaradorligini baholash xususiyatlari	166
VII bob bo'yicha xulosalar. Umumiy xulosalar	167

VIII. Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida umumiy madaniyatni shakllantirishga oid amaliy mashg'ulotlar va treninglar.	171
VIII. 1. Amaliy mashg'ulotlarning asosiy maqsadi	171
1 –amaliyot. " Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati" atamasini aniqlash	186
2- mashg'ulot. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining asosiy tarkibiy qismlari	191
3- mashg'ulot. Talabalarda hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uchun pedagogik sharoitlar	197
4-mashg'ulot. Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish usullari	202
VIII- bob, 1- qism xulosasi	209
VIII -bob. 2-qism. HFXM darslarida talabalar uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish uslubiyati	210
5-mashg'lot. Talabalar o'rtasida o'qituvchining hayot faoliyati xavfsizligi darslarida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishdagi faoliyati	210
6- mashg'ulot. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish diagnostikasi	213
7- mashg'ulot. Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha ko'rsatmalar	222
VIII-bob. 2- qismning xulosasi, Umumiy xulosa	236
Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati bo'yicha trening mashg'ulotlari.	240
VIII.3. "Havfli vaziyatlarga talabalar uchun xavf va sabablar" tezaurusi	247
Глоссарий	252
Adabiyotlar	257
Mundarija	259

Оглавление

Наименование темы	стр
ВВЕДЕНИЕ	3
Современное состояние культуры безопасности жизнедеятельности.	12
Выводы по I главе	20

Глава II. Общая характеристика культуры безопасности жизнедеятельности (КБЖД)	21
II.1. Исторический, философский, социальный и религиозный источник культуры безопасности жизнедеятельности (КБЖД)	21
II.2. Содержание концепции культуры БЖД	33
Выводы по II - главе	42
Глава III. Объекты формирования культуры БЖД	47
III.-1. Критерии классификации объектов культуры БЖД	47
III.-2. Классификация объектов культуры БЖД	51
Выводы по III. - главе	57
Глава IV. Методологические основы формирования культуры БЖД	58
IV.1. Индивидуальный этап методологических основ формирования культуры БЖД	58
IV.2. Формирование высших целей и ценностей в области БЖД	59
IV .3. Развитие качества жизни и безопасности человека	63
IV.4. Доказательные доказательства БЖД	83
IV.5. Корпоративный этап построения культуры БЖД	87
IV.6. Методологические основы формирования культуры БЖД на общественно-государственном уровне	95
IV .7. Области культуры безопасности жизнедеятельности	117
Глава V. Методологический подход к оценке уровня развития культуры БЖД	120
V.1. Методологический подход к оценке индивидуального уровня развития культуры безопасности жизнедеятельности	124
V.2. Развитие и методологический подход к оценке корпоративного уровня культуры БЖД	127
V.3. Методологический подход к оценке общественно-государственного уровня развития культуры БЖД	130
Выводы по V - главе	134
Глава VI. Перспективы развития культуры БЖД	139
VI.1. Общие мероприятия	147
VI.2. Меры формирования культуры БЖД на индивидуальном уровне	149
VI.3. Мероприятия по формированию культуры БЖД на корпоративном уровне	149
VI.4. Меры по формированию культуры БЖД на уровне общества-государства	150
Выводы по VI - главе	154
VII.- Глава. Социально-экономический эффект развития БЖД	156
VII.1. Оценка социально-экономического эффекта от формирования культуры БЖД	159
VII.2. Оценка социально-экономического влияния современных средств массовой информации	160
VII.3 Особенности оценки эффективности СМИ по информационной функции	161
VII.4. Особенности оценки эффективности СМИ для функции подготовки	163
Выводы по VII – главе. Общие выводы	167
VIII. Практические занятия и обучение по формированию общей культуры в области безопасности жизнедеятельности	171
VIII. 1. Основная цель практических занятий.	171
Операция 1. Дайте определение термину «культура безопасности жизнедеятельности».	186

Урок 2 Ключевые компоненты культуры безопасности жизнедеятельности	191
Урок 3 Педагогические условия формирования у студентов культуры безопасности жизнедеятельности	197
Урок 4 Методы формирования у студентов культуры безопасности жизнедеятельности	202
Глава VIII, Часть 1 Резюме	209
Глава VIII. Часть 2. Методы формирования культуры безопасности жизнедеятельности студентов на занятиях по НФХМ	210
Упражнение 5. Роль учителя в формировании культуры безопасности жизнедеятельности на занятиях по безопасности жизнедеятельности у студентов	210
Урок 6 Диагностика формирования культуры безопасности жизнедеятельности у студентов на занятиях по безопасности жизнедеятельности	213
Урок 7 Методические рекомендации по формированию культуры безопасности жизнедеятельности у обучающихся на занятиях по безопасности жизнедеятельности	222
Глава VIII. Резюме Части 2, Общий вывод	236
Обучение безопасности жизнедеятельности.	240
VIII.3. Тезаурус «Риски и причины опасных ситуаций для студентов»	247
Глоссарий	252
Литература	257
Оглавление	259

Table of contents	page
Chapter I. INTRODUCTION	3
I.I. Current state of life safety culture	12
Conclusions for Chapter I	20
Chapter II General Description of Life Safety Culture	21
I.1. Historical, philosophical, social and religious source of life safety culture	21
II.2. The content of the concept of the Belarusian Railways culture	33
Conclusions II - Chapter	42
Chapter III Objects of the formation of the culture	47
III-.1. Classification criteria for cultural objects	47
III-.2. Classification of objects of culture	51
Conclusions for Chapter III	57
Glava IV. Metodologicheskiye osnovi formirovaniya kulturi BJD	58
IV.1. Individualniy etap metodologicheskix osnov formirovaniya kulturi BJD	58
IV.2. Formirovaniye visshix seley i sennostey v oblasti BJD	59
IV.3. Razvitiye kachestva jizni i bezopasnosti cheloveka	63
IV.4. Dokazatelniye dokazatelstva BJD	83
IV.5. Korporativniy etap postroyeniya kulturi BJD	87
IV.6. Metodologicheskiye osnovi formirovaniya kulturi BJD na gosudarstvenno-gosudarstvennom urovne	95
IV.7. Oblasti kulturi bezopasnosti jiznedeyatelnosti	117
Glava V. Metodologicheskiy podxod k otsenke urovnya razvitiya kulturi BJD	120
Conclusions for Chapter IV	124
V.1. Methodological approach to assessing the individual level of development of life safety culture	127

V.2. Development and methodological approach to assessing the corporate level	130
V.3. Methodological approach to assessing the state level of development	134
Conclusions for Chapter V	139
Chapter VI. Prospects for the development	147
VI.1. General events	149
VI.2. Measures to form a culture an individual level	149
VI.3. Events for the formation of a culture the corporate level	150
VI.4. Measures to form a culture the level of society-state	154
Conclusions for Chapter VI	156
VII. Chapter. Socio-economic effect of the development	159
VII.1. Assessment of the socio-economic effect of culture	160
VII.2. Assessment of the socio-economic impact of modern media	161
VII.3 Features of evaluating the effectiveness of the media by information function	163
VII.4. Features of evaluating the effectiveness of the media for the training function	167
VIII. Practical training and education in the field of life safety.	171
VIII. 1. The main purpose of practical training	171
Operation 1. Define the term “life safety culture”	186
Lesson 2 Key components of a life safety culture	191
Lesson 3 Pedagogical conditions for the formation of a culture of life safety in students	197
Lesson 4 Methods of forming a culture of life safety among students	202
Chapter VIII, Part 1 Summary	209
Chapter VIII. Part 2. Methods of forming a culture of life safety for students in HFXM classes	210
Exercise 5 The role of the teacher in the formation of a culture of life safety in life safety classes among students	210
Lesson 6 Diagnosis of the formation of a culture of life safety among students in life safety classes	213
Lesson 7 Guidelines for the formation of a culture of life safety among students in life safety classes	222
Chapter VIII. Summary of Part 2, General Conclusion	236
Life safety training.	240
Chapter VIII. Summary of Part 2, General Conclusion	247
VIII.3. Thesaurus "Risks and causes of dangerous situations for students"	252
Glossary	257
Literature	259

